

CONST. GRAUR

CU PRIVIRE LA

FRANZ
FERDINAND

DESENE DE
B'ARG, ROSS, SIHULSKY

EDITURA „ADEVĚRUL“

1935

www.dacoromanica.ro

CU PRIVIRE LA
FRANZ FERDINAND

P r e f a ță

Nu dăm aci viața, mai mult sau mai puțin romanțată, a moștenitorului Franz Ferdinand, nici amănuntele dramei sângeroase, care, atât de năprasnic, i-a pus capăt. Am încercat să desprindem *atmosfera* în care a trăit principele habsburgic, și care, *fatalmente*, i-a curmat acțiunea. Căci atentatul — și mai cu seamă *reușita* lui — este o întâmplare; dar desnodământul *trebuia* să vie în ori-ce caz, în ziua aceea sau într'alta, în felul tragic dela Saraievo sau în alt fel — putea fi mai blând și chiar banal de tot — dar de venit *trebuia* să vie.

Austro-Ungaria înfățișa un anahronism absurd. Nu conglomeratul de neamuri pricinuia tot răul. Oameni serioși, oameni cumpăniți și practici, pe cari nici o himeră nu i-a bântuit vre-o dată, au crezut — și cred — în putința statelor unite ale Europei, a *tuturor* statelor Europei. Cu atât mai viabilă, prin urmare, trebuia să fie alcătuirea care sub numele de Austria — apoi Austro-Ungaria — exista de atâtea veacuri, înfățișând înlăuntru o bogată viață economică și un intens focar de cultură, iar în afară un factor diplomatic și militar hotărâtor în destinele lumii.

Cum s'a putut prăbuși într'o singură clipă această putere formidabilă? Căci, virtualmente, totul s'a produs într'o clipă: aceea în care un singur glonte, al lui Prinkip, a pătruns în corpul unui singur om, al lui Franz Ferdinand.

Austro-Ungaria s'a prăbușit, pentru că organismul cel foarte bogat și foarte viguros trăia

în aer. Nu e aci o greșeală de stil și mai puțin încă de gândire. Uimitoarea contradicție a fost, în realitatea faptelor. Pătura dominantă austro-ungară, prin expresia ei cea mai înaltă — dinastia habsburgică — și-a impus, drept comandament etern și imuabil, să ferece timpul, pentru ca totul să rămâie pe loc: nimic din formele medievale să nu se schimbe vreo dată. Toate asupririle, inclusiv cele naționale, rezultau în mod firesc, în mod obligator, din această formidabilă anomalie.

Profesorul I. Lupaș, în recenta-i lucrare „Răscoala țăranilor din Transilvania”, accentuează respectuos stăruința Mariei Theresia de a respinge orice gând de înnoire și pentru vremea ei, și pentru toate vremurile, căci ea conjura și pe urmași să facă la fel. D. Lupaș laudă „viziunea clară, aproape profetică” a marei împărăteasă, care prevedea primejdiile legate de reforme, câte și cum se cereau pe atunci. Se știa că Iosif II era un sincer, chiar pasionat amator de reforme; nu se bănuia că el n’avea să reușească decât într’o măsură imperceptibilă. Lipsit de conștiința și de instinctul democratic, Iosif înțelegea să practice „absolutismul luminat”, care nu duce la nimic. Vroia să *dăruiască* poporului ceea ce el, împăratul, credea bun și potrivit, în loc să-i îngăduie numai ca să-și *cucerească* singur drepturile și avantajile de cari simțea nevoie.

Jean Jaurès (în „Histoire socialiste” tomul V), laudă mult bunele intenții ale lui Iosif II. Dar în același timp constată că tradiția, rutina și mai cu seamă interesele clasei dominante copleșeau și anihilau acele intenții. „*Pentru a le da putere de viață, zice Jaurès, ar fi trebuit o vastă ridicare a țăranilor*”; or, continuă Jaurès, „*această ridicare era de două ori imposibilă: întâi, pentru că însuși Iosif II, care vroia SĂ LIBEREZE poporul, dar nu vroia ca poporul SĂ SE libereze, AR FI REPRIMAT-O*”, și al doilea... dar aci al doilea motiv nu ne interesează.

Observația atât de temeinică, pe care Jaurès o scoate din propria lui judecată, era și *adeverită* prin fapte, fără ca el s’o știe. Pare evident

că marile tribun, tot odată mare istoric, nu cunoștea răscoala lui Horia. Acolo s'a petrecut tocmai ceea ce Jaurès *deducea* ca fenomen sigur și inevitabil: în cuprinsul acestei cărți (pag. 180—186) se amintește cât de cumplit a fost reprimată revoluția socială și națională din 1784.

Evident, Iosif II nu putea face nimic — și nimic nu s'a ales din truda-i îndelungată și amară; sau, și mai jalnic: Mefisto à rebours, el s'a zbuciumat cu înfrigurare pentru tot binele — și a văzut rodind numai răul. Contemporanul lui, Wieland, care-i cântă apologia pentru intenții și-i deplânge non-rezultatele, constată cu preciziunea omului care vede — care vede într'adevăr ce se petrece sub ochii lui, — că în Franța, grație regimului democratic și parlamentar, *constituanta* realizează cu succes reformele pe cari Iosif II le jinduia zadarnic de atâta vreme, încă dinaintea revoluției.

Dorința Mariei Theresia a fost împlinită: acea „viziune clară, aproape profetică”, au avut-o toți urmașii, până la inclusiv Franz Ferdinand, cel care n'a mai apucat să urmeze. Continuitatea a fost prea puțin știrbită de Iosif II; poate că ar fi știrbit-o ceva mai mult Kronprințul Rudolf, dacă moartea năprasnică nu l-ar fi răpit și pe el, cum avea să facă pe urmă și cu cel chemat să-i ia locul.

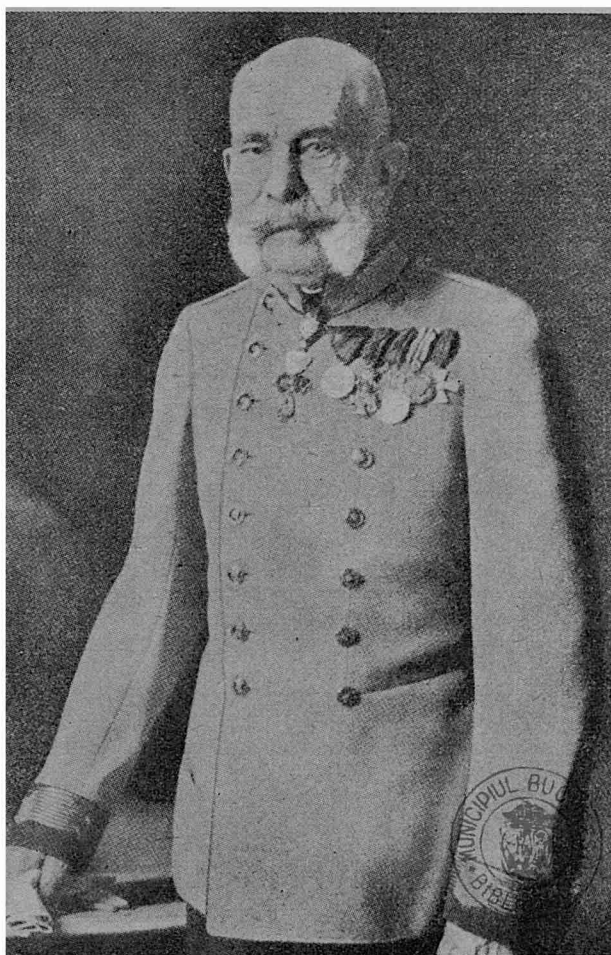
. . .

Desigur, dealungul veacurilor, și mai ales în deceniile mai recente, au venit schimbări după schimbări. Dar la fiecare în parte, Habsburgii s'au împotrivit din răspuțeri, până în ceasul din urmă: toate reformele, ei le-au acordat numai siliți, în totdeauna prea târziu și în totdeauna incomplet. Astfel cititorii vor face cunoștință cu teribilul cod penal militar rămas de pe vremea Mariei Theresia. Modificarea lui, Franz Iosef a îngăduit-o abea la sfârșitul îndelungatei lui domnii — și nici atunci n'a fost imediat aplicată: împrejurările specific austro-ungare au mai oferit

prilejul unei supra-amânări. Și mai elocvent încă este cazul reformei electorale: după o împotrivire îndelungată, împăratul Franz Iosef a dat în fine, „popoarelor sale”, votul obștească pentru parlamentul central; dar parlamentului nu i-a hărăzit nici atunci vreo putere asupra guvernului. Miniștrii n’aveau măcar obligația să răspundă la interpelări și puteau disprețui în toată voia până și votul de blam al parlamentului.

Cu toate astea, viața medievală nu se poate desfășura pe deplin — necum sănătos — în toiul evului modern. Chiar în țări cum au fost Austria habsburgică și Rusia țaristă, evoluția își filtrează caracteristicile în toate încheeturile organismului social. Atâta numai că lucrul care aiurea se efectuează în chip lent și normal, aici se precipită în chip brutal și bolnăvicios. În orice țară din lume, fiecare epocă, în dezvoltarea ei, cuprinde încă resturi din epoca precedentă; în țări ca Austria și Rusia, ambele epoci co-există și dau spectacolul unui dezechilibru inimaginabil: evoluția lentă de aiurea este înlocuită aci cu un complex de ciocniri și frământări, de minuscule revoluții, unele perfect vizibile pentru toată lumea, cele mai multe abea deslășite, toate răspândind o stare de nemulțumire și amărăciune generală, o adevărată psihoză sau, mai bine zis, o rețea de psihoze. Gherea ne-a înfățișat în chip impresionant „Neo-iobăgia” românească și urmările ei. Păcat că nu s’a găsit în Austria un om cu aceeași puternică viziune a fenomenelor sociale și aceeași adâncă înțelegere a rostului lor. Căci regimul din Austria era nespus mai bogat în contradicții și absurdități, cu repercusiuni infinite mai grave.

O organizație de stat atât de hibridă nu putea să mai dăinuiască; și cu cât teritoriul pe care-l cuprindea era mai întins, iar populația mai numeroasă, cu atâta și vârtejul în care se afla devenea mai furtunos. Austria trebuia să se destrame; și Franz Ferdinand, înzestrat din belșug cu „viziunea clară” a Mariei Theresia, tot la catastrofă avea s’ajungă, chiar dacă nu s’ar fi găsit un exaltat care să-l suprime.

FRANZ IOSEF

Aceste lucruri am încercat să le scot în evidență, în felul pe care ziaristul ce sînt putea să-l aibă la îndemână. Corespondent la Viena tocmai în epoca finală, — ultimii ani ai Domniei lui Franz Iosef — am văzut câte s'au petrecut acolo, iar după aceea, recapitulând, pe cât mi-a fost posibil, am confruntat totul cu ce au văzut alții. Nu m'am gândit să fac nici operă științifică, nici operă literară. Din ce am scris eu însumi și din ce au scris atâția, înainte de război și după, am căutat să desprind un tablou pe care-l sper autentic. În multe cazuri „tabloul” se prezintă dela sine: ajunge să amintesc *un fapt caracteristic*, luat cam la întâmplare din mulțimea fără număr, și să reproduc din relatările consecutive pe cari am avut prilejul să le fac asupra-i, la intervale de ani și decenii.

. . .

Era utilă o lucrare de felul acesta ? Firește, cred că da; căci altfel n'ași fi tipărit cartea. Față de curențele reacționare cari se manifestă dela o vreme, va fi binevenit, sper, un exemplu concret, ca să ne dăm seama cu toții unde ajunge o alcătuire de stat care-și caută reazămul în trecut: se prăbușește în haos.

28 Iunie

Era o Duminică foarte călduroasă și pe care noi, în Journalistenzimmer (Camera Ziariștilor, în deosebi a corespondenților de ziare), o prevăzusem, din ajun, cu desăvârșire seacă.

„Seci” se chemau, în argo-ul nostru profesional, zilele fără evenimente. Și ținând seamă de situația generală a lumii întregi — nici mai mult, nici mai puțin — seacă avea să fie Duminica aceea, pentru că nicăeri nu figura vre-o chestie gravă la ordinea zilei. Puteam deci să stăm liniștiți pe la casele noastre, sau să ne risipim fără grijă prin împrejurimile Vienei.

O mare parte dintre noi luasem această ultimă hotărâre. Până și Bresse de la „Echo de Paris”. Bresse a fost în totdeauna cel mai pesimist dintre confrăți. Când ne era lumea mai dragă — adică ziua mai „seacă” — Bresse apărea cu o mutră de înmormântare și ne înspăimânta cu proclamația solemnă:

— Il y a quelque chose qui remue en Europe
(Mișcă ceva în Europa) !

Și cum Bresse fusese prin București — redactase un ziar franțuzesc al expoziției din Cișmigiu a Cooperatorilor (prin 1893 sau 94) — îi replicam: „Și nimica mișcă”, explicându-i teoria lui conu Leonida asupra fandacșiei și hipocondriei.

De astă-dată însă, și Bresse a fost învins de evidența lucrurilor. Sâmbătă seara l-am întrebat:

— Ei, ce se aude? Mișcă mereu?

Luând o muțră și mai funebră de cât de obicei, Bresse mi-a răspuns:

— Nu mișcă nimic! Măine seară va fi un dezastru când va trebui să-mi redactez telegrama!

* * *

E adevărat că în ziua aceea moștenitorul Franz-Ferdinand și nevastă-sa urmau să-și facă intrarea triumfală în Saraievo (zic nevastă-sa, pentru ca să n'o lipsesc de titlul ci oficial: nefiind de sânge împărătesc sau regesc, ci numai o nimica toată de contesă, ea nu era moștenitoare și n'avea să fie împărăteasă). E adevărat, de asemenea, că vizitei lui Franz-Ferdinand la Saraievo i s'a atribuit din capul locului un caracter demonstrativ: în ochii populației ea constituia o adevărată provocare. S'a zis că rostul ei era să concretizeze anexarea definitivă, pe vecii vecilor, a Bosniei și Herțegovinei; și se credea că în acest scop fusese aleasă anume ziua aceea, o aniversare tristă pentru sârbi, — înfrângerea

FRANZ FERDINAND

dela Cossova sau Câmpia Mierlei — care simboliza pierderea independenței lor. Dacă ziua a fost în adevăr aleasă cu această intenție, alegerea dovedea o perversitate sadică nemai pomenită; dacă intenția n'a existat, atunci aveam de a face cu cea mai monumentală nepricepere. În orice caz se înțelegea dela sine că poliția luase toate măsurile, și mai curând ne-am fi așteptat ca prințul să comită el un atentat, decât să-i cadă victimă.

Un singur lucru se putea întâmpla în Duminica aceea: să moară Franz-Iosef. De ce tocmai atunci? Pentru că evenimentul acesta, așteptat de multă vreme, trebuia, totuș, să se producă odată. În „Journalistenzimmer” even-tuala moarte a lui Franz-Iosef intra neapărat în toate discuțiile profesionale.

— Câte cuvinte dai?

— De obicei, atâtea. Firește că dacă moare Franz-Iosef, nu mai număr.

Sau:

— Pleci în concediu?

— Mai amân, să-mi muștruluiesc mai bine locțiitorul; că dacă moare Franz-Iosef...

Această obsesiune cucerise toate redacțiile europene. La „Adevărul” se aflau de mult numeroase articole: biografice, critice și anecdotice, trimise de corespondentul din Viena. Culese și stereotipate, așteptau numai să fie puse în pagina ediției speciale, odată cu telegrama... ce va să vie. (Articolele au fost însă de prisos: Franz-Iosef a murit în timpul războiului, când aveam cu totul alte griji de cât să-l prohodim pe răposatul).

Cu privire la această obsesie, una nostimă: în 1914, înainte de atentat, Achille Plista, corespondentul din Viena al lui „Matin”, primește o scrisoare de la directorul ziarului „Liberté” din Paris, care-i cere ca, în cazul morții împăratului, să-i trimeată și lui, prin telegraf și telefon, amănunțite dări de seamă. Plista i-a răspuns:

„Înțelegeți foarte bine, scumpe d-le director, că-mi cereți un lucru dificil: să stau la Viena, așteptând moartea lui Franz-Iosef, ca să vă dau o telegramă, — aceasta nu este o pozițiune socială”.

* * *

Cu toată grija de moartea, posibilă, a lui Franz-Iosef, cei mai mulți corespondenți au plecat din Viena, făcându-și raționamentul logic că deoarece împăratul n'a murit în cursul atâtor decenii, nu va muri nici azi. Ei n'au prevăzut că-și va pune om în loc. Și a fost un dezastru. Vă dați seama de situația unui corespondent, față de redacția lui, când i-a „scăpat” o asemenea știre?

Nu voi povesti astăzi prin ce împrejurări am aflat-o eu, departe de Viena — la o distanță de cinci ceasuri — și cum am reușit s'o transmit redacției. Destul că „Adevărul” a ieșit cu ediția specială, și că a fost singurul. Corespondenții „Universului”, „Minervei” și „Viitorului” au fost mai puțin norocoși. Ceva mai mult — oricât de curios ar părea faptul — regele Carol a aflat știrea de la „Adevărul”, înainte încă de apariția ediției speciale. Lucrul mi s'a povestit a doua zi, prin telefon.

Cum am spus, era Duminică; îndată ce-a venit vestea, s'a redactat, repede de tot, ediția specială, iar apoi redactorii au plecat care încotro, având și ei tot dreptul să creadă că cel puțin restul zilei va fi... sec. Colegul meu B. Brănișteanu s'a dus la curse. Întâlnindu-l acolo pe d. Al. Marghiloman, i-a comunicat terribila întâmplare, iar d. Marghiloman a alergat imediat la tribuna regală, ca s'o comunice și regelui. Acesta tocmai cobora treptele tribunei, aflându-se în văzul mulțimii. Gestul de consternare al regelui a fost remarcat de mii de oameni și a produs o emoție generală. Era evident că se întâmplase ceva foarte grav, și toată lumea se întreba: ce?

După câteva minute au năvălit și vânzătorii cu ediția specială a „Adevărului”. Enigma era deslegată!

* * *

Cititorii se vor fi mirând de tonul prea puțin tragic în care sunt scrise aceste rânduri. În definitiv, e vorba doară de un eveniment destul de trist, oricari ar fi fost victimele atentatului.

Cele ce urmează îi vor lămuri pe deplin, arătându-le de ce, când îmi împrăpățez în minte acea zi fatală, nu se poate deștepta în sufletul meu o dispoziție de tristețe.

Când, în goana automobilului, am ajuns la „Journalistenzimmer”, am găsit numai vreo douăzeci de colegi, cari m'au primit cu ovații ironice. Din clipă în clipă numărul ziariștilor sporea: toți dădeau buzna, speriați, cu ră-

SOȚIA LUI FRANZ FERDINAND

sufierea tăiată, și toți erau primiți cu ovații de cei sosiți înaintea lor. Farsa era prea amuzantă: să te primbli la dracu'n praznic, când se întâmplă așa ceva, și ziarul să n'aibă știrea!

Dar oamenii făceau haz de necaz: cei mai mulți erau dezolați de imensa înfrângere suferită — o adevărată catastrofă, — și ne invidiau pe noi, cei puțini, cari reușiserăm, totuși, să facem serviciul. Și fiecare-și povestea odiseea: care cum a reușit, și care cum n'a reușit. Iar în acelaș timp, concentrați acolo, sute de inși, lucram febril, adunând informații prin procedeele proprii fiecăruia, și transmițându-le prin telefon sau telegraf. Spectacolul, în complexitatea lui, ar fi fost vrednic de Zola.

...Câteva ceasuri de încordare au trecut fără veste. Am isprăvit cu toții munca, și nu ne mai agităm.

E liniște deplină. Și mă gândesc: cum e posibil ca oamenii să rămâie atât de nepăsători în fața unui asemenea eveniment? Și doară nu sunt aici numai străini — englezi, francezi, ruși, italieni — căroră victimele le pot fi indiferente; nu sunt numai naționalități iredentiste — cehi, poloni, ruteni, croați, sloveni și iar italieni — cari simt, poate, și puținică „Schadenfreude”, un fel de satisfacție răutăcioasă, pe care în limba românească n'o putem defini; sunt aici patrioți austriaci, dinastici fervenți, cari visează Austria Mare și în fața căroră n'ași sfătui pe nimeni să spuie o vorbă rea despre familia imperială.

Și-mi zic: așa sunt ziariștii: profesia le-a împietrit inima, nimic nu mai e în stare să-l miște; întâmplarea cea mai grozavă le pune numai creierul în acțiune: ei nu mai sunt oameni, ci ziariști.

* * *

La unu după miezul nopții, ieșim din „Journalstenzimmer”. Mânați de propria noastră curiozitate, dar mai ales de interesul profesional, pornim, grupuri-grupuri, să cutreierăm orașul, ca să vedem impresia. Viața de noapte e destul de intensă, mai ales după o Duminică atât de superbă. Luăm pe rând diversele localuri, tragem cu urechea pretutindeni. Vreau să văd dezolarea, furia, nebunia, să prind răcnete de răzbunare — și-mi propun să fac o ultimă convorbire telefonică, pentru ca să mai apuc „Dimineața” de Capitală.

...Dar ce înseamnă asta? E de necrezut! Amicul Bresse s'a înșelat numai în parte. Crima s'a întâmplat la Saraievo; la Viena... nu mișcă nimic! Faptul se discută, firește, dar așa, cum în locul lui s'ar fi discutat altceva; abia dacă i se dau proporțiile unui mahalagism mai considerabil.

N'am mai făcut convorbirea suplimentară. Mi-am propus însă să fiu atent a doua zi: nemții se mișcă greu; abia mâine le va fi sosit cuvenitul transport de jale și durere.

Iar Luni s'a repetat ce-a fost Duminică. Hörtärît: tragedia n'are succes. Viena e nepăsătoare. Oamenii sunt... ziariști!

Un amănunt care zugrăvește impresia fă-

cută la palat: un comunicat oficial, publicat în ziarele de seară, spunea cam atâta:

„Impăratul a aflat grozava știre la orele 12, când era să se așeze la masă cu mai mulți invitați. Auzind cele întâmplate, a exclamat: „N'am fost cruțat de nimic” (Nichts wurde mir erspart!), — și a luat masa singur”.

Svesditsch de la „Odesskia Novosti” ne-a citit această proză fenomenală. Observ:

— Comunicatul nu spune dacă i-a ticnit mâncarea.

Și corespondentul lui „Secolo”, ghidușarul Goldbacher (italian, cu tot numele-i nemțesc) adăogă:

— Ce n'est pas un apéritif, voyons! (doară nu este un aperitiv).

În zilele următoare, aceeași ghiață, permanentă și generală. Teatrele și varieteurile nu și-au întrerupt nici o zi activitatea. În Türken-schanzpark muzica militară a cântat tot timpul. Casele particulare n'au arborat doliu, autoritățile l'au arborat numai o jumătate de ceas, în timpul precis al înmormântării, — efectuată undeva, departe, în chipul cel mai simplu, în cercul cel mai strâmt al familiei și fără participarea copiilor prințului ucis; ei au fost înălțurați pentru considerații de protocol: unul din ei era numai băiat, iar celălalt numai fată; aceasta nu li se putea ierta. Se știe că, de câte ori năștea o doamnă din familia Imperială, comunicatul oficial anunța: „Archiducesa cutare a născut un archiduce — sau o archiducesă”, după caz. Și orfanii lui Franz-Ferdinand, nefiind pur sang — am vă-

zut că mama lor âvea numai rangul de „nevastă”, — lipsindu-le, prin urmare, darul archiducal, n’ar fi putut urma, nemișlocit, sicriile, ci le-ar fi venit rândul undeva, pe la coadă; de aceea li s’a impus să stea acasă.

* * *

În definitiv, în cercurile Curtii și deci în cele oficiale, impresia provocată de omorîrea lui Franz-Ferdinand a fost mai mult de plictisală, iar în diferitele straturi ale populației, nici asta. Presa a fost și ea destul de măsurată. Acum, din documentele publicate, știm că atitudinea presei a fost fasonată cu socoteală: lumea trebuia adormită, să nu bănuiască nimeni că omorul de la Saraievo va servi, cu orice preț, drept pretext de războiu, în vederea căruia se continuau pregătirile, începute de altfel înainte de atentat, în speranța că — bun e Dumnezeu — se va găsi el pretextul. Atunci însă nu-mi puteam explica moderația excesivă a presei: nu mă așteptam la atâta „Gemütlichkeit”!

Chestia satisfacției pe care Austro-Ungaria tot anunța că avea de gând s’o ceară Serbiei, ajunsese hasmul cu cocoșul roșu. Prevedeam mușamaua, lucru firesc pentru noi, corespondenții din Viena, cari nu credeam de loc în vinovăția guvernului sârbesc.

Intr’o zi a și apărut un comunicat cu desăvârșire liniștitor: Austro-Ungaria nu va cere Serbiei nimic umilitor, nimic jignitor, ci numai pedepsirea vinovaților, întrucât se va stabili că atentatorii au complici în Serbia. Ți-

neam locul lui Achille Plista, corespondentul lui „Matin”. Comunicând știrea, prin telefon, am întrebuințat cuvântul *punition*; redactorul care lua convorbirea, s’a crezut dator să mă corecteze: nu „punition”, ci *châtiment*. Spun amănuntul, pentru că e caracteristic: ches-tiunea nu mai avea nici o importanță. Dacă Viena era atât de puțin îndurerată de omorârea lui Franz-Ferdinand, alții puteau fi și mai puțin. Și dacă eu aveam de spus numai atâta lucru, redactorul lui „Matin” avea tot răgazul să discute, la telefon, subtilități de limbă.

Cum a putut izbucni, din această atmosferă, nota aceea canibalică, prin care Serbia a fost silită să primească războiul?

Totul a fost combinație meticuloasă: n’avea nici măcar scuză elementului psihologic!

II

Un martor al timpului

Rândurile de mai sus le-am scris la Karlsbad, fără nici un document la îndemână și fără nici o însemnare, după un deceniu dela faptele pomenite. Așa cum au ieșit din condei, le-am trimis la ziar, unde au și apărut la timp. Și, mărturisesc: m'a turburat o îndoială: nu cumva anii ce s'au scurs mi-au întunecat și alterat impresiile?

Acum, am un mijloc de control: pot să recitesc propriile mele corespondențe, transmise telefonic, telegrafic și prin poștă, atunci, în toiul evenimentelor, pe măsură ce se desfășurau. Am răsfoit deci colecția, și — dați-mi voie s'o spun — am făcut-o cu mult interes.

Iată, de pildă, un articol, trimes din Viena în ziua de 18 Iunie 1914 (stil vechiu) și apărut în „Adevărul” cu data de 22 Iunie:

După atentatul dela Saraievo

Viena, 18 Iunie. — Fierosul atentat dela Saraievo n'are nimic uimitor. Riscul profesional al șefilor de state devine din ce în ce mai mare. Ceeace m'a uimit și mă uimește însă în cel mai înalt grad, este

slaba impresie pe care faptul a produs-o asupra publicului vienez. Un străin, sosit la Viena Duminică seara, ar fi putut să se primble prin tot oraşul, să se abată prin toate cafenelele, fără să-şi închipuie că s'a petrecut ceva deosebit. Iar de atunci până azi, impresia n'a putut decât să scadă. Nu s'au întrerupt nici măcar spectacolele. În parcuri cântă muzici, ba şi muzici militare, deşi moştenitorul era de fapt şeful armatei. Steagurile negre arborate de autorităţi şi de instituţiile financiare — nici unul însă la prăvălii şi case particulare — arată că a murit cineva; acela însă ar putea fi şi un simplu consilier comunal.

Nu mi-aş fi închipuit că aşa ceva ar fi posibil la Viena, unde împăratul e pur şi simplu divinizat. Se constată deci că această divinizare are un caracter cu totul personal: este vorba de Franz Iosef şi nu de altul.

Dar atunci situaţia e foarte gravă: se spune de atâta vreme că singurul factor care concentrează în jurul lui toate naţiunile monarhiei, împiedicând dezagregarea acesteia, e împăratul, iubit de toţi supuşii lui. Dacă această iubire este cu totul întâmplătoare, după caz şi persoană, ce sprijin mai rămâne Austro-Ungariei?

Fapt este că Franz Ferdinand nu era iubit. Om energetic, muncitor, serios, cu voinţă fermă, cu idei bine hotărâte, el îşi avea planul lui dela care nu înţelegea să se abată şi pentru care nu voia să câştige pe nimeni. Nu râdea, nu zâmbea, nu făcea şi nu primea vizite; era foarte zgârcit în acordarea de audienţe, şi când le acorda, trecea deadreptul la chestie, fără toată acea demagogie protocolară menită să încălzească inimile supuşilor.

Dacă însă marea mulţime nu se simţea legată sufleteşte de arhiducele-moştenitor, în cercurile înalte el avea numai antipatii, care ies acum la iveală cu o deosebită brutalitate. Căsătoria lui morganatică cu o simplă contesă îl scosese de fapt din rândurile nobleţei supreme. El nu va fi îngropat în cavoul imperial, pentru că lângă el va trebui să stea aceea

care i-a împărtaşit soarta. Şi sub nici un motiv ea nu poate să pătrundă în augustul cavou: ar fi o profanare groaznică, inadmisibilă în secolul al douăzecelea.

De altfel se ştie că d-na contesă de Chotek, avansată ducesă de Hohenberg, n'avea să fie împărăteasă, ci numai „nevasta împăratului”, după cum n'a fost nici prinţesă moştenitoare, ci numai „nevasta moştenitorului”. Copiii lor, perfect legitimi, sunt totuşi un fel de bastarzi. Ei poartă numele mamei şi nu moştenesc nici tronul, nici titlurile tatălui. Atât de departe merge cruzimea cea nobilă şi tot pe-atât de protocolară, încât, după atentat, numai rudele după mamă s'au dus să mângâie copiii şi să se intereseze de îngrijirile ce li se cuvin; din familia lui Franz Ferdinand nimeni nu s'a mişcat.

Tot acestui betuşug de blazon se datoreşte şi simplitatea înmormântării, aşa cum e proiectată. S'au luat măsuri ca să nu vie nici un suveran sau moştenitor de tron. În mormântarea va avea un caracter cu totul intim, mulţimea nu va fi îngăduită.

Fireşte, publicul mare e liber să aibă orice sentimente pentru un moştenitor de tron, şi indiferenţa e, în tot cazul, mai explicabilă decât o dragoste prea fierbinte. Dar ceea ce face înalta nobilime, constituie o adevărată persecuţie.

În mod logic, te întrebi: ce s'ar fi întâmplat dacă Franz Ferdinand ar fi ajuns pe tron? Ar fi admis el ca soţia şi copiii lui să aibă rolul de intruşi şi de toleraţi, ocupând la ceremonii ultimul loc, după cei mai mici din familia archiducală? Ori poate că ar fi făcut un fel de lovitură de stat, modificând statutul străvechi al casei de Habsburg şi ridicându-şi până la sine nevasta şi copiii? Şi ce complicaţii ar fi urmat de aici, mai ales când ţinem seamă că, prin ideile şi prin firea sa, Franz Ferdinand nu-şi câştigase nici favoarea populară?

Aceste întrebări se discutau de multă vreme. Din acest punct de vedere urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand era aşteptată cu oarecari palpaţii, ca

aducătoare de peripeții și evenimente. Dar nici din punctul de vedere politic, — intern și extern, — viitoarea domnie a lui Franz Ferdinand nu părea de loc menită să se scurgă solemn, adică banal. Așteptată cu speranță de unii, cu îngrijorare de alții, cu o vie curiozitate de toată lumea, ea avea să aducă mari schimbări, — aceasta era credința generală.

Prin moartea lui, n'au murit și problemele pe care le reprezenta. Le vom cerceta în articolul viitor.

G.

Reproduc și articolul imediat următor, scris cu două zile mai târziu, — după ce, în interval, transmisesem, bine înțeles, nenumărate comunicări telefonice și telegrafice — articol apărut în „Adevărul” cu data de 25 Iunie:

Ce-ar fi făcut Franz Ferdinand ?

Viena, 20 Iunie.— Aseară, pe întuneric, archiducele Franz Ferdinand și soția lui au fost aduși la Viena; astă seară, tot pe întuneric, ei au fost transportați la Artstetten, unde mâine vor fi înmormântați. Cere-monია a fost simplă și scurtă; iertați trivialitatea expresiei: a fost un rasol de mâna întâia. Motivele acestei procedări le-am arătat în articolul trecut : archiducele a avut nenorocul să moară odată cu nevastă-sa, așa că de onorurile făcute lui s'ar fi „bucurat” și ea, care nu-i de sânge împărătesc. Ca să n'o „ridice” pe dânsa până la el, au preferat să-l „co-boare” pe dânsul. De aceea au fost refuzate și participările de suverani. Până și Wilhelm al Germaniei, care încercase să se strecoare nu ca împărat, ci ca prieten personal, a fost rugat să capete un atac de reumatism circumstanțial, necunoscut în medicină.

Asta e frumusețea tradițiilor, pe care o cântă poeții și cu care se laudă retrograzii tuturor țărilor. Ea duce la fenomene de toată nostimada, cum e alianța tacită dintre aceia cari i-au răpit lui Franz Fer-

dinand dreptul la viață și cei cari îi răpesc drepturile de după moarte.

Subiectul general de discuție e acesta: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand dacă ar fi ajuns pe tron? Se dau răspunsuri de tot felul; și de aceste răspunsuri diferite atârnă și sentimentele pe cari le deșteaptă moartea lui. Așa, este sigur că ungurii nu și-au simțit ochii umeziți la vestea atentatului; naționalitățile sînt însă sincer dezolate. În special românii din Ungaria vedeau în Franz Ferdinand pe viitorul lor protector.

Până la ce punct erau justificate speranțele lor? Socotim că nu trebuie să cădem în exagerări.

Ideile fundamentale ale lui Franz Ferdinand se cunosc. Catolic fervent și militarist extrem, el reprezenta vechea tradiție monarhică, în deplina ei accepțiune. Franz Iosef a făcut nenumărate concesii spiritului nou. Franz Ferdinand vedea tocmai în aceste concesii pricina de căpetenie a slăbiciunii Austro-Ungariei. Această Austro-Ungarie el o vroia mare și puternică, supusă înăuntrul și temută peste granițe. Vroia deci încetarea conflictelor de tot felul — sociale și naționale — în sânul monarhiei, și în acelaș timp războiul pe viață și pe moarte cu vecinii mari și mici. A vrut să înghită Serbia, a vrut războiul cu Italia, după cum l-a vrut, o clipă, și cu Rusia. Se cunosc incidentele senzaționale pe cari le-a avut cu Aehrenthal, care înțelegea să obție totul prin siretenie diplomatică, evitând cât mai mult războiul.

Cu ideile lui, era firesc să se izbească de unguri, cari constitue elementul prin excelență turburător al păcii din lăuntru și sînt chiar și o piedică a extenziunii militare, întrucât nu aprobă nici o îmbunătățire de adus armatei, până când nu obțin, prin lungi tocmeli, avantagii în schimb.

Numai din acest punct de vedere Franz Ferdinand era aliatul firesc al naționalităților și al românilor, ajutorul cărora avea să-i fie de folos pentru a înfrânge cerbicia ungurească.

Prin urmare: nu un sentiment generos, și nici

considerații de înaltă dreptate, ci interesul bine calculat.

Din punctul de vedere practic, e mai bine așa. Politica se bazează numai pe interese. Dacă Franz Ferdinand ar fi trăit, n'am fi avut decât să așteptăm evenimentele, pentru a vedea cum își apără interesele. Astăzi, când e mort, nu putem spune cu siguranță că el ar fi rezolvat chestia naționalităților, căci nu știm ce anume, din complexul lui program, împrejurările i-ar fi permis să realizeze, și ce ar fi preferat să sacrifice spre a salva restul.

Ca să duci războiul. înăuntru cu ungurii, iar afară cu rușii și cu sârbii, e cam greu. Și în cazul de față — mai ales într'un asemenea caz — se aplică vorba lui Clemenceau: deosebirea dintre a fi dincoace sau dincolo de baricadă. Ca simplu moștenitor, a putut să îmbrățișeze un program foarte vast; ca împărat ar fi ales desigur calea realizării treptate. Și pe a câta treaptă ar fi ajuns chestia naționalităților, în deosebi cea românească? Aceasta nu se poate spune, cu atât mai mult cu cât Franz Ferdinand era înainte de toate om politic, gata oricând să facă concesii, deși le dezaproba când le făceau alții.

Iată un exemplu : catolic fervent, el nu putea simpatiza pe evrei; militarist extrem, n'avea nici o atracție pentru lumea negustorească și financiară. Cu toate astea, când a fost nevoie de „dreadnoughturi”; când creditele necesare nu se puteau obține, pentru că partidele și naționalitățile din parlamentele austro-ungare se pierdeau în tocmele interminabile asupra avantajilor pe cari le cereau în schimb; când singura soluție era să se găsească oameni de bună voință cari să avanseze sutele de milioane, fără împrumut în regulă, fără iscălituri valabile, ci numai pe cuvânt, — Franz Ferdinand n'a șovăit să facă un pas pe care nimeni nu l'ar fi așteptat nici măcar dela un Habsburg mai liberal decât dânsul. El a fost câteva zile musafirul lui Rothschild, la vila acestuia dela țară — și dreadnoughturile, necomandate de nimeni, s'au făcut; cineva —

nu se știe cine — zise să fie dreadnoughturi, și dreadnoughturi fură; statul le-a cumpărat pe urmă, și, se pare, fără să se tocmească prea mult.

O vizită făcută lui Rothschild de prințul moștenitor, n'ar avea nici o importanță în Anglia; în Austria lucrul a fost uluitor.

Ar fi inutil să discutăm acum dacă Franz Ferdinand ar fi putut sau n'ar fi putut să se fie de cuvânt. Dar o învățătură trebuie scoasă din speranțele de ieri și din dezolarea de azi: popoarele să nu-și puie nădejdea în bună-voința unui om, ci să caute în ele înse-le puterea biruitoare.

G.

Când, sub impresia momentului, atunci, în Iulie 1914, am scris aceste articole, știam, firește, mai multe decât m'am socotit liber să spun. Iar de atunci încoace, am mai aflat atâtea! Aș iscăli însă și astăzi rândurile de mai sus. Și astăzi le pot oferi cititorilor, drept exactă mărturie a timpului, cu o singură rezervă mai importantă, pe care o voi preciza mai departe. Iar martorul de care vorbesc în titlul acestui capitol... sînt eu însumi.

* * *

Fiind-că tot îmi fac depoziția de martor, voi spune aici un lucru, care altminteri ar fi fost mai potrivit în alt capitol: *în tot timpul cât am fost corespondentul „Adevărului” la Viena — adică în ultimii cinci ani dinaintea războiului — n'am avut de înregistrat, din partea regatului sârbesc sau din partea sârbilor din acel regat, nici un fapt, — serios sau chiar neriesios — care, pe drept sau pe nedrept, să poată fi socotit ca motiv sau măcar ca pretext de incident între Austro-Ungaria și Serbia.*

Fost-am eu un corespondent prea puțin perspicace, prea puțin iscoditor? Se poate. Dar *nici un corespondent* dintre cei aproape 100 cari funcționau la Viena, cari umpleau zilnic Camera ziariștilor cu rumoarea discuțiilor lor aprinse, nici unul din ei n'a fost, *sub acest raport*, mai abil sau mai harnic de cât mine. Timp de cinci ani nici unul din ei nu și-a gratificat ziarul cu o singură știre de felul arătat mai sus, înțeleg, firește, nu un zvon fugar, ci o știre *consistentă* prin cuprinsul ei, de natură să oprească atenția cititorului. Luați colecția oricărui ziăr din toată acea îndelungată epocă, fie ziarul austro-fil sau anti-austriac, sârbo-fil sau anti-sârbesc: nu veți găsi o singură telegramă de felul acela.

Nu vorbesc de ceea ce s'a putut afirma sau chiar dovedi mai târziu, *după* atentat și mai ales *după* războiu; *cuvintele mele se referă la ce-a fost, adică la ceea ce s'a știut înainte de Saraievo*, în intervalul de 5 ani cât am funcționat la Viena. În tot acest interval — n'aș putea s'o repet îndeajuns — lucrurile s'au prezentat așa cum spun: n'am văzut, n'am auzit, n'am bănuir nimic — afară, bine înțeles, de acele două cazuri faimoase de cari își amintesc, de sigur, toți cititorii mai în vârstă: de cazul întâiu cu indignare, de al doilea cu veselie. La timpul lor ele au provocat emoție, revoltă, încordare politică, motive de agitație. Aceste cazuri sînt: trădarea dela Agram și cinătuirea lui Prohaska. Ambele cazuri — le vom recapitula mai departe — s'au dovedit *falsuri*, efectuate de ministerul de externe

austro-ungar. Guvernul austro-ungar *a vrut* să aibă conflicte cu Serbia; guvernul sârb și populația sârbească au făcut eforturi disperate ca să le evite.

Mai mult: guvernul sârbesc a stăruit din răsputeri să intre în legături de prietenie cu Austro-Ungaria. În 1909, imediat după conflictul provocat de anexarea Bosniei, primul-ministru sârb, Milovanovici, vrea să meargă la Viena, să facă, fățiș, act de împăcare, ceea ce în realitate însemna act de supunere. Aehrenthal respinge propunerea. În 1912, primul-ministru Pasici, după victoria asupra turcilor în primul războiu balcanic, reînviază propunerea. De astă dată Masaryk mijlocește la Ballplatz. Pasici vrea să meargă la Viena și să încheie cu Austro-Ungaria legături economice, legături de *interese*, peste cari Serbia n'ar mai putea trece cu ușurință, căci viața locuitorilor ei ar atârna pe viitor de satisfacerea acelor interese, deci de menținerea acelor legături. Rezultatul, același: Berchtold îl respinge pe Pasici, exact așa cum Aehrenthal îl respinsese pe Milovanovici.

Dar iată și alt fapt:

Giolitti nu poate fi bănuț ca dușman pătimaș al puterilor centrale. El a fost contra participării Italiei la războiu, și intrarea Italiei s'a făcut în contra voinței lui. În momentul când Italia a intrat în războiu și în tot timpul războiului, situația politică a lui Giolitti în Italia, a fost cam la fel cu situația unui Carp și a unui Marghiloman în România. Ei bine, în memoriile lui, Giolitti dovedește cu documente

oficiale din corespondența diplomatică faptul că în două rânduri — înainte de Saraievo! — Austro-Ungaria a vrut să atace Serbia, fără ca aceasta să-i fi dat vr'un motiv. Germania și Italia s'au opus categoric și numai din această cauză intenția Austriei nu s'a realizat în cele două cazuri. Ea s'a realizat însă în cazul al treilea. Giolitti spune textual:

„De două ori tentativa a eșuat; dar a treia oară, când s'a luat *ca pretext* uciderea archiducelui moștenitor Franz Ferdinand, tentativa nu mai întâlnește aceeași rezistență din partea Germaniei, sau mai bine zis își asigură aprobarea acesteea. Și din nenorocire își atinse scopul, provocând, după cum o prevăzusem, una din cele mai formidabile catastrofe de care-și amintește istoria”.

De corespondența pe care o publică Giolitti am luat cunoștință abia după războiu. Am cunoscut însă la timp discursurile rostite în 1912 și în 1913 în parlamentul austriac. Baernreither, deși creștin social, adică membru al partidului războinic, a vorbit tot timpul, ori de câte ori i s'a prezentat ocazia, în favoarea Serbiei. Curioasă excepție! Mai importantă este însă manifestarea contelui Czernin, care în 1913 a rostit în Camera Seniorilor un discurs foarte impresionant atunci, dar cu atât mai edificator astăzi. Într'o ordine de idei care-i convenea în acel moment, a făcut o mărturisire menită să-i displacă mai târziu. Avem la îndemână rezumatul pe care-l dă Plener:

„Ottokar Czernin, care mai târziu avea să fie ministru de externe, a examinat, într'un discurs vioiu și convingător, atitudinea Austro-Ungariei

după războiul balcanic. Dela ocuparea Bosniei ar fi fost de urmat două căi: sau să anexăm Serbia și Muntenegrul, să le contopim cu iugoslavii noștri și astfel să rezolvăm problema noastră iugoslavă; sau, dacă n'am vrut să urmăm calea aceasta a forței, atunci trebuia să cucerim, pe cale prietenească, ambele țări — Serbia și Muntenegrul — să le legăm de noi din punctul de vedere economic și comercial, și astfel să ne formăm niște vecini cu cari traiul să ne fie posibil.

„Noi n'am făcut însă nici una, nici alta.

„Prin înțepăturile noastre de ac, sub raportul politice comerciale, NOI AM ÎMPINS ACELE ȚĂRI LA DISPERARE, și am obținut numai că ele ne urăsc, dar nu se tem de noi”.

Aceste cuvinte rostite de omul lui Franz Ferdinand, cu câteva luni înainte de Saraievo, aruncă o lumină foarte puternică asupra întregii chestiuni.

De altfel, după constatarea lui Czernin că Austro-Ungaria a împins Serbia și Muntenegrul la disperare, a luat cuvântul Karl Schwarzenberg — „de asemenea om de încredere și prietenul Moștenitorului”, precizează Plener — și a propus soluția firească față de situația creată. Dăm esențialul, iarăși după rezumatul lui Plener: *„Austria trebuie să aibă curajul de a lucra energic și de-a întâmpina agitația panslavistă a sârbilor”*. Prin urmare, hoțul de păgubaș trebuia pus la respect.

În fond *aceasta* era pornirea războinicilor austriaci, și nu numai de atunci. De multă vreme se răspândise o lozincă sinistă, cuprinsă într'un calambur prea puțin spiritual :
— *Serbien muss sterbien!*

Archiducele nesimpatizat; acțiunea lui, indezirabilă

Ne propunem o scurtă cercetare: să vedem dacă se verifică și astăzi aprecierile făcute de noi în 1914 sub prima impresie și repetate, apoi, după un deceniu dela tragicul eveniment.

Bine 'nțeles, nu vom face o lucrare completă: n'am avea nici competența, nici mijloacele necesare. Vom nota pe de o parte propriile noastre impresii și amintiri, iar pe de alta, ce-am reținut, în cursul anilor, din prea puține lecturi cu privire la subiectul nostru. Vor fi apărut cărți mai importante de cât cele cari ne-au căzut sub ochi. Istoricul propriuzis e obligat să știe tot. Eu mă întemeiez pe ce-am apucat să citesc, și în măsura în care, copleșit de ocupațiile profesionale, am putut să aleg și să comentez pasagiile cari îmi păreau interesante sau instructive.

În aceste condiții îmi încep „verificarea”.

Spuneam în Iulie 1914: „*Fapt e că Franz Ferdinand nu era iubit*”.

VIKTOR ADLER

Acesta e adevărul, pe care eu mi-am putut permite să-l transmit dela Viena, dar pe care nimeni nu l'ar fi putut mărturisi într'un ziar de acolo: în Austria, libertatea cuvântului nu exista nici înainte de războiu. Acolo, și în timpurile pe cari azi le calificăm normale, presa era pusă sub cenzura preventivă, iar întrunirile publice se țineau numai cu autorizație specială și în prezența unui comisar de poliție, care, în orice moment, putea să le întrerupă și să le dizolve.

Foarte rar se întâmpla ca un om politic — și numai unul cu deosebit prestigiu — să vorbească în parlament de situația reală și de inconvenientele ei. Între oamenii de acest fel era, de pildă, Viktor Adler, șeful socialiștilor, care se bucura de mare autoritate. În 1908, când era primejdie de război din cauza anexării Bosniei, Adler, dezaproband anexarea, și-a permis (în ședința dela 3 Decembrie) să se ocupe de acțiunea indezirabilă și primejdioasă a archiducelui moștenitor. El a spus :

— *Domnilor, dacă ași fi monarchist, așa cum nu sînt, și încă mi-ar fi deajuns un monarch (vii aplauze și exclamații de aprobare). Eu nu înțeleg un monarchism cu un împărat care să fie sărbătorit, și cu altul, tainic, de care să ne lăsăm guvernați (vii aprobări și aplauze). Domnilor, eu nu înțeleg asta; și, mărturisesc, nu înțeleg nici așa numita loialitate, care mie îmi apare mereu în ghilemete, necum așa numitul patriotism, căruia, în adevăr, i-ași dubla ghilemetele. Nu înțeleg since-*

KONRAD VON HÖTZENDORF

ritatea sentimentelor atât de solemn proclamate, când știm doară cu toții, și lucrul e vădit, că oamenii nu se gândesc la regimul actual, ci scontează viitorul, pe care însă oficial jură că-l doresc cât mai îndepărtat (vii aplauze și mare ilaritate). Domnilor, această duplicitate eu n'o înțeleg. Dacă ași fi de părere că vre-un altul (jemand anderer) pricepe mai bine istoria decât împăratul Franz Iosef — desigur că asemenea oameni pot fi — ași spune-o! Această politică nu prea e frumoasă și îmbucurătoare din partea oamenilor cari o practică, dar este înainte de toate — și asta e mult mai rău — o primejdie pentru țară. Morala politică a acelor domni mă interesează prea puțin, dar dezastrele cari, prin aceasta, se atrag asupra țării, se văd lămurit (vii aprobări și aplauze).

A fost un discurs istoric. A fost unul din rarele prilejuri cari, înainte de războiu, se puteau prezenta unui om mai puțin inițiat, ca să vadă și el — sau măcar să simtă — că Franz Ferdinand nu e prea drăgostit și acțiunea lui nu e tocmai dezirabilă. Faptul că Adler a vorbit astfel, că a fost viu aplaudat, că nu i-a ripostat nimeni, și că nici președintele nu l-a chemat la ordine, constituia, desigur, un eveniment senzațional, într'o țară cu legiuri atât de excesiv de sensibile pentru delictul de lèse-majesté.

* * *

Adler s'a mai exprimat în felul acesta, după câțiva ani, în 1911.

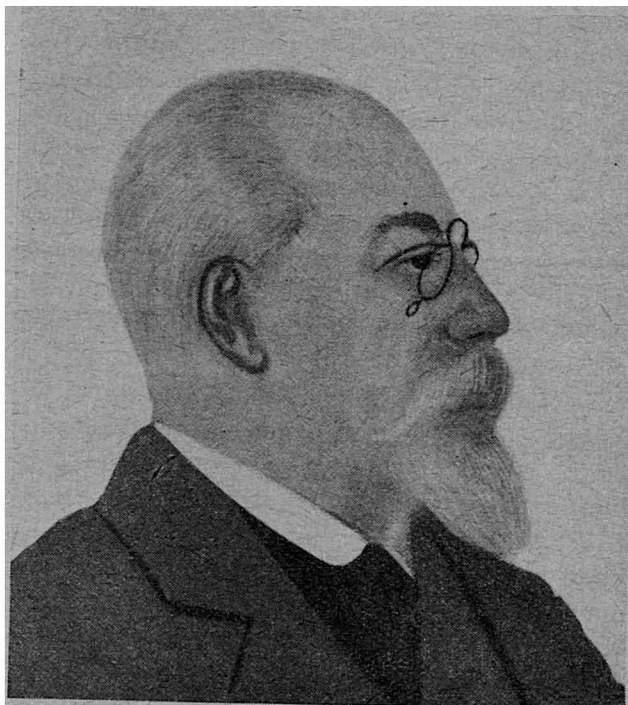

SEITZ

În interval vorbise și Masaryk în Delegațiuni despre patronarea, de către Franz Ferdinand, a celebrelor falsuri Forgach. Masaryk, foarte măsurat în formă, a fost tot pe atât de sever în fond, după cum vom vedea mai departe. Și în acest discurs al lui Masaryk, ca și în discursul lui Adler pomenit mai sus, a fost vorba de acțiuni anti-sârbești. Noul discurs al lui Adler, rostit în 1911, se referă la altă campanie șovinistă și războinică: la ațăările anti-italienești, cari porneau de la Conrad von Hoetzendorf.

Italia era în războiu cu Turcia. Partidul războinic din Austria, în frunte cu șeful Statului major general al armatei austro-ungare, Conrad von Hoetzendorf, a vrut să profite de ocazie, ca să se arunce asupra Italiei. Conrad cerea de mult războiul contra Italiei; îl cerea cu orice ocazie, adică ori de câte ori i se părea că Italia e la strâmtoare: îl ceruse în 1908, imediat după marele cutremur de la Messina; nu i-a repugnat de loc să se folosească de urgență pe care o dezlănțuise natura! Cu atât mai mult îl cerea acum. Presa șovinistă și imperialistă din Viena s'a dăruit, cu trup și suflet, acestei nobile cauze. Cancelarul Aehrenthal s'a opus însă cu energie; nu doară că era mai puțin poficios de cucriri și anexiuni, dar în cazul special s'a arătat mai prudent. Și rezultatul a fost înlăturarea lui Conrad din fruntea statului major.

Atunci s'a întâmplat ceva cu totul neobișnuit: printr'o informație cu vădit caracter de comunicat, publicată în presa războinică,

PERNERSTORFER

archiducele moștenitor și-a exprimat regretul pentru îndepărtarea lui Conrad, adăugând că el, archiducele, ca soldat, se supune hotărârii împăratului, dar numai cu inimă grea. Polemică prin presă între moștenitor și împărat, — de sigur că fenomenul nu se mai întâmplase în Austria, și nici aiurea! Așa s'a dat pe față pentru toată lumea, ceea ce inițiații știau de mult: că Franz Ferdinand era adevăratul șef al mișcării războinice. De altfel, Franz Ferdinand era acela care-l adusese pe Conrad în fruntea statului major, și acum se vedea și *de ce* îl adusese; și, bine înțeles, Franz Ferdinand nu s'a liniștit până nu l'a readus, dar a putut reuși abia după moartea lui Aehrenthal.

Ca să ne dăm seama de toată gravitatea lucrului, trebuie să știm exact ce vroia Conrad, pentru că astfel vom ști ce vroia Franz Ferdinand. Ne-o spune, cu extraordinară preciziune, Eugen Fischer, în volumul „Die kritischen 39 Tage”. Fischer a fost expert în comisiunea numită de Reichstagul german pentru a stabili vinovățiile în provocarea războiului. Este deci mai competent de cât alții ca să se pronunțe în materie. Și iată ce spune:

„Generalul Conrad (ca șef al marelui stat major) nu s'a mulțumit cu rolul de instrument mut, care așteaptă să fie întrebuințat, — dacă va fi și când va fi. Conrad își făcuse convingerea că Austro-Ungaria trebuie să lupte pe viață și pe moarte cu Serbia-Rusia, iar o dată și o dată, și cu Italia. Din partea amânduror puterilor el se aștepta la un atac.

„O dată convins că aceste războaie sînt inevita-

bile, vroia ca ele să fie pornite de Austro-Ungaria, în toată libertatea de hotărîre.

„Dar o dată ajuns aci, nu mai văzu alt rost al vieții de cât acțiunea războinică. Fantazia lui nu se mai opri nici pe pragul non-sensului.

„In Balcani vroia să cuprindă Serbia și să înainteze până la Salonic; dar vroia și să redea împăratului său vechea stăpânire germano-habsburgică asupra Milanului și Veneției.

„Acest om intră în acțiune”.

Or, după cum am văzut, Conrad nu era numai Conrad, ci infinit mai mult.

În ședința dela 6 Decembrie 1911 a Reichsratului, Viktor Adler, Pernerstorfer și Seitz — actualul fost primar al Vienei — au interpelat deci iarăși guvernul, cu privire la acțiunea războinică a moștenitorului, care de astă dată vroia războiul cu Italia, cum în 1908 îl vroise cu Serbia.

— *Nu este rolul nostru, a spus Adler, să apărăm drepturile împăratului împotriva nepotului său și a oamenilor lui; dar cu toată stăruința trebuie să stabilim că popoarelor Austriei li-i deajuns și prea deajuns (reichlich genug) un singur împărat. Ca să fim stăpâniți de doi împărați în același timp, nu simțim nici o nevoie.*

Primul ministru, contele Stürgkh, în răspunsul său, a amintit că e contrar uzului ca membrii familiei stăpânitoare să fie amestecați în dezbateri. Adler a replicat că e contrar constituției ca persoane cari nu poartă nici o răspundere, să se amestece în chestiunile cele mai importante ale Statului și ale

popoarelor. Cu acest prilej s'a produs și un incident iritant. Primul-ministru i-a observat lui Adler că datorează *Ehrfurcht* moștenitorului. „Ehrfurcht” ar însemna respect suprem, în care intră și teama, dar o teamă puternică, deci un fel de respect înspăimântat.

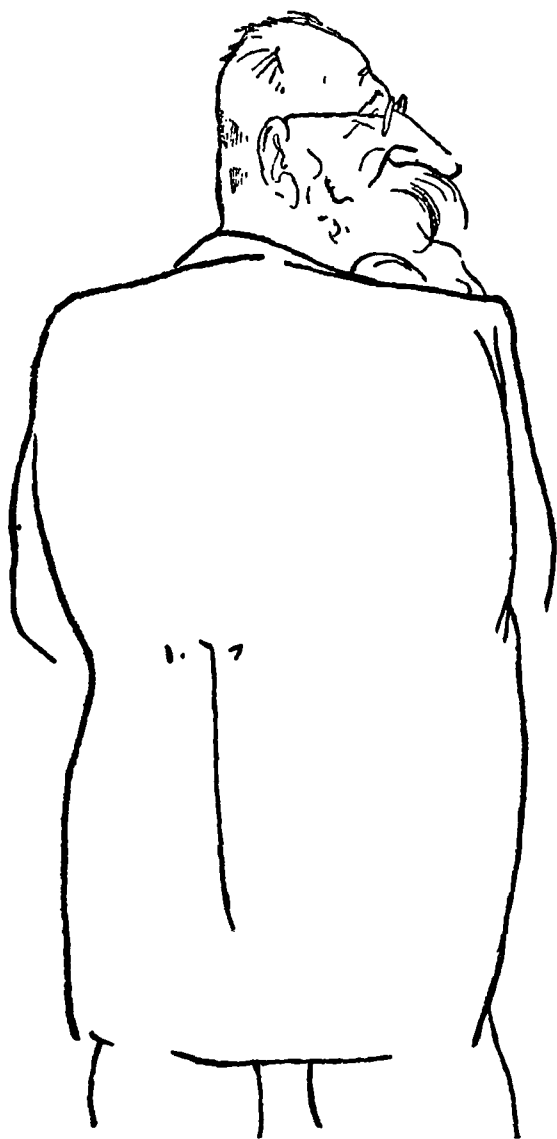
Adler a răspuns :

— Ehrfurcht nu datorez nici unei ființe omenești, iar cenzura pe care vrea s'o exercite primul ministru asupra noastră o resping hotărât.

Câtă dreptate a avut Adler ca să vorbească de acțiunea indezirabilă a lui Franz Ferdinand, se va vedea mai departe, când vom arăta ce forme a luat, în culise, lupta arhiducelui — prin Cancelaria lui „militară”, — împotriva contelui Achrenthal.

* * *

Tot în potriva lui Franz Ferdinand a interpelat și Pernerstorfer, deoschit de interpellarea lui Adler, la care se asociase. Pernerstorfer se bucura și el de mare autoritate. Era un fin literat și un orator sugestiv. A intrat în partidul social-democrat *după* ce își făcuse o strălucită situație politică și culturală, și după ce fusese ani de zile, dela tribuna Camerei, alături de Kronawetter, apărătorul aprig al socialiștilor și al muncitorilor, cari nu-l puteau răsplăti nici măcar cu votul lor, pentru că n'aveau dreptul de vot. Pernerstorfer a fost tocmai printre cei dintâi cari au cerut votul universal, riscând să-și primejduiască

PERNERSTORFER

Desen de Sihulsky

propria situație electorală, perfect asigurată în colegiul restrâns. Sinceritatea lui desăvârșită era deci la adăpostul oricărei bănueli. Discursul lui, senzațional în sine, a fost cu atât mai impresionant. Nu găsesc în notele mele nici un pasagiu, ca să pot face vre-un citat. Dar nici nu-i nevoie, întru cât acest eveniment parlamentar a emoționat mai cu seamă printr'o neașteptată consecință extra-parlamentară: un grup de ofițeri au năvălit în locuința lui Pernerstorfer și l-au maltratat. Iar poliția n'a reușit cu nici un chip să descopere pe agresori. Pernerstorfer, care interpelase de atâtea ori în potrive asprimilor polițienești, a constatat de astă dată că poliția poate fi și excesiv de moderată în acțiunea ei.

Opinia publică a văzut astfel că archiducele moștenitor era foarte senzibil la atacurile parlamentare (de-ale presei îl apăra cenzura), și că era capabil să recurgă la orice mijloace ca să le reprime. În schimb, ele nu puteau să-l supere prea mult pe împăratul. Între acesta și socialiști se stabilise o legătură de prietenie discretă, sau cel puțin de neutralitate binevoitoare: nu de mult — în urma unei formidabile agitații a socialiștilor — împăratul acordase votul universal, iar socialiștii, în semn de mulțumire, s'au prezentat apoi la Curte, ca să asculte mesagiul împărătesc de deschidere a parlamentului, fapt care a produs o enormă senzație în toată lumea.

IV

Socialiștii și Franz Iosef

Lupta pentru votul universal

Trebuie să lămurim acest moment politic, ieșit din cel mai ciudat complex de împrejurări. În cazul acesta avem, de pildă, colaborarea involuntară și inconștientă a nobilimii maghiare cu revoluționarii ruși — atât de necruțătoare este interdependența claselor și națiunilor! Drept explicație, vom cita câteva mici fragmente din istoricul schițat de Otto Bauer, în biografia făcută lui Viktor Adler, drept prefață la vol. VI din operele acestuia:

„Reichstagul maghiar (din nou răzvrătit pe chestiunea limbii de comandă) rămânând recalcitrant, Franz Iosef o rupe, în Ungaria, cu sistemul parlamentar. El formează guvernul Fejervary-Kristoffy care anunță un proiect de lege pentru introducerea votului universal. Regele vroia să intimideze parlamentul aristocratic recalcitrant, amenințându-l cu votul universal și egal, cu mobilizarea masselor țărănești și uvriere în potrivea nobilimii.

„Acele întâmplări din Ungaria deslănțuiră campania pentru votul universal în Austria. Dacă regele Ungariei își înscrie în program votul universal,

atunci nici împăratul Austriei nu poate să-l respingă; acest strigăt răsună puternic în masele muncitoare.”

Muncitorii nu reușeau să uite că împăratul Austriei și regele Ungarici erau una și aceeași persoană. De sigur, se făceau destule glume pe seama legăturilor de atârnare și ierarhie dintre împărat și rege, suveran în două ipostase simultane, mai complicat de cât Floridor și Celestin din operetă. De sigur, fusese cu puțință ca justiția maghiară să condamne ca trădători pe fruntașii ardeleni, pe temeiul că, adresând un memorandum unui singur Franz Iosef, indivizibil ca persoană, ei au avut totuși în vedere parcela vieneză, împărătească, iar nu pe cea budapestană, regească. Dar nu era de presupus că fenomenul juridic, împăratul-rege, augustul K.-K., s'ar preta el însuși să apară fie în rolul comic din operetă, fie în cel dramatic din analele judiciare, aclamând cu entuziasm votul universal în Ungaria și respingându-l cu oroare în Austria. Deci, campania *se impunea*.

Otto Bauer urmează:

„Or, acestei noi campanii din Austria, evenimente din Rusia îi dădură un avânt revoluționar.

„...Războiul ruso-japonez dezlănțui întâia revoluție rusească. La 31 Octombrie 1905, tocmai când era întrunit congresul social-democrației austriace (pe când la tribună se afla d-rul Wilhelm Ellenbogen, care propunea lupta aprigă pentru reforma electorală. N. A.), a venit știrea că viguroasa grevă a muncitorilor ruși a silit pe țar să capituleze: el a dat un manifest care promitea constituția și convocarea unei Dume, aleasă prin vot universal.

OTTO BAUER

„Sub impresia evenimentului, Viktor Adler a rostit cel mai revoluționar discurs din viața lui. Congresul hotărî lupta pentru votul universal, prin orice mijloace, inclusiv greva generală cu caracter politic.

„Încă în aceeași seară muncitorii vienezi făcură demonstrațiuni pe Ringstrasse. La 2 Noembrie se produsură la Viena — și cu trei zile mai târziu la Praga — ciocniri sângeroase între muncitori și poliție.

„...Pentru 28 Noembrie se anunță greva generală de o zi.

„Asupra împăratului aceste evenimente făcură o puternică impresie. El se temu ca revoluția rusească să nu molipsească Austria, pe trei sferturi slavă. Își dădu seama că nu poate refuza în Austria ceea ce el însuși ceruse în Ungaria.

„Așa s'a hotărât împăratul să îplinească cererea atât de vițoroasă a muncitorilor.

„Când la 28 Noembrie 1905 munca se opri în Austria și muncitorii demonstrară pentru votul universal, guvernul Gautsch depuse în parlamentul privilegiilor proiectul de lege pentru suprimarea colegiilor electorale și introducerea votului universal.

„Parlamentul privilegiilor ajunse astfel sub o dublă presiune: pe de o parte sub presiunea muncitorimii conduse de social-democrație, pe de alta sub presiunea împăratului și a guvernelor lui.

„...Politica lassalleană — alianța clasei muncitoare cu Coroana, împotriva parlamentului privilegiilor — această politică pe care în 1893 Adler a respins-o — acum, în 1905/1906, el o face”.

În sfârșit, în Decembrie 1906, votul universal a fost legiferat în Austria. Otto Bauer încheie astfel această parte a schiței sale istorice:

„După 13 ani de luptă pentru reforma electorală, social-democrația, folosind cu îndemănare un ceas istoric, a realizat votul universal și egal. Această izbândă a extins considerabil însemnătatea, puterea de atracție și înrăurirea partidului. La primele

alegeri pe temeiul noului regim electoral, în 1907, partidul număra peste un milion de voturi și 87 mandate din 516”.

Dar succesul a fost obținut numai după o luptă grea și mult mai complicată decât ar rezulta din puținele rânduri citate mai sus.

Marx și Börne spuseseră de mult că Viena este cel mai revoluționar dintre orașele germane. Și la 1848 și după aceea Viena și-a dovedit adesea eroismul, indiferent dacă a ieșit învingătoare sau învinsă. În lupta pentru votul universal, în care proletariatul a fost sprijinit și de mica burghezie, Viena a triumfat.

Istoricul Charmatz, în „Österreichs innere Geschichte, von 1848 bis 1907”, dă un loc larg acestei lupte. Opoziția în parlament a fost formidabilă. Când s'a depus proiectul, încă sub Gautsch, s'au înscris la cuvânt 214 deputați. Aleșii marci proprietari au desfășurat o acțiune disperată. Impăratul, care se convertise definitiv la ideea votului universal, și-a menținut punctul de vedere în chip nu mai puțin stăruitor, iar Gautsch, „conservatorul rațional”, s'a dovedit și de astă dată servitor devotat al Coroanei.

Căci, ori-care a fost lupta socialiștilor pentru cucerirea reformei, factorul hotărâtor a fost împăratul. Friedjung, în „Historische Aufsätze”, dă un amănunt semnificativ. După legiferarea votului universal, primul-ministru Beck a propus lui Franz Iosef decorarea câtorva personalități cari contribuiseră la aceasta. Impăratul, parcurgând lista, a spus:

— Văd că m'ai uitat pe mine. Doară am și eu un merit în chestia asta!

Franz Iosef glumea, ceea ce nu i se întâmpla prea des. Dar e probabil că nici nu-și dădea seama de măsura în care el însuși fusese împins de evenimente și de oameni. Foarte bucuros el atribuia totul liberului său arbitru. Richard Charmatz redă însă perfect rezistențele opuse votului universal, iar Otto Bauer descrie, în culori tot așa de vii, luptele desfășurate de tabăra cealaltă, a muncitorimii socialiste. Iată concluzia lui Bauer:

„Ce-i drept, social-democrația a putut zmulge această mare biruință numai într-o luptă în care a combinat cele mai deosebite mijloace: furtunoasele manifestații de stradă revoluționare, ca și alianța temporară cu guvernul împărătesc în po-triva parlamentului, amenințarea revoluționară cu greva generală, cum și o anumită tactică în comisiunea electorală: aceea de a susține când un grup burghez, când pe celălalt, favorizând un compromis sau altul printre partidele burgheze în luptă, pentru a mâna totuși reforma electorală prin toate dificultățile parlamentare.

„Experiențele acestei lupte au influențat puternic gândirea politică a lui Adler. În gândirea lui politică s'a întărit tot mai mult ideea că partidul trebuie să-și stabilească metodele de luptă în toată libertatea spirituală, nelegat prin tradiții, în continuă adaptare la nevoile timpului și locului. Adler n'a fost nici o dată revizionist în sensul german, nici reformist în sensul francez; dar, fără îndoială, după 1906, el a fost, în aprecierea problemelor tactice ale socialismului internațional, cu totul altul decât fusese înainte”.

E adevărat că aici se poate pune altă întrebare: faptul în sine al obținerii votului univer-

sal avea el în adevăr atâta importanță în cât să justifice considerația — aproape recunoștința — arătată împăratului pentru hărăzirea lui?

Oare nu era, cum s'ar zice, mai mare daraua de cât ocaua?

Chestia s'a și pus, ba a provocat chiar discuții aprige.

Firește, dacă vom judeca pe temeiul celor știute astăzi, după ce-am văzut ce s'a petrecut în interval, răspunsul va fi negativ. În acest caz Viktor Adler și Jean Jaurès — Gherea îi socotea aproximativ egali ca valoare intelectuală și politică — ne vor apărea naivi *). Dar noi trebuie să ne transpunem în starea spirituală și sufletească a momentului și să vedem ce raționamente și ce concluzii erau posibile atunci. Cu votul universal se dădea o lovitură apreciabilă regimului absolutist, se înlesnea altă administrație în Austria, se oferea muncitorimii posibilitatea de a participa la gospodă-

*) Atitudinea luată de Franz Iosef în chestia votului universal, îl făcuse simpatice democrației de pretutindeni. Într-o domnie atât de lungă, oamenii avuseseră timpul să uite lucrurile vechi și acum aveau toată libertatea de spirit ca să admire manifestările prezente. Între cei captivați o clipă a fost și Jaurès.

În 1908, lovitura cu anexarea Bosniei, care era să aducă imediat războiul mondial — și, de fapt, și-a avut și ea rolul în deslănțuirea lui, cu câțiva ani mai târziu — a fost o surpriză penibilă pentru democrația occidentală. Iată, de pildă, tonul de tristețe și deziluzie cu care vorbea Jaurès, într'un articol publicat la 6 Oct. 1908 :

„E trist lucru să vezi cum „patriarhul păcii”, întunecându-și aureola de augustă bonomie, nu ezilă să unilească Turcia Nouă și să sufle în focul așipit al lăcomiei și al războiului”.

rirea țării. Iar acci dintre muncitori cari în-
tâmplător erau înzestrați cu distinse însușiri,
căpătau putința să se dezvolte și să ajungă oa-
meni de prima ordine, capabili, când va veni
momentul, să ia conducerea țării. Grație vo-
tului universal, în Germania un Bebel s'a putut
dezvolta în măsura știută, și tot astfel, în Aus-
tria, un Schuhmeier (vezi anexa No. 1), un
Eldersch (vezi anexa No. 2), un Domes.

Nu trebuie uitat nici faptul că socialiștii in-
trați în parlament căpătau prin aceasta o se-
rie de privilegii și avantagii politice — în pri-
mul rând imunitatea parlamentară — cari în-
semnau pentru ei un mare spor de mijloace și
de forță în desfășurarea acțiunii socialiste.
Viktor Adler a declarat că deputații socialiști
se consideră funcționarii organizațiilor mun-
citorești.

În sfârșit, trebuie să mai spunem că intra-
rea bruscă în parlament a unui mare număr de
muncitori a provocat o considerabilă revoluție
în moravurile parlamentare, pe cari le-a îm-
blânzit și civilizat.

Mulți cititori vor fi surprinși de aceste cu-
vinte. Faptul e așa cum îl spun, și socot că me-
rită o scurtă explicație.

Până la 1907, când s'a întrunit întâiul par-
lament al votului universal, nu intrau în acest
corp legislativ de cât reprezentanți ai nobili-
mii în primul rând, și oare-cari fruntași ai ca-
pitalului în rândul al doilea. Pentru acești
aleși ai colegiilor restrânse lupta politică era
mai mult un sport. Puterea de fapt a parla-
mentului era neînsemnată, prin urmare lucru

mare nu putea face. Iar răspunderea față de alegători se reducea la minimul imaginabil. Dar asta nu înseamnă și înfrânarea pasiunilor, ci din potrivă: tocmai o asemenea situație lasă câmpul liber pasiunilor și forțamente impune întetirea lor la infinit.

Iată de ce în Austria parlamentul privilegiilor a oferit spectacolul cel mai agitat și cel mai sălbatic. Virginio Gayda citează o statistică stabilită în 1902, din care se vede că în acel an numărul înjurăturilor ordinare rostite în reichsratul vinez se ridică la peste 2000.

Cu totul altceva s'a întâmplat în parlamentul votului universal. Firește, nici acolo n'au lipsit scenele de violență verbală și câte o dată chiar fizică. Dar au fost totuși mai puține la număr și mai reduse ca proporții.

Motivele sînt evidente.

În primul rînd, parlamentul votului universal, ieșit din consultarea masselor, prin însuși acest detaliu a căpătat putere mai mare, chiar dacă legalmente drepturile lui n'au sporit. Având putere mai mare, el oferea implicit un câmp mai întins de activitate *reală*.

În al doilea rînd, răspunderea față de corpul electoral devenise efectivă. Nu te mai puteai alege prin combinații de tot felul, ci îți trebuia simpatia masselor; și asta nu e glumă, într'o țară cu populație cuminte, așezată, conștientă de revendicările ei precise.

În al treilea rînd — și acesta e punctul esențial — oamenii de jos, trimeși de semenii lor, intră în parlament cu respect instinctiv: este și puținică umilință sub-conștientă, dar este și

naivitatea sufletului neatins încă de scepticism. Muncitorul știe că dacă a fost trimis pentru o treabă, e obligat s'o facă. În mintea lui, lupta politică nu este un sport. Or, după aplicarea votului universal, nu numai socialiștii, ci toate partidele au trimis în Cameră reprezentanți mai ales din păturile de jos.

Pentru toate considerentele expuse aci — și, de sigur, mai sînt nenumărate altele, — în parlamentul întrunit în 1907 marea majoritate a deputaților, oameni de rând, s'au comportat mult mai cuviincios de cît o făcuseră predecesorii lor, mai toți din înalta elită, în toate legislaturile precedente.

Dar înșiși boicrii — prinți, conți, baroni și capitaliști — în măsura în care au mai pătruns în parlament, au avut atitudini mult mai moderate decît în trecut, s'au comportat mult mai frumos — mai *comme il faut* — pentru că le impunea întreaga ambianță și, de astă dată, se simțeau mai puțin *acasă*, se știau și ei acum răspunzători față de corpul electoral.

E ciudat; ba dacă vreți, e și comic; dar *este* așa. Théodore de Banville, în studiul asupra lui Balzac, are prilejul să facă o remarcă interesantă, pornind de la faptul că altă dată în marea nobileme franceză actorii erau disprețuiți, iar contactul între un aristocrat și un clown era cu desăvârșire inimaginabil. De cînd împrejurările sociale au impus contactul — aci ajungem la spusa lui Banville — seniorii au trebuit să se resemneze, iar acum, ca să aibă succes în societate, se văd siliți să facă ei înșiși pe clownii și să treacă *personal* — un

autor neamț ar spune *höchstselber* — prin cercuri de hârtie.

Ei bine, în parlamentul austriac lucrurile s'au petrecut mai mult sau mai puțin vice-versa: contactul parlamentar cu bădăranii i-a făcut pe înalții domni să devie mai gravi, mai cuviincioși, mai puțin clowni-politici, să devie, în sfârșit, adevărați oameni politici.

Ori-cum, în noul parlament tot aristocrații sînt cei mai turbulenți și mai brutali; iar întru cât manifestările dezordonate pornesc din rândurile celor nou-veniți, este și aci de precizat o nuanță: exploziile „neparlamentare” — în vorbă și în fapt — vin mai mult din partea intelectualilor de cât dintr'a muncitorilor propriu-ziși, orășeni sau țărani.

Insist asupra chestiunii, fiind-că una la fel s'a discutat și la noi. Și tot pentru lămurirea problemei dela noi vom pomeni un exemplu instructiv din parlamentul vienez: vorbim de tragi-comicul incident provocat acolo de savantul, prin definiție bine-crescutul profesor universitar dr. Arthur Skedl, incident potolit cu o remarcabilă eleganță de deputatul-birjar August Forstner (vezi anexa No. 3).

Bine înțeles, când socialiștii austriaci au dat acea luptă uriașă pentru votul universal, au urmărit alt scop decât îndreptarea moravurilor parlamentare; acesta putea fi un superb ideal pentru o... guvernantă, dar nu pentru partidul social-democrat. Ținta socialiștilor a fost modernizarea vieții politico-sociale a Austriei și, ca urmare, a Ungariei.

Dar marea presă, opinia publică și chiar

mulți tovarăși, fără să intre în complexitatea doctrinală și tactică a chestiunii, fără să cântărească faptul elocvent că votul universal a fost obținut în Austria, pe când în Ungaria n'a fost obținut — s'au oprit la detaliul exterior, neașteptat, bizar, al acordului, expres sau tacit, dintre socialiști și Franz Iosef. Impe-recherea de cuvinte „Împărat și proletar” că-păta alt aspect decât în poezia lui Eminescu.

În articolul despre Franz Schuhmeier (vezi anexa No. 1) am arătat căror discuții a dat loc fenomenul politic numit „Hofgängerei”. A participat la discuții și Viktor Adler, care a acoperit cu autoritatea lui procedarea partidului, deși ea nu se datora inițiativei lui (vezi anexa No. 4). Pentru atitudinea lor, socialiștii erau denumiți, cu glas tare, „K. K. Sozialdemokraten” — social-democrați cesaro-crăești; iar cine era destul de temerar ca să risce, oricât de ușor, cumplita lèsc-majestate, șoptea titulatura nu numai ironică, dar și blasfematorie: „Genosse Franz Iosef”, — tovarășul Franz Iosef.

În toiul unei asemenea stări de spirit, atacurile lui Adler și Pernerstorfer la adresa arhiducelui moștenitor, au impresionat deci cu atât mai mult. Ele au produs mare fierbere în spiritele austriace. Cum am spus, manifestările de acest fel erau în general extrem de rare în Austria; și, în cazul special, în condițiile arătate, au fost cu atât mai sugestive, ca discretă indicație a stării de lucruri: o ade-vărată revelație!

Când s'au dezlegat limbile...

Nici după atentatul dela Saraievo nu s'a putut spune adevărul întreg și categoric. Abia dacă se *strecura* câte ceva, întâmplător, când vigilența cenzurii avea o clipă de moleșeală.

Astfel, marele ziarist Friedrich. Austerlitz, în articolul publicat în „Arbeiter-Zeitung” dela 29 Iunie 1914, adică imediat după săvârșirea crimei, scrie:

„Cum a fost posibilă crima, asta e absolut de neînțeles. Moștenitorul tronului sosește într'o țară de graniță, frământată de ură și patimă, unde, prin urmare, era nevoie de precauțiune deosebită. Totuși, *este cu puțință* să se arunce o bombă asupra trăsurii lui. Bomba face mari stricăciuni, dar nu este de plâns nici o viață omenească, și perechea moștenitoare (sic) scapă neatinsă. Și după ce atentatul cu bombă dă greș și archiducele scapă de primejdie, este iarăși cu puțință ca amândoi, moștenitorul și nevastă-sa, să fie împușcați de un băietan! În istoria tuturor atentatelor nu vom găsi ceva asemănător: ca un atentat să fie zădărnicit, și cu o jumătate de ceas mai târziu, omul căruia îi fusese menit, să cadă jertfă unui nou atentat!

„...Ce-i drept, nu s'a stabilit încă ce proporții au

avut pregătirile; dar e dela sine înțeles că două atentate de o dată n'au putut răsări din întâmplare. E ca și cum grozava faptă ar fi rupt un vâl și în fața noastră s'ar fi ivit o prăpastie!”

Este evident că fără cenzură Austerlitz ar fi fost mai concret și ne-ar fi spus altfel povestea cu „vâlul” și cu „prăpastia” *). Dar iată-l pe contele Adalbert Sternberg. Acesta își cucerise de mult — am arătat aiurea în ce împrejurări (vezi anexa No. 5) — dreptul de a vorbi mai tare decât alții. Și, cu câteva zile mai târziu — în „Neues Wiener Journal” dela 9 Iulie 1914 — el a putut denunța un amănunt uluitor: înainte de plecarea lui Franz Ferdinand la Saraievo, prefectul de poliție al Budapestei a cerut să i se dea, pentru paza mai bună a moștenitorului, un plus de 30—40 poliști. Or, plusul i-a fost refuzat, pe motivul că implică o cheltuială de 7000 coroane.

Așa ceva a putut fi — și s'a putut spune!

Și notați că — ne-o povestește W. Steed —

*) Fr. Austerlitz avea îndemânarea de-a eluda cenzura, strecurând tot felul de lucruri altminteri prohibite. Aceasta o constată și Virginio Gayda, în volumul „La crisi di un impero” apărut cu un an înainte de atentatul dela Saraievo:

„Citiți — scrie Gayda — epigramele zilnice feroce și implacabile din proza lui „Arbeiter Zeitung”, care nu cruță nici pe împărați și prinți, nici pe episcopi și generali, știind totuși să evite loviturile procurorului și pe ale cenzurii”.

În pasagiul citat mai sus avem tocmai un model de tehnică „anti-cenzuroasă”: prin expresia în aparență inocentă că s'a rupt un vâl și s'a ivit o prăpastie, Austerlitz a atras atenția cititorilor că nu e lucru simplu, ci e vorba de o prăpastie și de un vâl, adică tocmai adevărul pe care cenzura ținea să-l tăinuiască.

în 1910, când s'a dus Franz Iosef la Saraievo, l-au însoțit peste 1000 de agenți în uniformă, și un număr dublu în civil. Acum, deodată, teribilă zgârcenie și teribilă negligență. Fără îndoială, trebuia o anumită stare sufletească, o anumită temperatură sentimentală față de Franz Ferdinand, pentru ca zgârcenia și negligența să birue cel mai rudimentar instinct de precauție!

* * *

După război s'au dezlegat limbile. S'au adus tot mai multe informații și s'au formulat tot mai multe întrebări.

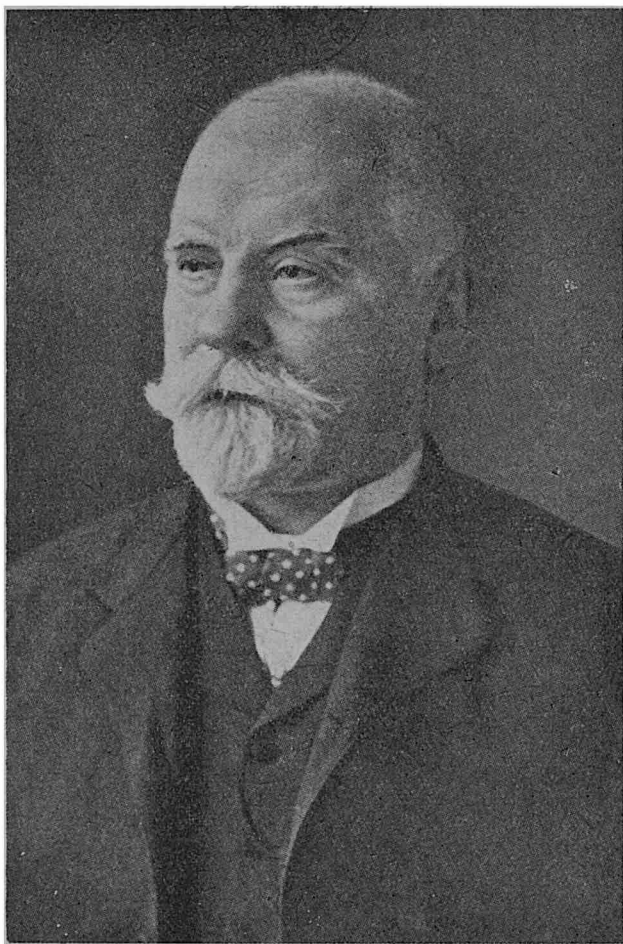
Karl Kautsky, în volumul „Serbien und Belgien in der Geschichte” stabilește o foarte exactă paralelă între cazul dela Saraievo din 1914 și cel dela Triest din 1882. Manevrela dela Saraievo, sub auspiciile lui Franz Ferdinand, au fost făcute ca o manifestare întru irendenta sârbești, și sârbii le-au privit ca o provocare. Expoziția dela Triest, sub auspiciile lui Franz Iosef, fusese făcută ca o manifestare împotriva irendentei italienești, iar italienii o priviseră ca o provocare. Atunci, în 1882, la Triest, manifestarea stăpânirii austriace a provocat agitații, frământări, atentate; iar atentatele au culminat printr'unul rămas în stare de proiect, pentru că a fost zădărnicit din vreme, și totuși a emoționat mai mult decât cele efectuate și reușite: atentatul plănuț de eroul național italian Guglielmo Oberdan asupra împăratului Franz Iosef însuși, care s'a dus să triumfe în persoană la Triest, cum

mai târziu Franz Ferdinand va vroi să triumfe la Saraievo.

Marele teoretician social-democrat stabilește în treacăt paralela. El spune că manevrele dela Saraievo, sub Franz Ferdinand, s'au organizat pentru a descuraja iredenta sârbă; despre expoziția dela Triest, guvernatorul respectiv spunea, într'un raport către contele Taaffe, primul ministru de atunci, că acea expoziție e „cimitirul iredentismului italian”. Citind volumul „Oberdan” al lui Francesco Salata, constăți că paralela se menține în toate amănuntele. Și atunci, în mod firesc, te întrebi: cum se face că evenimentele dela Triest n'au influențat de loc spiritul „celor în drept”? Ne explicăm faptul că Franz Ferdinand n'a renunțat la călătorie: știm că puterea instructivă a istoriei nu e chiar atât de mare. Dar măcar atâta lucru se putea cere administrației: ca, ținând minte ce s'a petrecut la Triest, să ia toate măsurile de pază. Și, dacă n'a făcut-o, nu sunt îndreptățite bănuclile?

Dar în această ordine de idei, s'au aflat lucruri și mai extraordinare decât amănuntul afirmat de contele Sternberg.

Întâiul, care a făcut ocolul presei: cu câteva luni înainte de atentatul dela Saraievo, Cabrinovici, unul din cei doi atentatori, s'a dus la Belgrad în scop de agitații iredentiste. A fost expulzat de guvernul sârb, tocmai pentru că numitului guvern nu-i plăceau aceste agitații. Ei bine, baronul Giesl, ministrul Austro-Ungariei la Belgrad, a protestat împotriva neajunsului făcut unui cetățean austro-ungar. Și gu-

BILINSKY

vernul sârb și-a impus neplăcerea de a reveni asupra măsurii luate.

Și iarăși, se ivesc întrebările elementare: nepricepere? rea-credință? dar este admisibilă — una sau alta — în asemenea grad?

Al doilea fapt: guvernul sârbesc a prevenit pe cel austro-ungar că se pregătește un complot contra lui Franz Ferdinand. Hermann Wendel, în „Kampf der Südslawen” (pag. 720), spune că Ioța Iovanovici, ministrul Serbiei la Viena, s’a prezentat ministrului comun de finanțe Bilinsky — suprema autoritate guvernamentală a celor două provincii: Bosnia și Herțegovina — și a insistat ca Franz Ferdinand să renunțe la călătoria în Bosnia, care implică primejdii.

Din polemicele ziarelor pare a rezulta că Bilinsky a păstrat un secret de mormânt în privința acestei comunicări atât de grave. Nici colegii săi din guvernul comun, nici miniștrii celor două guverne separate și nici vreo altă autoritate civilă sau militară, n’a aflat un cuvânt, o silabă. De ce? Simplă neglijență?

Este însă ceva și mai curios: însuși Bilinsky recunoaște în Memoriile sale că în primăvara lui 1914 s’au primit la Viena scrisori de amenințare — de amenințare cu moartea — privind persoana lui Franz Ferdinand. Ce-a făcut omul de guvern Bilinsky? Cum se face c’a mai așteptat și avertismentul guvernului sârb — pentru ca, de altfel, să-l lase și pe acela tot fără urmare?

Întrebat în această privință de ziaristul Leopold Mañdl, Bilinsky a dat un răspuns aproape

amuzant: a spus că dorește să arunce, asupra acestui punct, „vălul uitării”. Cei cari i-au citit memoriile — apărute numai în limba poloneză — constată că și acolo Bilinsky și-a împlinit cu mare succes nobila dorință: a tăcut perfect tocmai cu privire la detaliul care așăță cea mai vie și cea mai legitimă curiozitate. Theodor Wolff, în volumul „Der Krieg des Pontius Pilatus” dă o explicație care într-o situațiune normală ar fi absurdă și pe care, în condițiile austriace de atunci, o putem primi, cel puțin provizoriu:

„Bilinsky n'a înaintat locurilor competente înștiințarea primită, pentru că trăia în dușmănie cu ministrul-președinte contele Stürgkh, iar Franz Ferdinand și anturajul său îl țineau la distanță. Rezultatul unei defectuoase armonii”.

Insuși faptul că un om de seriozitatea lui Theodor Wolff se poate gândi la această explicație — dacă nu vorbește cum-va pe baza unor informații precise — arată la ce stare de lucruri se ajunsese în Austro-Ungaria.

Dar ceva mai mult: guvernul sârb, știind sau bănuind că Bilinsky nu va da urmarea cuvenită comunicării, nu s'a oprit aci. El s'a adresat și ministerului de externe austro-ungar. Iată ce scrie profesorul Ernest Denis, în volumul „La Grande Serbie”:

„D. Pasici a încercat, în chip discret, să arate Ballplatzului primejdiile cărora li se expunea arhiducele. La 21 Iunie, ministrul sârb la Viena înștiință pe ministrul afacerilor străine că guvernul sârbesc avea motive să creadă că în Bosnia se organiza un complot. Cancelarul nu ținu nici o socoteală de acest aviz”.

Asemenea intervenții, făcute de un stat mare pe lângă unul mic, constituie, de sigur, o injoncțiune nepermisă, contrară și legilor și omenici; făcute, ca în speță, de către un stat mic pe lângă unul mare, înseamnă numai un sincer strigăt de alarmă, și constituie dovada unei situații extrem de primejdioase.

Contele Berchtold, ministrul de externe vizat, într'o scrisoare adresată ziaristului Leopold Mandl, desminte afirmațiunea profesorului francez. Dar Mandl, în volumul „Die Habsburger und die serbische Frage”, înregistrând dezmințirea lui Berchtold, adaugă o informație și mai impresionantă: de patru ori Iovanovici i-a cerut audiență lui Franz Ferdinand și acesta de patru ori a refuzat să-l primească. Fatalitatea se îndârjise peste orice măsură. Atmosfera creată în acel mediu era atât de ostilă ori cărei încercări de cumințenie, încât însuși archiduccele l-a respins pe acela care vroia să-l salveze.

Idcea preconcepută și pornirea răutăcioasă sunt evidente.

* * *

Dar avertismentele n'au venit numai din partea Serbiei. Și poliția austro-ungară — doară nu era cea mai proastă din lume — a știut sau a simțit câte ceva. Astfel, Erich Andermann a publicat în „Das Neue Tagebuch” dela 23 Iunie 1934 următoarea precizare:

„După cum a mărturisit șeful biroului militar de informații, acest birou primea aproape zilnic rapoarte cari anunțau un atentat în contra Moștenito-

rului. Ca urmare, Conrad von Hoetzendorf, șeful statului major, l'a sfătuit pe archiduce să nu se mai ducă în Bosnia.

„Dar generalul von Potiorek a insistat ca să se facă neapărat călătoria: el a raportat că era necesară pentru a întări în credință elementele loiale ale populației”.

Logic era ca, în asemenea împrejurări, să se renunțe la demonstrația proiectată. Un pretext se putea găsi: oficialitățile de pretutindeni găsesc întotdeauna pretextele de care au nevoie. Și se pare că, în urma insistenței depuse de Conrad, archiducele se și hotărâse în acest sens. Dacă nu ne înșelăm, aceasta o afirmă un singur martor, care însă, prin situația ocupată de el în momentul dramei, pare în măsură să știe: este preotul dr. J. A. Zibert, duhovnicul ducesei de Hohenberg. În cartea sa „Der Mord von Sarajewo und Tisas Schuld an dem Weltkrieg”, după ce înregistrează faptul că nu s'au luat în seamă avertismentele primite, adaugă și o știre nouă, de extremă gravitate: Franz Ferdinand *a vrut să renunțe* la călătorie, dar a fost *constrâns* — desigur nu cu forța, dar prin anume sugestii iscusite — să execute până la capăt programul stabilit.

Nu insistăm asupra acestei mărturii, pentru că nu cunoaștem în mod direct lucrarea părintelui Zibert; o știm numai din recenzii. În tot cazul, ea dă de gândit. Poate că lucrul era în adevăr delicat. Repetăm: ar fi fost greu, poate, ca archiducele și guvernul să asculte sfatul ministrului sârb și să contramandeze supărătoarea „solemnitate” dela Saraievo.

Dar înc'o dată: cel puțin motiv de îngrijorare, de mare îngrijorare, *era*. Măsurile se puteau lua și *trebuiau* luate.

Și aceasta nu s'a făcut. Nu s'a făcut acest lucru simplu, elementar, dela sine înțeles. Și unde s'a produs o asemenea inexplicabilă negligență? Intr'un stat polițienesc, într'un stat în care poliția, desigur mai legalistă decât în multe alte state, era, în acelaș timp, infinit mai severă, mai precisă, și adesea chiar — deși, repetăm: cu legea în mână — mai *brutală*. Viktor Adler a spus vorba, devenită populară: *în Austria domnește absolutismul, temperat prin negligență* (gemildert durch Schlamperei). Ei bine, această maximă se putea aplica oricărei instituții, afară de poliție. Aci nu se încăpea negligență decât în cazuri extrem de rare. Întotdeauna voite, cum a fost, de pildă, în afacerea Pernerstorfer despre care am vorbit. Și atunci, cu toată bună-voința și cu toată indulgența din lume, cum poate fi tâlmăcit cazul extraordinar dela Saraievo? Au răsărit, firește, bănueli grave, bănueli sinistre, cari pentru mulți s'au transformat ușor în certitudine.

* * *

Câteva citate încă, la întâmplare, — am spus de la început că n'avem intenția să facem un studiu sistematic și amănunțit — ne vor lămurii asupra chestiunii.

VI

Poincaré, Take Ionescu și alți antantiști

Să începem cu Raymond Poincaré. În vol. IV din seria „Au service de la France”, președintele de atunci al republicii franceze povestește cum a aflat despre atentatul dela Sarajevo. Ca și regele Carol al României, Poincaré se găsea la curse. Acolo, la Longchamps, i s'a adus o telegramă, cu vestea grozavă, pe care el a comunicat-o imediat invitaților din loja prezidențială. Din toate observațiile ce s'au făcut, Poincaré o notează numai pe a ministrului României:

„D. Lahovary, ministrul României, e foarte posomorât. El se teme ca această crimă să nu dea Austriei un pretext pentru a declanșa un războiu”.

De aici urmează că d. Lahovary cunoștea perfect Austria. Dar și Poincaré o cunoștea tot atât de bine, căci își notează și propria lui impresie: după ce redă textul telegrammei de condoleanțe pe care a expediat-o fără întârziere lui Franz Iosef, Poincaré scrie:

„Drept vorbind, nu eram prea sigur că moartea nepotului va cufunda pe unchiu într'o profundă durere”.

Puțin, dar elocvent. Citatul acesta îl putem considera ca motto la cele cari vor urma.

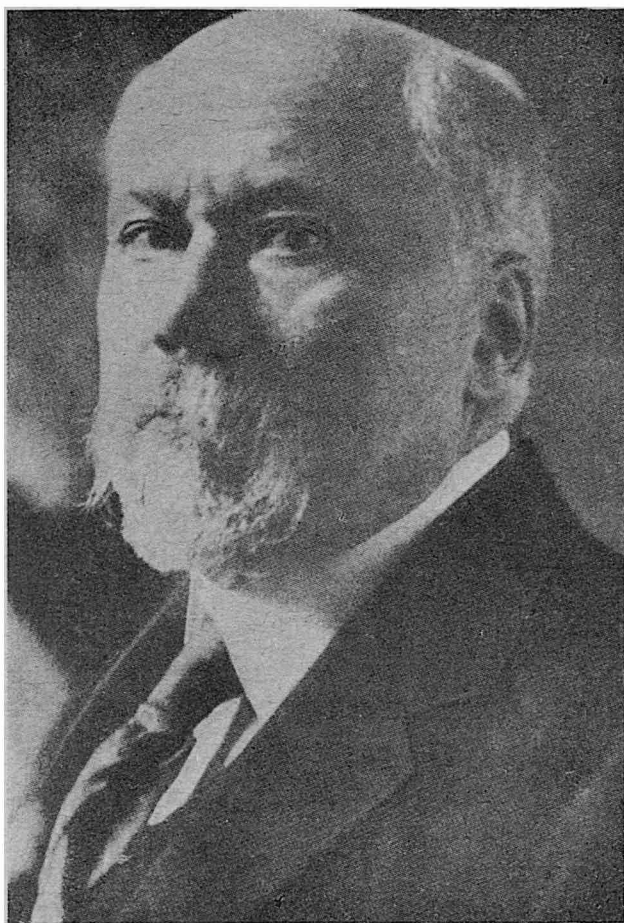
Iată, de pildă, lucrarea lui Alfred Dumaine, care la izbucnirea războiului mondial era ambasadorul Franței la Viena. Lucrarea e intitulată „La dernière ambassade de France en Autriche”.

La 28 Iunie 1914, când a fost ucis Franz Ferdinand, Dumaine nu se afla la postul său. Ca un simplu corespondent de ziar, se dusesse și el la primblare, convins că ziua va fi „seacă”. Dumaine povestește cum s'a întors precipitat la Viena și ce-a constatat din primul moment: .

„Sosisem la Semmering, în speranța să gust acolo o zi sau două de odihnă lângă familia mea, când, la 28 Iunie, mi s'a anunțat la telefon atentatul săvârșit cu câteva ceasuri înainte. Intorcându-mă la Viena în aceeași seară, la terminarea unei duminici însoțite, ceeace m'a isbit a fost că populația în loc să fie consternată sau în culmea agitației, se primbla ca de obicei, în toaletele ei deschise, căscând gura pe bulevarde; ea rămânea într'o complectă indiferență față de doliul familiei imperiale”.

Lumca se întreba însă, continuă Dumaine, cum va suporta bătrânul împărat noua lovitură? Lămurirea a venit repede: când, după atentat, Franz Iosef s'a întors în grabă dela Ischl, era de față, la gară, unul din principalii agenți ai ministrului de externe Berchtold. Și agentul i-a spus ambasadorului Dumaine:

— Majestatea Sa și-a suportat foarte bine

RAYMOND POINCARÉ

durerea, cum și osteneala călătoriei. *De multă vreme, adause agentul, nu l-am mai văzut atât de sprinten.*

Aș fi tentat să-l parodiez pe Goldbacher: Ce n'est pas un réconfortant, voyons!

Dar Dumaine a putut să se convingă și personal:

„In timpul serviciului religios din capela palatului (Hofburg) mă aflu în fața tribunei împăratului. Nu l-am văzut o clipă slăbind sub greutatea mănirii sau măcar din cauza lungimii slujbei: el se uita cu o vie curiozitate prin biserică și părea să se intereseze mai cu seamă de fizionomia asistenților. Ce-i drept, spectacolul merita atenție, dar pentru ori-care altul decât el”.

Cum se vede, i-a fost dat ambasadorului francez ca, la sfârșitul misiunii sale în Austria, să observe lucruri foarte ciudate, pe cari publicul cititor de pretutindeni le află cu surprindere.

Dumaine nu uită însă că e diplomat: în definitiv specialitatea lui nu prea este să vorbească, ci, mai curând — să tacă. E deci firesc să fie cât se poate de rezervat. Va fi mai instructiv să vedem ce spune un ziarist: Wickham Steed, pe care l-am citat și mai sus. El a fost timp de 15 ani corespondentul lui „Times” la Viena, unde s'a bucurat de o situație egală cel puțin cu a unui ambasador important. La izbucnirea catastrofei mondiale, părăsise foarte de curând capitala Austriei: direcția ziarului îl rechemase la Londra — după o absență de decenii — pentru a-i da o importantă însărcinare în redacție.

Bincînţeles, în ziua de Duminică 28 Iunie 1914, când telegraful a vestit atentatul dela Saraievo, Steed era plecat într'o excursie. In redacţie, disperare: cine să priceapă şi să tâlmăcească rostul acestui atentat, care, în orice caz — aceasta au simţit-o fulgerător cu toţii — avea să aibă urmări incalculabile?

În sfârşit, Steed a prins şi el de veste, a alergat într'un suflet la redacţie, şi a scris toată noaptea, nu fapte, căci n'avea de unde să le ştie, ci comentarii: interpretări şi pronosticuri. A avut din primul moment o bănuială sinistă, pe care a putut s'o exprime mai de-a dreptul decât Austerlitz: scria doară la Londra! Apoi, după un timp, procurându-şi oare-cari rapoarte adresate Vaticanului, care-şi are serviciul de informaţii perfect organizat, Steed a găsit acolo aceeaşi bănuială, afirmată şi mai puternic.

Yves Guyot, savantul scriitor şi om politic, în cartea „Les causes et les conséquences de la guerre”, apărută în toiul războiului, aminteşte drama dela Mayerling, citând părerea mai multor autori cari susţin că archiducele Rudolf şi Maria Vetsera au fost ucişi. El adaugă: „*Se înţelege de ce poliţia austriacă n'a descoperit niciodată pe ucigaşi*”. Şi trecând la atentatul dela Saraievo, Yves Guyot întreabă: „Cum a lăsat această poliţie perfectă ca să fie asasinaţi archiducele Franz Ferdinand şi nevastă-sa ducesa de Hohenberg?” Iar drept răspuns citează părerea exprimată în „North American Review”, încă din Noembrie 1914, de către Archibald R. Colquhoun:

„Cei cari, ca mine — scrie Colquhoun — au fost la Saraievo și cunosc capacitatea poliției austriace, consideră că e inadmisibil ca omorul, care a fost rezultatul unei a doua tentative, să se fi putut săvârși fără o *negligență voită* din partea autorităților austriace în luarea precauțiunilor obișnuite.

„S’au făcut puține efortări, la Viena, spre a manifesta regretul pentru moartea archiducelui, și mai puține încă pentru moartea soției sale morganatice, a cărei poziție *șocă* persoanele născute în purpură”.

În volumul lui Guyot îl vedem citat și pe un scriitor necunoscut nouă, Clondestey Breton, care exprimă aceeași părere, într’o scriere intitulată „Who is responsible”, tradusă și în franțuzește la F. Alcan.

În sfârșit, Guyot înregistrează și bănuelile grave exprimate imediat de Steed.

Iar după războiu, credința, întâiu nesigură, a lui Steed, a devenit pentru el convingere deplină. În memoriile sale, scrie:

„E posibil ca să nu se dezvăluie niciodată motivele extraordinarei atitudini a împăratului și a familiei imperiale; e foarte sigur că ei erau în curent cu starea mintală a moștenitorului prezumtiv (Steed susține și argumentează pe larg că Franz Ferdinand nu era în toate mințile).

„Cu cea mai mare bună-voință, pare neprobabil ca poliția din Saraievo să nu fi bănuiră existența unuia sau a mai multor comploturi pentru a-l ucide pe archiducele Franz Ferdinand și pe ducesa de Hohenberg; nimeni din cei cari cunosc amănunțimea măsurilor polițienești din Bosnia-Herțegovina nu poate avea vre-o îndoială în această privință.

„Faptul justifică în tot cazul ipoteza că posibilitatea *suprimării* moștenitorului prezumtiv și a neveste-si. de către conspiratori bosniaci sau sârbi, era văzută cu ochi buni de către Habsburgi. În felul

acesta era înlăturat pericolul ca, la moartea lui Franz Iosef, vastul fond familial, de care depindeau financiarmente cei mai mulți dintre cei 80 de archiduci și archiducese, să treacă sub controlul absolut al unui monarch cu mintea atinsă și obsedat de ideea fixă de a lăsa mari bogății copiilor săi.

„Afară de asta, partidul războiului a fost cu siguranță de părere că asasinatul acesta furniza un excelent pretext pentru atacul, de atâta vreme dorit, contra Serbiei”.

Steed are perfectă dreptate. Moartea lui Franz Ferdinand, cum spune și Giolitti, a devenit un excelent pretext. Din primul moment, ministerul de externe austro-ungar a căutat să provoace impresia că el dorește pacea și urmărește numai aplanarea conflictului: Serbia să dea satisfacția legitimă pe care o datorează, o satisfacție întru nimic umilitoare — și totul va reintra în normal. Multă lume a crezut, până în ultimul moment, în sentimentele pacifice ale Austriei. Intre cei înșelați era și presa engleză. Take Ionescu nu s'a lăsat indus în eroare. Sosit la Londra, în ziua de 12 Iulie, el s'a grăbit să lumineze opinia publică britanică. Cităm din „Souvenirs” (după traducerea românească):

„Fapt e că presa engleză nu era pe drumul cel bun. Ea credea cu toată sinceritatea că Austria nu dorea de cât pedepsirea asasinilor; . nu bănuia aproape de loc scopurile criminale ale Habsburgilor.

„... Mă hotărâi deci să lucrez în măsura slabelor mele mijloace.”

Take Ionescu a convocat, așa dar, un număr de ziariști londonezi; și

„A doua zi, „Times” și „Morning Post” publicau articole de fond mai mult de cât energice.

„... O mare parte a presei urmă pilda. Semnalul de alarmă era dat.”

Dar guvernul austro-ungar făcea două politici în același timp: pe când în marea presă străină se arăta bun și iertător, prin presa militărească de acasă cerea războiul, și anume imediat, fără nici o întârziere. Minutele erau prețioase.

Kautsky, în „Serbien und Belgien” reproduce un pasagiu din „Militärische Rundschau”, revistă militară vieneză:

„Momentul este încă favorabil. Dacă nu ne hotărîm acum pentru războiu, atunci războiul — pe care va trebui să-l ducem peste cel mult doi sau trei ani — va începe în condiții cu mult mai puțin favorabile.

„Acum inițiativa e în mîna noastră: Rusia nu e pregătită, iar factorii morali și bunul drept sînt de partea noastră — și forța de asemenea. Fiindcă odată tot va trebui să primim lupta, mai bine s’o provocăm imediat (so wollen wir ihn sogleich herbeiführen). Prestigiul nostru, situația noastră de mare putere, onoarea noastră, sînt în joc. Ba și mai mult: căci, probabil, ar fi vorba chiar de existența noastră, de a fi sau a nu fi”.

Este interesant să remarcăm identitatea de cuget și stil dintre revista militară vieneză și broșura ofițerului german Frobenius apărută înainte de atentat — „Des deutschen Reiches Schicksalsstunde”, ora supremă a imperiului german — broșură prin care autorul cerea, pe aceleași temeiuri, războiul imediat. Cititorii știu că prințul moștenitor german a făcut o zgomotoasă manifestație de simpatie lui Frobenius, cu care s’a declarat perfect de acord.

El nu s'a gândit la timp că s'ar putea să iasă și altfel și că va fi silit să plângă, împreună cu augustul său părinte, că războiul le-a fost impus (aufgezwungen).

Revista vieneză avea intacte, după Saraievo, ideile cu cari se aprovizionase înainte, împreună cu Frobenius, din aceeași sursă.

Amintim că revistele militare din Austria exprimau, toate, nu punctul de vedere al redacțiilor respective — cari n'aveau așa ceva — ci pe al cercurilor militare, cari la rândul lor erau expresia oficialității militare. Și mai amintim, iarăși, că, în Austria, pentru întreaga presă, absolut fără excepție, funcționa cenzura preventivă, așa că în chestiile importante nu se putea publica nimic, absolut nimic în potriva voinței guvernului.

De altminteri, în timpul războiului, șeful marelui stat major, baronul Conrad von Hoetzendorf, a declarat, după cum înregistrează și H. Wendel, că războiul e purtat nu pentru că Serbia ar avea să ispășească omorul, ci pentrucă așa cere prestigiul de mare putere al Austro-Ungarici. Capricios prestigiu! El n'a cerut ca Franța să declare războiu Italiei când Caserio l'a ucis pe Sadi Carnot, n'a cerut ca Austro-Ungaria să declare războiu aceleiași Italii, când Luccheni a ucis-o pe împărăteasa Elisabetha, și în sfârșit n'a cerut ca Italia să-și declare războiu ei însăși când Bresci l'a ucis pe regele Umberto. Numai în cazul special dela 28 Iunie 1914 prestigiul de mare putere a intrat în funcțiune, fără nici o legătură cu faptul că partidul războinic au-

striac, în frunte cu același Conrad, cerea de mult războiul cu Serbia!

Manipularea atât desamavolnică a „prestigiului” confirmă perfect presupunerea lui Steed, —care pentru Giolitti e un fapt absolut sigur— că moartea lui Franz Ferdinand avea să servească drept pretext de războiu. Și atunci capătă mai multă greutate și cealaltă presupunere: că oficialitatea nu se alarmase prea tare de-o eventuală omorîre a lui Franz Ferdinand: negligența ei perfect evidentă, apare ca o negligență cu tâlc, așa cum a văzut-o și Colquhoun.

În sensul complicității autorităților austro-maghiare a vorbit și părintele Lucaci la noi. El n’avea dovezi cu privire la cazul special; dar, bun cunoscător al atmosferei generale în care s’a produs fapitul, își formase o convingere de neclintit, în sensul că numai concursul oficial l’a făcut posibil.

VII

Scriitori austriaci și germani

Emil Ludwig, în vol. „Juli 14” (pag. 19) dă o explicațiune foarte simplă indolenței dovedite de autorități la Saraievo: poliția civilă n’avea să se amestece, vizita lui Franz Ferdinand având caracter militar; autoritățile militare n’au putut nici ele să puie în acțiune prea multe forțe, din cauză că Franz Ferdinand era însoțit de nevastă-sa, care fiind o simplă particulară, n’avea dreptul la onoarea unor impozante desfășurări de trupe: se opuneau protocolul și regulamentele. Cum vedeți, cel mai autentic caz de forță majoră!

Dacă explicația lui Emil Ludwig ar fi exactă, ea ar dovedi la „cei în drept” o minte atât de strâmtă și de obtuză, încât... sîntem dispuși să credem că explicația este exactă. Evident, dacă e așa, toate bănuelile cad. Dar atunci cei cari au judecat astfel ar fi trebuit să se simtă copleșiți după atentat, când au văzut la ce rezultate au ajuns. Steed ne arată însă că impresia n’a fost grozavă:

„Nici generalul Potiorek (guvernatorul provin-

ciei), nici șeful poliției nu s'au simțit emoționați, cum de altfel, pe urmă, n'au fost nici pedepsiți pentru că nu l-au apărat pe archiduce.

„Atitudinea lui Potiorek a fost chiar atât de cinică, încât, după ce corpurile au fost transportate la conacul guvernamental, Potiorek a rămas singur cu ele, și luând hârtiile archiducelui, a ieșit, zicând ofițerilor:

— Domnilor, e o nenorocire teribilă. Cu toate astea, de mâncat trebuie să mâncăm; haideți la masă!”

Coincidență edificatoare: Potiorek, la Saraievo, avea aceeași poftă de mâncare, ca și Franz Iosef la Ischl. Cititorii își amintesc că, drept prim efect al atentatului, și împăratul a luat dejunul, cu deosebirea numai că și-a scutit musafirii de a participa la ospăț, pe când Potiorek a mers cu ai săi — e cazul de a zice — până'n pânzele albe. Telepatia a fost incompletă!

Steed se miră că Potiorek n'a fost pedepsit. Nici nu se putea! În anturajul lui Franz Iosef el era răsfățat și dezmiardat. În Iulie 1934, „Volkswille”, ziar al social-democraților germani din Cehoslovacia, a publicat amintirile unui martor ocular despre starea de spirit a Curții imperiale, imediat după atentatul dela Saraievo:

„Nimeni n'are voie să pomenească de Saraievo. În cancelaria împărătească nu este permis să te exprimi în sensul că Potiorek, guvernatorul Bosniei, s'a dovedit criminal de insuficient și că, de fapt, ar trebui să plece imediat. Potiorek e indispensabil! Potiorek își are meritele lui! Potiorek trebuie menținut cu orice preț! Ca și cum împușcarea lui Franz Ferdinand și a Sofiei de Chotek ar fi pur și simplu opera lui — așa se șoptește, cu dublu înțeles”.

POTIOREK

După două decenii un martor anonim confirmă deci *interpretarea* dată faptelor de ziaristul englez.

Dar în sensul lui Steed vorbiseră, în interval, mulți autori austriaci și germani.

Iată, de pildă, ce-a scris în 1922 celebrul ziarist Heinrich Kanner, fostul director al ziarului vienez „Die Zeit”. *) În volumul său „Kaiserliche Katastrophen-Politik”, într’un capitol intitulat „Atentatul oportun” (p. 192), Kanner scrie:

„Atentatul dela Saraievo le-a fost foarte la îndemână (kam sehr gelegen) sferelor stăpânitoare ale monarhiei austro-ungare. Mai întâi, sub raportul personal. Moartea arhiducelui Franz Ferdinand — dacă facem abstracție de grupul partizanilor săi speciali — a fost o ușurare pentru largi cercuri politice,

*) Kanner era originar din România, unde s’a născut dintr’o familie austriacă. Prima lui cultură a fost românească. Limba română i-a influențat în chip favorabil stilul: cititorii nemți îi admirau vioiciunea și sprinteneala, fără să bănuiască sorginea acestor însușiri. Poate că n’o bănuia nici el însuși.

Dar faptul că și-a făcut prima cultură în afară de hotarele Austriei, i-a influențat și judecata, dându-i din capul locului un orizont de obicei inaccessibil austriacului din Austria.

Kanner și-a dat seama că Austria nu poate trăi de cât sub auspiciile păcii — interne și externe. În consecință, el a fost un înfocat partizan al înfrățirii austro-sârbe, iar după atentatul dela Saraievo a dus o vie campanie în potriva curentului războinic, bine înțeles în măsura în care lucrul se putea face sub cenzură. Cititorii își pot închipui atacurile și persecuțiile pe cari le-a îndurat acest „dușman al patriei”.

Ziarul lui Kanner a avut o atitudine favorabilă României. Se adresa foarte des oamenilor politici și scriitorilor români pentru interviuri și articole. Între acești colaboratori ocazionali a fost și Const. Mille. Ultimul articol publicat de Mille în „Die Zeit” a făcut mare impresie în lumea publicistică vieneză.

între cari și cercurile oficiale, ba chiar și *cele mai oficiale*.

Planurile lui politice nu erau cunoscute exact, și desigur nici nu avea planuri concrete de reforme politice, atât de preoise, cum — în tot cazul în multe variante — i se atribuiau în public; și din partea unui prinț moștenitor poți să te aștepți oricând la inconsecvență. Dar i se cunoștea caracterul samavolnic, autoritar și meschin, se cunoșteau principiile lui reacționare, clericalismul strâmt al nevستی-si, nemulțumirea amândurora față de situația copiilor, situație neregulată din cauza mezialianței. Ce va face ca împărat, nu se știa; dar că va încerca s'o ia razna (mit dem Kopf durch die Wand zu rennen) într'un punct oarecare — fie în politica internă, fie în cea externă — și că poporul va avea să plătească scump experiențele pe cari le va face până să se domolească, — asta era o teamă general răspândită.

„Atât pentru viitor. În prezent, domnirea concomitentă a împăratului și a moștenitorului, amestecul legitim și nelegitim al moștenitorului și al clicii lui în toate afacerile de stat, provocau o zăpăceală care cu timpul devenea insuportabilă. Mulți servitori ai statului nu mai știau în definitiv pe cine să asculte: pe stăpânul cel bătrân sau pe cel tânăr?

„...La dispariția lui Franz Ferdinand, bătrânul Franz Iosef respiră ușurat; și cu el, cea mai mare parte a funcționarilor Curții și ai statului, căci ei nu puteau servi doi stăpâni atât de deosebiți prin fire”.

Am văzut că și Viktor Adler făcuse aluzie, în parlament, la chestia celor doi stăpâni.

În cursul acestor pagini cititorii vor observa că unii își explică faptele petrecute prin marca asemănare de caracter dintre cei doi oameni, pe când alții își explică aceleași fapte prin marea deosebire de caracter pe care o prezintă aceleași persoane. Nu ne vom încumeta să stabilim noi care este adevărul. Ne

mulțumiri să constatăm că dezacordul dintre unchiu și nepot s'a dovedit din primul moment în care Franz Ferdinand a dobândit calitatea de moștenitor.

Istoricul Viktor Bibl, în volumul „Thronfolger”, își începe capitolul „Franz Ferdinand” cu acest adevăr simplu:

„În total luat, Franz Ferdinand, ca și predecesorul său Rudolf, întrupa *Acuzația* contra guvernării lui Franz Iosef I. Atâta numai că opoziția lui Franz Ferdinand, exprimată în forme mult mai aprinse, chiar pătimase, era resimțită în chip mult mai amar de către împărat: acum îi stătea în potrivă nu fiul, ci nepotul; și apoi, cu vârsta, îl cuprindea pe monarh o tot mai mare nevoe de liniște, în care el se vedea turburat”.

Constatarea lui Bibl este exactă: ambii moștenitori au fost nemulțumiți de ideile și metodele lui Franz Iosef. Dar această asemănare este și singura. Rudolf și Franz Ferdinand se deosebeau în modul cel mai absolut prin motivele și scopurile cari le dictau atitudinea.

Cum în paginile ce urmează vom vorbi mai pe larg despre cariera de moștenitor a lui Franz Ferdinand, e necesar, credem, să spunem mai întâi câteva cuvinte despre Rudolf.

VIII

Kronprințul Rudolf

Este incontestabil că eroul sau victima obscurei drame dela Mayerling a rămas în amintirea generală sub o imagine falsă. Evident, omul a iubit-o pe Maria Vetsera și a murit în condiții nelămurite. Dar n'a făcut numai aceste două lucruri în cei aproximativ 10 ani de viață mai mult sau mai puțin matură, câți a numărat dela ieșirea din copilăria propriu zisă. Minte și sufletul lui pot fi examinate, pentru că a lăsat scrieri și scrisori.

Vom încerca un asemenea examen, cu ajutorul prea puținelor texte pe cari le avem la dispoziție. Alții vor putea face mai mult.

Din prima tinerețe Rudolf a intrat în conflict de păreri cu tatăl său. Profesorilor însărcinați să facă educația prințului, împăratul le pusese în vedere să-l înzestreze cu toate cunoștințele moderne, dar să-l menție în concepțiile tradiționale și sănătoase. Probabil că dascălii și-au dat osteneala să împlinească porunca, dar n'au izbutit: prințul a ieșit demo-

crat și liber-cugetător, — ba, după aprecierea celor dela Curte, pur și simplu revoluționar.

* * *

La vârsta de 14 ani, prin urmare încă școlar în toată regula — el scrie într'o compunere:

„Mi se pare că cel mai mult au stricat preoții prin aceea că, prin superstiție și pietate exagerată, s'au priceput foarte bine să facă poporul atât de ticălos și de supus, în cât le-a fost ușor, lor ca și nobililor, să facă cu sărăcimea ce-au vrut.”

Fraza e încă destul de încurcată — ne-am silit s'o traducem cât mai exact — dar ideea e foarte clară și precisă! De pe atunci Vaticanul l'a urmărit cu îngrijorare pe subversivul Kronprinz, și la moartea lui n'a făcut prea mare risipă de lacrimi!

Nu mult după ce compusese textul citat, în primele încercări cu pretenții mai literare, Rudolf notează cugetări de felul acesta:

„Abia în furtunile ultimului secol, omul a devenit om.

„Din mormănul de cadavre făcut de ghilotină, au ieșit idei și principii noi. Din vremea revoluțiilor și a luptelor pentru libertate, popoarele, întinerite, fortificate și înobilate, s'au urcat cu o treaptă mai sus”.

Dar acestea sunt mai mult din domeniul teoriei inofensive. Iată însă și observații practice, destul de supărătoare pentru stălpii ordinei stabilite:

„Păcat de banii pe cari Europa îi cheltuiește cu diplomații. Paguba e mai mare decât folosul”.

Sau:

Cercurile hotărîtoare ale Ungariei, „în orbirea lor nemărginită, uită că sârbii și românii (din Ungaria) au la spatele lor statele vecine în plină dezvoltare”.

Sau:

Reacționarii dela Curte, „din miopie ereditară, au făcut întotdeauna mai bune servicii dușmanilor de cât patriei”.

Dușmanii de cari e vorba în această ultimă cugetare sînt rușii. .

Despre Rusia țaristă vorbește cu cel mai adînc dispreț: acolo

„absolutismul înflorește, spânzurătoarea dă roade minunate, o Siberie întreagă, amenajată ca pușcărie, este alimentată cu așa numiți criminali politici”.

Despre Germania:

„Un imperiu german sub conducerea hohenzollerniană nu este de închipuit... Germania hohenzollerniană e întemeiată prin baionetă și se întemeiază numai pe baionetă; un războiu nenorocit trebuie să-i fie sfârșitul”.

Dar Franța?

„Franța este izvorul primordial al tuturor ideilor și instituțiilor liberale de pe continent, și în toate momentele, când idei mari trebuie să-și deschidă drumul, Franța va fi înaintea noastră și ne va servi drept model”.

Aceste însemnări le găsim înregistrate în volumul „Thronfolger” al lui Bibl. Dar pe Rudolf îl putem cunoaște mai de aproape din scrisorile adresate de el defunctului ziarist vienez Moriz Szeps și publicate în volum de fiul acestuia, dr. Julius Szeps, după războiu

bineînțele, când dispăruse cenzura, azi reîntronată *).

* * *

După ce-am văzut mai sus părerile lui Rudolf despre Rusia, Germania, Franța, iată ce spune și despre Austria într-o scrisoare cu data de 19 Februarie 1883: „*Sînt curios să știu cât îi trebuie unui edificiu atît de vechiu și tenace cum e Austria asta, ca să trosnească din toate încheieturile și să se prăbușească*”.

Sfârșitul acesta îi părea inevitabil dacă... — dacă nu se schimbă situația. Austria, așa cum era condusă de tatăl său, nu putea trăi de cît până la prima ocazie: până se va ivi, dintr'o parte oarecare, o zguduire formidabilă. La vârsta de 22 de ani Rudolf și-a exprimat convingerea că-l va putea determina pe tatăl său să schimbe metoda de guvernare: să introducă regimul în adevăr constituțional, cu toate așezămintele inerente lui. A fost o iluzie tinerescă. Franz Iosef, aflând de ideile lui Rudolf, și-a pierdut orice iluzie despre el, l'a declarat *exaltat* (Schwärmer) și *palavragiu*

*) Rudolf a mai fost în corespondență asiduă și cu un ziarist maghiar. După moartea acestuia, văduva lui, cunoscuta cântăreață Pewny, din Budapesta, sfătuită rău (sau... foarte bine?) nu numai că s'a hotărît să editeze scrisorile lui Rudolf, dar a făcut și „imprudența” să anunțe punerea lor sub tipar. Imediat a intervenit poliția, care cu o puternică presiune, probabil îndulcită, a zmulsc scrisorile și le-a făcut pentru totdeauna nevăzute. N'am putea spune dacă „măiastra cântăreață” s'a bucurat ori s'a întristat de violentarea îndurată.

În tot cazul, Szeps a fost mai prudent, și de aceea putem citi astăzi scrisorile primite de el. Dar și Szeps-fiul, piosul editor, a operat tăieturi, ca să evite unele jigniri.

RUDOLF

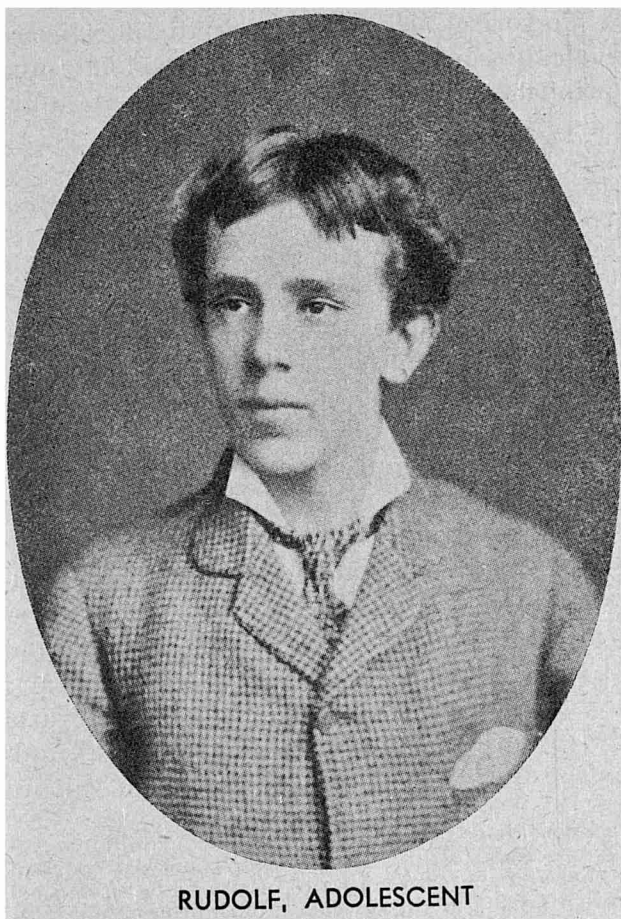
(Plauscher), și s'a ferit de a-i da vre-o însărcinare serioasă și de a-l pune în curent măcar cu o parte din treburile statului.

Rudolf era dezolat. El se dedase unci importante activități literare și științifice — conducea o publicație importantă — dar ținea mai cu seamă să se pregătească și pentru rolul lui de mai târziu. Or, tocmai de la aceasta era împiedicat.

În disperare de cauză, a vrut cel puțin să influențeze din vreme treburile publice, spre a pregăti terenul, pe cât îi va fi posibil, pentru acțiunea viitoare.

De aici o intensă activitate ziaristică, desfășurată sub cel mai strict anonim la ziarul lui Moriz Szeps, — întâiu „Neues Wiener Tagblatt”, apoi „Wiener Tagblatt” — și tot de aici corespondența foarte asiduă cu acelaș Szeps. Acesta nu era numai un ziarist de seamă, el avea și foarte importante legături politice cu occidentul. Era bun prieten cu Léon Gambetta, tot astfel și cu Georges Clemenceau. Cu acesta din urmă se afla și în oarecare grad de rudenie prin alianță *). Parte din scrisorile și

*) Fica lui Moriz Szeps, Sofia, s'a măritat cu inginerul Paul Clemenceau, fratele ilustrului om politic. Cealaltă fică a lui Szeps, Berta, cunoscută scriitoare, măritată cu anatomistul Emil Zuckerkandl, a fost și ea în legături de cea mai bună prietenie cu Georges Clemenceau, — până la războiu. După războiu, Otto Bauer fiind ministru de externe al Austriei, i-a încredințat Bertei Szeps-Zuckerkandl o misiune pe lângă Clemenceau: o intervenție în favoarea Austriei învinse și reduse. În amintirile ei, scriitoarea vieneză arată că bunul prieten de altă dată, Georges Clemenceau, a refuzat să stea de vorbă: a mers până acolo că a refuzat chiar să deschidă o scrisoare și a restituit-o aducătorului pentru că a

RUDOLF, ADOLESCENT

din articolele lui Rudolf, adunate în volumul de care am pomenit, ne dau fizionomia intelectuală a aceluia care avea să fie mai târziu tragicul erou de la Mayerling.

Une-ori el așterne generalități filozofico-sociale, absolut neașteptate din condeiul unui prinț moștenitor și încă habsburgic. De pildă:

„Ne îndreptăm spre vremuri foarte turburi și urâte. Îți vine să crezi că bătrâna Europă și-a supraviețuit și merge acum către prăpădul desăvârșit. Trebuie să vie o reacțiune mare, uriașă — revoluțiuni sociale — din care apoi, după o boală îndelungată, va înflori o Europă cu totul nouă”.

Dar de cele mai multe ori autorul procedea-ză ca oricare ziarist: el se ocupă de nenumăratele probleme interne și externe, în legătură cu evenimentele zilnice, în ordinea în care survin. Și-a organizat și un serviciu de informații, necesare și meditațiilor sale și lucrului său de ficcare zi.

De remarcat un amănunt caracteristic: rapoartele cari conțin fapte lipsite de interes pentru el personal — adică fapte neintrând în sfera lui de preocupări și deci neputându-i furniza subiect de articol — acele rapoarte Rudolf le trimite totuși lui Moriz Szeps, fiindcă ziarului tot îi pot folosi: la ziar au valoare

recunoscut în adresa de pe plic scrisul d-nei Szeps-Zuckermandl. Diplomata improvizată s'a adresat atunci altor personalități ale Antantei și a reușit să-și îndeplinească misiunea, căci a obținut ceea ce urmărea (era vorba de alimentarea Austriei înflămânzate). Clemenceau, — „tigrul” — în starea de spirit în care ieșise din războiu și în care lucra la înfăptuirea păcii, n'a consimțit sub nici un motiv să amestece legăturile de prietenie personală cu chestiunile de politică europeană.

și informațiile ca atari, indiferent dacă li se mai adaugă, sau nu, comentarii. Această grijă a Kronprințului dovedește că, în puterea deprinderii, el devenise în adevăr gazetar. Și ca să ilustrăm această afirmațiune, vom da un amănunt: între altele Rudolf i-a trimis lui Szeps un raport cu privire la o întâmplare de la noi: răpirea lui Gherea de către agenții ruși și transportarea lui în Rusia. În esență, chestia e povestită, în raportul furnizat de prințul Rudolf, cam tot așa cum o cunoaștem din amintirile publicate de Gherea. Aflăm în plus că agentul care a săvârșit isprava se chema Golowkin și că a fost insuficient răsplătit pentru serviciul făcut: s'a ales cu o slujbă onorabilă, dar atât de modestă, în cât omul, carcștia să-și valorifice munca, a refuzat-o. El a preferat să lucreze și pe viitor tot în branșa provocării și spionajului, fiind plătit cu bucata.

Atât de atentă și meticuloasă este activitatea ziaristică a lui Rudolf, în cât trimete la ziar chestiuni așa de puțin importante — căci pentru marele public Gherea nu era încă Gherea.

De altminteri, se întâmplă ca Rudolf să-i trimită lui Szeps câte o informație, însoțită de un bilețel de felul acesta: „Presupun c'o să-ți faci plăcere ca să ai cel dintâi știrea alăturată”.

Rudolf vroia să contribuie la propășirea presei — bine înțeles, a presei democratice. Și era bucuros să vadă înființate cât mai multe ziare și reviste. La un moment dat a intrat

în tratative, prin Szeps, cu un comerciant bogat, Adler, care urma să dea capitalul pentru întemeierea unui nou ziar. Intr'o scrisoare adresată de Rudolf lui Szeps, citim:

„Cum stau lucrurile cu d. Adler? Se pare că au rămas baltă! Păcat! speram mult din captura asta!”

E vorba de S. M. Adler, tatăl lui Viktor Adler. În cele din urmă Adler s'a răzgândit și a preferat să-și păstreze banii. I-a cheltuit apoi fiul său Viktor, pentru publicații nu simplu democratice, ci social-democratice. Căci Viktor Adler a făcut toată viața, ceea ce la noi V. G. Morțun a făcut o bună bucată de vreme: a cheltuit tot ce-a avut, pentru mișcarea socialistă.

* * *

Nu este nevoce să insistăm prea mult asupra direcției politice în care activează Rudolf, ziaristul. După câte am spus până aci, se înțelege dela sine că el stăruie pentru toate ideile democratice și pentru libertățile cetățenești. În primul rând pentru libertatea presei. Când Moriz Szeps, pentru un delict de presă, este silit să-și facă stagiul la închisoare, prințul Rudolf, amicul și colaboratorul său tăinuit, îi trimete calde cuvinte de mângâiere; iar cu ocazia unei confiscări a ziarului — îl felicită.

Libertatea presei Rudolf o vrea desăvârșită nu numai întrucât e vorba de libera răspândire a opiniunilor politice. El vrea și publicarea nestingherită a tuturor știrilor, chiar când ele n'ar fi pe placul stăpânirii. Cu data de 5 August 1884 el își îndeplinește conștiincios mi-

siunea de reporter, comunicându-i lui Szeps o informație și insistând pe lângă el ca s'o publice:

„Ieri, aici în Brigittenau, un slujbaş al Căii Ferate de Nord a fost lovit de holeră și după trei ceasuri a murit. O știu în mod pozitiv. Poliția a comunicat știrea, în chipul cel mai amănunțit, ministerului de interne.

„Nu vei publica informația aceasta?”

„E bine, de sigur, să nu alarmăm publicul în mod inutil. Pe de altă parte AR FI INSĂ FOARTE BINE VENITĂ ALARMAREA AUTORITAȚILOR. Căci nu se face mai nimic. În special autoritățile militare privesc holera cu disprețul cel mai suveran”.

Dar Rudolf nu se ocupă numai de lucruri mici. El scrie articole de doctrină și articole de propagandă, în chestiunile sociale, ca și în cele de politică internă și externă. Și, în scrisorile lui, îi mulțumește mercu lui Szeps pentru că-i aranjează articolele gazetărește, astfel ca să fie mai lesne citite și mai bine înțelese.

Corespondența atât de asiduă între colaborator și director se explică prin aceea că nu se puteau întâlni decât foarte rar, colaborarea dintre ei având forțamente caracterul cel mai discret: protocolul n'ar fi admis-o, iar Franz Iosef personal — și mai puțin! S'a știut doar atâta: că Rudolf cunoaște oarecari ziariști ca Moriz Szeps și Berthold Frischauer — și împăratul era destul de amărît și pentru atâta! Franz Iosef avea cea mai suverană desconsiderare pentru presă. Ziarul lui favorit era „Fremdenblatt”, cel mai fad ziar din Viena. *cu intenție* — „planmässig” — făcut atât de

fad. Pentru fondatorul și directorul acestui ziar, Franz Iosef avea o deosebită simpatie și l'a și răsplătit mai presus de ori-ce așteptare: l'a făcut baron. Numele fericitului: Gustav Heine. Era fratele poetului. Inclinațiile sufletești ale împăratului și împărătesei, atât de radical deosebite, i-au dus, totuș, la simpatii destul de învecinate: frații Heine se bucurau fie-care de favoarea câte unuia din componenții perechei imperiale *). După moartea lui Gustav Heine, Franz Iosef a mai acordat atențiile sale unui singur ziarist: lui Emanuel Mendel Singer, om bun și cum se cade, dar foarte puțin strălucit ca ziarist. Franz Iosef l'a înobilat și pe acesta. Emanuel Mendel Singer (vezi anexa No. 6) a fost reporter parlamentar la „Neues Wiener Tagblatt”, ziarul la care colaborase Rudolf sub directoratul lui Moriz Szeps.

Franz Iosef își justifică însă propriile legături cu aceeași hotărîre cu care le reprobă pe ale lui Rudolf. Bună-voința față de Mendel Singer îi pare perfect legitimă; simpatia pentru Moriz Szeps — o grozăvie. Tot așa e și cu legăturile din lumea financiară. Franz Iosef își are punctele lui de atingere cu diverse mari institute de credit: vom vedea mai departe câtă grijă părintească a putut cheltui pentru „Boden-Kreditanstalt” și pentru guvernatorul acestui institut. Privește însă ca păcat din par-

*) Cu titlul de curiozitate amintim că alt frate, Maximilian Heine, medic și scriitor, chirurg-șef în armata rusească, a scos prima revistă medicală în Rusia și a fost numit acolo consilier de stat.

RUDOLF, ÎNTR'UN TABLOU VIVANT

(cu prilejul unei serbări de familie)

tea lui Rudolf, contactul acestuia cu baronul de Hirsch. Karl Tschuppik scrie în „Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich”:

„Cu prilejul vizitei la Viena a prințului de Wales (viitorul rege Eduard VII al Angliei), Kronprinzul i-a dat o masă în trei, la care baronul de Hirsch a fost al treilea — un păcat pe care vrăjmașii lui Rudolf nu i-l’au iertat. De sigur, pentru abilul financiar bruxelez a fost de mare preț favoarea de a sta la masă cu viitorii stăpânitori a două mari state. Dar e probabil că și Eduard a preferat să supeze cu omul acesta, de cât cu vre-o persoană dela palat, mai puțin amuzantă; de altfel, el nu găsea în aceasta nimic necuviincios sau *șocant*.”

Și Rudolf, așa cum își alegea relațiile *personale* după propriile sale înclinări, tot așa își manifesta și simpatiile către state și popoare după judecățile și sentimentele proprii. Astfel, mărturisește o nemărginită dragoste — și recunoștință, precizează el — pentru Franța, căreia îi datorăm cu toții ideile și instituțiile liberale. În accente lirice el cântă „*fericita, bogata, viabila, puternica republică franceză, care după numai 12 ani dela Sedan, stă ca dovadă lămurită și de netăgăduit că republicile pot face lucruri mari în Europa*” *).

*) Admirația și dragostea pentru Franța au rămas, firește, în tradiția democrației austriace și a presei respective. Când Adolf Hitler a început să deschidă ochii la viața publică, el a găsit această stare de spirit și ea a fost una din cauzele cari l’au îndepărtat de curentele democratice, mănându-l în tabăra adversă.

În „Mein Kampf” actualul dictator al Germaniei face și această mărturisire:

„Ceea ce imi mai călca pe nervi, era și cultul respingător pe care presa cea mare îl practică, încă de

În dragostea lui pentru Franța, Rudolf are momente de îngrijorare: Germania pare să manifeste tendinți agresive. La 22 Aug. 1882 Rudolf scrie:

„Poate că bătrânul Wilhelm și cancelarul său, înainte de a-și da sufletul, vor să mai guste savoarea unui războiu și să zdrobească de tot Franța, care dela 1870 s'a întremat bine”.

Urcarea lui Wilhelm II pe tronul Germaniei nu liniștește îngrijorarea lui Rudolf: are despre el o idee foarte rea, pe care a și exprimat-o mai de mult. Rudolf, bun prieten cu tatăl lui Wilhelm, democratul Friedrich III, și cu prințul de Wales, viitorul rege Eduard al Angliei — una din mințile cele mai luminate — își făcuse mari speranțe despre rolul pe care vor avea să-l joace odată, toți trei, în politica europeană. Ne putem închipui, în adevăr, o situație absolut nouă, cu trei suverani de felul acesta, ocupând în același timp trei din cele mai însemnate tronuri ale Europei! Cu moartea lui Friedrich, după o domnie de 99 de zile, unul din cei trei factori dispărea și în locul lui venea un element turburător.

Iată cum îl caracterizează Rudolf pe Wilhelm, cu data de 24 August 1888:

pe atunci, pentru Franța. Îți venea să te rușinezi pur și simplu de faptul că ești german, când dădeai de înnurile dulcegi către „marea națiune culturală”. Foarte des această păcătoasă franțuzărie m'a făcut să zvârl din mână gazeta”.

Guvernul austriac nu împărtășea cultul pentru Franța; el a practicat ura și dușmănia în potriva ei. Azi austriacii pot vedea unde i-a dus politica anti-democratică și anti-franceză!

„Wilhelm al doilea se formează. E probabil că va provoca în curând mari încurcături în bătrâna Europă: presimt că așa va fi. Este și omul făcut pentru asta. Minte foarte mărginită și de aceea energic și încăpățânat ca un taur, socotindu-se singur ca cel mai mare geniu — ce vreți mai mult?

„În câți-va ani el e menit să ducă Germania hohenzollerniană la situația... pe care o merită”.

Ultimul alineat constituie și o atenuare a îngrijorării cu privire la soarta Franței. Primejdia nu e mare pentru republica franceză, de vreme ce el prevede, din potrivă, un pericol pentru Germania. De altfel, Rudolf e convins — și o spune de nenumărate ori, în scrisorile către Szeps, în articole și notițe, în convorbiri cu intimii — că Franța, tocmai pentru că e sub regim democratic, va ști să-și conducă bine barca și va evita orice primejdie: regimul democratic consumă mulți oameni, dar Franța are foarte mulți de prima ordine; adevăr pe care, mai târziu, avea să-l afirme și Aehrenthal.

Și când moare Gambetta, prințul Rudolf scrie:

„Anul a început sub auspicii rele. Ori-ce părere ai avea despre Gambetta, — cu el a pierit un spirit superior, unul dintre cei dintâi luptători pentru ideile liberale, în vremea noastră săracă poate chiar singurul.

„A fost o fire de uriaș, o puternică figură, care întotdeauna mi-a inspirat admirație și simpatie”.

Afirmația ocazională că defunctul Gambetta a fost poate singurul luptător pentru ideile liberale, ar fi în contrazicere cu recunoașterea

permanentă că Franța democratică dispune de nenumărați oameni; dar, de fapt, este o simplă exagerare sentimentală, firească în cuvinte de necrolog.

Idealul lui Rudolf este să facă din Austria, în ce privește viața internă, o a doua Franță. El este partizanul Austriei Mari, în sensul că dorește înțelegerea neștirbită între naționalități, dorește să dispară luptele și cerțele interne, pentru că numai astfel Austria va putea trăi, și este necesar să trăiască:

„Ori-cât de aspre s'ar arăta vremurile, eu cred pururea și neclintit în viitorul patriei noastre — și al principiilor noastre în cuprinsul ei și în toată lumea.

„Austria trebuie să rămâie în ființă, pentru că nu este posibilă altă alcătuire care să-i ia locul, și spațiul în care ne aflăm nu poate să dispară, iar principiile noastre, cu toate fluctuațiile și cu toate grelele încercări, trebuie totuși să învingă, pentru că totul merge înainte, și o întoarcere îndărăt poate fi numai de scurtă durată”.

În sistemul preconizat de Rudolf, se rezolvă, indirect, și problema naționalităților, întru cât acestea, bucurându-se de binefacerile alcătuirii democratice a statului, nu vor avea să se plângă în nici o privință, prin urmare nici din punctul de vedere național. În mod direct însă, chestiile naționale nu-l interesează:

„La popoarele superior dezvoltate, în fața marilor chestiuni politice și de putere, principiul naționalităților — aparținerea la o altă a membrilor unei rase — trece pe al doilea plan.

„...Consider dușmăniile naționale și de rasă ca

un mare regres. E destul de caracteristic faptul că în toată Europa, tocmai elementele dușmane progresului simpatizează mai mult aceste principii și le exploatează.

„După cum știința e cosmopolită, tot astfel, cu timpul, toate părțile societății omenеști, în relațiile lor reciproce, vor trebui să fie cosmopolite.

„Noi în Austria — fără a voi să-l ating pe contele Taaffe — nu sîntem încă cu totul pe drumul care duce spre dcea vreme de aur”.

Prințul Rudolf, gîndindu-se la traiul în comun, în perfectă înțelegere, al atîtor naționalități, avea în vedere exemplul Franței, alcătuită din atîtea populații de origini și cu limbi deosebite. Ironia pe care o face la adresa contelui Taaffe este foarte mușcătoare. Taaffe a fost cel mai mare semănător de ură.

* * *

Există însă un mijloc infailibil ca să-ți dai seama dacă un om și-a înfrînt superstițiile și prejudecățile șovine: să cercetezi atitudinea lui față de evrei. Ei bine, din acest punct de vedere prințul Rudolf trece cu succes examenul. În tot materialul pe care-l avem la îndemînă, nu găsim un cuvînt de simpatie la adresa evreilor. Prin urmare: prințul Rudolf nu era filosemit, cceace, de altfel, nu ne surprinde cîtuși de puțin. Însă amănuntul își capătă adevărata semnificare, cînd constatăm că nu era nici antisemit. Mai mult: îl vedem ridicându-se, cînd cu dispreț, cînd cu indignare, împotriva exceselor antisemite.

Din cîteva exemple pe cari le avem la îndemînă, vom da unul:

Unui magnat ungur îi abate să facă antisemitism. El își atâță sătenii de pe moșie, și se comit devastări. Și atunci, — în ziua de 30 August 1883 — Kronprințul Rudolf scrie un articol despre „*cele mai noi povești dela țară, scoase nu din Jokai, ci deadreptul din realitate*”.

Autorul arată ce se întâmplă „*când barbaria înăscută și nelegalismul înăscut se aliază cu ura de rasă și ura de religie*”. El amintește autorităților că „*e de datoria unui stat de ordine să apere viața și proprietatea*” tuturora, căci „*dacă într'o direcție oarecare se produce turburarea ordinii și a siguranței, atunci suferă întregul organism*”.

Articolul lui Rudolf se termină astfel:

„*În Ungaria lucrurile n'ar fi ajuns atât de departe, dacă toți factorii chemați și-ar fi făcut datoria. Dar din loc influent ura de rasă a fost susținută și favorizată, și așa s'a precipitat nenorocirea.*”

„*Mișcarea nu se va mărgini la evrei. Oamenii mascați se vor convinge că au lucrat spre răul țării și spre propria lor primejdie. Dacă azi sînt jefuiți evreii, mâine castelele boierilor vor cădea pradă răscoalei țărănești.*”

„*Focul e nepărtinitor. El mistuie cu aceeași lăcomie casele mîgnaților ca și pe ale evreilor. Atunci se va topi masca de ceară a unei civilizații, care n'a avut voința și curajul să înlăture niște stări de lucruri cum sunt cele devenite cu puțină acuma în Ungaria, spre rușinea veacului*” *).

*) În iarna și primăvara anului 1907, când unii politicieni din Moldova au început faimoasele agitații și instigații antisemite, „Adevărul” a dat alarma în privința primejdiei de ordin general pe care

Prin urmare, „factorii chemați” nu și-au făcut datoria, cel puțin înainte de a fi *rechemati* la datorie, între alții și de Rudolf, acesta din urmă anonim. Cum vedem, prințul moștenitor n'a crușat de loc pe guvernanții dela Budapesta.

Se crede în general, că Rudolf avea o deosebită simpatie pentru pătura conducătoare maghiară. Din articolul citat și în genere din acele scrisori și articole ale lui pe cari le cunoaștem noi, lucrul nu rezultă de loc. Este adevărat numai că Rudolf, comparând între ele metoda de guvernare austriacă și cea maghiară, o găsește mai liberală pe a doua. Va fi fost chiar așa în scurtul timp al activității lui, ori s'a lăsat și el, ca atâția alții, indus în eroare? Se știe că în totdeauna stăpânirea maghiară a strălucit în arta de-a ameți lumea cu prezentarea unei false aparențe; sub acest raport ea strălucește și azi. În tot cazul, cu Rudolf ea a reușit numai în parte: el credea că Ungaria e mai democratic guvernată decât Austria, fără ca stările din Ungaria să-l

o cuprindeau acele agitații și instigații. B. Brănișteanu a scris numeroase articole, întemeiate pe o argumentație perfect asemănătoare cu a Kronprințului Rudolf. Se pare însă că articolul lui Rudolf a avut mai mult succes în Austro-Ungaria, de cât ale lui Brănișteanu la noi, de vreme ce acolo pomenitele instigații au încetat curând, pe când în România ele și-au urmat, nestingherite, opera de înebunire, până când au luat caracterul prezis cu atâta insistență de „Adevărul”. Răscoalele din 1907 au fost apoi reprimare în felul cunoscut. Represiunea a fost mult mai gravă de cât faptele cari au determinat-o. În cazul din Ungaria, semnalat de prințul Rudolf în articolul citat, lucrurile fiind oprite la timp, nici n'a fost prilej de represiune.

încânte. Iată, de pildă, ce spune despre Ungaria în August 1883, câteva luni după ce se exprimase în chip atât de pesimist despre Austria :

„Biata Ungarie! Ne aflăm în fața unei crize epocale; așa nu mai poate merge!

„... Ungaria e rău administrată, n'are un bun corp funcționăresc, n'are o bază solidă, e o țară ca Rusia sau Turcia.

„... O asemenea țară nu va putea duce cu succes actuala luptă cu Croația, și-i lipsește atât baza sănătoasă cât și forța de stat ca să puie ordine în situația internă. Ungaria va merge spre o completă decădere ca stat și va veni momentul când se va găsi necesară o intervenție din Viena”.

Dacă și astăzi încă oligarhia maghiară se laudă cu Rudolf, o face din politicianism: fiindcă ține să-l opueie lui Franz Ferdinand. În orice caz, un gen nou: politicianismul retroactiv, care nu vedem la ce mai poate folosi.

* * *

Cari au fost sentimentele și intențiile lui Rudolf față de români?

Înainte de toate stabilim faptul că i-a cunoscut. A călătorit mult în Transilvania, unde avea proprietăți și unde făcea, adesea, vânători. Pomenește în deosebi de regiunea Retezatului, care-i oferea vânat bun și, se pare, îl atrăgea și pentru oamenii ei. A și scris un studiu etnografic asupra Transilvaniei, care în orice caz trebuie să fie interesant pentru noi, dar avem regretul de a nu ni-l fi putut procura. A fost și în România. Într-o scrisoare către Szeps, în care-i anunță

această călătorie, Rudolf își promite întrevederi interesante. La întoarcere, îi scrie iar lui Szeps și-l invită, precizând că vrea să-i comunice impresiile. Dar textul invitației nu lasă să se ghicească de ce natură sînt acele impresii: sînt bune sau rele? Nici regele Carol I, în Memoriile lui, nu insistă asupra vizitei lui Rudolf, pe care se mulțumește s'o semnaleze.

Faptul e semnificativ. Carol îl văzuse altă dată la Viena pe Rudolf, copil de 15 ani, și fusese încântat de inteligența și vioiciunea lui: în volumul II al Memoriilor îi consacră câteva rînduri entuziaste. Iar acum, după o vizită oficială a moștenitorului habsburgic, se mulțumește să spuie numai atîta: că Rudolf a fost la Sinaia. Or, de obicei Carol e mult mai elocvent în Memorii cu privire la musafirii săi, mai ales când prin situația lor au o însemnătate incontestabilă. Probabil că de astă dată ideile și purtările lui Rudolf nu i-au plăcut prea mult lui Carol I, care va fi știut și amănuntul că nici Franz Iosef nu este încântat de fiul și moștenitorul său. De altfel, și Rudolf, în scrisorile lui, pomenește de Carol numai când are sau crede că are prilejul să-și exprime vre-o nemulțumire; și atunci nu caută deloc adjective măgulitoare.

Căci din Scrisorile lui Rudolf străbat două porniri de supărare în potriiva României. Una, neserioasă: i s'a spus că în școalele din România se întrebuițează o hartă, care mută în regatul român Galiția, Bucovina, Transilvania, etc., etc. — în text mai sunt și acești doi „etc.”! Probabil că harta în chestiune n'a exis-

tat: ar fi fost un mod prea ieftin — și prea copilăresc — de-a preamări idealul național, ba chiar cu adaus din oficiu, pentru ca mai bine să întrecă decât să nu ajungă! De pe vremea când eram școlar, știu că harta noastră era intitulată „România și țările vecine”, deci țările acelea — împreună cu oricâți „etc.” — nu erau trecute ca făcând parte din regatul român.

Al doilea motiv de supărare e mai serios: e vorba de celebrul discurs al lui Petrache Grădișteanu care a vorbit de pietrele ce lipseau încă din coroana regelui Carol I. De curând incidentul acesta a fost amintit de d. C. Xenii, în volumul „Take Ionescu”:

„La 1883, cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare, dela Iași, Petre Grădișteanu, ales mai târziu președinte al Ligii Culturale, într'un elan de naționalism, nu spusese oare regelui în toastul său, că depe frumoasa lui coroană lipsesc câteva pietre prețioase, Bucovina, Transilvania și Banatul, cerându-i ca într'o zi să le aibă? Și pentru atâta lucru, nu s'a produs îndată o intervenție diplomatică, nu s'a tăiat din „Monitorul Oficial” profeticul discurs și n'a fost expulzat un ziarist, ca Țap ispășitor?”

Cum se vede, pentru discursul lui Grădișteanu, guvernul austro-ungar a cerut satisfacție guvernului român, iar acesta a și acordat-o; satisfacția a fost chiar mai mare decât o arată d. Xenii: Carol I s'a dus în persoană la Berlin și Viena, ca să-și șteargă de pe frunte „pietrele” pe cari i-le zugrăvisese entuziasmul lui Petrache Grădișteanu.

Regele Carol prezintă astfel sfârșitul acestui incident:

„La Viena, regele Carol știu să-l convingă pe Franz Iosef că nu pot fi chemați la răspundere băr-

bații de stat serioși pentru discursuri de banchete ale unor oameni politici fără răspundere, cu aluzii la drepturile imprescriptibile ale României asupra Bucovinei și Transilvaniei. Nici un popor nu consimte să i se răpească idealurile politice; tot așa nici poporul român, care a primit în sânul său atât de mulți dintre frații de peste munți, scăpați prin emigrare de regimul aspru al maghiarilor; în aceasta nu se poate găsi o piedică adevărată la o înțelegere prietenească între țările vecine". (*Memoriile Regelui*, vol. IV). *)

În cât, protestările prințului Rudolf în po-triva slăbiciunii dovedite de contele Kalnoky nu sunt întemeiate; cancelarul austriac n'a

*) Iată, în această chestiune, și lămuririle pe cari le-a dat însuși P. Grădișteanu. Sub titlul „Toastele d-lor P. Grădișteanu și Hăjdău”, *Românul* dela 15 Iunie 1883 reproduce următoarea scrisoare din *România liberă*:

Iubite amice,

Monitorul oficial publică toate discursurile ținute la Iași atât dinaintea statuei lui Ștefan cel Mare cât și cu ocasiunea banchetului; între altele menționează pe al d-lui Hăjdău și al meu cu aprecierea măgulitoare „bine simțite”, fără însă a le face onoarea de a le reproduce. Lucrul se înțelege. Cuvântările tuturor celorlalți erau oficiale; nouă ni s'a făcut onoare mare d'a ni se permite să vorbim ca simpli cetățeni.

Dar pentru că cuvintele noastre au fost reproduse în mod puțin exact de reporterii unor ziare, dă-mi voie să ți-le comunic așa cum au fost rostite. La a ta apreciere dacă merită o nouă inserțiune.

Cer scuse amicului meu d. Hăjdău dacă mi permit a-i reproduce cuvintele și a-l lăsa la urmă; dar aceasta a fost ordinea în care s'au pronunțat discursurile, și apoi d. Hăjdău pare a fi voit să completeze cugetările ce exprimasem.

Discursul meu:

„Maiestate, când toată lumea se întrece a-Ți aduce închinăciuni și urări nu numai ca semn de respect către suveran, nici numai drept recunoștință către căpitanul brav, ci dintr'o exploziune de dragoste pornită din toate unghiurile țării, dragoste pe care Maiestatea Ta Ți-ai întemeiat tronul, dă-mi voie, Maiestate, mie, simplu cetățean, onorat la acest banchet, să închin în sănătatea celor absinți. Și mai întâi în sănătatea Femeii, cea dintâi

arătat nici o slăbiciune, ci, din potrivă, a abuzat de puterea pe care i-o dădeau situațiile respective ale Austro-Ungariei și României. Amândoi, și Kalnoky și Rudolf, dacă ar mai fi astăzi în viață, ar avea motiv să regrete acel abuz de putere.

Aceste două atitudini nu sînt simpatice. Istoricul Viktor Bibl, în volumul „Thronfolger”, ne aduce însă la cunoștință un fapt extrem de interesant și chiar senzațional, care le atenuiază, ba le anulează chiar cu totul: în concepția politică a lui Rudolf intra cucerirea orientului

printre femeile române, lumină printre lumini, Regina de trei ori Regină, prin spiritul său, prin inima sa și prin grațiile sale, în sănătatea Maiestății Sale Regina Elisabeta, și apoi în sănătatea cortegiului strălucitor care o încongioară, în sănătatea femeilor române — căci atât valorează un popor cât valorează femeile sale.

„Să nu uităm, Maiestate, la această serbare, pe consilierii tronului, pe bătrânii țării, cu care împreună V-ați coborât în adâncul mărilor de ați cules mărgăritarele și coraliul, ați despăcat munții și ați luat aurul și briliantele din care ați format coroana regală pusă pe capul României.

„Sunt unii care lipsesc de la această solemnitate — nu știu pentru ce și nici voiesc să cercetez — Români sunt și ei, să nu-i uităm Maiestate, căci nu e Român care să nu-și iubească țara.

„Sunt alții însă cari ar fi voit să vie, dar n’au putut, cari privesc în acest minut la noi, ce zic? cari sunt în mijlocul nostru cu inima, cari Te iubesc Maiestate cu aceeaș dragoste ca noi toți, căci văd în Maiestatea Ta nu pe *Regele României* ci pe *Regele Românilor* și cu concursul căroră Maiestatea Ta vei recăpăta pietrele prețioase cari lipsesc încă dela coroana lui Ștefan cel Mare!”

Indată după aceste cuvinte, d. Hăjdău a zis :

„Sire, de trei secole nici un Domn român nu trecuse Dunărea. Neîncrederea în valurile sale, era așa de mare că poporul făcuse un blestem: bată-te Dunărea! Maiestatea Ta ai făcut să cadă blestemul, ai încheiat cele două maluri române ale Dunării. *Să trăiască Dunărea română!*”

Sentimentele ce am exprimat sunt ale tuturor Românilor, și ori ce s’ar zice, ori ce s’ar face, nimeni nu le va putea nici stănge, nici năbuși.

Petru Grădișteanu

și sudului Europei, însă o cucerire pacifică și spirituală. În acest scop el preconiza cedarea Bosniei și Herzegovinei către Serbia și a *Transilvaniei către România*. El socotea necesară această jertfă, pentru că, printr'un asemenea procedeu, Austro-Ungaria, departe de a slăbi, se întărea în vederea răfuiclii cu Rusia, după Rudolf inevitabilă.

Cum Rudolf era capabil de idei îndrăznețe și cum Bibl este un istoric serios, putem admite că, în adevăr, Rudolf a *avut* această idcie. A avut-o; ceea ce nu înseamnă că ar fi și realizat-o, sau cel puțin că ar fi încercat s'o realizeze dacă ar fi ajuns să domnească. Este un principiu etern în politică: una vrei, când nu poți să realizezi, și alta realizezi când... nu-ți mai e permis să vrei!

* * *

Dar Rudolf a murit. Cum a murit nu știm. Misterul dramei dela Mayerling nu s'a lămurit încă. Dăm după culegerea „Abschiedsbriefe” a lui Willi. Treichlinger, ultima scrisoare a lui Rudolf, scrisă în ziua morții, poate chiar în ultima clipă:

Ducelui Miguel de Braganza

Dragă prietene,

Trebuie să mor. N'am putut face altfel. Rămâi cu bine.

Servus, al tău

RUDOLF

Drept confirmare a scrisorii lui Rudolf servește și scrisoarea Mariei Vetsera, către sora ei:

MARIA VETSERÄ

Dragă soră,

Trecem amândoi întru fericire, în lumea nelămurită de dincolo (ins ungewisse Jenseits). Gândește-te din când în când la mine, fii fericită și mărită-te din dragoste! Eu n'am putut s'o fac, și cum n'am putut să mă împotrivesc dragostei, plec cu el.

A ta, MARY

(Urmează și un post-scriptum, în care spune, între altele, că moare împăcată).

Karl Tschuppik, în „Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich”, dă numai începutul scrisorii lui Rudolf către mama sa: „*Scumpa mea mamă, nu mai am nici un drept să trăiesc*” (ich habe kein Recht mehr zu leben).

De ce nu mai are acest drept? Mister !

În sfârșit, contele Vilmos Festetics a citit scrisoarea pe care Maria Vetsera a trimis-o mamei sale și în care spune: „*Sîntem și curioși să vedem cum e în lumea cealaltă*”.

În urma acestor scrisori atât de laconice, dar nu mai puțin categoric afirmative, faptul material și fizic apare incontestabil. Totuși, din punctul de vedere logic, e greu de admis ipoteza sinuciderii lui Rudolf — cel puțin a sinuciderii voluntare — dacă ținem scama de scrisorile adresate lui Moriz Szeps cu puțin înainte de moarte.

În Aprilie 1887 scrie:

„Mulțumesc pentru bunele urări pe cari le-am primit ieri și cari m'au bucurat foarte mult. Fie oa să se îplinească! Oricât de sumbre ar părea timpurile și oricât de îndepărtați ne-am socoti de țință, încrederea în viitor constituie o mică parte o izbânzii”.

La 10 Maiu 1888:

„De mi-ar fi dat să-mi îndeplinesc măcar jumă-

tate din planurile mele, pot, pe urmă — când va fi — să dispar de pe scenă”.

Dar la 21 August, acelaș an, este cu deosebire elocvent:

„O viață de om, trăită în mișcare fără odihnă, și adesea, pot spune cel mai adesea, într’o activitate atât de încordată, atât de mistuitoare, pentru că multilaterală, — în epoca adevăratei acțiuni și producțiuni spirituale, este scurtă, scurtă, scurtă! Ori-cum ar fi, trebuie să credem în viitor; eu sper și contez pe cei zece ani următori”.

În penultima scrisoare din volum, — data: 11 Decembrie 1888 — Rudolf se ocupă de niște scrisori ale lui Heine, oferite, prin Szeps, de scriitorul parizian Alexandre Weill și pe cari prințul se gândește să le dăruiască de Crăciun mamei sale, împărăteasa Elisabeta, precum se știe mare și pasionată admiratoare a poetului. Weill a fost intim prieten cu Heine în anii de boală și de nenorocire ai acestuia. Scrisorile pe cari le oferea, îi fuseseră adresate, probabil, chiar lui. Pentru un motiv pe care nu-l explică — vre-o măsură de precauție, socotită necesară — Rudolf îl roagă pe Szeps să fotografieze scrisorile lui Heine, înainte de-a i-le trimite. În notele de la sfârșitul cărții ni se spune că Rudolf și-a împlinit dorința: de Crăciun i-a dăruit mamei sale acele scrisori.

În sfârșit, în ultima scrisoare publicată în volum, cu data de 27 Decembrie 1888, — nu putem ști dacă a fost în realitate ultima — prințul Rudolf, după ce examinează situația internațională — îi comunică lui Szeps că

pleacă împreună cu prințesa, la Abbazia, și speră să-l vadă la întoarcere.

O lună de zile după aceasta, la 30 Ianuarie 1889, prințul a murit. Pe cât se știe, nu intervenise nimic care să explice pierderea încrederii în viitor, părăsirea unei activități atât de intense și de multilaterale, și renunțarea la cei zece ani următori. Un om atât de deznădăjduit, care nu numai că se gândește să-i facă mamei sale o surpriză de Crăciun, dăruindu-i scrisorile lui Heine — pentru ca, în adevăr, o surpriză încântătoare — dar are grija să oprească și copii fotografice, probabil pentru cazul când originalele s'ar pierde — nu-i așa că lucrul apare foarte ciudat? Și, după asemenea dovezi manifeste de calm sufletesc, de o dată — sinuciderea! Faptul simplu al dragostei, chiar dacă era o dragoste mai adâncă și mai puternică, nu explică atâta disperare, mai ales că era o dragoste împărtășită; mai puțin încă se explică „soluția” la care a recurs un om cu ideile, cu preocupările și cu misiunea lui Rudolf, — misiune în care el credea încă atât de ferm cu o lună de zile înainte.

* * *

În asemenea condițiuni, era natural să se facă tot felul de presupuneri și să se nască tot felul de legende.

Yves Guyot înregistrează bănuiala exprimată de unii că Rudolf a fost asasinat — fără indicație de autor. Alții merg mai departe. Așa, Jean-Bernard, cunoscutul cronicar parizian,

în Istoria războiului din 1914, vol. I, spune într-o notă :

„A fost acuzat, fără dovezi dar nu fără prezumții, archiducele Franz Ferdinand, că a fost, în drama dela Mayerling, unul din instigatorii asasinării archiducelui Rudolf”.

E serioasă „prezumția”?

Nimic nu îndreptățește s'o credem. Nici măcar amănuntul, povestit de unii biografi, că înainte cu câți-va ani, prințul Rudolf, într-o clipă de melancolie, față de prietini, își exprimase credința că nu va apuca să domnească, și arătându-l pe Franz Ferdinand, care tocmai sosea, ar fi scos exclamația:

— Țsta va domni!

În tot cazul, moartea lui Rudolf n'a provocat numai adâncă durere, ci și — să zicem: reflecții calmante.

Ne aducem aminte de acele cuvinte onctuoase rostite de cel mai fidel servitor al Habsburgilor, contele Szögenyi, în prezența prințului Bülow, după moartea lui Franz Ferdinand. Cititorii le vor găsi reproduse mai jos, când vom citi din memoriile lui Bülow. Ele constituie un formidabil și zdrobitor epitaf, menit parcă să ucidă din nou și definitiv pe archiducele omorât la Saraievo. Ei bine, același Szögenyi își pronunțase epitaful și după moartea lui Rudolf; se pare că e specialitatea casei! Cităm aci, după Bibl, cuvintele rostite pentru Rudolf:

— Sînt mulți bărbați de stat serioși, cari atribuie nenorocirea exclusiv unor cauze poli-

tice. Ei cred că prințul de coroană s'a compromis atât de mult prin ostilitatea lui din ce în ce mai fățișă față de politica în curs a cabinetului de atunci; că raporturile lui cu Wilhelm II și cu Germania s'au înrăutățit atât de mult; că *o dare îndărăt devenise atât de imposibilă*, încât a trebuit să-și dea seama că el ar fi un izvor de greutăți serioase și chiar de primejdii pentru patria sa, *în cazul când ar continua să-și urmeze drumul*.

Va să zică: darea îndărăt devenise imposibilă, iar continuarea drumului — cu nepuțință...

...Și mai spunea legenda că în ultima zi Rudolf avusese o explicație violentă cu tatăl său.

* * *

Iar după înmormântare, s'a făcut tăcere în jurul cazului și al persoanei. Nici o dată împăratul Franz Iosef n'a mai rostit numele lui Rudolf, și nimeni în apropierea împăratului nu l'a mai rostit.

IX

Intre Schönbrunn și Belvedere

Cu noul moștenitor, Franz Iosef n'a avut mai multă liniște decât cu primul. Franz Ferdinand nu era nici el mulțumit de felul de a guverna al lui Franz Iosef. Rudolf îl socotise prea recționar; Franz Ferdinand îl socotea prea... democrat.

Cum am spus, conflictul a izbucnit de la început, — am putea zice în mod automatic, — prin însăși proclamarea lui Franz Ferdinand ca moștenitor.

Apoi, zi cu zi, timp de ani, a luat dezvoltări mai mari și mai adânci. Ca să arătăm la ce proporții ajunsese lupta și la ce consecințe ducea, vom cita, deocamdată, un exemplu și, pe urmă, alte două.

Când am vorbit, mai sus, despre interpelările lui Viktor Adler cu privire la „acțiunea indezirabilă” a lui Franz Ferdinand, am pomenit și de faptul că șeful statului major general al armatei, baronul Conrad von Hoetzendorf, adus în această funcție de către Franz Ferdinand — deci contrar dorinței lui

Franz Iosef — a fost scos din funcție de către Franz Iosef, spre adâncă supărare a lui Franz Ferdinand, și apoi readus de către Franz Ferdinand, spre supremul necaz al lui Franz Iosef.

Faptul în sine e destul de elocvent, într'o epocă întemeiată pe războaie și într'un stat militarist, în care postul ocupat de Conrad are o importanță atât de covârșitoare. Baronul Chlumecky, în volumul „Franz Ferdinand, Wirken und Wollen”, ne dă un interesant amănunt din peripecțiile celei de a doua numiri a lui Conrad. Intemeindu-se și pe comunicările acestuia, Chlumecky scrie:

„În vremea asta împăratul tot mai târăgăni puțin numirea de fapt a lui Conrad, ceea ce provocă o stare de nervozitate la Belvedere (reședința archiducelui).

„Schemua, șeful de până atunci al statului major general, se ținea departe de birouri, iar Conrad nu putea să funcționeze fără să aibă în mână decretul de numire. Și astfel, în vremea asta serioasă de mari încordări internaționale, monarhia a stat câteva zile de-arândul fără nici un șef al statului major general.

„Pe urmă, Conrad a avut în sfârșit decretul de numire în mâni, dar imediat s'a văzut că în potriva voinței hotărîte a împăratului nu este nimic de făcut”.

Iată deci o situație, din atâtea puncte de vedere extraordinară: un mare stat militarist care rămâne fără șef de stat-major general în vremuri de grave complicații și încordări (1912); un general care vine în fruntea marelui stat-major cu intenția de a lucra în potriva ideilor și planurilor împăratului — și e dezolat că nu reușește; un împărat care nu e de acord cu șeful marelui stat-major și e din

capul locului hotărît să nu-i primească păreri-
rile și sfaturile, căci asupra acestui ultim
punct, informațiile lui Chlumecky spun lă-
murit: „împăratul socotește că a dovedit des-
tul spirit de conciliațiune, prin aceea că i-a
satisfăcut lui Franz Ferdinand dorința, de or-
din personal, de a-l numi din nou pe Conrad;
în fapt însă nu se va obține nimic dela îm-
părat”.

* * *

Lucrul e clar. El arată unde duce prac-
tica a doi stăpâni. Cum însă în cazul Con-
rad cunoaștem numai rezultatele acestei
lupte, iar nu și peripețiile ei, cari trebuie să
fi fost archi-palpitante, vom cita alte două ca-
zuri, în privința cărora suntem mai bine in-
formați.

Intâiul, respectiv al doilea, este numirea lui
Rudolf Sieghart în fruntea instituției financi-
are „Bodenkreditanstalt”. Această numire a
făcut-o Franz Iosef, care ținea la Sieghart și
se folosea mult de sfaturile lui. Sieghart era
șeful biroului de presă al președinției consi-
liului de miniștri; și, socotit foarte competent
în complicatele probleme juridice ale dublei
monarchii, era adesea consultat de Franz Io-
sef, prin intermediul directorului de cabinet
al acestuia, baronul Schiessl. O chestiune de
cară, astfel, Sieghart a avut să se ocupe, a fost
și căsătoria morganatică a lui Franz Ferdi-
nand. Lămuririle pe cari le-a dat Sieghart și
soluțiile pe cari le-a propus, au fost — cu toa-
te menajamentele posibile pentru Franz Fer-

dinand — în sensul dorințelor lui Franz Iosef; altfel nici nu s'ar fi putut. De aci ura de moarte a lui Franz Ferdinand în potriva lui Sieghart. Firește, Franz Ferdinand înțelegea să fie ascultat orbește de funcționari, — și nu numai de ei, ci de toți „supușii” — dar nu admitea ca ei să fie tot atât de ascultători față de altul, chiar când acela era și mai îndreptățit ca să le-o ceară.

Marea competență a lui Sieghart, mai mult încă decât în chestiunile de drept, era în cele financiare. Și de aceea, la un moment dat, Franz Iosef a hotărât să-l numească guvernator la Bodenkreditanstalt, instituție care, între alte rosturi importante, îl mai avea și pe acela — se zice — de a administra și averea împăratului. Am văzut mai sus câte interese — și de ce fel — erau legate de această avere și de administrarea ei. Și atunci se înțelege lesne că Franz Ferdinand nu putea fi bucuros de numirea la Bodenkreditanstalt a lui Sieghart, pe care-l și ura de moarte. Și ce s'a întâmplat? Marcel Dunan, corespondentul ziarului „le Temps” la Viena, scrie:

„S'a văzut cu uimire un moștenitor de tron ducând un fel de campanie electorală printre administratorii unei bănci, în potriva unui înalt funcționar investit cu încrederea împărătească.”

Ce însemna însă „campania electorală” dusă de Franz Ferdinand? Ceva foarte grav! Conflictelor dintre unchiu și nepot nu se desfășurau în discuții și certuri între cei doi auguști rivali. Procedura era alta: Franz Iosef, în virtutea puterilor lui discreționare de mo-

narch absolut, poruncea să se facă; iar Franz Ferdinand, în virtutea puterii aproape egale pe care i-o dădea faptul că dintr'un minut într'altul avea să devie monarch absolut, poruncea să nu se facă. Și numeroasa gloată de demnitari și slujbași, cât de mari și cât de mici, alcătuind filiera prin care urma să treacă chestiunea, se frământau, se chinuiau, se neurastenizau — în adevăratul înțeles al cuvântului — ca să găsească mijlocul de a împăca două porunci exact contrare.

Viktor Bibl arată cum în cercurile respective „lupta dintre Schönbrunn și Belvedere” era subiectul discuțiilor zilnice; această luptă fusese denumită *dansul între ouă*. Căci nu era de gândit să faci vreo obiecție celor doi stăpâni și să spui, fie unuia, fie celuilalt, că poate fi vorba de vreo piedică sau de vreo șovăială întru executarea poruncii.

Imi amintesc o comedie burlescă jucată de Burienescu. Scena cea mai de efect înfățișa doi inși, cari, cu revolverele întinse, somau pe un al treilea: unul îl obliga să puie pălăria în cap, celălalt îl obliga s'o scoată. Individul o puneă și o scotea cu o iuțelă vertiginoasă, spre marele haz al publicului, până când scena devenea, din comică, — exasperantă! Exact așa se petreceau lucrurile în administrarea Austro-Ungariei.

* * *

Ca să caracterizăm „dansul între ouă” al luptei dintre Belvedere și Schönbrunn, vom arăta, foarte pe scurt, cum era organizată

„Cancelaria militară” a lui Franz Ferdinand, care ducea lupta. Ne vom servi tot de cartea lui Chlumecky, „Franz Ferdinand, Wirken und Wollen”. Baronul Leopold Chlumecky, care a fost ziaristul lui Franz Ferdinand — baronul lansa, prin marea presă, punctul de vedere al archiducelui, în toate chestiunile importante — este și astăzi apologistul defunctului său patron.

După ce expune felul în care, pentru conducerea cancelariei, Franz Ferdinand și-a ales ofițerii cei mai buni, mai inteligenți, mai diplomați, etc., Chlumecky scrie:

„Sub conducerea îndemânatecă a lui Brosch, cancelaria militară se transformă curând într’un aparat uriaș care dirija înalte acțiuni politice, și astfel deveni un puternic oficiu politic central.

„Acolo, fără ca cei vizați s’o bănuiască măcar, oamenii politici ai Austriei și ai Ungariei erau ținuți în „evidență”, urmăriți în acțiunea, în vorba, în publicațiunile lor... — ...Acolo miniștrii erau supraveghiați de aproape (wurde ihnen auf die Finger gesehen), acolo li se cerceta cu lupa capacitatea, puterea de muncă și caracterul.

„Se cunoșteau calitățile și slăbiciunile persoanelor conducătoare, și când se iveau importante deosebiri de vederi între Belvedere și Schönbrunn, cei dela Belvedere erau de cele mai multe ori aprovizionați cu material. Așa, ca să dau un singur exemplu din o sută, la sfârșitul lui Decembrie 1911, Bardolf (șeful de atunci al cancelariei militare) mi-a comunicat că la cancelarie este alcătuit un dosar, care cuprinde enorm de mult material contra lui Aehrenthal”.

Intrerupem aci textul, ca să amintim natura conflictului dintre Aehrenthal, cancelarul

AEHRENTHAL

monarchiei, și Conrad von Hötzendorf, șeful marelui stat-major general, dar înainte de toate omul lui Franz Ferdinand, căci conflictul acela a făcut necesar dosarul cu „enorm de mult material”.

Conrad, adică Franz Ferdinand, pe temeiul motivelor foarte clar arătate de Eugen Fischer, vroia să declare războiu Italiei, războiu preventiv, pentru că în acel moment nu se ivise nici un incident care nu să justifice, dar cel puțin să explice o declarație de războiu. Viktor Adler a vorbit atunci la Cameră, în ședința dela 6 Decembrie; iar la sfârșitul aceleiași luni, Bardolf îi comunica lui Chlumecky că la cancelaria lui Franz Ferdinand s'a alcătuit dosarul. Lupta contra lui Aehrenthal a încetat însă în mod forțat: Aehrenthal a murit ; dosarul cu „enorm de mult material” a devenit inutil. Păcat! Oare de ce nu-l publică baronul Chlumecky? Ar fi interesant de văzut ce fapte au putut găsi pe seama defunctului. Ce fel de material și încă „enorm de mult”, se poate aduna în potrive ministrului de externe al unei monarhii? Căci doar nu vor fi contând eventuale mici slăbiciuni omenеști, cari, documentate, pot face subiectul comedilor satirice sau chiar al campaniilor electorale de provincie: vezi cazul Agamiță Dan-danache!

* * *

În așteptarea gravelor acușări cari alcătuiesc, poate, dosarul Aehrenthal, ne întrebăm dacă ele nu vor fi în legătură cu interesantele

destăinuirii făcute de Take Ionescu despre evoluția cancelarului austriac:

„Văzui pe contele Aehrenthal pentru cea din urmă dată — scrie Take Ionescu — în toamna anului 1911, câteva luni înainte de moartea lui.

„...Era înăcrit, foarte înăcrit de lupta ce ducea împotriva arhiducelui Franz Ferdinand și a protejatului său, Conrad de Hoetzendorf, și în care biruise.

„... Din vorbă în vorbă, revenirăm la un subiect pe care-l discutasem atât de des la București.

„Eu susținusem în totdeauna că zilele monarhiilor erau numărate, că numai monarhiile strict și sincer constituționale aveau oare-cari sorți de durată, dar că celelalte erau mai aproape de sfârșitul lor de cât se credea.

„Aehrenthal, absolutist și reacționar, mă combătuse pururea cu învierșunare.

„Dar care nu-mi fu mirarea când găsii pe contele Aehrenthal aproape convertit la republică!

„Imi spuse că părerea lui preconcepută în potriua regimului republican făcuse loc unei judecăți mai cumpătate. Imi lămuri că altă dată crezuse în superioritatea sistemului monarhic, mai cu seamă pentru politica externă.

„Ei bine, îmi zise el, iată că Franța dă o categorică dezmințire tuturor teoriilor mele. Republica franceză face o excelentă politică externă cu un netăgăduit succes. Cu toate că Franța, datorită așezămintelor ei politice, consumă mai mulți oameni de cât ori-care altă țară, ea are neîncetat în frunte oameni de mâna întâia. Uită-te la diplomația ei!

„Am înțeles mai bine de cât ori-când cât suferise Aehrenthal în ultimul timp de pe urma amestecului lui Franz Ferdinand în politica lui... — Gustase din greutățile, din amărăciunile, din josniciile guvernământului despotic. Și resimțise, înainte de a muri, o tresărire care-i dădea vedenia unor anumite adevăruri, până la cari nu se ridică nici o dată oameni care-și trec viața în robie.”

Dacă dosarul lui Bardolf menționa aceste proaspete înclinări sufletești ale lui Aehrenthal, atunci, în adevăr, nu era de glumit. Ar fi fost extrem de grav pentru Aehrenthal, dacă oficina lui Bardolf ar fi apucat să-l denunțe că i-a scăzut cu un pic venerația și adorația cuvenite împăratului. Să ne întoarcem însă la relațiunea lui Chlumecky, pentru ca să ajungem tocmai la partea cea mai importantă, adică la atitudinea pe care însăși acea officină o avea față de împăratul:

„Acest oficiu central (Cancelaria militară a lui Franz Ferdinand) era silit câteodată — deși în chip neoficial — să intre în opoziție cu funcționarii împăratului, **uneori chiar cu împăratul însuși.**

„In aceste cazuri era nevoie de cea mai mare îndemânare a șefului Cancelariei militare, pentru a realiza intențiile moștenitorului, fără a călca prin aceasta, în chip fățiș, prescripțiile militare, sau a-l da de gol pe moștenitor în fața Schönbrunnului sau a opiniei publice.

„...Când **incăpăținarea împăratului** mâna politica într-o direcție pe care Moștenitorul o socotea primejdioasă; când Franz Iosef numea sau păstra în funcții oameni cari îi apăreau Moștenitorului ca improprii sau chiar primejdioși, — atunci...”

...atunci, începea *dansul între ouă*, pe care l'ați văzut mai sus, în cazul Sieghart.

În cazul acesta special lupta s'a terminat cu înfrângerea moștenitorului. La sfârșitul sfârșitului Sieghart a fost numit. Marcel Dunan scrie:

„Această atitudine (a lui Franz Ferdinand) sfârși prin a exaspera pe bătrânul monarch, care sprijini atât de viguros candidatura lui Sieghart, în cât

ori-ce rezistență încetă ca prin minune dintr'o zi într'alta, și numirea se făcu într'o clipă."

Dar nici după înfrângere, Franz Ferdinand nu s'a dat bătut. Era tocmai cazul ca „încăpășinarea împăratului" să fie reparată. În volumul lui Chlumecky, pag. 336, găsim o scrisoare adresată de archiducele Franz Ferdinand lt.-colonelului von Brosch, șeful „Cămariei Militare". Extragem:

„Sînt foarte supărat și trist din cauza afacerii Sieghart. Nu înțeleg cum Bienerth (primul-ministru) a putut să facă asta; dar lasă că mi-o notez eu! (und ich werde mir dies sehr ad notam nehmen). Mai sînt de tras consecințe din chestia asta? Dacă se poate, mai caută ca modificarea statutelor (la Bodenkreditanstalt) să fie cât mai radicală cu putință, astfel ca să-i scadă cât mai mult posibil sfera de putere, pentru ca aceste restrîngereri să nu fie numai praf în ochi, ci să coboare în adevăr importanța postului. Sînt curios să văd ce distincțiuni, decorații, ridicări la noblețe, etc., vor urma acum, după ce numai prin această înaltă presiune „marea operă" a reușit!"

Nu știm dacă i-a fost cu putință lui Brosch să schimbe statutele, pentruca să micșoreze puterea guvernatorului, numit de Bienerth din ordinul lui Franz Iosef și spre supărarea lui Franz Ferdinand. Știm însă că Franz Iosef, socotindu-se dator cu înc'o satisfacție către Sieghart, a hotărît să-l numească și senator. În mod automatic, Franz Ferdinand a fost contra acestei numiri; și cum de astă dată lupta nu se mai putea da prin terțe persoane, Franz Ferdinand s'a prezentat el însuși în audiență la Franz Iosef, implorându-l *să nu facă* nu-

mirea. Intervenția și-a avut efectul; nu efectul dorit de Franz Ferdinand, ci efectul care, în condițiile date era singurul firesc: Franz Iosef *a făcut* numirea. Franz Ferdinand a avut și el o satisfacție, postumă: după moartea lui Franz Iosef, una din primele măsuri ale noului împărat, Carol, a fost să-l dea afară pe Sieghart din funcția de guvernator la Bodenkreditanstalt, atât de greu obținută; noul împărat socotea că face astfel un act de pietate față de răposatul Franz Ferdinand, care, dacă ar fi ocupat tronul, cu siguranță că l'ar fi dat el afară pe Sieghart. Din senat însă — „leider!” — nimeni nu putea să-l dea afară. Noroc că după abdicarea împăratului Carol, sub guvernul republican, senatul a fost desființat cu totul, așa că Sieghart tot pe jos a rămas. Da; dar vezi că Sieghart s'a ridicat iarăși foarte repede: a fost imediat reintegrat la Bodenkreditanstalt — pentru că serviciile lui acolo erau necesare sau, poate, — cine știe! — pentru că în sufletul republicanilor mocnea în tot cazul mai multă simpatie pentru Franz Iosef decât pentru Franz Ferdinand. Dansul între ouă a mai continuat o vreme, după ce ambii rivali dispăruseră.

În cele din urmă, s'a isprăvit într'un fel: lucrurile s'au aranjat definitiv.

Atâta numai, că după ce lucrurile s'au aranjat definitiv și toate s'au liniștit, Bodenkreditanstalt a dat faliment. Istoricii cari nu vor avea altă treabă, se vor sili să descurce: cine e vinovat de căderea stabilimentului: Franz Iosef care l'a numit pe Sieghart, sau

Carol, care l'a revocat? Poate că amândoi. Căci, pe lângă toate împrejurările de ordin economic, politic și social, pe lângă toate conjuncturile locale și mondiale, cari au dus la senzaționala prăbușire, cine știe dacă hilarian-ta și totuși atât de trista chestiune Sieghart n'a fost și ea un factor de dezagregare? Prinzând pe toți conducătorii și toate birourile în vârtejul chinuitoarei probleme de a satisface două cereri deopotrivă de imperioase, dar absolut contrare, a făcut pe toți și pe toate să nu se mai ocupe de adevărata lor misiune: aceea de a mai și gospodări biata instituție.

Și doară nu e aci un caz întâmplător și excepțional: lucrul era general și permanent, în toate ramurile.

* * *

Iată, de altfel, și al doilea caz (respectiv al treilea) pe care ne-am propus să-l amintim, ca ilustrație demonstrativă: cazul colonelului Dumansky. Il găsim, cu toate amănuntele, într'un masiv reportaj al lui Egon Erwin Kisch; iar în lumina celor arătate până aci, cazul Dumansky va apărea și mai edificiant.

Colonelul Dumansky era în fruntea serviciului de informații al marelui stat major general. La început el l'a cucerit pe Franz Iosef, poate, numai printr'o mare exactitate în serviciu: în fiecare zi își prezenta raportul la orele... 4 dimineața, când împăratul, după ce lua cafeaua la madame Schratt, își începea activitatea. Mai târziu însă, s'a impus și prin *calitatea* lucrului său: de pildă, a știut să dea

din vreme cele mai precise informații despre războiul tripolitan și despre cel balcanic. Franz Iosef e atât de mulțumit, încât îi conferă ordinul Sf. Leopold, distincție excepțională pentru un colonel, și-i face cunoscut că, în scurt timp, îl va înainta la gradul de general.

Franz Ferdinand, cum a aflat despre acestea, a hotărât imediat să-l scoată pe Dumansky la pensie. Dar trebuiau salvate aparențele față de Franz Iosef, a cărui semnătură era necesară și care, de sigur, ar fi refuzat-o cu indignare. Archiducele Franz Ferdinand, prin șeful statului major Conrad von Hoetzen-dorf, i-a transmis lui Dumansky ordinul să *ceară* el singur punerea sa în disponibilitate, pe motiv de boală și anume sub pretextul unei boli de nervi, căci aceasta ar fi mai greu de controlat. Ii impunea deci un nemaipomenit harakiri moral. Dumansky s'a opus cu disperare, în sufletul lui; de altă opunere, firește că nu putea fi vorba. În cercurile inițiate s'a făcut însă mare vâlvă. Un archiduce, — adversar lui Franz Ferdinand, cum îi era mai toată familia imperială, — l'a chemat pe Dumansky și l'a îndemnat, foarte stăruitor, să reziste, arătându-i că e aci și o chestiune de înalt patriotism.

— Poate că, a spus acel archiduce, d-tale ți-e indiferent dacă vei purta emblema lui Franz Iosef sau pe a lui Wilhelm II? Căci noi, Habsburgii, ne dăm seama că tronul nostru stă pe bază nesigură și că singurul nostru sprijin este armata. Dacă se clatină încrederea ar-

BERCHTOLD

matei în dinastie, s'a isprăvit cu noi. Or, ac-tele samavolnice, cum se povestesc atâtea despre moștenitorul tronului și cum par a fi și în cazul d-tale, sunt menite, tocmai, să năruie încrederea armatei...

„Știam în deajuns, zice Dumansky în memoriul său, că la curte era un curent care stăruia să demonstreze că moștenitorul e impropriu să ocupe tronul. Și cazul meu trebuia să fie o dovadă mai mult a incapacității lui”.

Cu toate astea, Dumansky și-a dat seama că nu poate lupta cu Franz Ferdinand. S'a supus, și a înaintat petiția cerută. S'au supus și medicii delegați să refere: ei au raportat că omul sănătos tun e bolnav prăpădit. S'au făcut și toate formele necesare. Acum totul era gata pentru ultima formalitate: iscălitura împăratului. Or, împăratul nu știa nimic despre această mașinațiune, el continua să primească în fiecare zi, la orele 4 dimineața, raportul lui Dumansky, care-l punea în excelente dispoziții pentru toată ziua: din acele rapoarte el constata că tronul e bine păzit, căci poliția, civilă sau militară, veghează cu succes și, după locuțiunea vieneză tradițională, „aude și cum crește iarba”. Cine să-i spuie împăratului ce se petrece cu Dumansky? Și cine să-i prezinte decretul de punere în disponibilitate? Nimeni! Împăratul n'ar fi crezut o secundă în boala lui Dumansky și ar fi pedepsit cu asprime pe toți cei cari ar fi încercat să-l inducă în eroare; pe toți, afară — bine înțeles — de singurul vinovat. Ar fi trebuit ca Dumansky să-l facă în adevăr pe nebunul, dedându-se la cine

știe ce extravagante, pentruca împăratul să se lase păcălit. Dar până acolo nu mergea Dumansky cu pasiunea în potrive propriilor sale interese și a celei mai elementare demnități proprii. Deci, decretul nu se putea supune împăratului. Pe de altă parte, însă, nici lucrul acesta nimeni nu se încumetă să i-l comunice lui Franz Ferdinand: cine să-i spuie că porunca Lui nu poate fi executată?!?...

Prin urmare, aprigă luptă a demnitarilor între ei, și a birourilor între ele, fiecare căutând să demonstreze că lucrul e de competența celuilalt.

* * *

Din aceste cazuri, — și cazurile s'ar putea înmulți la infinit, — se vede ce urmări avea lupta dintre cei doi stăpâni. Kanner are dreptate când spune, în pasagiul citat, că la dispariția lui Franz Ferdinand a respirat și bătrânul Franz Iosef, dar și cea mai mare parte a funcționarilor: ai curții și ai statului.

Dar Kanner, continuând, vorbește în deosebi de unul:

„Între acești funcționari, era unul căruia moartea moștenitorului — și tocmai moartea aceasta odioasă, și exact în momentul acela — îi convenea de minune: era ministrul de externe (contele Berchtold) a cărui politică avea să sufere, în zilele acelea, patru noi înfrângeri.

„Tocmai atunci, în luna Iunie, țarul îl vizitase la Constanța pe regele Carol, pe care, pentru meritele lui din războiul ruso-turc dela 1878, îl numise cu oarecare întârziere — feldmareșal rusesc. Se vorbea de o legătură de familie proiectată între ambele

curți, și era sigur că, între oamenii de stat cari însoțeau pe cei doi potențați, s'au stabilit înțelegeri pentru menținerea păcii dela București, atât de odioasă Ballplatzului. După Constanța, nici cutare orb politic dela Ballplatz nu mai putea conta pe România, ba trebuia chiar s'o numere printre adversari.

„...Proverbialul „noroc” al monarhiei habsburgice, pe care întotdeauna s'a întemeiat incapacitatea ei politică, în lucrurile mari ca și în cele mici, și-a făcut apariția încă înainte de sfârșitul acestei luni nefericite: la 28 Iunie s'a întâmplat atentatul dela Saraievo”.

Prin urmare, și Berchtold, unul dintre cei mai devotați partizani și amici ai lui Franz Ferdinand, trecut printre oamenii cari au „respirat” la moartea lui!

R. SIEGHART

X

Persecuția postumă

Contele Czernin, și el unul dintre cei mai devotați partizani și amici ai lui Franz Ferdinand, scrie în volumul „Im Weltkrieg”:

„Mulți dintre cei mici și dintre cei mici de tot au respirat ca liberați de o greutate, când au primit vestea morții. La curtea din Viena, și în societatea budapestană, au fost mai mulți oameni bucuroși decât îndoliați; cei dinăi, erau bucuroși dintr'un just presentiment, căci în rândurile lor el ar fi bân-tui^t cu strășnicie”.

Czernin vorbește numai din auzite despre impresia din Viena și Budapesta, întrucât el se afla atunci la București, ca ministru al Austro-Ungariei. În schimb, știe foarte bine cari erau intențiile archiducelui, pentru că era unul din favoriții lui. Chiar postul de ministru plenipotențiar la București i-l dăduse archiducele, care, după urcarea pe tron, avea să-l facă ministru de externe.

Și fiindcă tot avem sub ochi cartea lui Czernin, nu e rău să vedem ce-a înregistrat el

despre impresia pe care atentatul dela Saraievo a făcut-o la București:

„Faimosul Take Ionescu a plâns cu lacrimi fierbinți în salonul nevestii mele; iar condoleanțele pe cari le-am primit, n'aveau caracterul obișnuit al manifestațiilor de acest fel, ci au fost izbucnirea unei dureri adevărate și sincere. Ministrul Rusiei, Poklewski, s'ar fi exprimat cam în sensul că nu e logic să se facă atâta caz de incidentul acesta. Indignarea generală pe care a provocat-o vorba asta, demonstrează cât de puternice erau simpatiile de cari se bucura răposatul în această țară”.

Din cele arătate până acum — și chiar din spusele lui Czernin. — se poate vedea că vorba d-lui Poklewski constituia o dulce mângâiere în raport cu ce s'a scris și ce s'a făcut în Austro-Ungaria, asupra căreia Franz Ferdinand fusese menit să domnească. Dacă d. Poklewski în cariera-i de diplomat țarist n'a mai săvârșit alt păcat decât actul de impietate față de răposatul archiduce, atunci poate avea conștiința destul de liniștită!

Ce este însă cu lacrimile lui Take Ionescu, lacrimi cu temperatura atât de bine controlată? E ușor de presupus că lui Take Ionescu nu i-a făcut plăcere asasinatul dela Saraievo. Asemenea... plăceri, de un gen cu totul special, au fost apanagiul exclusiv al domnilor dela Viena și Budapesta. În ce privește însă atitudinea *politică* a lui Take Ionescu, față de urmările în desfășurare ale aceluia eveniment, noi am văzut-o mai sus, în acțiunea desvoltată de el la Londra, în ajunul izbucnirii războiului. Și în această privință nici Czernin nu s'a putut înșela o singură clipă.

Take Ionescu scrie în „Amintiri”:

„In primele zile ale războiului, după ce mă înapoiasem din Anglia și înaintea consiliului de coroană dela Sinaia din 3 August 1914, întâlneam adesea pe contele Czernin, care se stabilise, ca și mine, la Sinaia.

„...Făcui un adevărat rechizitoriu în potrivea Germaniei, dar mai cu seamă în potrivea Austriei.

„...El pretinse, firește, că mă înșelam, dar mă felicită pentru sinceritatea și pentru curajul meu.

„...Ultima dată când am vorbit despre politică cu contele Czernin, ministrul austriac începu prin a-mi spune că avea să-mi facă o mare rugămintă:

— *Vom fi în curând în războiu unii cu alții, imi zise el (era câteva zile după căderea Lembergului în 1914). Dar după războiu o să urmeze pacea. Făgăduiește-mi că atunci când, după războiu, voi avea fericirea să te întâlnesc, o să fim din nou prieteni, cum am fost.*

„*O să vă războiți cu noi, de sigur; e și interesul și datoria Dv. De altfel, și eu, dacă ași fi român, ași ataca Austria.*

„Această ultimă convorbire cu contele Czernin e cea mai ciudată din câte am avut vre-o dată cu un diplomat. Ar fi extraordinar și de necrezut chiar, — dacă nu l'ași fi auzit chiar eu însumi, cu urechile mele — ca reprezentantul Austro-Ungariei să spună că dacă ar fi român s'ar război cu Austria, fiind-că acesta e interesul și datoria României”.

Digresiunea este cam lungă. Dar cuvintelor lui Czernin am socotit util să le opun replica, măcar indirectă, a lui Take Ionescu, astăzi când amândoi au dispărut.

* * *

Reluând firul, trecem la Memoriile postume ale fostului cancelar german von Bülow. Ele

conțin însemnări foarte interesante. Despre impresia provocată de uciderea lui Franz Ferdinand, Bülow scrie (vol. III, p. 137):

Aproape toți oamenii pe cari i-am întâlnit în zilele imediat următoare, erau înclinați să vadă, în tragedia dela Saraievo, un *débarras* (cuvântul franțuzesc în text). Ambasadorul austriac, contele Szögenyi, fiul unui cavaler al Lânei de aur, el însuși cavaler al aceleiași ordin, era un servitor cu desăvârșire (durch und durch) credincios casei de Habsburg. Când i-am exprimat condoleanțe, mi-a spus:

— În calitatea mea de creștin și de gentilom ungar, regret și deplâng soarta archiducelui și a nobilei lui soții; politicește, văd în dispariția moștenitorului „o hotărîre milostivă a providenței divine”. Firea pătimașă a archiducelui, ura lui contra maghiarilor, oarba lui predilecție pentru cehi și jugoslavi, clericalismul lui exagerat, ar fi putut duce la grele zguduirii, poate chiar la războiul civil. În ce privește politica externă, cu fanatismul, cu iuțeala și cu încăpățânarea lui, n’ar fi fost un aliat comod pentru Germania.

„Requiescat in pace!”, a încheiat ambasadorul cesaro-crăiesc, pe tonul cel mai onctuos.

Notați faptul — nelipsit de savoare — că această convorbire s’a desfășurat cu prilejul unei întâlniri foarte ceremonioase: o întâlnire de... condoleanțe. Te întrebi dacă după onctuosul „requiescat” cu care Szögenyi și-a încheiat cuvântarea, Bülow n’a simțit ispita să-i prezinte felicitări!

Fără îndoială, epitaful cu care Szögenyi l’a pecetluit pe Franz Ferdinand e infinit mai vi-guros de cât acela cu care, la timp, a pomenit pe Rudolf. Se vede că în interval i-a sporit talentul literar și oratoric, ba poate și devota-

mentul pentru casa de Habsburg. Dar de astă dată și *subiectul* era — cum s'ar zice în lumea teatrală — mai *gras*. Căci starea sufletească a lui Szögenyi față de Franz Ferdinand o descoperim și la alți reprezentanți ai elitei sociale ungurești, în frunte cu primul-ministru contele Stefan Tisza. În volumul „Der Kampf der Südslaven” al istoricului Hermann Wendel, citim la pagina 645:

„Granzii maghiari jubilau, în intimitate, pentru moartea celui mai primejdios adversar al lor. D-rul Dimovitsch, președintele landtagului bosniac, își exprimă, în fața primului ministru ungar, oroarea de crima săvârșită. Tisza, învăluindu-și rău batjocura în falsă devoțiune, îl întrerupse:

— Bunul Dumnezeu a vrut așa; și bunului Dumnezeu trebuie să-i fim recunoscători pentru toate!”

Dar să revenim la Bülow. Notându-și impresiile culese în acea tragică întâmplare, el mai spune:

„Toate știrile din Viena erau de acord că adâncea repulsiune a împăratului Franz Iosef pentru nepotul și moștenitorul său, a ieșit la iveală într'un chip aproape fioros (in fast grausamer Weise) cu prilejul tristului lui sfârșit”.

Urmează amănunte, nu numai aproape feroase ci — riscăm să spunem — feroase deabinelea; amănunte cari, la apariția memoriilor lui Bülow, erau deja cunoscute și din alte surse, mai cu seamă austriace și germane.

* * *

Maurice Muret s'a documentat tocmai din sursele germane și austriace — surse devenite

accesibile după războiu, — ca să-și scrie volumul despre Franz Ferdinand (editura B. Grasset).

Dela Muret luăm amănuntul — deși acum îl găsim pretutindeni — că Franz Iosef a privit ca firească și chiar justă soarta îndurată de nepotul și moștenitorul său. Prima exclamație pe care a scos-o bătrânul împărat după atentatul dela Saraievo, am citat-o mai sus. Iat-o și pe a doua, reprodușă de Muret:

„Nu înfruntă cineva fără pedeapsă pe Atot-Puternicul! Ordinea pe care eu n'am avut tăria s'o salvgardez, uite-o restabilită prin voința Prea-Înaltului” (pag. 286).

„Infruntarea” cu pricina o constituia căsătoria morganatică a lui Franz Ferdinand cu acea simplă contesă. Franz Iosef, despot idolatru — și mai cu seamă auto-idolatru, — credea pur și simplu că Dumnezeu, supărat foc pe Franz Ferdinand, s'a răzbunat în consecință.

Și era foarte natural ca, tocmai în *acel* moment, Franz Iosef să aibă *această* idee, pentru că în mintea lui Franz Iosef era foarte explicabil că Dumnezeu l'a pedepsit pe arhiduce la Saraievo și nu aiurea, cu acea ocazie și nu cu alta.

În adevăr, contrar celor afirmate de Sforza și de alții, Franz Iosef se opusese din răspu-teri vizitei lui Franz Ferdinand la Saraievo. Nu doară pentru că ar fi ținut să cruțe pe sârbi de-o jignire — căci, după cum am văzut, făcută în acea zi (Vidov dan), vizita con-

stituia pentru ei o jignire sângeroasă; nu doară că s'ar fi gândit la o primejdie eventuală pentru Franz Ferdinand, și ar fi preferat s'o evite. Nu. Împăratul s'a opus vizitei, pentru că aflate amănuntul că ducesa de Hohenberg, adică simpla contesă devenită totuși nevasta arhiducelui, avea să-l însoțească și dânsa; avea deci să fie ovaționată împreună cu el, și prin urmare avea să răspundă, zâmbind, ovațiunilor. Aceasta Franz Iosef nu putea s'o înghită, — iertați-mi expresia morganatică — și de aceea s'a opus. Dar Franz Ferdinand se emancipa tot mai mult de tutela unui împărat care se încăpățâna să trăiască la infinit. El n'a ținut seama de injoncțiunile lui, și s'a dus la Saraievo, însoțit de simpla nevastă, conform programului ce-și fixase. Și, în adevăr, ducesa a fost primită cu toate onorurile împărătești: prima și ultima recepție de acest fel, — recepție dorită, cu atâta pasiune, timp de un deceniu și jumătate! Pentru Franz Iosef lucrul era deci clar: Dumnezeu făcuse judecata pe loc: înfricoșat exemplu de justiție accelerată!

Mentalitatea lui Franz Iosef era de mult și universal cunoscută. Când moștenitorul precedent — propriu-i fiu, Rudolf — a murit în misterioasa dramă dela Mayerling, împăratul-tată, îndurerat firește (este de presupus!), dar mai cu seamă umilit, a strigat, după cum ne relatează generalul Margutti:

— Bietul fiu-meu! A isprăvit ca un cizmar!

Nimeni nu putea pretinde ca, în intervalul dintre cele două decese succesoriale, Franz Iosef să-și fi renovat sentimentele și prejudecă-

șile. El a putut deci primi cu o „admirabilă” tărie noua catastrofă ce se abătea asupra-i, după atâtea altele, nenumărate, care i-au populat lunga viață.

Muret citează și vorba lui Nikitsch-Boulles, secretarul lui Franz Ferdinand, care, confirmând spusa lui H. Kanner, exclamă: „*Nu puteai să te sustragi impresiei că Franz Iosef respira cu un sentiment de liberare*”.

Sănătoasă respirație, la o vârstă ca aceea!

În sfârșit, Muret ne mai relatează că, în Germania, pangermanul P. Rohrbach a spus cu perfect cinism: „*Moartea archiducelui trebuie privită ca o binefacere*”. Iar prințul moștenitor german, la vestea atentatului, și-a continuat liniștit partida de tennis; nu s’a gândit omul la povestea cu ursul din vecini...

Wilhelm II, probabil mai familiarizat cu folklorul, ba poate și mai sentimental, a manifestat o adâncă părere de rău; a vrut chiar să se ducă la înmormântare. N’a fost chip. Cititorii au văzut că a fost rugat să nu participe. Documentele oficiale publicate după războiu (citate și de Kanner), arată că, pentru a se evita o eventuală încăpățănare a lui Wilhelm II, i s’a telegrafiat că la Viena e de temut un atentat contra lui, din partea teroriștilor ruso-sârbi. Acestui argument el nu i-a rezistat. A rămas acasă. Iar Muret notează că și perechea regală română care, fără să mai aștepte invitație, o și pornise spre Viena, s’a întors din drum, când a aflat că înmormântarea va fi neapărat și obligator intimă, — mai curând clandestină, corectează Muret.

Maurice Verne, în „Drames d'empereurs, drames de l'Europe Centrale”, publicat în ziarul „l'Intransigeant” (Decembrie, 1934), spune că regele Angliei a vrut să trimeată la înmormântare pe prințul său moștenitor, iar țarul Rusiei pe unul dintre frații săi. Ambilor suverani ministerul de externe le-a răspuns, după cererea prințului Montenuovo, că împăratul e foarte bătrân și prea sdrobit ca să poată suporta ceremonii prea complicate, mai ales că la Viena bântuie și călduri cumplite.

În ce privește intenția lui Wilhelm II de a participa la înmormântare, și rugămintea de a se abține, ni le confirmă el însuși. În volumul „Ereignisse und Gestalten”, în care vorbește uimitor de puțin despre Franz Ferdinand, ex-kaiserul dă următoarea lămurire (pag. 209):

„După sosirea știrii despre uciderea prietenului meu archiducele Franz Ferdinand, am contramandat săptămâna Kielului și m'am întors acasă, fiindcă aveam intenția să mă duc la Viena, la înmormântare. De acolo am fost însă rugat să renunț la această intenție. Pe urmă am auzit că la aceasta a contribuit între altele, și grija de siguranța mea personală, grija pe care ași fi respins-o, firește”.

Nu sîntem prea convinși că ex-împăratul ar fi respins — și încă atît de „firește” — grija de siguranța sa personală. N'avem impresia că se auto-gospodărește în chip atît de neglijent. Din potrivă, cînd, după cîtiva ani, a venit iarăși la ordinea zilei grija unei oarecari siguranțe personale, nu d-ta, cititorule, ai avut sprinteneala să te refugiezi la Doorn. Cu pu-

țină bătaie de cap, ex-împăratul ar reuși, poate, să-l identifice pe refugiatul acela atât de grijuliu de persoana sa. Dar aceasta nu intră în subiectul nostru. Ca să rămânem în subiect, regretăm că, de astă dată, Wilhelm vorbește atât de puțin. El nu relevă motivul special, pe lângă cele de ordin general, cari au făcut să i se refuze participarea la ceremonia fune-bră, — la așa zisa ceremonie, așa zis fune-bră. Dumaine, ambasadorul Franței, într'o telegramă trimisă guvernului său la 3 Iulie, spunea că Wilhelm „a vrut să-și aducă și ofițerii regimentului prusian al cărui colonel onorar era defunctul. Kaiserul vroia, și acolo, ca pretutindeni, să frapeze prin strălucirea prezenței sale; era o pretenție care nu se potrivea cu programul modest și șters ce fusese pregătit”.

Un lucru e sigur: ex-kaiserul n'a regretat că nu s'a dus la înmormântare, după cum nimeni dintre cei cari au lipsit n'a regretat faptul, când, mai târziu, s'au știut amănuntele ceremoniei.

În corespondența mea dela 20 Iunie 1914 (stil vechiu) spuneam:

„Aseară, pe întuneric, arhiducele Franz Ferdinand și soția lui au fost aduși la Viena; astă-seară, tot pe întuneric, ei au fost transportați la Artstetten, unde mâine vor fi înmormântați”.

Ultimul amănunt — „mâine vor fi înmormântați” — era greșit. A doua zi am aflat la Viena că înmormântarea se și făcuse, în aceeaș noapte. Dar n'am știut cu ce belșug de peripeții

macabre! În timpul transportului cu trenul, s'a deslănțuit în partea locului o furtună atât de grozavă, încât trenul a trebuit să se oprească într'o gară; la lumina sinistră a fulgurelor și în bubuitul catastrofal al trăsnetelor, însoțitorii celor două cosciuguri au putut să se restaureze îndelung, cu crenvurști și bere (detaliu notat de Muret). Iar după ce convoiul și-a reluat drumul, când a fost să treacă Dunărea cu bacul, caii, speriați de un nou trăsnet, erau cât p'aci să arunce în valuri ambele care funebre, cu ambele coșciuguri și cu puținii însoțitori. Maximilan Harden mai dă și amănuntul că, pe bac, caii n'au mai putut fi liniștiți. Au fost deshămați; cu mare greutate, puținii oameni prezenți au împins dricurile până pe mal și abia acolo au înhămat din nou caii.

Bülow spune că toate câte s'au desfășurat cu prilejul acestei înmormântări — putem zice: de pomină — au întrecut scenele cele mai dramatice din tragediile lui Shakespeare.

Karl Tschuppik, mai brutal sau mai veridic, deși s'a gândit și el la Shakespeare, a ținut să reliefeze și grotescul din tragedie. În volumul „Untergang eines Reiches”, Tschuppik spune că a fost „o dramă shakespeariană în costume de antrepriză de pompe funebre”. Iar Franz Iosef, când i s'au raportat cele întâmplate, va fi fost adânc încredințat că Atot-Puternicul nu se răcorise încă deajuns după „înfruntarea” îndurată. Și doară, ca să-l îmbuneze pe Atot-Puternicul în chestiune, paznicii protocolului luaseră o măsură atât de pru-

-dentă : corpul lui Franz Ferdinand fusese culcat într'un cosciug măreț, împodobit cu superba coroană archiducală și așezat într'un car mortuar cu roți de aur, care mergea în frunte; pe când cadavrul alde nevesti-si era pus într'un cosciug obișnuit, împodobit cu o simplă coroană de flori și așezat într'un dric dintre cele mai modeste, care urma, cu smerenie, carul No. 1, atât de superior în grad, în bogăție și în ierarchia nobiliară...

* * *

Autorul tuturor acestor vexațiuni postume a fost prințul Montenuovo, marele șambelan al curții imperiale, fanatic păzitor al ceremonialului și protocolului ispano-habsburgic și dușmanul personal al archiducelui Franz Ferdinand. De unde dușmănia? Unii spun că a pornit dela Franz Ferdinand, care din totdeauna i-a manifestat tot disprețul, și care odată, uitând situația propriilor săi copii, i-a și spus verde: „nu-mi plac bastarzii”. Căci Montenuovo era nepotul de fiu al archiducesei Maria Luiza, soția lui Napoleon I, și al contelui Adam Adelbert de Neipperg, întâi amantul și pe urmă soțul ei morganatic.

Alții, din potrivă, spun că provocatorul a fost Montenuovo, care, uitându-și el propria origine, s'a opus cu înverșunare căsătoriei morganatice a lui Franz Ferdinand.

Noi credem că avem șanse să rezolvăm controversa, dacă din cele două versiuni ce ni se oferă vom primi pe-o a treia.

Acești Neipperg-Montenuovo își aveau rosturile lor oficiale în familia și în împărăția habsburgică. Fiul lui Neipperg și al Mariei-Luiza, Wilhelm, înălțat la rangul de prinț și botezat „Montenuovo” (traducerea cuvântului „Neipperg”), a fost comandantul armatelor austro-ungare din Transilvania. Regele Carol notează cu plăcere, în Memorii, că i-a făcut cunoștința, la Viena, în casa contelui Andrassy, la o serată, în 1873. Au avut o convorbire glumeață. Prințul Montenuovo era incapabil, firește, să presimtă ce va fi peste câteva decenii. Lui i-a părut amuzantă ideea că România ar putea face o demonstrație împotriva Transilvaniei habsburgo-ungare. Gluma n’a fost grozav de reușită și Carol i-a dat o replică de voită banalitate.

Al doilea Montenuovo, fiul glumețului improvizat, a avut o situație infinit mai importantă: mareașalatul curții. În această slujbă, care, ce-i drept, nu cerea nici un fel de spirit, el a dovedit stăpânului său un devotament împins până la pasiune. În deosebi își luase, împreună cu medicul curant, celebrul dr. Kerzl, misiunea de a-l feri pe împărat de ori-ce veste care i-ar putea aduce o cât de mică supărare.

Acesta fiind personagiul, pe de o parte nu e probabil ca Franz Ferdinand să-l fi urît fără nici o cauză; iar pe de altă parte, socotim cu totul de necrezut ca Montenuovo să fi putut exercita o înrâurire atât de mare asupra lui Franz Iosef, în cât să determine atitudinea acestuia față de Franz Ferdinand, ori să încerce măcar s’o determine.

Ce-i drept, contele Sternberg crede că puterea lui Montenuovo era și mai mare. Sternberg — citat de Hermann Bahr în volumul „1919” — spune că tot Montenuovo e acela care l-a hotărât pe Franz Iosef pentru războiu, și zice că a făcut-o băgându-i în cap că tocmai astfel se evită războiul. Impresia noastră este că Franz Iosef era prea autoritar ca să se lase condus de alții. Și, în tot cazul, mai curând ar fi primit sugestii într’o chestiune ca războiul, care cerea un brusc efort de gândire proaspătă, decât într’o chestie de ritual’ protocolar, în care mintea lui își avea de atâtea decenii toată recuzita de formule definitive, perfect așezată și orânduită, gata de întrebuințare în orice clipă. Pe cât se pare, prințul Montenuovo, abil mânuitor al strălucitelor ritualuri ceremonialiste, avea un rol prea sub-altern, ca să-și permită atitudini personale față de împărat. Este mult mai logic să presupunem că Montenuovo, simplu sclav credincios, cum ne apare în toate împrejurările, a fost contra căsătoriei morganatice numai pentru că Franz Iosef s’a pronunțat contra ei, și l’a urît pe Franz Ferdinand, și în viață și după moarte, numai pentru că-l ura Franz Iosef. La rândul lui, Franz Ferdinand era prea puțin obiectiv ca să-și dea seama că Montenuovo face numai operă de slujbaș sau mai exact de sclav credincios. El ura deci cu toată pasiunea, cum ura pe toți devotații unchiului său și mai ales pe aceia de cari avea prilejul să se izbească în acțiunea lui; știa să urască!

Dar dușmănia lui Montenuovo și a lui Kerzl

va mai fi sporit și pentru faptul că archiducele, prin purtările lui, îl supăra pe împărat și deci amenința să-i zdruncine sănătatea — deși omul s'a dovedit un fenomen de rezistență : îndurase doară atâtea — „nichts wurde mir erspart!“ — fără să clipească din ochi!

Maurice Verne, în studiul citat, îi atribue și el toată vina lui Montenuovo. Verne amintește însă un fapt care dovedește cu totul altceva : zice că și altădată, la moartea Kronprințului Rudolf, tot Montenuovo a intervenit și a impus o ceremonie foarte simplă. Or, în cazul Rudolf nu mai putea fi vorba de ură personală; cel mult a fost ostilitate oficială, *reglementară*, impusă de protocol și aprobată de Franz Iosef, căruia pentru vârsta de atunci nu-i putem pune la îndoială nici tăria voinței.

Nu știm dacă în cazul Rudolf împăratul și-a manifestat... mulțumirea în chip expres; în cazul Franz Ferdinand a făcut-o: după ce s'a terminat ceremonia lugubră și grotescă a înmormântării, Franz Iosef i-a adresat lui Montenuovo o scrisoare de mulțumire pentru chipul perfect reușit în care s'au petrecut toate, corespunzând întocmai, preciză scrisoarea, intențiilor Majestății Sale.

Exact așa este: pentru motivele ce s'au văzut în aceste pagini, și pentru multe altele cari mereu-mereu ies la iveală, Majestatea Sa în persoană îl urmărea pe defunct cu ura sa implacabilă, încă de pe când era în viață. Această ură, reciprocă înainte de moartea lui Franz Ferdinand, a rămas unilaterală, dar cu atât mai activă, după atentatul dela Saraievo.

Și, în chip automatic, din ziua atentatului, ea a și imprimat o anumită atitudine tuturor autorităților, până și celor judiciare.

Dacă înainte era imensa greutate de a servi doi stăpâni, acum problema se rezolvase. Singurul stăpân rămas, putea fi servit din plin, nu numai fără grija de a nu-l supăra pe celălalt, dar cu libertatea expresă ba și oare-cum cu obligația de a-l desconsidera postum.

În această ordine de idei, vom vedea un fapt extrem de surprinzător pentru cine cunoaște legile și obiceiurile austriecești dinainte de războiu.

* * *

În legiuirile habsburgice delictul de lèse-majesté era cumplit de grav. Cea mai mică nepoliteță la adresa unui Habsburg — fie și unul mort de veacuri — atrăgea pedeapsă severă.

De pildă, într'un muzeu, privind un portret, exclamai: „omul acesta e foarte urât!”. Dacă omul pe care-l calificai astfel nu era te-miricine, ci, de pildă, stră-străbunicul împăratului, lèse-majesté era gata. Cu atât mai teribil era cazul, când aduceai vre-o jignire unui Habsburg viu. Și ce nu constituia o jignire?! Cu un an înainte de războiu, într'o berărie din Praga, un francez chefliu, venit să petreacă între două trenuri, a zvârlit cu șervetul după o chelnăriță zglobie. N'a reușit s'o nimerească, pentru că șervetul a căzut pe bustul lui Franz

Iosef, îmbrobodindu-l, spre ilaritatea de-o secundă a publicului prezent. Ilaritate de-o secundă, pentru că publicul, venindu-și repede în fire, s'a cutremurat fulgerător de „Ehrfurcht” și tot atât de vertiginos s'a cufundat în tăcere înfricoșată. Francezul nu și-a mai continuat călătoria în ziua aceea, ci abia după șase săptămâni de închisoare, pentru că a glumit cu o fată în prezența unui bust pe care nu-l știa *tabû*.

Și acum, după ce știm câtă grijă se acorda delictului pomenit, iată și cazul pe care vrem să-l relatăm:

Stefan Grossmann, spiritualul ziarist și romancier, scotea un hebdomadar humoristic. Înainte de atentatul dela Saraievo, Grossmann a publicat în hebdomadarul său o ilustrație reprezentând un chelner înbufnat care, bătând cu pumnul în tejghea, strigă: „Nu mai stau să servesc aici; *eu* trebuie să devin patronul localului!”. Chelnerul din ilustrație cam semăna însă cu archiducele Franz Ferdinand. Delictul de lèse-majestăte era atât de evident, în cât... cenzura nu l'a observat: cenzorul își încordează prea mult atenția ca să descopere lucrul ascuns și tocmai de aceea îi scapă, adesea, abaterea fățișă. Parchetul a fost însă mai vigilant. El a văzut în acel desen o aluzie la nerăbdarea moștenitorului de a pune mâna pe moștenire. Ziarul a fost confiscat, iar Grossmann dat în judecată. (Vezi volumul „Ich war begeistert”).

În urma atentatului dela Saraievo, orice urmărire a încetat în mod brusc, întocmai ca

un mecanism care se oprește din mers în clipa unui cutremur. Dosarul a fost închis. Și nu exista nici un motiv juridic pentru această procedare atât de indulgentă!

Cazul Grossmann va apărea și mai clar, dacă-l vom pune în paralelă cu altul, din aceeași vreme.

Curând după asasinatul dela Saraievo, deputatul Stiepan Gârdiici, unul din conducătorii politici ai sârbilor din Bosnia, se întoarce dintr'o călătorie. Găsește pe masă o invitație la slujba religioasă organizată de autoritățile locale, pentru odihna sufletului răposatului archiduce Franz Ferdinand. Nu poate fi vorba să lipsească dela o asemenea „manifestație”: e ușor de înțeles în ce situație s'ar pune, el, deputatul sârb, față de autoritățile austro-ungare. Dar nu mai are timp să se îmbrace; și atunci, se hotărăște repede: alege la biserică așa cum e, în ținuta de stradă. Or, e o mare nepoliteță, față de memoria unui archiduce, să nu te costumezi adecvat pentru o ceremonie care-i este închinată. Iarăși chestie de protocol, deși Montenuovo nu era de față. Deci, justiția intră în acțiune: neprotocolistul deputat își plătește necuviința, cu 14 luni de carceră grea. (Hermann Wendel, volumul citat).

Aceeași justiție — căci, nu-i așa? justiția e una și aceeași, egală pentru toți! — a putut să fie indulgentă cu Grossmann, care trăia la Viena, fiindcă, în definitiv, puțin îi mai păsa ei, acum, de memoria lui Franz Ferdinand, dacă vorbim, filosofic, de memoria în sine.

Dar cu Stiepan Gârdiici era altceva! Franz Ferdinand, așa mort, cum era, împlinea o importantă misiune: persoana lui constituia marele pretext pentru marele războiu de exterminare pornit împotriva sârbilor; și acolo, în zona de acțiune, nu se puteau disprețui nici pretextele mici pentru războiul de amănunt...

WILHELM II

„Nebelspalter“, 1904

XI

Franz Ferdinand și naționalitățile

Așa dar, oficialitatea și pături largi ale opiniei publice, au privit moartea lui Franz Ferdinand cu indiferență; ba, cea dintâi chiar cu o bine accentuată — cum să-i zic? — ca să fiu mai puțin sever de cât alții și să mă asigur împotriva oricărei exagerări, voi spune numai atâta: cu o bine accentuată ne-neplăcere!

Din „Carnetele” defunctului ambasador francez Georges Louis, aflăm această reflecție, exprimată, la începutul războiului mondial, de fostul prim-ministru rus, contele Witte:

„Nu și-au dat seama (în Rusia) de importanța pe care avea s'o capete faptul uciderii lui Franz Ferdinand. Nu numai în ochii familiei împărătești, dar mai ales în ochii populațiilor austro-ungare, un arhiduce, și mai cu seamă moștenitorul prezumptiv, este o ființă quasi-sfințită. Nu se putea ca un asemenea omor să nu lovească profund imaginațiile populare”.

Era natural ca Witte să judece așa. El își

avea mentalitatea lui rusească, pe care, de altminteri, chiar și în Rusia faptele au dezmințit-o mai târziu.

Din punctul de vedere al concepției pe care o avea contele Witte despre psihologia popoarelor, s'a putut constata, după războiu, și chiar înainte de sfârșitul lui, că multe popoare și-au schimbat psihologia. Mai clar și mai impresionant de cât ori-unde, lucrul s'a văzut la Viena. Joseph Redlich, citat de Philipp Menczel în „Trügerische Lösungen”, descrie înmormântarea împăratului Franz Iosef (Noembrie 1916):

„Moartea împăratului Franz Iosef n'a produs în popor o stare sufletească de adevărată jale. Grozavele jertfe cerute de războiul în continuare, suferințele și continua sub-alimentație a milioaneilor de locuitori ai capitalei, provocaseră o adâncă indiferență a masselor (eine tiefe Gleichgültigkeit der Massen), indiferență pe care moartea împăratului n'a schimbat-o întru nimic, cu atât mai mult cu cât dela începerea războiului Franz Iosef dispăruse de pe orizontul populației vieneze”.

Și Franz Iosef fusese adorat, divinizat! Atâtea serii de ziariști se pregătiseră, decenii de-a rândul, pentru ziua înmormântării lui, care avea să însemne ceva cu totul extraordinar și care din punctul de vedere profesional putea să constituie un triumf, sau — să le fie și fatală!

Dar în 1914 nimeni nu presimțea stările sufletești din 1916. Nu numai Witte s'a înșelat în privința „imaginațiilor populare” ale Austro-Ungariei; și era pe deplin justificată uimirea

pe care mi-am exprimat-o din primul moment: atentatul dela Saraievo a dat de gol, instantaneu, o stare de spirit cu totul neașteptată.

Aci e locul să fac rezerva de care pome-neam mai sus. In articolul meu dela 20 Iunie 1914, intitulat „Ce-ar fi făcut Franz Ferdinand?”, citesc amănuntul: „*Naționalitățile sunt sincer dezolate*”. Și acum, mă văd silit să polemizez cu mine însumi: *cum am putut să scriu așa ceva?*

E, de sigur, o scăpare de condei, sau o greșală de tipar. Ar fi fost un lucru enorm, dacă archiducele ar fi avut de partea sa naționalitățile, cari în ambele state ale monarhiei formau marea majoritate a populației. Aceasta ar fi dat cu totul alt caracter întregii situații. Bine 'nțeles, Franz Ferdinand a avut câte un număr de partizani în rândurile unora dintre naționalități; ei nu erau însă atât de mulți ca să aibă pretenția de-a vorbi în numele acelor naționalități — și nici nu exprimauseră asemenea pretenții. Un curent ceva mai perceptibil pentru archiduce se putea desprinde la Croați, în rândurile cărora se mai constatarea și în trecut înclinări de fidelitate pentru Habsburgi; dar curențele contrare erau infinit mai puternice și, tocmai în ultimii ani înaintea atentatului dela Saraievo, conflictele fuseseră mai grave: brutale asupriri de o parte, revolte și atentate de cealaltă. Iluziile trialiste, cu slavii de sud drept unul din factori — chestiune despre care vom vorbi — se evaporaseră și ele, ca atâtea alte iluzii.

Articolul meu „Ce-ar fi făcut Franz Ferdi-

nand?" conține deci greșeli. Am fost însă în bună companie: au mai greșit și alții. Astfel, raportul ambasadorului Dumaine, tratând același subiect și trimes tot atunci guvernului francez (e publicat de Poincaré în volumul IV al seriei sale) nu păcătuiește mai puțin de cât corespondența mea.

Ce-i drept, raportul începe cu o remarcă foarte justă:

„Franz Ferdinand este menit, în definitiv, să beneficieze de secretul enigmaticei sale naturi.

„Pe când, în viață fiind, Domnia lui era aproape unanim temută, de acum încolo i se vor atribui ideile de guvernământ cele mai măgulitoare pentru memoria lui.

„Tot ce ne putem permite să presupunem este, pe cât se pare, că violența pasiunilor sale l-ar fi determinat, poate, să răstoarne și zăpăcească așezarea politicii externe a monarhiei, fără să se poată spune dacă experiența ar fi fost fericită.

„Ura pe unguri și pe italieni, de unde versiunea că ar fi avut de gând să favorizeze slavismul în detrimentul maghiarilor și al penetrațiunii italiene în litoralul austriac al Adriaticei.

„Dar aceste tendinți l-ar fi împins oare fie să institue trialismul, fie să înzestreze diferitele naționalități grupate sub sceptrul său, cu o autonomie destul de largă pentru a satisface aspirațiile unora și altora ?

„In România se aștepta dela el o îmbunătățire a soartei populațiilor din Transilvania, apăsate de unguri”.

Aceasta e partea pe care o socotesc justă. Continuând, Dumaine pomenește de simpatiile și speranțele pe cari le-ar fi deșteptat Franz Ferdinand la cehi și la sârbi, adică vorbește cam în felul în care vorbeam și eu

în corespondența citată. Cred că ne-am înșelat amândoi.

De fapt, Franz Ferdinand era un izolat: așa l-a surprins moartea, și cu atât mai mult a rămas așa după ce ea l-a răpus.

Lucrul rezultă chiar din atmosfera articolului meu de atunci. Și, încă, trebuie observat tonul lui reținut. Scriam, oricum, pe marginea unui tragic mormânt; și, cu gândul la intelectualii ardeleni, nu puteam să nu menajez un sentiment, naiv de sigur, dar, implicit, și perfect sincer.

* * *

Ajung, astfel, la un punct delicat și dificil: fenomenul românesc. E vorba de legăturile dintre Franz Ferdinand și românii de peste munți. Iar această chestie impune o paranteză prealabilă: Franz Ferdinand și România.

Contele Czernin scrie:

„Archiducele Franz Ferdinand își trăgea concepția româno-filă dintr'o sursă foarte insuficientă. Nu cunoștea aproape de loc România. A fost, pe cât știu, o singură dată în țară, într'o scurtă vizită făcută regelui Carol la Sinaia. Primirea prietenească pe care atât nevastă-sa cât și el au avut-o din partea bătrânei perechi regale, l-a cucerit, și el confunda pe regele Carol cu România. Aceasta a dovedit, o dată mai mult, în ce măsură legăturile personale dintre factorii hotărâtori influențează politica popoarelor.

„Bătrâna pereche regală a așteptat la gară pe archiduce și pe ducesa, regina a îmbrățișat și sărutat pe ducesa, iar în trăsură, în drum spre castel, a așezat-o la dreapta ei. Scurt: pentru prima oară ducesa de Hohenberg a fost tratată potrivit formelor tradiționale, ca soție egal îndreptățită a soțului ei. În pu-

**REGELE CAROL ȘI REGINA ELISABETA,
IN TINEREȚE**

Din colecția comandorului N. Ionescu-Johnson

ținele ceasuri din România, archiducele a gustat bucuria, pe care oricine o simte ca un lucru natural, de a ști că nevastă-sa e la fel cu dânsul, iar nu ceva inferior și de desconsiderat. La Viena, la un bal al Curții, ducesa a trebuit să meargă în urma tuturor archiduceselor, și n'a găsit un domn care să-i ofere brațul. În România, ea a fost o Doamnă, și ceremonialul nu s'a ocupat de nașterea ei.

„Archiducele, cu firea lui, a prețuit foarte mult această dovadă de tact prietenesc pe care i-a dat-o regele, și de atunci România avea pentru el un farmec deosebit. Afară de asta, avea sentimentul just că, la schimbarea unor anumite circumstanțe politice, s'ar putea stabili o legătură reală între România și Austria. Mai mult simțea decât știa, că problema transilvăneană zăcea ca un bloc mare între Viena și București, și că, o dată înlăturat blocul, s'ar schimba tot tabloul”.

De sigur, elementul psihologic invocat de Czernin și-a avut partea lui însemnată. Franz Ferdinand era foarte simțitor la orice atenție acordată nevesti-si. Se știe că împăratul Wilhelm a făcut în această privință mult mai mult decât regele Carol: cu ocazia vizitei lui la Viena, Wilhelm a întors însuși Schönbrunnul cu protocolul în sus, dând brațul ducesei Sofia și așezând-o lângă el la masă, spre exasperarea întregii Curți. Emil Ludwig nu se jenează de loc să insinueze că Wilhelm a făcut-o din calcul: prinzând slăbiciunea lui Franz Ferdinand, și-ar fi propus pur și simplu să-i smulgă tot felul de concesiuni și avantagii diplomatice, în schimbul unor amabilități cari nu-l costau nimic. Și se pare că i-a și reușit lui Wilhelm acest calcul, altminteri atât de simplu. Dar a spus-o, în chip și mai brutal, Leo-

pold Wölfling — fostul archiduce Leopold Ferdinand — ieșit din familia imperială încă înainte de războiu, ca să se poată însura cu o dansatoare. În volumul său „Habsburger unter sich”, actualul Wölfling arată, pe de o parte, că Wilhelm, spirit mai viu și mai cult decât Franz Ferdinand, avea mare influență asupra lui, iar pe de alta că ducesa de Hohenberg, foarte ambițioasă, și-a avut și ea inițiativa întru folosirea prieteniei cu Wilhelm.

În ce privește însă legăturile lui Franz Ferdinand cu familia regală română, contele Czernin uită că însăși vizitei lui Franz Ferdinand la Sinaia a trebuit să-i premeargă ceva. Franz Ferdinand a trebuit să aibă anumite planuri în legătură cu România și cu românii, pentru ca să facă vizita, care i-a adus și acele mari satisfacții notate de diplomatul austriac.

* * *

Acum paranteza se închide dela sine, pentru că, în mod fatal, trecem la relațiile dintre Franz Ferdinand și românii de peste munți.

Printre puținii, prea puținii prieteni pe cari îi avea Franz Ferdinand, se aflau și unii dintre conducătorii românilor ardeleni. Dacă d. Al. Vaida-Voevod ar vrea să-și publice memoriile, el ar putea să dea informații prețioase.

Un timp oarecare — nu știm cât timp anume — Franz Ferdinand a dorit o Austrie federală, „Austria Mare”. Altă bucată de timp el ar fi îmbrățișat ideea trialistă. Ar mai fi tre-

cut, apoi, și printr'o perioadă federalisto-trialistă sau trialisto-federalistă. În ambele aceste faze de gândire și plănuire politică, — sau în toate trei fazele, depinde de cum vă place să numerotați — archiducele a fost foarte pornit împotriva ungurilor, resentiment puternic și durabil, de care acțiunea lui ulterioară, ca împărat, urma să fie considerabil înrăuită.

Examinând ideile și acțiunea lui Franz Ferdinand cu privire la reorganizarea statului austro-ungar, vom ajunge în mod firesc să ne întrebăm : ce aștepta — și ce *putea* să aștepte poporul român din partea defunctului archiduce?

Înainte de-a căuta răspunsul, să vedem care a fost în Austria evoluția ideilor cu privire la națiuni și la conviețuirea lor.

WÖLFING

Națiune și națiuni în Austria

Până după războiul mondial imperiul austriac a dus o viață obscură și ignorată. Marele public din țările occidentale n'a știut ce se petrece înlăuntrul aceluia ciudat furnicar de popoare și națiuni, și nici nu s'a întrebat în ce mod se încurcă și se descurcă ele între ele. Câți oameni de pe tot globul au știut, de pildă, că Austria n'avea nici nume — că, adică, numele acesta „Austria” nici nu exista în chip oficial? Imperiul lui Franz Iosef nu era desemnat printr'un nume, ci printr'o formulă: *„regatele și țările reprezentate în reichsrat”*; reichsrat se chema parlamentul central.

Alfred Dumaine, ultimul ambasador francez în Austria habsburgică, citează vorba spusă de un austriac unui ambasador nou-venit, poate chiar lui Dumaine însuși:

— Acuma ești în momentul cel mai plăcut al misiunii d-tale. Ai consultat de sigur oarecari lucrări despre instituțiile țărilor noastre și te măgulești cu ideea că le-ai priceput meca-

nismul; dar după mai mulți ani de observație directă, vei fi dezolat de faptul că nu vei pricepe absolut nimic.

După războiu multă lume a avut prilejul să cunoască Austria. Prilejul l-a oferit... moartea ei:

Era pe când nu s'a zărit,
Azi o vedem, și nu e!

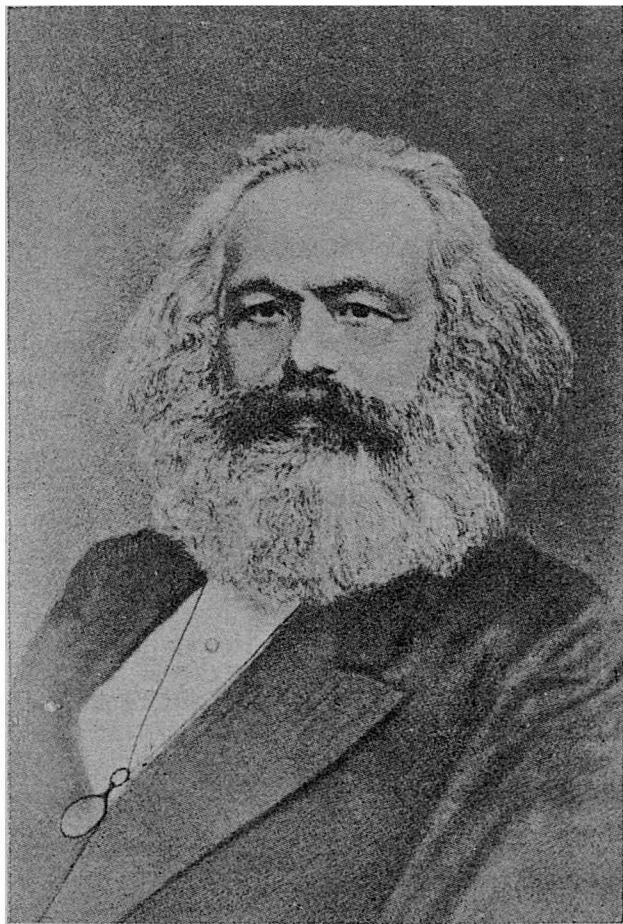
Nu vom intra în amănunte. Cititorii vor găsi oare-cari considerațiuni în articolele despre Adalbert Sternberg (anexa No. 5) și Em. M. Singer (anexa No. 6).

Aci vom spune doară că în Austria conviețuiau, într'o rețea inextricabilă, un număr de națiuni cari nu se înțelegeau între ele *); și că din sânul acestor națiuni, se formase o clasă artificială, perfect unitară intelectualește și sufletește, luând aproape caracterul de națiune și pusă să împiedice buna-voire între națiuni.

Explicația e complicată — pentru că lucrul e și mai complicat: gândiți-vă că rețeaua de care vorbim cuprindea peste 50 milioane de suflete!

Și această stare de lucruri, moștenire a veacurilor, se perpetua invariabil și în epoca noastră, începând cu deceniile cele mai înde-

*) Lucrul nu trebuie luat numai la figurat. Erau în Austro-Ungaria atâtea *nații* și *nățioare* (Nationen und Natiönchen), fie-care cu limba ei; probabil că în toată monarchia nu se afla un singur om care să-i vorbească în adevăr toate limbile. Franz Iosef știa câteva formule în fie-care din ele; se pare că lui Franz Ferdinand i-a lipsit talentul sau răbdarea ca să le învețe.

KARL MARX

părtate ale acestei epoci, până după războiul mondial.

Invariabilitatea e atât de perfectă, în cât la distanța de peste o jumătate veac, oameni ca Marx și Bakunin de-o parte, Take Ionescu și contele Sforza de alta, spun exact același lucru, adesea chiar cuvânt cu cuvânt, fără să putem vorbi de plagiat.

Marx spune, în „Revoluție și contra-revoluție” (citez după textul francez) :

„Ofițerii civili și militarii în serviciul austriac formează o rasă aparte. Părinții lor au servit pe împăratul, și fiii lor vor face la fel. Ei nu aparțin nici uneia din naționalitățile multicolore reunite sub aripa vulturului cu două capete. Ei sânt și au fost întotdeauna transferați dela un capăt la altul al imperiului, din Polonia în Italia, din Germania în Transilvania. Ei disprețuiesc de o potrivă pe orice individ — ungur, polon, german, român, italian, croat — care nu poartă pecetea autorității imperiale și regale, disprețuiesc pe orice individ însemnat cu un caracter național particular.

„Ei n’au naționalitate, sau mai curând ei singuri constituie națiunea austriacă adevărată.

„E ușor de înțeles ce element elastic și în acelaș timp puternic trebuie să fie o asemenea ierarhie civilă și militară, în mâinile unui șef inteligent și energic”.

După șase-șapte decenii, Take Ionescu scrie:

„Știm cu toții și repetăm mereu că nu există națiune austriacă. Asta e adevărat în sensul propriu al cuvântului. Un popor austriac, adică o totalitate de oameni având aceeași conștiință colectivă, nu există și n’ar putea exista.

„Dar austriaci sînt. Sînt membrii unei clice, recrutați din toate neamurile pămîntului, slujind din tată

în fiu pe Habsburgi, trăind din favoarea imperială și formând un fel de stat-major civil al acestei familii, care este singura legătură între națiunile cari compun populația imperiului.

„Oamenii aceștia vorbesc nemțește între ei, dar intelectualizește ei nu sînt nemți.

„Oamenii aceștia pot fi foarte bine de origine cehă, poloneză, italiană, croată, germană, fără să fie nici cehi, nici poloni, nici italieni, nici germani. Până acum în urmă de tot, ei puteau fi de origine maghiară, fără ca totuși să fie maghiari.

„Oamenii aceștia, membri ai acestei mici clice, sînt austriaci. **Sînt chiar singurii austriaci de pe pământ”.**

Take Ionescu a scris aceste rînduri în timpul războiului mondial, înainte de intrarea noastră în acțiune.

După războiu, contele Sforza a scris și el rînduri asemănătoare:

„Dar dacă nu exista Austria, existau austriaci cari, deși vorbeau nemțește, n'aveau nimic germanic: erau membrii unei caste aristocratice pe cari Habsburgii îi adunaseră, în cursul veacurilor, printre familiile nobile ale Europei, prea fericite să-și dăruiască fiii mai mici (cadeți, nemoștenitori) aceluia imperiului unde aveau să câștige noi fiefuri și titluri.

„Urmașii acestora, în veacul XIX, trăiau exclusiv din favorurile împărătești și slujind imperiul; **vorbeau nemțește între ei, dar n'aveau nimic german nici psihologicește, nici intelectualizește: erau singurii austriaci existenți.** Ei formau un adevărat stat-major civil hereditar al împăratului, cu germana drept limbă convențională comună. Cei mai mulți erau de origine cehă, dar erau printre ei și unii de origine poloneză, italiană, belgiană, croată, franceză (mai ales din Burgundia)”.

În ce privește această ultimă observație a lui Sforza, am putea să cităm nenumărate

exemple notate de noi înși-ne. Poate o vom și face cu altă ocazie. Aci ne vom mulțumi cu un singur exemplu, dat de Philipp Menczel în cartea pe care am mai pomenit-o: e cazul prințului Conrad Hohenlohe-Schillingsfürst, guvernator al Bucovinei și al Triestului, mai târziu și prim-ministru. El avea rude apropiate, purtând chiar și același nume, în toate lagărele europene: un Hohenlohe demnitar al Vaticanului, altul aghiotant al țarului, al treilea mareșal al Franței, al patrulea cancelar al Germaniei; și câți vor mai fi fost, cu situații mai puțin strălucite, în diferite țări de pe glob.

Exemplul dat de Menczel întărește spusese lui Sforza, care e de acord cu Take Ionescu, iar acesta cu Marx. *)

*) Scriind aceste lucruri, Take Ionescu nici nu știa, probabil, că se întâlnește cu Karl Marx. De altfel, lucrul i se mai întâmplase, în chestiuni mult mai delicate, în cari acordul a fost și mai... subversiv. Așa, în discursul privitor la răscoalele țărănești, rostit în ședința Camerii dela 25 Noembrie 1888, Take Ionescu a spus:

— *Aduceți-vă aminte, d-lor, din ce lupte a ieșit opera din 1864 (improprietățirea țăranilor). Aduceți-vă aminte de războiul de clase ce se încinsese.*

Nu este, d-lor, nici o clasă în lume care să-și abandoneze de bună voie privilegiile ei, pe cari în tot-d'auna le crede și drepturi.

...Ori-ce clasă își menține egemonia pe câtă vreme nu-i slăbește energia, și nu se ridică în fața ei altă clasă în stare de a-i impune un tratat de pace, dacă nu preferă războiul.

Așa s'a întâmplat și la noi în chestia asta socială. Clasa puternică dinainte de 1864 și-a menținut drepturile ei, și necedând nici atunci când altă clasă, mai puternică, căuta să-i impună un tratat de pace, echilibrul social nu s'a putut restabili de cât prin acea formă a războiului civil care se cheamă lovitură de stat.

Este caracteristic faptul că în Austria s'a putut forma cuvântul *Gesamtpatriotismus*, adică patriotism *total*, un patriotism cuviincios, care se întinde — bine-voiește să se întindă — asupra întregului imperiu; mai obișnuit — și mai veridic — era patriotismul *local*, de provincie sau de provincioară. Acesta era sentimentul unui fragment de naționalitate, în luptă cu sentimentul similar al altui fragment de naționalitate — similia similibus... se gătuiau cu succes — pentru acapararea aceleleași provincii sau provincioare. Și toate subtilitățile naționale și patriotice dădeau loc unor extraordinare posibilități de boscărie politică, une-ori foarte rentabile. Se citează cazul unui important notabil bosniac, *Mustafa Beg Halibașici*, care la Belgrad era sârb, în Macedonia turc, iar în Bosnia croat, și în fiecare din aceste puncte geografice trăgea respectivele foloase materiale și chiar... morale!

Și în aceste condiții, se explică perfect cuvintele scrise de Bakunin în 1869:

„Patriotismul austriac este un non-sens, născocit numai ca să servească drept mască birocrăției și armatei imperiale. Nu este în nici un caz un sentiment național firesc; este o virtute oficială, care valorează exact atâta cât și toate celelalte virtuți oficiale”.

Firește, e vorba de patriotism în înțelesul mistic dat acestui cuvânt; căci altminteri, devotamentul până la fanatism către o alcătuire de stat, este posibil și fără unitatea națională. Eternul exemplu al Elveției, foarte concludent, nu e singurul. Și nici cu Alsacia nu isprăvim exemplele. Dar în cazul special, după cum am

spus — și o vom dovedi în aceste pagini — stăpânirea făcea tot posibilul ca să împiedice buna înțelegere între cei meniți să conviețuiască — și deci zădărnicea orice putință de adevărat patriotism.

* * *

Încă dela începutul veacului trecut s'au găsit în Austria destui oameni atât de clar văzători în cât să bage de seamă marele neajuns în alcătuirea ei: faptul că Austria (cuprinzând și Ungaria) era o amestecătură de neamuri cari nu se înțelegeau între ele, ba chiar se dușmăneau, mai ales pe măsură ce li se deștepta conștiința națională.

În anul 1842 s'a tipărit la Hamburg o carte anonimă intitulată „Österreich und dessen Zukunft”, Austria și viitorul ei. Cartea, interzisă imediat de cenzura austriacă, s'a bucurat de un mare succes. Introdusă în chip clandestin, s'au desfăcut în scurt timp trei ediții, a doua fiind mai hogată decât întâia și a treia decât a doua. Regretăm c'o avem numai pe aceasta din urmă. A fost mare emoție la apariția acestei cărți; emoția a fost și mai mare când s'a aflat cine era autorul: baronul Viktor Andrian-Werburg, aristocrat austriac, om foarte cult și, pe lângă asta, funcționar superior al cancelariei imperiale.

Andrian, examinând situația internă a imperiului austriac, arată că, după 25 de ani de pace, sub dominațiunea regimului de atunci — pe care noi îl știm că era absolutist și dic-

tatorial, — datoria publică a crescut mai mult decât de trei ori, sarcina dobânzilor s'a înzecit, birurile au sporit, și o mână de „prinți ai banului” s'au îmbogățit pe seama sărăciei generale.

Pricinile acestor rele, după Andrian, erau numeroase. Cităm câteva din cele arătate de el: alcătuirea imperiului din o sumă de națiuni cari nu se înțelegeau între ele ori chiar se urau, menținerea în iobăgie a țăranilor, păstrarea unui regim politic și birocratic excesiv de centralizator, o politică externă nenorocită.

Rezultatele acestei politici:

„In interior, simpatiile națiunilor și ale tuturor claselor, pierdute pentru guvern. Statul, copleșit de sarcina unei datorii din ce în ce mai grele. Bunăstarea materială, pornită într'o progresiune extrem de înceată. Interesele spirituale, neglijate.

„Și statul, pe punctul de a fi sfâșiat, din cauza divergenței din ce în ce mai mari dintre părțile componente”.

In ce privește politica externă, autorul citează atitudinea inexplicabilă a Austriei, față de lupta de eliberare a grecilor. Austria a fost singura mare putere de partea asupritorului; de aceea și-a înstrăinat orice simpatie și a înlesnit penetrațiunea rusească. In Moldova, în Muntenia, în Serbia, pretutindeni Rusia exercită o enormă influență de fapt, e aproape stăpână desăvârșită, iar de acolo începe să-și întindă influența, deocamdată numai spirituală și sufletească, asupra popoarelor slave din cuprinsul Austriei.

Bilanțul extern e acesta:

„Față de străinătate, puterea, prestigiul și influen-

ja, scăzute. Locul între marile puteri europene, păstrat mai mult grație unei pietăți tradiționale, pe când adevărata influență, întemeiată pe forța internă și pe o tendință neclintită, clar exprimată, a dispărut de mult”.

Incheiere: „acestea sunt rezultatele unei păci de 25 de ani, sub guvernarea austriacă”.

Leacul, autorul îl găsește în regimul constituțional, larg descentralizat în ce privește provinciile și națiunile, cu educarea și pregătirea cetățenilor spre deplinele drepturi cetățenești individuale. Citându-l pe Aristotel, Andrian spune că guvernul va trăi cu atât mai mult, cu cât își va exercita puterea asupra a mai puține lucruri; iar pentru a demonstra imposibilitatea unei bune guvernări absolutiste, autorul redă observația unui prinț pe care însă nu-l numește :

„Cele mai multe guverne în veacul nostru (autorul scria în 1840) se întemeiază pe funcționari, cari, ca atari — și oricât s’ar dușmăni între ei — constituie o contra-pondere colectivă a voinței suveranului.

„...Cea mai bună intenție, în drumul spre înfăptuire devine cu totul altceva decât urmărise prințul; iar acesta, deobicei, află cel din urmă în ce scopuri s’a abuzat de intenția lui cea bună”.

Ne vom permite aci o digresiune:

Observația prințului anonim cu privire la omnipotența birocrăției austriace, încălcând chiar și voința împăratului, e confirmată prin multe fapte. Iată unul, mai interesant pentru cititorii noștri și mai ușor de controlat, pentru că-l găsim și în Xenopol: în timpul răscoalei lui Horia, despre care vom mai vorbi în aceste

pagini, împăratul Iosif II, — amestecat, desigur, în această chestiune, deși nu se știe bine în ce fel — îi scrie lui Jankowitz, guvernatorul Banatului, plângându-i-se că, *deși a dat ordinele cele mai severe ca să i se raporteze exact, totuși n'a putut nici o dată să afle adevărul : ocârmuirea Ardealului i-l'a ascuns întotdeauna.*

Dar Iosif nu s'a putut mira de aceasta. El avea experiența lucrurilor. D. profesor I. Lupăș, sub titlul „Incerări de emancipare a țărănilor din jugul iobăgiei”, arată cum aceste încercări au fost făcute de numita împărăteasă:

„A pășit deci cu hotărîre (Maria Theresia) pe tărîmul încercărilor de reformă agrară, dar latifundiarii potrivnici aveau în cadrele autonomiei comitatelor lor ungurești suficiente mijloace de a împiedica la tot pasul înfăptuirea acestor reforme. Nu le lipsea nici cinismul de a se lăuda în cântecele lor că au izbutit să zădărnicească intențiile reginei.

„Insuși Iosif II constată mai târziu că toate ordinele date de către maică-sa împărăteasa au fost încontinuu zădărnicate”.

În treacăt vom spune că observația prințului anonim, confirmată pentru trecut, se confirmă și ulterior, dealungul domniei lui Franz Iosef.

W. Steed, în „La Monarchie des Habsbourgs” arată forța copleșitoare a birocrăției austriace capabilă să reziste chiar și voinței împăratului:

„Nici măcar ordinul împăratului, direct și personal, nu ajunge în totd'auna ca să învingă rezistența funcționarilor înrăiți, cari, câte odată, par să puie la încercare sentimentul autorității la monarch și să-i probeze că Statul sîntem noi!”

Steed citează diferite cazuri, între cari unul foarte elocvent: un ordin al împăratului pe care funcționarii respectivi și-au permis să nu-l execute și pe care au încercat să-l eludeze și după repetarea lui de către împărat.

„Nu te-ai putea apăra în adevăr în contra birocrăției de toate gradele — zice Steed — de cât cultivând un spirit de independență politică și de inițiativă economică la particulari...

„...Dar asta este extrem de greu în Austria, unde superioritatea statului și a servitorilor lui asupra întregului comunității este destul de general acceptată și împiedică orice control vigilent din partea publicului”.

Aceste constatări arată cât de naivă este speranța dictaturistilor — a celor de bună credință — că ar fi posibilă o *dictatură luminată*, adică un dictator cuminte, drept și bun, care să gospodărească frumos și cinstit, făcând binele și împărțind dreptatea.

Dacă un om atât de ideal ar ajunge în fruntea stăpânirii, el n’ar putea fi veșnic pretutindenii, materialmente și fizicește *i-ar fi cu neputință să rezolve o singură chestie prin sine însuși* : în toate ar depinde de sub-alternii lui, cari și-ar avea interesele și legăturile lor.

Poporul român a înțeles și acest lucru, cum a înțeles atâtea, dintr’o lungă și jalnică experiență. De aici vorba: PÂNĂ LA DUMNEZEU, TE MANANCA SFINȚII!

Cititorii vor ierta digresiunea : fiindcă a venit vorba de rezultatele unor dictaturi mai mult sau mai puțin „luminate”, nu se putea să nu insistăm asupra lor.

Dar să-l urmărim pe Andrian. El mai face și remarca interesantă că, în apăsarea și părăgenirea în care au fost lăsate provinciile Austriei, numai simțul național, care a început să se deștepte tot mai mult, a făcut ca — în ciuda sistemului *corosiv* al administrației, — unele din acele provincii să se învioreze ; dela simțul național autorul așteaptă mântuirea tuturor. Și aci, o afirmațiune care ar trebui controlată: Andrian susține că în cuprinsul imperiului austriac (inclusiv Ungaria), ungurii sunt cei cari au provocat primele zvâcniri de conștiință națională, la toate națiunile conlocuitoare. Ungurii, zice Andrian, au fost cei dintâi cari au căutat să-și capete libertatea dezvoltării naționale neștirbite. Imediat, toate națiunile conlocuitoare au început să imite exemplul lor.

Lucrul e foarte interesant. Dacă aserțiunea este exactă, istoria nu putea fi mai ironică decât așa, pentru că stăpânirea maghiară a fost aceea care, în cursul deceniilor, a dus cea mai aprigă luptă împotriva oricărei revendicări naționale. Amănunte găsim chiar la sociologii maghiari. Și doară clasa stăpânitoare maghiară nici nu era atât de „națională” cât îi plăcea să se proclame *). Și tocmai această politică absurdă și sălbatică a împins Ungaria la nenorocire.

*) Sociologul maghiar Joseph Diner-Denes, fost ministru al Republicii Ungare, în cartea „La Hongrie, Oligarchie, Nation, Peuple”, arată foarte bine că ideea de *națiune* are, în concepția oligarchiei maghiare, un înțeles cu totul special. Ea *exclue* cu desăvârșire *massa populară*: națiunea o formează nu-

Andrian se ridică împotriva prejudecăților și urilor naționale: „disprețul pentru alții, zice el, este un slab surrogat pentru respectul de tine însuși”. Ținta cea mai apropiată, după Andrian, trebuie să fie organizarea Austriei, pe bazele arătate mai sus, cu păstrarea deosebirilor provinciale — mai ales naționale — pentru ca, astfel, marile nemulțumiri încetând, să se ajungă la crearea unei națiuni austriace.

* * *

Însă maxima habsburgică *divide et impera* — Bauernfeld o numește „die Erbmaxime”, maxima ereditară — stăpânea cu strășnicie, și de foarte multă vreme. Istoricul Viktor Bibl (în volumul „Von Revolution zu Revolution”, 1924) ne relatează această spovedanie făcută de marele cancelar Metternich unui ambasador francez:

— *Popoarele mele își sînt streine unul altuia. Cu atît mai bine: eu trimet unguri în Italia și italieni în Ungaria; din antipatia lor naște ordinea, iar din ura lor reciprocă — pacea generală.*

mai oligarchii, interese naționale sînt numai interesele lor de castă. De altfel, cei mai mulți nici nu sînt de rasă maghiară:

„Din vechea nobilime de rasă maghiară nu mai subsistau de cît resturi. Șefii primelor straturi de năvălitori, stabiliți hereditar — huni, avari, slavi, — ca și șefii năvălitorilor noi — iazigi, cumani și săcui, franci și saxoni, valahi și valoni, cărora trebuie să le adăugăm numeroși seniori străini și cavaleri răătăcitori veniți cu regii caselor străine, formau un ciudat amestec de limbi și de rase. Singurul element de legătură erau drepturile, sau mai bine zis privilegiile pe cari le aveau în comun, — privilegiile nobleței”.

În această politică a... păcii, — a păcii fabricate din vrajbă — celebrul diplomat trăgea mare folos din varietatea de limbi care împetrișta monarhia. Lumea cunoaște state bilingve, ca Belgia și Canada, sau state trilingve ca Elveția, unde oamenii, în mod firesc porniți să se 'ngăduie reciproc, o duc destul de bine laolaltă. În monarhia habsburgică, peste o duzină de limbi principale — și nu mai socotim puzderia de dialecte — mai mult urlau de cât vorbeau. Stăpânirea împingea lumea la ceartă și sfâșiere; ea *potrivea*, zilnic, gradul de aberație și de cruzime.

Benedetto Croce, în „Storia d'Europa”, expune foarte concis și convingător una din aplicările practice ale sistemului atât de simplu, mărturisit de Metternich. E vorba de înfrângerea revoluției dela 1848:

„Casa de Austria a salvat atunci imperiul întrebuintând naționalitățile, pe una contra alteia: germani și croați contra italienilor, boemi și croați contra Vienei răsculate, croați și germani contra ungurilor, — și recurgând apoi, pentru a potoli pe unguri, la țar, care a trimis un transport de armată rusească”.

Dar Metternich nu se întemeia numai pe dușmănia dintre neamuri. El înțețea și lupta dintre clase, după nevoie.

XIII

Răscoale țărănești, din ordin de sus !

În cartea „Revoluție și Contra-revoluție”, Karl Marx spune lucruri destul de... nostime :

„Guvernul prințului Metternich se întemeia pe doi stâlpi. În primul rând se silea să fie în eșec pe fiecare din națiunile supuse autorității austriace, prin toate celelalte națiuni aflătoare într-o situație analoagă. În al doilea rând — și ăsta a fost în tot-d'auna principiul fundamental al monarhiilor absolute — se sprijinea pe două clase — proprietarii de pământ feodali și marii financiari — căutând să fie balanța egală între aceste două clase, astfel ca să lase deplina libertate de acțiune guvernului.

„Nobilimea fonciară, care trăia exclusiv din veniturile feudale de tot felul, forțamente trebuia să susțină guvernul care era unicul ei reazăm în potriua clasei de sclavi oprimați, din exploatarea căreia trăia. Iar când partea mai puțin bogată a nobilimii se ridica în potriua guvernului, **Metternich asmuța pe țărani**, cari profitau de ocazie ca să se răzbune groaznic în potriua asupritorilor lor direcți, cum s'a întâmplat în Galiția în 1846.

„...**Nemulțumirile dela clasă la clasă erau pentru Metternich o condiție primordială de guvernare.**

Mergea chiar până acolo că le ațâța, făcând din clasele superioare instrumentul tuturor exacțiunilor guvernului — și aruncând asupra acelorași clase odio-sul acelor exacțiuni. Astfel erau prea puține ne-mulțumiri contra guvernului, sau mai bine zis nu erau de loc. Împăratul era adorat”.

Spusele lui Marx le confirmă... împăratul Franz Iosef! De curând s’au publicat scriso-
rile acestuia către mamă-sa. Aci vom cita una,
scrisă în 1863, când în Polonia rusească iz-
bucnea revoluția, și erau temeri că ea se va
întinde și în Galiția.

Franz Iosef scrie:

*„In Galiția e foarte rău: răscoala e gata să
izbucnească. De cât, eu sînt perfect liniștit,
căci îl am acolo pe Mensdorff și-i am și pe ță-
rani, cari la primul semn ar restabili liniștea,
deși nu în chip prea tandru”.*

Prin urmare Franz Iosef se gîndea să re-
pete în 1863 ceea ce se mai făcuse o dată, tot
în Galiția, în 1846.

Ba, în fond, lucrul e, de astă dată, mult mai
grav. D. Gh. Brătianu, în recenta-i lucrare
„Napoléon III et les nationalités” dă o expune-
re pe cât de scurtă pe atât de luminoasă, a răs-
coalei poloneze din 1863 și a repercusiunilor ei
în politica europeană. În ce privește atitudinea
Austriei, d. Brătianu arată că „Austria se bu-
cura aproape fățiș de încurcăturile vecinilor
de la răsărit; și ea îngăduia supușilor ei gali-
țieni să înarmeze pe insurgenți și să asigure
transportul clandestin de arme, muniții și vo-
luntari”.

Faptul este deci mai grav de cât părea la prima vedere. Liniștea perfectă cu care se lăuda Franz Iosef, era în realitate *și mai* perfectă: nu numai că privea nepăsător la desfășurarea unei răscoale menite să se întindă și în țara lui, dar de fapt o înțețea, îngăduind propriilor lui cetățeni s'o alimenteze. E adevărat că în felul acesta grăbea trecerea răscoalei și în Galiția, dar ce-are a face? Odată produs acest ultim eveniment, intra în joc antidotul: țărani cãrora le va face întâiul semn.

În cât, formula cu care începe scrisoarea: „în Galiția e foarte rău”, trebuie citită astfel: *în Galiția e foarte bine!*

Atâta numai, că lucrurile luând altă desfășurare, — omul propune și împrejurările dispun — n'a fost ocazie să se recurgă la mijlocul acela extrem. Franz Iosef o va fi regretat profund. A păstrat însă rețeta, pentru că, vorba ceea: mai trebuie și altă dată. Era cât p'aci să fie întrebuințată în anii 1905-1906; am citat doară mai sus cuvintele lui Otto Bauer: „*Regele Ungariei — Franz Iosef — vroia să intimideze parlamentul aristocratic și recalcitrant, amenințându-l cu votul universal și egal, cu mobilizarea masselor țărănești și uvriere în potriua nobilimii*”.

E desigur instructiv să constatăm că revoluția și lupta de clase nu sînt chiar atît de abominabile și diabolice cum scrie la carte. Chestiunea e numai: *la ce servesc*. La rigoare, Franz Iosef poate fi și... marxist, cu condiția ca el însuși să manipuleze marxismul, așa cum îi convine lui.

Am mai auzit noi despre așa ceva: revoluția lui conu Leonida, pe care o face poliția în persoană. Dar ori-cum, e lucru prea-prea ca un împărat să-și răscoale propriii săi țărani în potrive propriilor săi boieri. Și țarii Rusiei au fost învinuiți de ceva cam asemănător; dar pe lângă mica asemănare mai era și o mare deosebire: țarii au fost acuzați că răscoală pe sătenii din alte state, nu pe cei din Rusia. De pildă: s'a spus pe vremuri că răscoalele noastre dela 1888 au fost opera iconarilor și jugănarilor. Astăzi încă, publicistul austriac Philipp Menczel, originar din Bucovina și specialist în lucrurile românești, își păstrează această părere, pe care la timp a susținut-o prin presă. În volumul „Trügerische Lösungen”, apărut în 1932, Menczel spune:

„Până în timpurile cele mai recente, săgeți rușești, otrăvite, s'au infipt în carnea românească.

„În 1887, când amenința războiul între Rusia și Austria, Hitrowo, faimosul ministru al Rusiei, și secretarul său Iswolsky — om capabil de orice infamie (Schandtät), — au pus la cale îngrozitoarele răscoale țărănești din România, pentru ca s'o facă pe aceasta incapabilă de acțiune”.

Menczel mai are și informația că Ioan Brătianu-tatăl, printr'un manifest adresat opiniei publice mondiale, a vestejit aceste procedee mongolice. Evident, Menczel a fost indus în eroare: n'a existat un asemenea manifest al lui Brătianu, dar e adevărat că rușii *au fost* acuzați de mulți — și foarte vehement — ca făuritori ai răscoalelor de la noi, după cum e adevărat c'au avut și apărători, iar printre aceștia

se afla și — Gherea. În nenumărate articole, și apoi în „Neoiobăgia”, Gherea, care nu simțea cătuși de puțin înclinarea filantropică să salveze cinstea țarului sau pe a lui Hitrowo, a ridiculizat învinuirea, pe care a rezumat-o în formula comică: „*Țarul și Jugănarul!*”

Dar și înaintea lui Gherea rușii au găsit un mare apărător: acela a fost Eminescu; și doară nu era nici el rusofil. Polemizând cu Al. Beldiman — fiul lui A. V. B., întemeietorul „Adevărului” — Eminescu neagă rolul atribuit iconarilor și spune că singura soluție spre a evita repetarea rășcoalelor este să se îmbunătățească soarta țăranilor (D. Murărașu: „Naționalismul lui Eminescu”, pag. XXXIII și 240).

În același fel vorbea și un tânăr menit unei cariere strălucite: Take Ionescu. În discursul dela 25 Noembrie 1888, discurs din care am mai citat, oratorul, fără să excludă puțința și a unor instigații, spune categoric că „mizeria a fost cauza primă a rășcoalei”.

Iată un amănunt interesant:

— Imi aduc aminte, spunea Take Ionescu în acel discurs, că venise în București corespondentul unui jurnal străin, corespondentul lui „Times”. El venise dintr’o țară unde tot ce se petrece în Europa, este d’acapul pus în socoteala Rusiei: din Anglia, unde rusofobia este aproape o boală națională. Venise să afle adevărul și grozav se îndoia de ceea ce-i spuneam eu, că nu sînt rușii cari au făcut rășcoala ci starea cea rea a țăranilor *).

*) Fără îndoială, Take Ionescu nu se gândea să apere pe ruși, cum nu se gândeau la așa ceva nici

Orice am vrea să credem însă în privința rolului Rusiei în răscoalele noastre, două fapte rămân stabilite : că România nu făcea parte din imperiul rusesc, așa cum Galiția făcea parte integrantă din imperiul austriac, — și că informația despre rolul de instigatoare al Rusiei n'o dă țarul în persoană, cum se întâmplă în cazul de mai sus, unde Franz Iosef în persoană se destăinuiește.

Și destăinuirea e sinceră. În scrisorile adresate mamei sale, fără gând de publicare, Franz Iosef spunea purul adevăr. Așa, în altă scrisoare, venind vorba de o paradă militară la care participase în ajun, blândul împărat explică pentru ce a ordonat parada: „*ca să arăt scumpilor mei vienezii că mai am soldați și tunuri*”.

Eminescu, nici Gherea. Take Ionescu, pe vremea aceea, era încă militant anti-rus. Pe atunci, și timp de ani după aceea, el continua să scrie acele articole, rămase în istoria politică a României, demonstrând că totul ne desparte de Rusia și de politica rusească. Acest fel de propagandă, pătrunzând, clandestin, în Basarabia, întărea în sufletul tineretului moldovenesc sentimentul național și avântul anti-țarist. În romanul d-lui C. Stere, „Nostalgii” (al cincilea din seria „În preajma revoluției”), îl vedem pe Vania Răutu, întors din Siberia, entuziasmat de cuprinsul unui articol semnat Nitza Vasilescu, articol din care romancierul reproduce un fragment. În „Adevărul” dela 15 Noembrie 1934, d. Scrutator identifică acel articol, care nu este inventat de romancier, ci a fost tipărit în 1891, în „Românul” lui C. A. Rosetti, sub iscălitura lui... Take Ionescu.

Prin urmare, Take Ionescu, din considerații politice superioare anti-rus pasionat, nu înțelegea să înșele pe alții, necum pe sine însuși, atribuind rușilor vina răscoalelor țărănești, când vina era a împrejurărilor economico-sociale dela noi, și mai concret, a păturii noastre conducătoare.

Și doară e proverbială adorațiunea scumpilor vienezzi pentru scumpul lor împărat! Dar... *sicher ist sicher*, sau, pe românește, ce e bine nu e rău!

Așa că rămâne adevăr istoric mărturisirea lui Franz Iosef despre felul cum avea de gând să reprime pe boierii din Galiția în 1863.

* * *

Franz Iosef omitea însă un detaliu: că, după ce, servindu-se de țărani, va fi reprimat pe boieri, pe urmă, dacă va fi nevoie, va reprima și pe țărani. Sînt destule exemple. Ajunge unul: revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan, întâmplată acum 150 de ani. Horia, țăran cărturar, a fost de mai multe ori la Viena, cu plîngerile iobagilor români. S'a întors printre ei cu porunca dela împăratul Iosif II, ca să ucidă pe toți nobilii și în general pe unguri, iar țărani români să le ocupe moșiile. Țăranii au făcut revoluția și apoi au suferit cea mai cumplită represiune.

Romancierul Liviu Rebreanu, care înainte de a scrie romanul „Răscoala”, a publicat lucrarea de popularizare istorică „Răscoala Moșilor”, ne dă în această lucrare o scurtă dar impresionantă expunere, mai răspândită în public de cât marea istorie scrisă de N. Densușeanu și chiar de cât capitolul respectiv din Xenopol. Impresia cu care rămâi din toate lecturile, e aceasta: dacă e sigur că împăratul Iosif nu i-a dat lui Horia porunca directă și precisă pe care a *înțeles-o* el, nu-i mai puțin evident că, în chip meșteșugit, i s'a picurat

HORIA

lui Horia în minte și în suflet, credința că împăratul *vrea*, că împăratul *poruncește*.

Horia n'a putut *inventa* porunca. În sufletul lui era convins de realitatea ei. Așa cum se trăia pe acolo, în frica stăpânirii, el știa ce l'ar aștepta și pe el și pe ai lui, dacă din proprie pornire s'ar năpusti cu foc și sabie asupra boierilor, și mai cu seamă dacă ar mai lua și numele împăratului în deșert.

N. Densușeanu crede că Horia nici nu mai avea ce face: el și fusese condamnat de stăpânire pentru agitațiile de până atunci și aștepta numai să fie prins. În această stare de spirit a putut deci să recurgă la încercarea supremă. E cam riscat să substituim din oficiu judecata noastră, judecății presupuse a celui în cauză. Dacă e vorba să operăm cu logica noastră, era mai simplu — și socotim mai probabil — ca Horia, amenințat de urgia stăpânirii, să se fi refugiat la Viena, cu care era destul de familiarizat. Aici putea să-și câștige protecția stăpânirii celei mari și în tot cazul putea să aștepte până se vor potoli patimile de acasă. Nu vedem ce l-ar fi hotărât pe Horia ca în lupta-i cruntă împotriva boierilor, să-și mai atragă, de bună voie, și dușmănia împăratului. Doară nu era Horia o minte aprinsă, de băiețandru nesocotit, ca să-și închipuie că va putea cu ușurință să creieze o stare de fapt, pe care de nevoie s'o primească și stăpânirea. Era om de 50 de ani, cumpănit și așezat, cu știință de carte — ba chiar adevărat cărturar, cum rezultă din manuscrisul unguresc găsit de episcopul Roman Ciorogariu, — traducerea lucră-

rii unui sas, Friedrich Schiller *). Lucrarea aceasta ni-l arată pe Horia citind în original pe Klopstock și plângându-se că nu-l înțelege bine. Prețioasă mărturisire! Klopstock e, până în zilele noastre, greu de înțeles ; și Horia, plângându-se de aceasta, se dovedește *adevărat* cititor: cititorul care *știe* ce înseamnă a citi și a înțelege. E mare lucru să-ți dai seama că nu înțelegi! Dar omul acesta, deștept și cuminte, cunoscător al legilor — fusese primar—

*) Episcopul Roman Ciorogariu, care a tradus în românește, după manuscrisul unguresc, lucrarea lui Schiller, crede că acesta e un sas oarecare („Horia și Cloșca”, Tip. Diecezană, Oradea). Profesorul I. Lupaș (în „Răscala țăranilor din Transilvania”) înregistrează aserțiunea că autorul e marele Friedrich Schiller, fără să exprime vre-o părere. D. Ștefan Metes (în „Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia”), înclină să creadă că e vorba de marele poet. Colegul V. Munteanu (în „Cuvântul Liber” din 2 Martie 1935) o crede în chip absolut.

Noi n'o credem de loc. Să nu ne înșele identitatea numelui. Schiller e un nume comun: în Anuarul Vienei (Lehmann) sînt 300 de Schilleri.

În primul rând broșura nu e la înălțimea lui Schiller, nici din punctul de vedere literar, nici din cel istoric. Apoi, Schiller ar fi scris-o în cu totul alt spirit: el ar fi prea-mărit pe Horia și pe țăranii răsculați, în loc să amestece puținele laude cu violente diatribe și epitete disprețuitoare, cum face bietul anonim sas.

Schiller este doară autorul piesei „Hoții”, prima lui operă dramatică, jucată pentru întâia oară cu doi ani înainte de revoluția lui Horia. Jaurès caracterizează acțiunea din „Hoții” ca „*operă de justiție: răzvrățiți de drumul mare întreprind apărarea bietului țăran și a negustorului cinstit, de stoarcerile nobililor și ale autorităților*”. Nu se poate o prezentare mai concretă și mai sugestivă a substratului social al dramei lui Schiller; și apare evidentă înruderirea dintre acțiunea lui Karl Moor și a lui Horia, indiferent de mobilele lor sufletești deosebite. Și tocmai pentru că drama avea *acest* caracter, Adunarea Legislativă a Franței, în ședința dela 26 August 1792,

umblat prin Viena, și în contact repetat cu autoritățile cele mai înalte, — s'a încumetat să se înfățișeze cu jalbă până și Măriei Sale Iosif împăratul — omul acesta nu putea vorbi de-o poruncă, pe care în sufletul lui n'ar fi știut-o dată. Seton-Watson face o observație foarte judicioasă: nu se știe pe ce cale a obținut Horia audiența la împăratul Iosif.

Asupra culiselor revoluției nu s'a putut afla

l-a proclamat pe Schiller *cetățean francez*, — „citoyen françois” — făcându-i astfel, ca și lui Klopstock și altora, cinstea supremă, pe care ei nici n'o visau.

Schimbatu-și-a oare Schiller ideile și sentimentele dela apariția „Hoților” și până la răscoala lui Horia? Nu, pentru că și după aceea a scris piese revoluționare — „*în contra tiranilor*”, după propria lui lozincă — ultima lui piesă fiind „Wilhelm Tell”. Și scrierile lui istorice sint animate de același spirit.

În tradiția socialistă a rămas dragostea și venerațiunea pentru Schiller: Gherea îl trece în fruntea „artiștilor cetățeni”, E. Pernerstorfer îl proclamă precursorul socialismului modern; iar Franz Mehring spune că în „rândurile muncitorimii va răsună pururea chemarea lui Schiller în potruva tiranilor” și că „muncitorii vor păstra cu recunoștință și admirație în amintirea lor pe poetul „Hoților”, al lui „Wallenstein” și al lui „Tell”. În asemenea condiții e perfect explicabil că oficialitatea s'a ținut față de Schiller într'o rezervă glacială. Când s'au înălțat la Viena statuile lui Goethe și Schiller, Franz Iosef și-a exprimat adâncă dezamăgire: „*Se înalță statui unor asemenea oameni, când sint atâția generali cari n'au încă statuie!*” Aceasta e, de sigur, o vorbă foarte frumoasă; dar există un fapt și mai frumos: într'o zi autoritățile vieneze au confiscat... Monitorul Oficial (Die Wiener Zeitung) pentrucă, întâmplător, într'o dare de seamă, conținea două versuri din „Fiesco” de Schiller.

Din toate acestea urmează lămurit că broșura tradusă de părintele Roman Ciorogariu nu este, nu poate fi a marelui Schiller.

De altfel, dacă ar fi — și spunem abia la urmă argumentul care se impune cel dintâi — am vedea-o figurând în colecția operelor lui complete, pentru că n'ar fi fost nici un motiv ca să dispară.

IOSIF II

nimic din gura lui Horia, care în tot timpul instrucției și procesului a tăgăduit totul. De ce? Nu de frică. Felul cum s'a prezentat la supliciu exclude cu totul lipsa de curaj. Dar este un detaliu adânc turburător: în timpul instrucției, pe când refuza să răspundă comisiunii speciale care-l interoga, Horia cerea în același timp să fie trimes la Viena, ca să raporteze împăratului.

Amănuntul dovedește că Horia nu se știa tocmai vinovat față de Iosif II, — și n'ar fi de mirare să fi fost... din potrivă! În tot cazul, Horia, după ce făcuse revoluția în numele împăratului, fapt dovedit cu toți martorii, nu cerea doară să fie dus înaintea lui numai ca să-l *braveze*, refuzându-i și lui explicațiile *).

Din această atitudine a lui Horia, ca din tot ce s'a petrecut, deducem că și intriga habsburgică și-a avut rostul în revoluție.

*) Baronul Riedesel, diplomatul prusiac acreditat la Viena, raportează regelui său, la 12 Ianuarie 1875:

„Ceeace surprinde este că împăratul a afirmat că are stimă și admirație pentru curajul și entuziasmul acestui om — este vorba de Horia — și că îl va chema să vină la Viena pentru a-l vedea și a-i vorbi”.

...În cea din urmă scrisoare adresată contelui Jancovics, la 28 Februarie, adică în ziua executării lui Horia și lui Cloșca la Alba Iulia, împăratul îi scria că ar fi dorit să cunoască înainte de executarea lor, declarațiunile acestora, pentru a putea dispune să fie ascultați în ce privește unele chestiuni. despre cari ar dori să aibă explicațiuni mai amănunțite. Deoarece însă, probabil, aceștia au fost deja executați, ar dori să fie informat și verbal din partea contelui Jancovics, pentru a cunoaște toate cauzele acestei răscoale.

Este poate o indicațiune a destinului că o moarte subită l-a împiedicat pe contele Jancovics de a-i mai vorbi vreodată împăratului său despre martiriul dela Alba Iulia (*Octavian Beu*, „Împăratul Iosif II și răscoala lui Horia”, în „Revista fundațiilor regale”).

În ce scop s'ar fi dedat stăpânirea habsburgică la o mașinațiune atât de sinistră?

În cartea „Habsburgii, Ungurii și Românii” de I. Russu-Abrudeanu și Vasile Stoica, lucrul e spus foarte lămurit: era un conflict permanent între nobilimea maghiară și autoritatea supremă dela Viena:

„Trebuia deci pusă (nobilimea maghiară) la locul său, și după vechea metodă austriacă, cu cât se poate mai puține sforțări, înfrântă cât se poate de bine.

„Politica austriacă totdeauna a știut vâri mâna altuia în foc, ca să-și scoată castanele. Ajungea astfel la o țință îndoită: își înfrâna dușmanul și apoi slăbea și mâna care cu un alt prilej s'ar putea ridica și în potriva ei.

„...După ce Viena ne-a aservit și ne-a dat pe mâinile dietei nobilitare dela Cluj, acum ne ridică sperietore în fața acelorași reprezentanți ai ungurismului. Deci jocul întors.

„...Pentru înfrângerea atotputerniciei nemțești, Austria ne întrebuințează acum pe noi”.

D. Gh. Tulbure, comentând manuscrisul publicat de părintele Roman Ciorogariu, exclamă :

„Iată deci pe Horia citind pe poetul Klopstock! În mijlocul Vienei, poate în fața Burgului, așteptând să intre cu jalba 'n mână, la împăratul Iosif II”.

Foarte posibil! Și, cine știe? Poate că atunci a primit Horia — după entuziasta expresie de mai târziu a lui Franz Iosef — „primul semn”, care a ridicat pe iobagii valahi în potriva boierilor unguri; prim semn, după care a venit însă și al doilea: și acesta nu se mai adresa lui Horia, ci lui Bruckenthal, gu-

vernatorul, care l'a transmis lui Preiss, comandantul...

Țăranii au „liniștit” pe boierii unguri, iar armata la rândul ei, a „liniștit” pe țărani, și vorba de mai târziu a lui Franz Iosef: nu în chip prea tandru.

În cartea citată a lui Abrudeanu și a lui Stoica, epilogul acesta e redat scurt și cuprinzător:

„Maurul și-a făcut datoria, maurul putea să plece. REVOLTA TREZITĂ DE OAMENII IMPĂRATULUI e înăbușită de armatele lui, și cei trei tovarăși Horia, Cloșca și Crișan îndură moarte de mucenici, tustrei, ca o dovadă pentru totdeauna de ce proceduri de înaltă morală a știut uza casa de Austria în ajungerea scopurilor sale”.

În ordinul lui Bruckenthal dela 11 Noembrie 1784, ordin publicat în românește cu litere chirilice, vedem un pasagiu în care se dezmințe amestecul habsburgic la plămădirea răscoalei:

„...Unii din neamul românesc, prin minciunile și înșălăciunile a unora voitori de rău și căpetenii a răutăților ce să numesc vâtafi sau povățuitori, fiind înșălați, prea grele răutăți ar face, și aducându-vă la o laltă, toate celea, mai vârtos casile Domnilor și a Nemișilor supt acest înprilej le-ar risipi și le-ar pustii, CA CÂND LOR DE LA CEI MAI MARI AI SĂI LI S'AR FI DAT SPRE ACEASTA PORUNCĂ”.

În consecință:

„...Înălțatul împărat foarte cu mare greutate va suferi, și pe unii ca aceia care ascultării nu să vor supune, ca pe niște răzvrătiți, și ceia ce turbură pacea și liniștea cea de obște cu prea grea pedeapsă îi va pedepsi.

„...Să știți cu adevărat aceasta, că voi ca

niște răzvrățitori și rebeli și necredincioși a înălțatei împărății supuși vă vă (sic) veți socoti, și cu silnică și înarmată mână prin mulțimea cătanelor vă veți înfrâna”.

Această poruncă, și alte trei, le publică d. Virgil Șotropa în „Contribuții la istoria revoluției lui Horia” (Anuarul institutului de istorie națională, Cluj), după transcrierea făcută de d. prof. Nic. Drăganu *).

În aceeași lucrare, d. Șotropa publică o plângere a unui mare număr de aristocrați ardeleni cari roagă stăpânirea să reprime răscoala: „*Îngrijații și triștii subsemnați, cerem scut și ajutor*”. Printre semnatari vedem nu mai puțin de 4 (patru) conți Bethlen. Descendenții lor de astăzi, deveniți optanți, s’au adresat, tot atât de îngrijați și de triști, tribunalelor internaționale, pentru că, după un veac și jumătate, li s’au luat în sfârșit moșiile, pe cari Horia a vrut să li-le ia încă de atunci.

* * *

Nu intră în subiectul nostru să vorbim de succesul Bethlenilor de azi; succesul celor de

*) Aceste ordine au fost trimise șefilor de administrație din provincie — cum ar fi, la noi, prefectilor — ca să le afișeze în sate. D. Șotropa ne dă prețiosul amănunt că în scrisoarea care însoțea ordinele, centrul puneă în vedere acelor șefi „să urmărească cu atenție PE PRIMĂRII ȘI JURĂȚII SA-TELOR, deoarece s’a constatat că în unele locuri CHIAR ACEȘTIA AU FOST AUTORIZAȚII răzvrătirilor”.

Amănuntul e prețios pentru că denotă continuitatea unui fenomen social. În „Neoioabăgia”, Gherea insistă foarte mult asupra faptului că la noi, în 1907, tocmai fruntașii satelor, inclusiv primării, au fost principalii agenți de răzvrățire. Același lucru îl constatasem „Adevărul” în primele timpuri ale apariției sale, cu privire la răscoalele din 1888.

ieri a fost grandios. Porunca oficială făgăduise „prea grea pedeapsă”, cu „silnică și înarmată mână”. Și oficialitatea s’a ținut de cuvânt — guvernele nu-și calcă *toate* făgăduielile — așa că represiunea a fost grozavă.

Represiunea a fost grozavă, dar ea n’a împiedicat repercusiunile firești ale răscoalei reprimăte; aceste repercusiuni s’au întins mereu, în spațiu și în timp, influențând cugetarea, simțirea și acțiunea generațiilor.

Iată, de pildă, un episod publicistic:

În anul 1869 a urmat o polemică între Titu Maiorescu și ziarul de pe atunci „Adunarea Națională”. Ziarul acesta, într’un înflăcărat avânt de preamărire a virtuților civice românești, scrisese:

„Două din cele mai mari evenimente în Istoria Europei moderne au primit direcțiune, sau cel puțin s’au născut la signalul dat pe pământul nostru : revoluțiunea franceză și cele două uniuni naționale ale Italiei și Germaniei.

„Revoluțiunea franceză este numai continuățiunea revoluțiunei lui Horia, cu singura deosebire că a lui Horia avea direcțiune națională pe lângă cea socială”.

În articolul „Observări polemice” scris în acelaș an, Titu Maiorescu, adversarul oricărei exagerări și oricărei demagogii, a copleșit de sarcasm pe bietul autor al rândurilor citate. Omul avea în tot cazul o scuză: el nu știa că pe lângă motivele sociale și naționale ale revoluției lui Horia — motive fără cari în niciun caz ea n’ar fi izbucnit — a mai fost și unul ocazional, hotărâtor: instigația habsburgică. Înainte de a se da pe pământul nostru „sig-

nalul” de care vorbea „Adunarea Națională”, se dăduse dela Viena *semnul* pe care mai târziu Franz Iosef avea să-l destăinuiească mamei sale.

Acesta era sistemul; și sistemul a continuat, din urmaș în urmaș, până l’au moștenit Metternich și Franz Iosef.

L’au simțit, cum am văzut, țăranii din Galiția, în 1846. L’au simțit și românii, în frunte cu Avram Iancu, după evenimentele dela 1848. Faptele se cunosc. Vom cita numai, ca mărturie străină, câteva rânduri din Bagger:

„Dacă soarta maghiarilor putea fi socotită ca tragică, soarta naționaliștilor nemaghiari semăna a tragi-comedie. Sași, români și croați, primiseră făgăduieli sforăitoare drept răsplată pentru credința lor către împărat. Ei au luptat și suferit pentru cauza împărătească și s’au încrezut în cuvântul împărătesc. Prea curând aveau să-și dea seama cât prețuia cuvântul acela.

„...Stur și Hurban, conducătorii slovaci, credincioși împăratului, și conducătorul român Iancu, au fost prinși și închiși. Entuziasmul lor naționalist făcuse bune servicii contra ungurilor, dar de aci încolo se arăta primejdios. Tot astfel și împăratului Franz, după 1809, capacitatea de entuziasm a tirolezilor i-a părut primejdioasă.

„...Vitejii tirolezi cari se ridicaseră împotriva francezilor și se opuseseră unei forțe superioare, fură părăsiți în voia soartei.

„...E adevărat: ei s’au ridicat pentru împărat; dar rebeli tot erau!

„...Franz n’a mișcat un deget ca să salveze pe eroicul lor conducător, Andreas Hofer, de gloanțele uci-gașe ale plutonului de execuție francez. În fond, înfrângerea răscoalei tiroleze nu i-a fost tocmai neplăcută”.

Și Bagger înregistrează un strașnic cuvânt de încheiere adresat, după evenimentele dela 1848, de un maghiar învins, unui membru al naționalităților, care a mers cu împăratul:

— *Ceea ce noi maghiarii am primit ca pedeapsă, voi ați obținut ca răsplată **).

Procedura habsburgică, aplicată ireproșabil: întâiu reprimarea răsvrățiților, apoi reprimarea reprimatorilor.

În ce privește sângerosul dispreț cu care a fost tratat patriotismul tirolez în 1809, cazul n'a rămas unic.

Glaise-Horstenau, în volumul „Franz Iosefs Weggefährte” (citat de Karl Leuthner), arată cum în 1870 a fost vorba ca, în războiul franco-german, Austro-Ungaria să intervie în favoarea Franței. În consiliul de coroană ținut la 18 Iulie 1870 chestia discutată a fost aceasta: provocarea unei revoluții în Polonia, pentru ca Rusia să nu se poată mișca; iar spre a atrage pe poloni, să li se cedeze Galiția. Tot astfel să se atragă Italia, *dăruindu-i-se Tirolul de sud*. În schimb, Austro-Ungaria își anexează Bavaria, Württembergul, Badenul, Bosnia și... Valahia. Nu știm dacă prin „Valahia” acei domni, în frunte cu Franz Iosef, înțelegeau numai Muntenia sau toată România. Eduard

*) Conducătorii românilor au spus-o chiar atunci, în petițiile pe cari le-au înaintat împăratului și guvernului austriac :

„Românilor li s'a aplicat pedeapsa cuvenită răsculaților, iar acestora recompensa (cuvinită) românilor cari s'au pus trup și suflet pentru tron și împărăție” (vezi Mihail Popescu: „Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei”).

Wertheimer, biograful lui Andrassy-tatăl, spune că era vizată întreaga Românie. Tot astfel, Franz Zweibrück. Firește : dacă-i bal, bal să fie! Raportul asupra chestiunii l'a prezentat și dezvoltat ministrul de războiu, baronul Kuhn, care, în acel raport, arăta că, o dată cu schimbările teritoriale, se va putea face și o reorganizare internă a întregii monarhii, în sensul unui centralism mai strict. Pasă-mi-te, nu era încă destul absolutism!

Au luat parte la consiliu: archiducele Albrecht, cancelarul Beust, ministrul comun de finanțe Lonyay, ambii prim-miniștri Alfred Potocki și Iulius Andrassy, ministrul de războiu Kuhn. Împăratul Franz Iosef n'a vrut să intre în acțiune imediat; hotărî întâiu o declarație de neutralitate, în timpul căreia să se facă însă înarmarea necesară. Dar în interval, Germania a realizat izbânzi considerabile, și atunci planul lui Kuhn, admis în principiu, a rămas baltă.

Așa se face că Tirolul a scăpat neatins. Jertfirea lui este fapt împlinit în zilele noastre : partea din Tirol încorporată Italiei, nu este revendicată nici de Austria (care în mod oficial nici n'ar putea s'o facă), dar nu este trecută nici pe harta revizionistă a lui Hitler. În „Mein Kampf”, Hitler care a scris cartea pe când era simplu particular, se leapădă categoric de Tirol; ceva mai mult: el face declarația uluitoare că protestul germanilor din Tirolul anexat constituie o intrigă... evreească! (vezi anexa No. 7). Bine înțeles, evreii n'au ce căuta în chestia Tirolului. Abandonarea acestei

chestiuni, și de către Austria și de către Germania, își are explicația ei foarte simplă. În sistemul habsburgic, — dela care d. Hitler nu se dă în lături când îi convine — n'aveau importanță nici indivizii, nici națiunile. Împăratul și guvernul său puteau întrebuișa indivizi, grupuri și chiar națiuni întregi, în orice fel de combinații, așa cum într'o crescătorie de animale stăpânul e în drept să facă orice ar voi cu animalele sale. *)

* * *

Andrian, aristocratul foarte cuminte despre ideile căruia am vorbit pe larg, fiind pe jumătate conștient de grozăvia situației și de urmările ei inevitabile, iar pe jumătate subconștient, a cerut, încă dela 1842, înlăturarea sistemului.

*) Hitler abandonează acum Tirolul, atâta timp cât i-o dictează conjunctura de moment. Cu drept cuvânt Robert Michels spune, în „Italien von heute”, că după o eventuală încorporare a Austriei la Germania, se va pune imediat chestia Tirolului, și — adăugăm noi — nu numai în chip teoretic. Același lucru, urmează Robert Michels, se va petrece și cu Triestul. De altfel, în această ultimă privință, e interesantă declarația făcută de Franz Iosef în 1875 că „Triestul nu este o chestiune italienească ci una germană”. Recenta lovitură a lui Hitler — anularea tratatelor și militarizarea de astădată fățișă a Germaniei — trebuie să dea de gândit bine-voitorului său amic Mussolini, precum și celui alt binevoitor amic, Pilsudski.

Hitler se menține perfect în sistemul habsburgic: nu numai că mănuieste după plac și după interes „peticele de hârtie” — dar tratează și oamenii... ca pe niște petice !

XIV

Spre „Austria Mare”

Revoluția dela 1848 și toate curentele revoluționare și democratice de mai târziu, au fost, mai mult sau mai puțin, inspirate de ideile lui Andrian, primul care le-a încheat într’o formă unitară și mai precisă, căci în chip fragmentar și dispartat ele circulau de mult.

Nu mult după aceea s’au ivit gânditori și oameni politici austriaci, mai ales printre conducătorii diferitelor naționalități, cari lărgind ideile unui Andrian și ducându-le la ultimele consecințe, au propus federalizarea tuturor provinciilor și neamurilor din tot cuprinsul imperiului, pe bază națională și democratică, spre fericirea lor proprie, dar și, implicit, spre consolidarea Austriei. Cel mai strălucit dintre acești federaliști a fost Palacky, marele istoric și om politic al cehilor, părintele deșteptării lor naționale.

Palacky, naționalist și democrat, și-a dat seama că neamul său nu-și poate constitui și asigura viața națională și politică decât pe cale democratică. Pe de altă parte, el socotea poporul ceh ca prea mic și slab pentru ca, în

împrejurările de atunci, să-și poată alcătui un stat independent, aparte. De aceea el a ajuns la ideea federalizării teritoriilor și popoarelor austriace.

Redau, în prescurtare, programul lui Palacky din anul 1849, după textul complet publicat de H. Friedjung (*Österreich von 1848 bis 1860*). Federația austriacă avea să se compună din opt state naționale:

1. Austria germană.
2. Austria cehă, cu Slovachia.
3. Polonia cu Galiția, o parte a Bucovinei și partea rutenească a Ungariei.
4. Iliria.
5. Țările italienești (cu Lombardia și Veneția, cari făceau parte din Austria).
6. Grupul slavilor de sud.
7. Grupul maghiar: părțile maghiare din Ungaria și Transilvania.
8. Grupul românesc, consistând din teritoriile românești ale Galiției, Bucovinei, Transilvaniei, Ungariei și ale graniței militare.

Nu cercetăm exactitatea împărțirii teritoriale. Remarcăm în 'treacăt că slavul Palacky nu recunoaște rutenilor dreptul la un stat în cadrul federației, și îl recunoaște românilor. Palacky, care susținea că dacă Austria n'ar fi existat ar fi trebuit inventată, îi atribuia acesteia un rol bine-făcător în politica ei internă ca și în cea externă: Austria, bazată pe egala îndreptățire a tuturor națiunilor și tuturor confesiunilor — bază juridică și morală — să opuiе rezistență eficace celor două primejdii:

PALACKY

una din partea Germaniei și cealaltă din partea Rusiei țariste (H. Wendel, Kampf der Südslawen).

Kautsky, în „Habsburgs Glück und Ende”, spune :

„Cât de vechiu e programul acesta și cât de nou apare în unele părți foarte esențiale! Dacă ar fi putut să fie realizat în 1849, poate că monarhia austriacă ar ființa încă și astăzi, în deplină putere. Dar i-a fost dat să rămâie simplu proiect, de vreme ce l-au acceptat numai națiunile cele slabe. Națiunile stăpânitoare l-au respins”.

Au mai fost și alții, ca baronul Robert WALTERSKIRCHEN și Adolf FISCHHOF, cari au cerut alcătuirea Austriei — a întregii Austrii, inclusiv Ungaria, — pe baza autonomiei naționale. Fischhof, „înțeleptul dela Emersdorf”, unul dintre cei mai de seamă gânditori politici austro-ungari, — și tocmai de aceea înlăturat de la orice post de conducere — prezicea Austriei „cel mai trist viitor, dacă nu acordă complectă independență internă fiecărei țări componente”. Prioritatea limbei germane, el o socotea asigurată dela sine: naționalitățile vor simți ele nevoie de o limbă comună; și de altfel, nu vor putea și nici nu vor vroi să desconsidere prestigiul și foloasele culturei germane.

În cealaltă jumătate a împărăției, în Ungaria, situația se prezenta mai complicat: clasa stăpânitoare maghiară, vorbind în numele poporului, revendica drepturi naționale și politice. Lumea de afară credea că e vorba, în adevăr, de drepturi pentru toate neamurile și pentru toate clasele. Un democrat maghiar,

Lorant Hegedüs, a spus în această privință cuvinte foarte adevărate, confirmând și spusele anterioare ale sociologului Gumpłowicz:

„Gumpłowicz a arătat lămurit într'un studiu sociologic: după el și prietinii lui, ungurii au devenit o naționalitate și și-au întemeiat stăpânirea asupra Carpaților, pentru că în 1848 au știut să canalizeze în profitul lor curentul democratic”.

În felul acesta au fost înșelate, în cursul deceniilor, cele mai de seamă personalități ale democrației mondiale, de la Karl Marx și Beecher Stowe, până la Georges Clemenceau: toți erau ferm convinși că șefii maghiari erau oamenii cei mai toleranți din punctul de vedere național și cei mai generoși din cel social. Destule exemple dovedesc propaganda de captare a spiritelor în acest sens (vezi anexa No. 8).

În realitate, aristocrații maghiari au comis — și comit — un simplu fals, dând o aplicare specifică lor termenului *național*. În numele naționalismului lor maghiar contestau și contestă dreptul la viață tuturor națiunilor și naționalităților din Ungaria; ba excludeau din rândul națiunii maghiare pe propriii lor conaționali din păturile de jos.

Sociologul maghiar Diner-Denes o demonstrează în chip magistral, în cartea „La Hongrie”. Am pomenit despre aceasta în treacăt, mai sus, într'o notă (pag. 172). Cine vrea să cunoască mai de aproape chestiunea, să citească lucrarea lui Denes. Aci vom arăta, după același autor, una din aplicările concrete ale

concepției „naționale” pe care a inventat-o oligarchia maghiară. E vorba de revoluția dela 1848:

„Să nu uităm că din 11 milioane și jumătate de locuitori ai Ungariei în 1848, erau 6 milioane și jumătate *nemaghiari*; ba, din cele 5 milioane cari se recunoșteau maghiari, un foarte mare număr, cu puțin înainte, fuseseră încă nemți, sau vorbeau alte limbi. (În timpul luptelor pentru independență, mulți inși adoptară de bună voie nume maghiare, mai ales în populația orașelor, până atunci aproape exclusiv germană, și de asemenea printre evrei).

„Or, chiar în perioada zilelor din Martie până la războiul independenței, populația de alte limbi a întâmpinat o atitudine atât de repulsivă din partea nobilimii ungare, în cât, aproape în întregime ea a susținut pe Habsburgi în lupta contra maghiarismului.

„De altminteri, dacă aristocrația ungurească înlătură dela conducerea statului această populație a naționalităților, logic ar fi fost să cheme la colaborare cel puțin totalitatea părții maghiare a populației.

„Aristocrația n'a făcut acest lucru. Ea a refuzat până și să desființeze complet servajul; a limitat la extrem dreptul de vot și n'a asigurat secretul votului. Astfel ea și-a înstrăinat anume o mare parte a burgheziei și aproape pe toți țărani.

Și rezultatul acestei politici:

„Orgoliosul egoism care, în 1848, a împins aristocrația ungară să excludă naționalitățile și marea masă a propriilor ei conaționali dela ori-ce participare la conducerea statului, a fost, fără îndoială, pricina principală pentru care, în 1849 Ungaria a pierdut chiar și independența pe care o cucerise în Martie 1848”.

Cu toate acestea, și în Ungaria au fost, în diferite momente, oameni cu idei cam asemă-

nătoare cu ale oamenilor înaintați din Austria, dacă nu chiar atât de largi. Avem la îndemână o cărticică tipărită la Orăștie, în 1904, sub titlul „Din luptele noastre naționale” și semnată *Dr. Alexandru de Vajda-Voevod*.

Autorul citează dintr'un discurs rostit în parlament de marele Deak, în 1871 :

„In genere, dacă voim să câștigăm naționalitățile, atunci calea ducătoare la țință nu este ca să-i maghiarizăm cu orice preț, ci aceea ca să-i obișnuim a iubi relațiile ungare. Cu două lucruri sînt în curat : a voi să le stărpim ar fi o barbarie păcătoasă, chiar și atunci, dacă nu ar fi așa de numeroase, din care cauză nu este posibil să le nimicim. Să ni-i facem dușmani, nu zace în interesul nostru”.

Mai departe, d. Vaida-Voevod dă un fragment din discursul rostit în casa magnaților din Budapesta de baronul Wesselényi, la 24 August 1868. D. Vaida ne spune că „Wesselényi era orb, dar totuși mintea lui luminată vedea mai clar decât șoviniștii vechi și moderni”. Iată cuvintele rostite de el :

„Obiectul de care voiesc să vorbesc, e de cea mai mare importanță, anume: e liniștirea și împăcarea diferitelor popoare locuitoare în patria noastră. Străbat cu ochii mei sufletești prin viitorul plin de nori al patriei mele, și viitorul e mai negru decât noaptea ochilor mei. Văd o singură rază, și palidă e și raza aceasta !

„...Pacea și înțelegerea ne mai pot mântui !

„...Ne mai rămâne deschisă deci numai o a treia cale, a ne uni din inimă cu naționalitățile, a lega alianță cu ele, a le îmbrățișa ca pe niște surori, și a le face părtașe de toate drepturile ca pe niște fiice ale constituției comune”.

Stăpânitorii maghiari n'au primit însă aceste idei largi și sănătoase. Ei au continuat să asuprească naționalitățile, iar printre naționalitățile asuprite se afla și... cea maghiară. D. Vaida-Voevod spune în lucrarea citată :

„Biata naționalitate maghiară e tot pe atâta de stoarsă și lipsită de drepturi din partea detentorilor forței publice a statului, ca și ori-care altă naționalitate din patrie, ba în multe privințe ea are chiar o soartă mai vitregă. Dacă nu ar fi așa, atunci *nu* elementul maghiar ar emigra în număr *mai* mare, și *nu* între maghiari ar cuceri teren *mai* larg socialismul internațional.

„Pe bieții maghiari de pe Alföld, ori de dincolo de Dunăre, noi nu-i urâm, ci din contra, vedem în ei soți de suferințe”.

Mulți intelectuali și oameni politici maghiari au judecat astfel. Între aceștia au fost: Oscar Iaszi și toți învățații din jurul lui — sociologii de cari am pomenit — a fost Iulius Justh, șeful partidului independenței, și a fost Michael Karolyi, urmașul la șefia partidului.

Karolyi, în volumul „Gegen eine ganze Welt”, face o expunere amănunțită a modului său de a vedea. *Nu putea fi vorba* de maghiarizarea forțată a naționalităților, întâiu pentrucă, în genere, nu se mai poate face în zilele noastre nici un fel de desnaționalizare cu sila. Numai pe calea guvernării desăvârșită democratice se obține apropierea, împrietinirea, care, pe urmă, poate să ducă la consecințe și mai radicale. Astfel, francezii au știut să câștige pe alsacieni și chiar să-i francizeze într'o bună măsură (ziemlich zu französieren), pentru că le-au adus instituțiile democratice și

MICHAEL KAROLYI, CU FAMILIA

amintirile nezdruincinate ale Revoluției. Apoi, în general maghiarii n'au o mare putere de-a asimila, pe când românii de pildă — vorbește Karolyi — „au putut înghiți, uimitor de repede, multe insule și insulițe maghiare din Transilvania”. Și noi complectăm spusele lui Karolyi, amintind că aceasta se întâmpla deși românii erau împiedicați în expansiunea lor culturală, se făceau greutățile cele mai mari școalelor și presei lor, și se interzicea intrarea în Ungaria presei române din regat. Ba, guvernul dela Budapesta a găsit mijlocul să meargă și mai departe: a poruncit oprirea și a ziarelor românești din regat cari pe baza convențiilor poștale aveau numai să treacă prin Ungaria (vezi anexa No. 9). Asemenea procedee nu puteau duce la împăcare; și numai împăcarea *adevărată* și sinceră, era soluția: singura soluție favorabilă pentru ambele părți și *mai ales* pentru Ungaria.

Dar acestea le vedeau clar oameni ca Iaszi și Karolyi, le vedea sau le simțea un om ca Justh, care murind prematur n'a mai apucat să joace rolul de seamă ce i s'ar fi cuvenit. Conducătorii de fapt ai Ungariei nu vedeau și nu înțelegeau nimic. Karolyi relatează o convorbire avută cu Tisza, în cursul unor tratative privitoare la legea electorală. Tisza a declarat categoric că întâiu trebuie complect maghiarizate cele zece milioane de nemaghiari și pe urmă va putea fi vorba de democrație în Ungaria. Așa vorbi Tisza în 1910!!

E cea mai puternică dovadă că în Ungaria, ca și dincolo, în Austria, clasa stăpânitoare a

fost incapabilă să înțeleagă adevărata situație. In paranteză vom releva un fapt — am zice extrem de amuzant, dacă n'ar fi covârșitor de trist: pătura stăpânitoare ungară n'a înțeles nici până astăzi. Contele Apponyi, minte strălucită și totuși puțin înțelegătoare, și-a primblat zadarnic la Geneva resturile unei mândre longevități, autentic și bizar simbol al trecutului care rezistă; printre oameni cari trudesec amar să clădească un viitor, el stăruia să învie acel trecut, dintre făuritorii căruia și fusese. Dar din discursurile lui Bethlen se vede că nici aristocrații mai tineri, conducători politici efectivi, n'au făcut un pas în priciperea vremii (vezi anexa No. 10).

Desigur, Palacky a avut dreptate pentru vremea lui, când a crezut că cehii n'ar putea constitui un stat aparte.

Virginio Gayda, cunoscutul ziarist și scriitor politic italian, scria încă în volumul „La crisi di un impero”, apărut în 1913:

„In fond, popoarele slave dela nord (din partea de nord a Austriei) ar folosi prea puțin din despărțirea de Austria. Ce ar însemna de pildă cehii, uniți într'un mic stat independent, ca Serbia și Bulgaria? — un popor sărăcit de o dată, înăbușit, fără apărare la nord și la sud în potriua presiunii germanilor din Germania și a germanilor din Austria.

„...Cehii și polonii pot striga în contra guvernului în chestia învățătorilor și a preoților, fără să uite, cu toate acestea, că interesul lor cel mai vital este să păstreze Austria”.

Azi faptele dovedesc nu numai că statul cehoslovac era posibil, dar că era necesar,

inevitabil, de vreme ce imperiul austriac nici nu s'a putut menține.

Este evident că Virginio Gayda s'a înșelat în 1913. Palacky a avut însă dreptate pentru vremea lui. Dar în altă privință Palacky a avut dreptate și pentru vremea lui și pentru cea de azi: în convingerea că un stat ceh, cu viață națională fericită, e posibil numai într'o alcătuire democratică.

În punctul acesta avem mărturia faptelor — statul cehoslovac așa cum se prezintă — dar mai avem și impresionanta spovedanie a lui Masaryk, elevul lui Palacky și urmașul lui la conducerea poporului ceh: căci Masaryk ar avea de fapt această calitate de conducător, așa cum a avut-o și Palacky, chiar dacă n'ar fi investit cu titlul oficial de președinte al republicii. În „Die Weltrevolution” Masaryk spune :

„Înainte de războiu s'a exprimat adesea — și îndelung — îndoiala dacă națiunea noastră și, în genere, o națiune mică, poate fi independentă. Din aceste îndoeli a răsărit vorba cunoscută a lui Palacky despre necesitatea Austriei ca federație a naționalităților.

„Mă conduc bucuros după Palacky, și de aceea mi-am dat seama întotdeauna de greutatea și de problemele deosebite ale unei națiuni mici. Cu toate acestea *am crezut* în puțința independenței noastre!

„Aceasta am exprimat-o în studiile mele cehe. Și din această credință a luat naștere toată politica mea și toată tactica mea politică; în această credință m'am hotărit, în războiul mondial, la lupta împotriva Austro-Ungariei.

„Am socotit posibilă independența noastră, dacă noi, — cum a cerut-o Havlicek — ne vom păstra

sănătoși moralmente și vom fi gata întotdeauna să ne apărăm libertatea; dacă vom avea destulă înțelegere pentru o politică cuminte și cinstită înăuntru și afară; dacă ne vom câștiga simpatii în Europa, și, însfârșit, dacă în Europa democrația se întărește : în regimul de democrație generală nu este posibilă asuprirea unei națiuni de către alta; libertatea democratică înlesnește și națiunilor mici independența.

„Aceasta o dovedește istoria Europei începând din secolul al 18-lea: dela marea revoluție, cu progresele democrației, popoarele mici și asuprite se liberează unul după altul”.

Pe când Masaryk se gândea la independența cehă — el primea eventual, numai drept etapă fericită, o Austrie federală democratică, dacă ea s'ar putea întemeia, — alții urmăreau tocmai această federalizare ca soluție definitivă.

Astfel, partidul social-democrat austriac a înscris în programul său dela Brünn, în anul 1899, următoarele puncte:

1. *Austria se transformă într'un stat federal de naționalități.*

2. *În locul țărilor de coroană istorice, se fixează corpuri de administrație autonomă, delimitate după criteriul național. Legile și administrația lor se efectuează prin Camere naționale, alese pe baza votului universal egal și direct.*

3. *Toate teritoriile administrative autonome ale uneia și aceleleași națiuni, constituiesc împreună o obștie unitară din punctul de vedere național, care îngrijește, în mod complex autonom, de interesele ei naționale.*

4. *Drepturile minorităților naționale vor fi*

apărate printr'o lege specială, votată de parlamentul central.

5. Nu recunoaştem nici unei naţiuni un drept predominant, de aceea respingem cererea unei limbi de stat; în ce măsură e nevoie de o limbă mijlocitoare, aceasta o va hotărî un parlament central.

În acelaşi timp Otto Bauer, teoreticianul şi mai târziu şeful partidului socialist austriac, şi Karl Renner (Rudolf Springer) care nu aderase încă oficial la mişcarea socialistă, au scris studii teoretice, cum şi lucrări de propagandă, în sensul acestei idei. Social-democraţia austriacă n'a încetat un singur moment să lupte pentru realizarea programului dela Brünn. Astfel, în ajunul războiului, congresul dela Teplitz, — întrunit la 28 Septembrie 1913, — a votat o moţiune care se termină astfel :

„Falimentul naţionalismului burghez a deschis drumul spre autonomia naţională. Austria va fi o federaţie de popoare libere, sau nu va mai fi de loc”.

Nimeni — nici autorii moţiunii — nu şi-a închipuit că avertismentul pe care-l cuprinde se va realiza atât de repede!

Totuşi, scrierile socialiste în sensul acestei moţiuni, în deosebi ale lui Karl Renner, au făcut mult zgomot. Dar cel mai mare succes l-a obţinut Aurel C. Popovici, în 1906, cu volumul intitulat „Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich”, — Statele-Unite ale Austriei Mari.

Cartea lui Aurel C. Popovici

Aurel Popovici a fost un învățat și un cugețator de seamă. Dar el mai aducea în luptă și altă însușire, mai puțin favorabilă. Aurel Popovici era un fanatic. La moartea lui prematură (în 1917), d. N. Iorga i-a închinat un necrolog pătruns de vechea admirație, la care se adăuga firește și sentimentul de îndurerată simpatie; dar autorul nu renunța la dreptul de critică:

„...Nici o exagerare nu-l înspăimânta pentru a dovedi și mai bine că soluția lui singură poate, trebuie să fie primită.

„...Monstruoasa teză a lui Houston Stewart Chamberlain: că orice e bun în omenire trebuie să fie german, că Rafael, Michel-Angelo, toată lumea genurilor italiene creatoare sînt de rasă germanică, precum dovedește o șuviță de păr blond, un zâmbet de azur în ochi ori un poetic nume teutonic la mamă, la bunică, a găsit la Aurel Popovici nu un sprijinitor, ci un fanatic. A crezut în ea mai mult decât proorocul Mahomed în soliile arhangelului Gavriil, pentru care a pus lumea sub sabie pentru vre-o mie de ani.

„De Romani nu mai avea nevoie autorul vestitei Replice, o dată ce toată lumea știa că dela Roma venim; dar trebuia ca Duhul Sfânt să fi vorbit nemțește Apostolilor în ziua de Duminica Mare, trebuia ceva ca această enormitate pentru ca toate neamurile să exclame „Grossösterreich”, Austria Mare. El a apărut acest ideal de bună și veșnică Austrie Mare, l'a reprezentat.

„Era parcă însăși această mare Austrie, vorbind românește cu suflet nemțesc și băgând cu buzduganul „ideile sănătoase” în capetele sfărâmate pentru că zăboviseră o clipă în a striga: „Trăiască tata nostru, Impăratul”. Toată masivitatea absolutistă a monstrului îmbrăcat în pielea popoarelor jupuite anume pentru aceasta, era întruchipată în trupul și fața, în visul și scrisul, în glasul și pasul lui”.

În același fel vorbise d. Iorga, la timp, despre cartea de căpetenie a lui Aurel Popovici. Dintr'un lung articol publicat de d. N. Iorga în „Sămănătorul” dela 2 Aprilie 1906, extragem:

„Dacă tinerii cari aștern pe hârtie franțuzește sau nemțește dorinți sentimentale ajută mai mult cariera lor decât mersul nostru, altfel este cu acei cari, studiind pe deplin un subiect în legătură cu viața românească, îl expun sistematic și hotărît, cu toată știința și toată conștiința, într'o limbă europeană.

Așa se întâmplă astăzi cu d. Aurel C. Popovici, care a trezit mișcare în cercurile ziariștilor și cugețătorilor politici și poate chiar ceva luare aminte în lumea mai puțin impresionabilă a oamenilor politici din deosebitele țări, prin cartea sa „Statele Unite ale Austriei Mari”, apărută la Leipzig câteva săptămâni în urmă.

...Față de „Statele Unite ale Austriei Mari” pot fi multe puncte de vedere; unii pot zice: ce ni e nouă

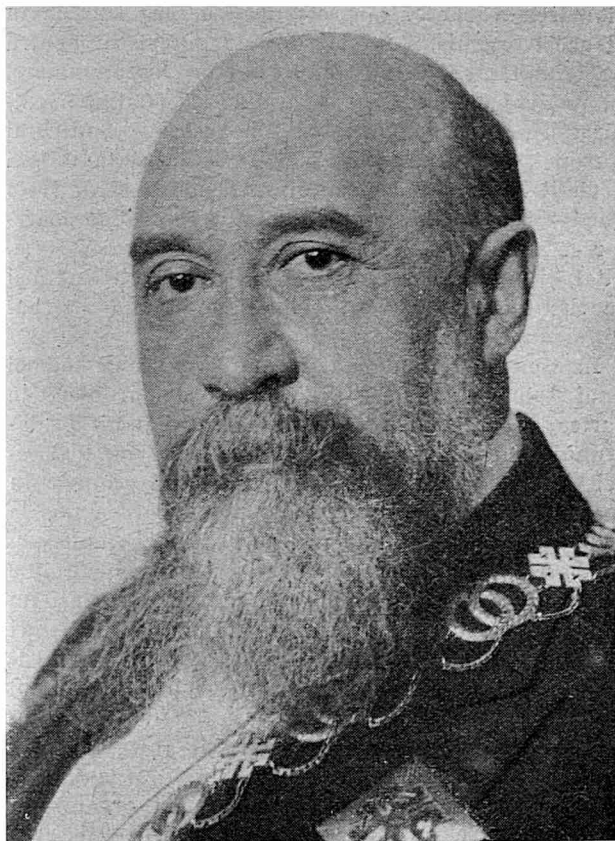

AUREL C. POPOVICI

Austria Mare, Mică sau Mijlocie? Am gustat în de-ajuns și nu mai putem primi nici din paharul de argint curat al naționalismului celui mai sincer, precum este al d-lui A. Popovici. Alții pot zice: dacă este vorba să nu fim cum am dorit, de ce să mai schimbăm și să punem capul nostru sănătos supt alte evanghelii? Activiștii sunt slobozi să creadă că în cercul de astăzi pot lucra mai bine de cât în cercul de mâne.

Cum se vede, sînt multe feluri de a judeca o carte din punctul de vedere al tendințelor sale, oglindite în chiar titlul celei de față, și, dacă nu se poate răspinge cu totul părerea d-lui Popovici, are totuși dreptate și acela care crede că, odată ce se vede că nu putem trăi, este tot una dacă ne înecăm în lac sau dacă ne înecăm în fântână.

...Dar într'o revistă literară și culturală, pentru altceva decât pentru aplicațiunile lor materiale trebuie să se judece cărțile și, în afară de această aplicație, „Statele Unite ale Austriei Mari” are o îndoită însemnătate care nu se poate înlătura prin telegramele neplăcute nouă care sosesc astăzi și pot sosi mâne, și nici prin părerea fiecăruia asupra scopului politic, asupra programului de viitor căruia îi servește propaganda acestei puternice cărți. Anume: nicăeri nu va găsi cineva adunate cu atîta străduință, informațiuni așa de felurite, așa de cu gust puse la o parte, ca în volumul de acum al cugetătorului politic ardelen. O astfel de lucrare poate sluji de temei unei literaturi polemice întregi, pe acest teren. În al doilea rând, este atîta putere de a frămînta acest mare subiect, de a rîndui și folosi atâtea știri de atâtea feluri, culese din atâtea locuri, este atîta energie de stil, care arată un scriitor de chemare, încât aceste însușiri, care au câștigat d-lui Popovici stima străinilor și chiar a dușmanilor sistemului și teoriei sale, trebuie să-i asigure recunoștința noastră fiindcă s'a impus astfel încă un nume românesc atenției publicului celui mare al Europei”.

N. IORGA

Iar d. C. Stere în „Viața Românească”, scria, între altele:

„...Problema, ce se dezbate astăzi în toată întinderea dintre Carpați și Alpi, dintre munții Bohemiei și marea Adriatică, — este următoarea: va găsi în el acest organism de stat destule puteri vii pentru ca, triumfând în contra factorilor de descompunere, să redevie un puternic centru de gravitațiune, cultural și politic, pentru toate popoarele din Sud-Estul Europei, cari n’au ajuns încă la așezarea definitivă a vieții lor naționale; sau el va fi sfărâmat în vre-o douăzeci de bucăți, impunând astfel tuturor popoarelor ce au conviețuit atâta timp în acest cadru, — și, fatal, și popoarelor vecine, — greaua sarcină de a-și reconstitui viața lor națională și de stat pe alte baze, și după linii de cristalizare.

În asemenea condițiuni ne pare firesc, că tocmai unui Român se datorește studiul acestei probleme în cartea, pe care un mare ziar vienez a numit-o „das grundlegende Werk” (opera fundamentală) și al cărei titlu l-am ales și noi pentru această cronică. În această lucrare d. Aurel C. Popovici, care a dus la noi zece ani o viață modestă de profesor, se releva-ză ca un adevărat om de stat, — cu toate calitățile și, dacă voiți, cu defectele omului de stat, deși nu se sfiește să susțină reformele cele mai radicale, ori de câte ori ele sunt indispensabile pentru scopul imediat ce-l urmărește, — se menține însă tot timpul în limitele politice practice și reale; considerațiunile de dreptate absolută, de simetrie abstractă, precum și arhitectonica pur raționalistă, — îl lasă rece. E caracteristic, că revoluționând toată organizația Austro-Ungariei, propunând un întreg proiect de constituție pentru viitorul Imperiu federal, delimitând teritoriile statelor particulare nu după „individualități istorice”, ci după considerațiuni pur etnice, — d. Aurel Popovici în acelaș timp nu se atinge de situația actuală a provinciilor Bosnia și Herzegovina (precum nici nu-și întinde planurile de reorganizare asupra peninsulei balcanice, etc.), — vădit, fiindcă

nu vrea să ridice vreo problemă de ordine internațională, a cărei rezolvire nu ar sta numai în puterea Imperiului Austro-Ungar.

Ministrul vienez, patriot și credincios împăratului, dar cu mai multă pătrundere și bărbăție decât sfetnicii săi actuali, nu ar fi procedat altfel.

...Dar se vor găsi în jurul tronului Habsburgilor oameni de stat, înțelepți și puternici, cari să realizeze acest minimum?

În această privință se îndoiesc înșiși publiciștii cei mai bine inspirați din Austria.

Așa de pildă ziarul vienez „Reichspost” din 4 Martie 1906, în articolul de fond consacrat cărții d-lui A. C. Popovici, scrie:

„Nu știm dacă conducătorii Statului nostru vor avea curajul să întreprindă o astfel de reconstrucție a Marii Austrii, — dar știm că o mână puternică ar fi încă în stare s'o realizeze. Se va găsi oare omul puternic, pe care-l dorește țara? — E vremea să vie, — ca să nu fie apoi prea târziu”...

Și aci e tot tragicul situațiunii..

Cât timp „bătrâna monarhie” trăia sub regimul concepțiunii patrimoniale de stat, toate mergeau de minune, și diferitele țări și popoare cari o compun, se alăturau sub administrația birourilor vieneze, ca și moșiile sub acelaș proprietar.

Dar au trecut de mult acele fericite timpuri, când — cum spune autorul nostru — prințul Schwartzberg putea să spună popoarelor Austriei, că ele trebuie numai să asculte poruncile autorităților, să plătească dările, iar pentru satisfacerea trebuințelor sufletești — să meargă la biserică.

Nici încercările de a reveni la absolutismul unitar, nici centralismul utopist al lui Schmerling, nici „federalismul” confuz al lui Hohenwart, nici lipsa de orice sistem a lui Taaffe, — nici politica naționalistilor — „sistematică”! — din Ungaria, — n'au putut da vreo așezare trainică vieții politice.

...Fruntașul ardelean dovedește, cu argumente la cari nu se poate răspunde, că salvarea nu poate fi

decât în transformarea Austriei într'un stat federal, pe baza individualităților naționale, nu „istorice”, și ne prezintă un plan detaliat de reorganizare : cincisprezece teritorii naționale autonome (toți românii din Ardeal, Ungaria și Bucovina formează un singur stat național), un parlament federal, o armată comună, o uniune vamală, etc., (autorul cunoaște bine literatura germană asupra „Staatenbund” și „Bundesstaat”, și preconizează principiile de organizare a unui „Bundesstaat”, — după tipul Statelor-Unite din America) — astfel ca să fie asigurate maximum de putere a statului, cu maximum de libertate națională.

Impărtășim și noi dorința d-lui A .C. Popovici, ca „bătrâna Impărăție” să fie salvată, credem și noi că ea poate îndeplini o mare misiune aci, în Sud-Estul European, dacă se va transforma pe bazele arătate, devenind un centru de cristalizare al vieții culturale și politice pentru toate neamurile din valea Dunării și Balcani, — într'o formă sau alta, compatibilă cu independența lor reală și cu desvoltarea neștirbită a individualității lor etnice (— cel ce aruncă numai ochii pe harta acestei părți din Europa își va da seama numaidecât de necesitatea evoluțiunii politice în această direcție). Dar d. A. C. Popovici merge mai departe, și aci e partea cea mai vulnerabilă a operei sale, — anume, d-sa afirmă că Imperiul Habsburgic e indispensabil pentru viața și evoluția politică sănătoasă a Europei, — credință împărtășită de toți oamenii politici din Imperiul vecin, și care explică, în parte acel „sans façon”, cu care sunt tratate naționalitățile.

Socotim însă că au trecut și acele vremuri când un ceh, și un mare patriot ceh, Palacky, a fost silit să spună: „dacă Austria nu ar fi existat, ar fi trebuit inventată”...

...Oamenii de stat din Austro-Ungaria trebuie să-și dea seama de situația schimbată, — fiindcă altfel e în adevăr în joc însăși existența Imperiului și toată istoria universală poate fi îndrumată pe alte căi.

C. STERE

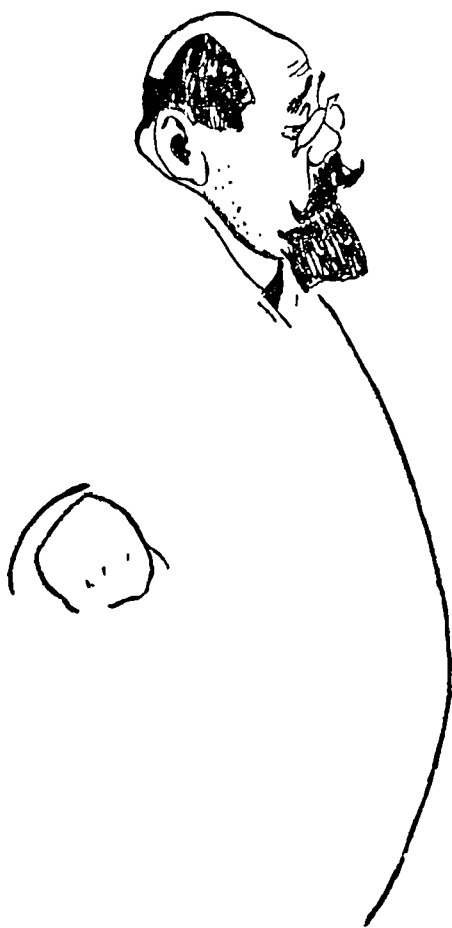
Insuși d. Popovici pune degetul pe rană când se întreabă: „În ce situație vom fi noi (împărăția Habsburgică), dacă Rusia căpătând o constituție democratică, va acorda înaintea noastră o largă autonomie națională diferitelor naționalități din sânul său: Polonilor, Finlandezilor, Livonilor, Românilor, etc?” („Die Vereinigten Staaten” p. 207).

„Prin cartea sa, atât de loială și atât de moderată, — și tocmai fiindcă e loială și moderată, Aurel Popovici a adus un serviciu imens și cauzei românești și opiniei publice europene: ea e un memento și pentru noi și pentru vecinii noștri — astăzi Europa întreagă cunoaște situația adevărată și problema adevărată”.

* * *

Am socotit necesar să dăm aceste extrase din aprecierile d-lor N. Iorga și C. Stere, cari dezvoltau pe atunci acțiuni paralele și adesea chiar identice. Ei erau cei mai ascultați frunțași ai culturii românești. Firește însă că pentru Popovici prezinta cel mai mare interes primirea ce i se făcea în Austria.

Cum se vede din articolul d-lui Stere, ziarul „Reichspost”, oficiosul partidului creștin-social și al archiducelui Franz Ferdinand, a îmbrățișat călduros programul lui Popovici și nu mai aștepta de cât pe omul care să-l aplice. Lucrul e firesc, și e cazul să spunem că în coadă e... nu veninul, ci mierea. Dar cartea lui Popovici a fost bine primită și de socialiști, în deosebi de specialistul în materie, Karl Renner. Imediat după apariția volumului lui Popovici, Renner a vorbit despre el în cartea „Grundlagen und Entwicklungszielen der Österreich-Ungarischen Monarchie”:

KARL RENNER

Desen de Sihulsky

„Cartea, scrie Renner, a fost imediat interzisă în Ungaria, ceea ce va contribui mult la răspândirea ei foarte meritată. Austriacii cari se tem că în asemenea studii vor da de utopiile cele mai sterile, găsesc în această carte cel puțin foarte mult material istoric și politic, care, numai el, și încă ar face ca scrierea să merite a fi citită. Acest material trădează un scriitor foarte îndemânatic, cu înaltă cultură, bine informat în literatura politică a francezilor, englezilor, germanilor, maghiarilor și românilor — așa cum maghiarii n’au la fel, iar germanii austriaci abia dacă vor fi având. Dovadă suficientă că naționalitățile ungare nu sînt alcătuite din niște bieți barbari inculți, cum ar vrea să ni-i înfățișeze maghiarii”.

O notiță atât de entuziastă din partea unui savant care lucra în aceeași specialitate — și scotea cărți în aceeași chestiune, constituie o dovadă de nobilă dezinteresare. Putem deci privi ca foarte obiectivă și critica pe care Renner i-o face mai târziu lui Popovici. Renner avea să fie cancelarul socialist al republicei austriace și, apoi, președintele socialist al ultimului parlament austriac. Evident, socialistul Renner nu putea să fie de acord cu unul din cei mai hotărîți oameni de dreapta.

În 1930, în „Was soll Österreich werden”, Karl Renner vorbește despre *ce-a fost* mișcarea pentru „Gross-Österreich”, care se întemeia, zice el, pe titlul cărții lui Aurel Popovici. Partizanii acestei mișcări, inspirându-se din doctrina socialistă — am văzut programul dela Brünn — au alterat tocmai caracterul democratic al ideii! Și doară însuși Popovici, care a împrumutat din Renner și din Otto Bauer, recunoaște că a pornit, în primul rând, dela

Palacky, campionul democrației, al cărui strălucit elev este Masaryk!

Și atunci Renner scrie despre „marii-austriacizanți” :

„Insușindu-și părți însemnate din programul social-democrat, ei nu s’au gândit de loc să recunoască și să valorifice muncitorimea austriacă și ungară, cum și forța ei spirituală și reală. Or, fără această forță, Austria veche, corporatist-reacționară și semi-feodală, nu se putea reînoui. Inșă ei (cei din grupul Gross-Österreich) nici nu erau dispuși să acorde națiunilor mai mult decât o *aparență* de neatârnare politică: erau doară prea legați de interesele clericale și birocratice!”

Firește, un program federal reacționarizat, avea șanse să-i convie archiducelui Franz Ferdinand. De altfel, acesta avea de mult idei federaliste. Meritul lui Aurel Popovici stă în faptul că le-a dat formularea științifică. Popovici a devenit astfel teoreticianul federaliștilor austriaci de dreapta.

D. C. Stere, în articolul din care am reprodus mai sus, releva prudența cu care Aurel Popovici s’a ferit de-a atinge, în cartea lui, vre-o chestiune legată de problemele internaționale. El vorbea numai de teritoriile pe cari le ocupau românii de peste munți în monarhia austro-ungară, și nu făcea nici o aluzie la România liberă, — România mică de atunci. Cu drept cuvânt d. Iorga spunea: „de ce să mai schimbăm și să punem capul nostru sănătos sub alte evanghelii?” — când „este tot una dacă ne înecăm în lac sau dacă ne înecăm în fântână”.

Vom vedea mai departe că în intimitatea

meditațiilor lui politice, Aurel Popovici îngloba toată românimea — pământ și oameni — în complexul său austriac, reluând astfel vechiul proiect al unui Ioan Maiorescu.

Cu un asemenea îmbelșugat adaus, planul, bun sau rău pentru români, va fi apărut cu atât mai atrăgător archiducelui Franz Ferdinand, presupunând că el a luat cunoștință de întreg planul, cu adaus cu tot.

* * *

În această chestiune mai aflăm ceva nou : într'un interview acordat „Curentului” (16 Ianuarie 1935), d. C. Stere arată că volumul lui Aurel C. Popovici de care ne-am ocupat în acest capitol a fost editat cu fonduri date de guvernul român, ministru de interne fiind Vasile Lascar și ministru de finanțe Emil Costinescu. Prin urmare, guvernul liberal simpatiza cu ideile lui Aurel Popovici.

Vasile Lascar a murit de timpuriu. Costinescu a apucat războiul mondial și se știe că s'a manifestat ca fervent antantist: prin urmare își pierduse toate iluziile „mari-austriace”.

De altfel, după izbucnirea războiului mondial, însuși Aurel Popovici și-a văzut risipită himera „Austriei Mari”; și atunci — scrie d. N. Iorga în necrologul citat — „și atunci omul care se deprinsese a nu trăi pentru altceva, s'a năruit”.

XVI

Franz Ferdinand și Austria Mare

Încă în 1895 Franz Ferdinand i-a expus generalului Margutti concepția sa federalistă. Iată cuvintele lui, așa cum le redă Margutti în „Tragedia Habsburgilor” (cităm după versiunea franceză):

— *Dacă vrem ca puterea centrală să cuprindă părțile și să le amalgameze în masa dorită, trebuie neapărat ca ele să fie mici, minuscule. În acest scop voi face din Ungaria patru frânturi, din Boemia două; și din celelalte țări, atâtea câte vor fi necesare. Fiecare parcelă, înzestrată cu o autonomie nemărginită în gestiunea afacerilor ei interioare, va trebui, în ce privește lucrurile exterioare și armata, ca și administrația centrală, să se supună unui guvern general, a cărui limbă oficială va fi exclusiv cea germană. Această limbă va deveni, încet-încet și pe nesimțite, patrimoniul tuturor popoarelor confederației, vehiculul civilizației lor comune.*

Pe atunci Franz Ferdinand își închipuia federația țărilor austriace cam în felul Statelor-Unite ale Americii, cu deosebirea numai că federația austriacă avea să fie mai omogenă decât cea americană (Dumnezeu știe cum a putut Franz Ferdinand să-și închipuie așa ceva!). Archiducele declara că dacă lucrul nu va fi posibil în bună pace, îl va realiza cu forța :

— Rezistența ungarilor intră în prevederile mele. Odată mai mult Ungaria va trebui cucerită cu sabia.

Și, în aceeași convorbire:

— O să găesc eu radiera cu care să-i șterg pe unguri de pe harta monarhiei.

Sabia și radiera! Ca blazon e frumos și sugestiv; dar ca program practic nu e destul să invoci sabia și radiera; întrebarea e cum poți ajunge să le mânuiești, și dacă o poți face cu folos. Aceasta o relevă Viktor Bibl în „Thronfolger” :

„Lui Franz Ferdinand îi plutea pe dinaintea ochilor o Austrie Mare: întoarcerea la vechea concepție imperială dela 1804. Intr’o zi i-a spus foarte drastic lui Conrad von Hoetzendorf : — *Dacă ași putea, ași vopsi toată monarhia în negru-galben !*

„Mai puțin clar e însă pe ce cale credea moștenitorul că-și va putea realiza acest ideal. Franz Ferdinand, care avea o atitudine atât de hotărâtă față de împărațescu-i unchiu, manifestă în punctul acesta o șovăire cu totul ciudată”.

La un moment dat s’a spus că archiducele a părăsit ideea „Austriei Mari”. Unul dintre cei cari au spus-o a fost Bresnitz von Syda-

çoff, un austriac austriacizant, care vedea mântuirea în ideea conservatoare pură, fără nici o complicație națională. În 1912 Sydaçoff a scos o carte intitulată „Vom Habsburgischen Kaiserhof”. Soluțiile propuse de el pentru salvarea Austriei, nu s’au dovedit mai bune decât ale altora; cu toate astea, e bine informat pentru trecut și clar-văzător pentru ce avea să vie.

Așa, la pagina 167 spune:

„Prin anexarea Bosniei și Herțegovinei problema sud-slavă a devenit, în chip formal, o chestiune de a fi sau a nu fi pentru monarhia habsburgică”.

Această enunțare sună foarte simplu astăzi. Pentru vremea aceea apare surprinzătoare. E adevărat că Șuvaloff (citat de René Pinon în volumul „François Joseph”) a spus încă în 1882:

„Nu mi-ași fi închipuit niciodată că dificultățile pe cari Austria le întâmpină în Bosnia-Herțegovina, sunt atât de considerabile. Partea cea mai rea, în această cesiune de teritoriu, este că, după adâncă mea convingere, ea amenință, în viitor, pacea Europei. De acolo va porni când-va racheta care va aprinde pulberea”.

Cu toate că, prin urmare, Șuvaloff a făcut această tragică profeție încă din 1882, meritul lui Sydaçoff e destul de mare că a făcut-o și el, în 1912, dacă ținem seama că n’au văzut acest lucru nici Aehrenthal, care a anexat Bosnia-Herțegovina, nici Berchtold care a declarat războiul Serbiei, deschizând astfel războiul mondial. Incât, Bresnitz von Sydaçoff e un scriitor care trebuie luat în serios

și cartea lui prezintă interes. Sydaçoff vorbește într'însa și despre mișcarea pentru Gross-Österreich. La pagina 206 promite discreție:

„De aceste lucruri ne putem atinge numai cu aluzii de ordin general, căci dacă am vrea să facem comunicări amănunțite, ar trebui să alunecăm în indiscrețiuni, la cari — dat fiind că materia e atât de delicată — e preferabil să renunțăm”.

Astfel predispus la discreție, autorul arată de ce atunci — în 1912 — mișcarea pentru Austria-Mare era deja în declin. Și după o serie de fapte explicative, îl dă și pe acesta:

„Unuia dintre conducătorii mari-austriaci i s'a comunicat din partea unui for catolic cu autoritate, că în nimicirea Ungariei nu se vede un avantaj pentru cauza catolică, de vreme ce de această nimicire s'ar lega primejdia distrugerii episcopatului ungar; și e de cumpănit serios dacă ideea Austriei-Mari n'ar folosi mai mult ortodoxiei decât bisericii catolice. Roma n'are nici interes, nici motiv, să părăsească pe ungurii catolici, în folosul sârbilor și românilor ortodocși. Deci, și Roma a întors Austriei spatele, iar inovațiilor preconizate le-a preferat păstrarea formei de stat dualiste. Cu cine și mai ales pentru cine să se mai fi făcut Austria-Mare?”

Așa vorbea Sydaçoff înainte de războiu. După războiu, contele Sforza spune ceva care completează relatările de mai sus:

„Vaticanul, cu tot *pietismul* (sic!) ducesei de Hohenberg, nu era tocmai sigur, nu zic de manifestațiile religioase ale moștenitorului, dar de reformele politice pe cari le plănuia. Se alarmaseră destul pe acolo de planurile celui alt moștenitor, Rudolf, pe care cu un suspin de ușurare l'au văzut dispărând (iar suspin de ușurare! nota traducătorului).

„La Vatican cea mai mică reformă este în totdeauna privită cu ochi bănuitori; statu-quourile à la Franz Iosef par acolo mai puțin îngrijitoare”.

Sforza, în dubla-i calitate de diplomat italian și de diplomat care și-a exercitat meseria la Viena, este de sigur bine informat.

. * *

Acum, față de lămuririle pe cari ni le dau amândoi, — Sydaçoff cu o discreție destul de străvezie și Sforza fără nici un angajament de discreție, — se pune întrebarea: era Franz Ferdinand omul pe care să-l impresioneze ideile și dorințele Vaticanului? Răspunsul e, fără șovăire, afirmativ: archiducele era un catolic fervent și fanatic.

În această privință, același colonel Dumansky de care a fost vorba mai sus, povestește o anecdotă autentică și foarte caracteristică:

Franz Ferdinand a fost extrem de revoltat când s'a înlesnit sinuciderea faimosului spion Redl.

— E o barbarie! a strigat archiducele.

Cei de față au rămas surprinși, întrucât tradiția militară, bine și solid stabilită — urmată cu sfințenie în mod constant — impunea acest procedeu: era ultima grație acordată ofițerului care se făcuse nedemn de rangul său: i se dădea un revolver ca să se pedepsească singur, în loc să mai umilească uniformă și gradul, prin prezentarea în fața judecății.

Franz Ferdinand s'a explicat, într'o explozie de furie:

— Sinuciderea e o faptă necreștinească. Cum poți lăsa un om să moară fără împărtaşanie? Chiar dacă ar fi de zece ori porc de câne! (Schweinehund)! Orice ticălos, dus la spânzurătoare, primește întâi bine-cuvântarea religiei. De altfel, porcul ăsta de câne ar fi trebuit trimes la spânzurătoare — și l'ași fi lăsat bucuros să se bălăbănească în aier; dar sinuciderea e necreștinească.

Este adevărat că, măcar o dată în viața lui, Franz Ferdinand a umblat și el cu gândul sinuciderii — sau cel puțin a spus că umblă. În 1900 l'a amenințat pe primul-ministru Koerber — deci pe împărațul — că se sinucide dacă nu e lăsat să se însoare cu Sofia de Chotek. Lucrul era spus cu oarecare aproximație în scris (vezi corespondența din April 1900, redată mai jos), și foarte categoric, verbal. Dar atunci era amorezat; și apoi era în joc propria lui persoană. Când e vorba de altul, omul poate fi obiectiv. Adevărata lui credință despre păcatul sinuciderii, este cea manifestată cu privire la Redl.

Conrad von Hoetzendorf povestește un incident survenit la manevrele din 1913. Franz Ferdinand i-a făcut aspre muștrări, pentru că nu s'a dus la biserică. Bibl, după care dăm și noi mărturisirea lui Conrad, mai spune că, întocmai ca și Franz Iosef, acest Franz II — numele sub care avea să domnească Franz Ferdinand, — își împărțea „supușii” în două categorii: bine-cugetători și rău-cugetători.

„Pretutindeni, la orice autoritate, își avea oame-nii de încredere, cari țineau cu grijă listele în acea-

stă privință, pentru ca, la suirea pe tron, să poată proceda, imediat, la curățarea statului de elementele îndoielnice”.

Același autor adaugă:

„Și protestantismului, arhiducele-moștenitor îi manifesta o dușmănie pronunțată. Ofițeri meritoși, cari i-au fost propuși pentru însărcinări importante, el i-a respins numai pentru că erau protestanți *). Avea inimă bună numai pentru biserica veche. Spre deosebire de imperialul său unchiu, el reprezenta, în această privință, direcția cea intolerantă.”

E destul de lămurit.

Nu știm dacă între archiducele Franz Ferdinand și soția sa exista vre-o comunitate de idei politice. Un lucru e sigur: în ce privește credința și sentimentul religios, comunitatea dintre ei era desăvârșită. Contele Sforza susține că fanatismul religios nu era inherent firii lui Franz Ferdinand. Acest fanatism i-a fost inculcat, în mod conștient, de nevastă-sa. Unei prietene, a cărei mărturie Sforza o pune mai presus de orice îndoială, contesa Chotek i-a făcut o declarație interesantă. Contesa, foarte măgulită de iubirea archiducelui, se simțea în același timp tot atât de umilită prin faptul că nu putea contracta de cât o căsătorie morgatică. Și atunci ea a spus acelei prietene:

— Mă mărit cu el numai pentru că vreau să-i salvez sufletul!

*) „Arbeiter Zeitung” a povestit odiseea unui funcționar civil din serviciul archiducelui. Funcționarul era în slujbă de mai mulți ani când archiducele a prins de veste că e protestant. I-a transmis imediat nu ordinul, dar sfatul ca să treacă la catolicism. Omul refuzând, n’a fost concediat, ce-i drept, dar i s’a făcut viața imposibilă și a trebuit să plece.

Noi, mai sceptici, bănuim că ea a mai avut și alte îmbolduri; în tot cazul e sigur că s'a dat, și cu deplin succes, operei de „salvare” pe care și-a propus-o.

Și atunci poate nu-i lipsit de oarecare semnificație, faptul povestit ocazional de Maximilian Harden în volumul I al studiului său „Krieg und Frieden”:

Cu câteva zile înainte de atentat, soția moștenitorului, care se afla, în apropiere, la cartierul general al manevrelor, s'a dus, în mod neoficial, la Saraievo. A fost chiar de două ori. Și a vizitat toate mănăstirile, bisericile, școlile și celălalte instituții de cult și învățatură — catolice; dar pe nici una din cele ortodoxe (Harden n'o spune, dar bănuim că nici pe cele mahomedane). În acea provincie rivalitățile religioase erau foarte acerbe. Wendel spune că nu se găsea un singur catolic sau un singur ortodox, care să-și depuie economiile la o bancă de altă... confesiune de cât a lui proprie. Băncile sârbești, croate și mahomedane stăteau alături, dar nu lucrau între ele.

Și, într'un asemenea focar de ură, soția moștenitorului a socotit firesc să-și menajeze propriul ei fanatism, fără să se preocupe de al populațiilor locale, pe cari, dragă Doamne, le onora doară cu vizita ei quasi-augustă!

Din lucruri atât de mici putem scoate indicații asupra unei stări de spirit, care tot ea va urma să-și exercite influența și în împrejurări importante. Și din acest punct de vedere, avem alt exemplu care de astă dată îl privește direct pe archiduce: el ne arată cum,

instinctiv și automatic, sufletul lui Franz Ferdinand vibra pentru catolicism și se ridica împotriva credinței... dușmane! Acest exemplu îl găsim în lucrarea lui Chlumecky. Examinând evoluția atitudinii politice a lui Franz Ferdinand față de Bulgaria — atitudine schimbătoare, cum e aproape inevitabil în politică — baronul Chlumecky arată că din capul locului Franz Ferdinand a fost pornit împotriva lui Ferdinand al Bulgariei. Din ce cauză? Aci e marea ciudățenie: din cauză că Ferdinand al Bulgariei și-a botezat copiii în religia ortodoxă. Cine și-ar imagina, în zilele noastre, o asemenea formațiune intelectuală și sufletească la un om politic și conducător de popoare?

De altminteri, partizanii archiducelui nici nu încercau să ascundă această slăbiciune a lui. Ei se lăudau cu ea, ca și cum ar fi fost o calitate strălucită. Baronul Falkenegg scrie, într-o carte apologetică scoasă în 1908 („Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este”):

„Am spus că e profund religios. Ei bine, e dela sine înțeles că un archiduce austriac, dintr-o veche familie catolică, poate concepe religia și creștinismul *numai* în sens catolic”.

Foarte frumos! Baronul uită numai că profundul catolic în chestie avea pretenția să domnească asupra mai multor popoare necatolice și că, pentru el, necatolicismul lor constituia o crimă.

Și nu este exagerat să credem că un om atât de aprig în respectarea și a principiilor și a ritualului credinței sale, un om atât de soli-

dar cu orice bucurie și cu orice necaz al militanților ei, putea fi sensibil la salvagardarea unor mari interese catolice față de ortodoxia rivală, așa cum le-a expus Sydaçoff, ca fiind înfățișate de Vatican.

* * *

De altfel, la pagina 208, Sydaçoff spune că evenimente noi au pus capăt definitiv — notați: atunci, înainte de războiu — planurilor „mari-austriace”. Cităm:

„Ministrul-președinte austriac baron de Beck a reușit să reînnoiască, cu ministerul ungar de coaliție Wekerle, acordul austro-ungar, pe bază dualistă, acord menit să fie valabil de atunci până la 1917. Și creștinii-sociali, sub conducerea lui Gessmann, intrați în guvern și în majoritatea guvernamentală, și-au pus iscălitura sub acel acord, prin care continuarea dualismului era asigurată pentru un număr de ani, iar planurilor anti-dualiste li se puneă capăt, cel puțin pentru acest interval.

„Prin aceasta nu numai că naționalităților din Ungaria — exact vorbind slovacilor și românilor — li s'a risipit credința în Austria-Mare, dar și conducătorii mari-austriaci și-au pierdut încrederea în reușita ideilor lor, iar steagul „gross-österreichisch” a căzut la pământ.

„Afară de asta, continuă Sydaçoff, unul din conducătorii creștinilor-sociali, prințul Liechtenstein, a lansat o nouă formulă: formula dualismului”.

Inclinăm să admitem cu Bresnitz von Sydaçoff că Franz Ferdinand părăsise ideea Austriei Mari — cum o mai spun și mulți alții. El nu era omul care să nu ție scama de ideile Vaticanului. Și apoi, partidul creștin-social era tocmai partidul care, în aceste chestiuni, îl urma pe el.

Dar scopul nostru nu este să impunem o anumită părere. Noi ne silim să desprindem adevărul, oricare ar fi. De aceea, după propria noastră concluzie, negativă, dăm, ca încheiere în punctul acesta, o nouă — și bănuim: ultimă — mărturie afirmativă. Este a generalului Margutti. În cartea citată, el redă și altă convorbire cu Franz Ferdinand, avută la Ischl, în 1913, adică după 18 ani dela prima, reprodusă mai sus.

Margutti scrie:

„A ajuns la urechile mele zvonul că Franz Ferdinand a pus multă apă în vin și că și-a moderat foarte mult teoriile; că experiența adăugându-i plumb în cap, s'a coborât succesiv dela federalism la trialism, dela trialism la dualism.

„Personal nu cred cătuși de puțin. Mă refer la o convorbire pe care am avut-o cu el la Ischl, în vara anului 1913. Archiducele, deși, ce-i drept, acuma dădea mai multă importanță decât altă dată greutăților cari așteptau proiectele sale, ajungea totuși la aceeași concluzie ca și cu 18 ani înainte :

— Trăiesc și voiu muri pentru federalism: este unica mântuire a monarhiei, dacă mai poate s'o mântuie ceva. Dualismul este, în zilele noastre, un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităților. anomaliilor”.

Evident, e greu să pui multă bază pe convorbiri redade după decenii, de oameni despre a căror forță de memorizare n'ai nici o informație. Dar te servești de documentele pe cari le ai.

* * *

Cum rămâne deci: părăsise Franz Ferdinand ideea federalistă sau n'o părăsise?

Nu știm. Dar în tot cazul, un lucru apare sigur: chiar realizată, ea nu putea servi cauzei românești.

Ideea federalistă a lui Franz Ferdinand nu seamănă cu a lui Palacky, pentru că pornește din alt sentiment și alt principiu.

Palacky împărțea tot imperiul în grupuri etnice, pe baza unui principiu democratic: respectul individualității naționale a fiecărui grup, ceeace, firește, se putea face numai prin garantarea tuturor drepturilor cetățenești. În puterea națională și civică a fiecărui grup în parte, Palacky vedea puterea, considerabil multiplicată, a întregului imperiu.

Franz Ferdinand vroia, mai presus de toate, fărâmițarea cât mai mult a întregului imperiu, după criterii în primul rând administrative, pentru a le lua orice forță civică. Adică tot „divide et impera”. E adevărat că le lăsa — zicea că avea să le lase — cea mai largă autonomie pentru măruntele chestiuni locale. Așa era în Rusia țaristă. Sistemul e practic. În măsura în care în sufletele oamenilor se aprinde nevoia de a se amesteca în lucrul public, ei își cheltuiesc toată energia în chestiile mici care le sînt la îndemână, și nu mai jinduiesc după cele mari, greu accesibile. Dar Franz Ferdinand tindea la contopirea, la amalgamarea oamenilor: el vroia o țară, mare, și *un* popor, numeros, popor de limba germană. După atâtea decenii, iată-ne întorși la idealul lui Andrian, dar — vai! — cât de mutilat și cât de sluțit!

Chiar dacă n'ar fi spus-o lui Margutti, cum

a făcut-o în prima convorbire, tot asta ar fi fost — tot asta *trebuia* să fie — concepția lui Franz Ferdinand, care doară se gândea la tronul și la interesele sale, așa cum le înțelegea, iar nu la interesele și nevoile altora. Dracul nu face mănăstiri.

Nu același lucru îl puteau dori naționalitățile și în deosebi românii. Nu la asta s'a putut gândi Aurel Popovici, care nu putea să aibă în vedere, în primul rând, de cât dezrobirea națională a neamului său; iar pe acesta vroia să-l apere de maghiarizare, — firește *nu* pentru a-l da pradă germanizării.

Credem nimerit să încheiăm capitolul cu aprecierea lui Take Ionescu, așa cum ne-o redă d. C. Xeni în volumul consacrat șefului și amicului său:

„Take Ionescu mai știa că planul de descentralizare, bazat pe un sistem de autonomie națională, pe care-l preconiza archiducele moștenitor Franz Ferdinand, era o himeră. Intr'o conversație cu importantul deputat slovac Milan Hodza, avută în cursul anului 1913, putuse culege impresiuni identice”.

Interesantă de relevat e și părerea d-lui Milan Hodza pe care o aflăm implicit. Hodza, care astăzi joacă un rol însemnat în viața politică a Cehoslovaciei, a fost tovarășul de luptă al d-lor Maniu și Vaida; dacă nu ne înșelăm, a avut și d-sa oare-care contact cu archiducele Franz Ferdinand.

Trialismul

Dacă ideea federalistă a căzut, era firesc să ia un mai mare avânt altă combinație salvatoare, ideea trialistă, preconizată din mai multe părți și înțelcasă în tot atâtea feluri.

Kautsky, în volumul „Serbien und Belgien in der Geschichte”, o prezintă astfel:

„Mai puțin radicală (decât ideea Austriei-Mari) era altă soluție: Dalmația, Bosnia și părțile din sudul Ungariei locuite de sârbi, unite cu Croația, care-și avea deja o situație specială, să fie încorporate statului integral în așa fel, în cât să formeze în sânul lui a treia unitate, cu aceleași drepturi pe cari le aveau Ungaria și Cisleithania (Austria). Aceasta a fost ideea așa numitului *trialism*”.

Margutti desminte energic afirmațiunea că Franz Ferdinand s’ar fi „coborît” la trialism. Asupra acestui punct părerile sînt împărțite.

Hermann Wendel, în „Kampf der Südslawen”, relatează că Franz Ferdinand ar fi spus o dată contelui Bombelles, mareșalul Curții:

— Asigură pe croații d-tale că îndată ce mă voi urca pe tron, voi repara toate nedreptățile ce li s’au făcut.

Leopold Mandl, în „Habsburger und serbische Frage” precizează că tocmai aceste intențiuni i-au adus archiducelui nenorocirea: cei dela Belgrad au pus la cale atentatul pentru că:

„... i se atribuia (lui Franz Ferdinand) planul să desvolte unirea națională a sârbilor, croaților și slovenilor într’o unitate națională în sânul monarhiei.

„Doară de ani de zile archiducele Franz Ferdinand se ocupa de problema sud-slavă. Vederile și intențiile archiducelui fuseseră aflate printr’un interview pe care archiducele îl acordase publicistului francez Gonard. Față de acesta el s’a pronunțat pentru unirea Croației, Dalmației și Bosniei într’un stat, sub sceptrul Habsburgilor”.

Hermann Wendel e de altă părere:

„In realitate, scrie Wendel, acest Habsburg, înțepenit în credința grației divine, el care resimțea dureros sfârșitul feudalismului și al absolutismului nețărnut, se gândea zilnic la un mijloc de a înfrânge pofta de putere a castei dominante maghiare. Dar lui îi era de măreția casei archiducale, nu de libertatea popoarelor. Iar ideea de-a înfrunța Budapesta printr’un regat al Iliriei, impulsivul și superficialul prinț a acceptat-o numai pentru ca s’o abandoneze foarte curând”.

Și, în această privință, Wendel dă o informație foarte caracteristică:

„Cam prin anul 1910, din ordinul archiducelui și în sensul vederilor lui, șeful cancelariei sale militare și om al său de încredere, lt.-col. Brosch v. Aarenau, i-a elaborat un program de guvernare pentru ziua urcării pe tron.

.....Acest document contestă foloasele trialismului pentru dinastie sau pentru Austria, deoarece slavii de sud sunt toți politicieni mai mult sau mai puțin nevrednici de încredere, și nimeni nu garantează că

acel al treilea stat, alcătuit din Croația, Bosnia și Herțegovina, la care s'ar mai adăuga Carintia și poate o bucată din Stiria. ar fi întotdeauna de partea Austriei”.

Viktor Bibl susține și el că Franz Ferdinand a părăsit dualismul:

„Când problema sud-slavă bătut mai tare la porțile bătrânului stat împărătesc, moștenitorul tronului deveni partizanul dualismului.

„Asta însemna: din părțile sud-slave ale dublei monarhii, să se facă un stat independent, care să aibă aceeași situație ca și Austria și Ungaria. Acest stat al slavilor de sud, în cadrul imperiului habsburgic, ar fi fost menit să atragă, economicește și politicește, statele balcanice, în primul rând regatul sârbesc.

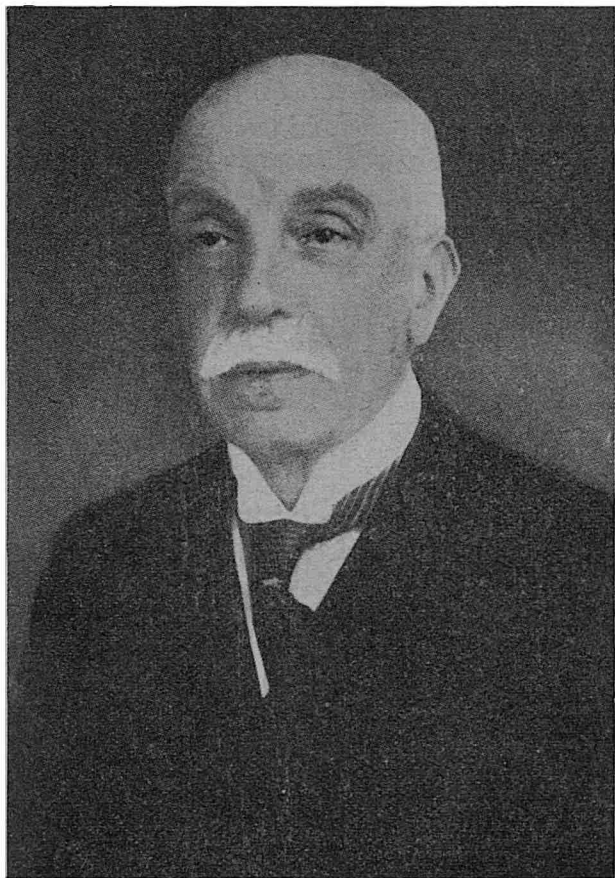
„Dar, ce-i dreptul, se putea întâmpla și cazul contrar: ca Belgradul să devie magnetul.

„Această grijă și pare a-l fi copleșit pe Franz Ferdinand, când mișcarea pentru Serbia Mare începu să arunce valuri tot mai puternice, *căci se întoarse iar la dualism*.

„În orice caz, statul dualist — cum o arată și cunoscutul program de guvernare din 1911 — avea să capete o alcătuire întru câțva modificată, în sensul că ideea de stat comun ar fi suferit o accentuare mai puternică. Înainte de toate, Ungaria nu mai trebuia să aparțină exclusiv maghiarilor. Și această țintă el vroia s'o atingă prin introducerea votului universal în Ungaria, și anume înainte de a se încorona ca rege al acesteia, pentru ca pe urmă, fără muștrări de conștiință, să poată depune jurământul pe constituția în vigoare”.

Și Benedetto Croce, în „Storia d'Europa”, se arată sceptic :

„Naționalitățile oprite: slovacii, românii și sârbii, găsiră în Europa un Victor Hugo al nouilor timpuri, pe norvegianul Björnson care se făcu apă-

CONST. DUMBA

rătorul și răzbunătorul lor în fața lumii civilizate. Și pe când croații intrau în înțelegere cu sârbii din regatul Serbiei, se ivi „trialismul”, idee pe care o susțineau unii, dar care *ar fi cerut o complectă răsturnare a spiritului și a raporturilor sociale și politice*”.

Iar C. Dumba se ridică în potrivea trialismului cu iugoslavii, pentru următoarele motive :

1. Nu putea fi realizat de cât printr'un războiu civil cu stăpânitorii Ungariei; dar de acesta ar profita dușmanii monarhiei habsburgice, ca să se năpustească asupra ei.

2. Admițând că, totuși, acest trialism s'ar realiza, grupul iugoslav, astfel consolidat, s'ar desprinde, ca un fruct copt, de monarhia habsburgică.

3. Indiferent de această consecință și înaintea de producerea ei, alcătuirea cea nouă ar fi încă un motiv de diviziune, căci, imediat, polonii, cu același drept ca și slavii de Sud, ar cere și ei o situație specială în stat și astfel s'ar ajunge la quadralism.

De unde urmează, scrie astăzi Dumba, că „trialismul, ori cât de just în teorie și în logică, n'ar fi fost de loc un panaceu, ci ar fi adus cu sine mari primejdii pentru pacea internă și externă”.

* * *

Un ultim ecou al acestor planuri variate — multiple variațiuni pe aceeași temă — l'am avut în ședința dela 22 Octombrie 1918 a reichsratului: deputații Isopescul-Grecul și G. Grigorovici, în prezența întregului guvern aus-

triac, au proclamat în discursuri elocvente, ruperea Bucovinei de Austria. În treacăt, d. Isopescul-Grecul a pomenit și de planurile de odinioară ale răposatului archiduce Franz Ferdinand, planuri cari, spunea oratorul, ar fi fost bune dacă se realizau atunci. Tot în treacăt, G. Grigorovici i-a dat primului orator o replică energic negativă. Credem necesar să dăm aci spusele amândurora.

Isopescul-Grecul:

— *Ideea statelor dunărene-unite, așa cum o preconizase celebrul nostru prietin din nefericire prea de timpuriu răposatul dr. Aurel Popovici, ca baza unei gospodării comune a tuturor popoarelor de pe teritoriul monarhiei și pe care spre spaima maghiarilor și-a însușit-o și moștenitorul tronului, asasinat la Saraievo, fusese odinioară, în fond — eventual cu oare-cari schimbări — singura soluție pentru conviețuirea pașnică a acestor popoare în prezent și viitor. Azi nu mai poate fi vorba de asta.*

G. Grigorovici:

— *Deputatul Isopescul a vorbit aci de archiducele Franz Ferdinand și de bunele sale intenții. Eu însă cunosc mai bine aceste intenții. Archiducele Franz Ferdinand a venit odinioară cu o hartă mare care se numea harta trialistă a Austro-Ungariei; el a venit ca fondator al unei noi Austrii — și în această hartă prezinta Cernăuții drept capitala Ucrainei, pentru ca Lembergul și Przsemyślul să poată cădea Poloniei (deputatul Isopescul întrerupe). Foarte mulțumim pentru această împărțire!*

Cum vedem, cei doi oratori nu par a vorbi despre acelaș lucru: Isopescul pomenește de

Austria Mare a lui Aurel Popovici, iar Grigorovici de trialism. Totuși e același lucru, în diferite faze. Grigorovici se referă la faza ultimă, ba — mai precis — la un anumit moment al ultimei faze, un moment care va fi sporit îngrijorările lui Const. Dumba.

Remarcăm în treacăt că românul austriacizat Dumba, care continua să fie mare proprietar agrar în România și trăise la București ca ministru al Austro-Ungariei — el este acela care a zmulș guvernului român mult faimoasele scuze dela Iași — nu s'a gândit nici o secundă și la români ca eventuali candidați la quadralismul oferit polonilor.

Acuma, se pune iar întrebarea: a părăsit Franz Ferdinand trialismul sau nu l'a părăsit?

Vom răspunde ca și în chestia „Gross-Österreich”: nu știm, dar... nu prea interesează.

Nici trialismul acesta, cu slavii de sud, nu putea fi de folos cauzei românești. Kautsky observă:

„Această concepție lasă neștirbită stăpânirea ungurilor asupra românilor și slovacilor. Totuși, ea a provocat furia clasei stăpânitoare maghiare; și a provocat-o mai mult chiar decât concepția Austriei-Mari, — dacă se mai poate — tocmai pentru că era mai ușor realizabilă și deci mai curând în domeniul posibilității”.

Dar în legătură cu această reflecțiune a lui Kautsky ne amintim o relatare a contelui Sforza care prezintă, ca intrând în programul lui Franz Ferdinand, o combinație de trialism cu supliment federalistic, din care să se înfrupte și românii:

„Căci el înfățișa nu numai unificarea iugoslavilor din monarhie, schimbând astfel caracterul dualist al acesteea într'un caracter trialist, ci pe lângă asta mai înfățișa și puțința de a ceda Transilvania României, invitând-o însă, pe acea Românie sporită, să formeze o strictă uniune federală cu monarhia: aproape ceea ce era Bavaria față de imperiul german din 1871”.

Franz Ferdinand, spune Sforza, mergea mai departe cu dorința și speranța: el se aștepta ca, într'o bună dimineață, și mica Serbie balcanică, ademenită de traiul fericit al iugoslavilor din statul habsburgic, să ceară și ea un locșor în acel trialism federalist.

Și aci, o declarație care este o destăinuire :

„Că ideile archiducelui mergeau așa de departe, aceasta o știu nu de la un amic al său, ci dintr'o mărturie venită din câmpul opus, adică din partea bătrânului conducător sârb, Pașici.

„In timpul exilului său în Corfu, unde, în toiul războiului, am împărțit diversiunea ocazională a bombardamentelor austriace, el mi-a repetat de mai multe ori, că n'a tremurat de cât o singură dată pentru viitorul țării sale: atunci când a reușit să prindă gândul tainic al archiducelui”.

Reținem elementul cel nou: participarea României la trialism. Am mai auzit așa ceva.

* * *

Am spus că erau în circulație mai multe feluri de trialism. Unii se gândeau, drept al treilea factor, la Boemia; alții la Iugoslavia; alții la Galiția. Iar printre aceștia din urmă, unii aveau în vedere pe poloni, alții pe ruteni.

S'a vorbit însă, — deși mai puțin, — și

de un trialism cu românii, și nu numai cu cei subjugați. Cităm, astfel, ideea atribuită de contele Czernin lui Nicolaie Filipescu : România să se unească cu Transilvania, formând astfel o Românie Mare; iar la rândul ei, România Mare să formeze cu Austria o legătură cam la fel cu aceea dintre Bavaria și imperiul german. Prin urmare, ceea ce spune și Sforza, dar cu o deosebire. După Sforza, e vorba de un trialism cu slavii, și cu—eventual—o anexă românească. Lui Filipescu i se atribuie ideea unui trialism cu România, ca factor principal și esențial, la care — poate — ar fi fost să se alăture și o anexă iugoslavă. Ideea lui Filipescu, urmează Czernin, a fost respinsă fără discuție și de Tisza și de împăratul Franz Iosef; după urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand, ea ar fi putut reuși, afirmă Czernin — de unde ar rezulta că Franz Ferdinand o acceptase, deși Czernin n'o spune în mod direct; pe de altă parte, Eugene Bagger prezintă această idee a trialismului cu România, ca primită, la un moment dat, de Franz Ferdinand. Bagger nu amintește însă de N. Filipescu. D. Const. Kirițescu, în „Istoria războiului”, înregistrează aserțiunea lui Czernin, însă nu se pronunță cu privire la exactitatea sau inexactitatea ei.

Despre Filipescu a pomenit, înainte de alții, Al. Marghiloman, în vol. I al Notelor politice, sub data de 22 Noembrie 1911:

„Intr'o convorbire de curând cu Aurel Popovici asupra planului lui Ion Maiorescu, care visase România sub sceptrul austriac, Filipescu se declară

NICOLAE FILIPESCU

gata să-l reia și însărcinează pe Popovici să-l transmită prin abatele Gallen archiducelui moștenitor.

„Din fericire Popovici a refuzat !”

Să amintim planul lui Maiorescu. În 1848, profesorul ardelean Ioan Maiorescu, părintele lui Titu Maiorescu, a fost trimis de guvernul provizor al Munteniei ca să apere interesele românești pe lângă guvernul din Francfort. Acolo Ioan Maiorescu a propus un proiect, pe care el însuși l'a rezumat astfel:

„Bucovina, Moldova, România (adică Muntenia și Oltenia) și Transilvania, să se unească într'un singur regat, România; să se denuiească un prinț austriac, să stea regatul sub protecțiunea Germaniei. Arăt cât de ușor se poate face aceasta și ce foloase mari pentru toată Europa, pentru chestiunea orientală și pentru Germania, în specie”.

Dar Ioan Maiorescu n'a fost cel dintâi care a avut o asemenea idee. A avut-o, înaintea lui, tot în 1848, scriitorul sas Roth, care a vorbit, într'o broșură, despre *posibilitatea unei monarhii daco-române sub sceptrul austriac*.

Iată, în rezumat, ideea autorului:

„Principatele (Moldova și Muntenia), presupunând chiar că se unesc între ele, reprezintă o mică suprafață, prea puțin importantă. Statul care ar rezulta din această unire n'ar avea vitalitate, pentru că n'ar dispune de un ansamblu strategic ușor de apărat: i-ar lipsi Transilvania, și, fără ea, Principatele Unite n'ar putea să trăiască. În consecință, zicea el, trebuie ca principatele să se unească cu Transilvania”.

Acest rezumat nu este al nostru — n'avem broșura lui Roth — ci al d-lui prof. Silviu Dra-

gomir dela universitatea din Cluj. D-sa l'a publicat într'o foarte importantă lucrare, apărută de curând, „La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques”. Probabil însă că printr'o confuzie tipografică, în cartea d-lui Dragomir broșura săsească e atribuită lui *Stephan Ludwig Roth*, preot și educator sas, executat de unguri în urma evenimentelor de la 1848. Episcopul Teutsch, în „Geschichte der Siebenbürger Sachsen” vorbește pe larg de acest personagiu, fără să-i atribuie asemenea preocupări. În realitate lucrarea în chestiune aparține *altui* Roth — Daniel — medic și poet, tot sas, care însă a trăit la Iași, unde ideea *Unirii* — a unirii Moldovei cu Muntenia — era agitată cu pasiune. În mod firesc Daniel Roth a ajuns la ideea *Unirii complete*. Pentru sasul celălalt — *Stephan Ludwig* — rămas în sfera lui restrânsă, problema nu exista.

O dată cu Ioan Maiorescu, și alți luptători de pe atunci — ca Papiu Ilarian, A. G. Golescu, etc. — au îmbrățișat această idee *). În August 1848 Golescu i-a scris lui Maiorescu:

*) Este caracteristic faptul că A. G. Golescu a rămas pentru totdeauna în aceleași bune dispoziții față de austriaci. În April 1877, în ajunul războiului ruso-turc, Ion Brătianu, din ordinul domnitorului Carol, a convocat un consiliu de coroană care să hotărască atitudinea de luat față de intrarea rușilor în țară.

Părerea exprimată de A. G. Golescu, a fost aceasta:

„După tratate noi trebuie să concertăm apărarea țării cu turcii. A face o convenție de regularea trecerii cu rușii ar fi a înlătura tratatele, a ieși din neutralitate și a dăruia neutralitatea noastră.” Să apelăm „*mai ales la Austria, care putere nu poate decât să aibă bune intențiuni spre a ne ocroti, de vreme*”

„Nimic nu le surăde mai mult austriacilor ce au cugetat oare-ce despre destinul statului lor, de cât înființarea uniunii române și intrarea ei în confederația națiunilor austriace, ca să cumpenească influența preponderentă ce caută a lua pe de o parte elementul maghiar, iar pe de alta elementul croat”.

Mulți au crezut atunci că a și sunat ceasul. Între ei, profesorul ardelean Const. Romanul, executat apoi de autoritățile maghiare. Într'un apel adresat „Fraților de peste Carpați”, — prin A. G. Golescu, — Romanul scria:

„...Toate elementele omogene astăzi umblă să se concentreze, așa italienii, așa germanii, așa slavonii. Apoi noi de ce să nu o facem aceasta, acum când ni s'a arătat epoca? Toți ne strigă că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?” (Vezi scrierea: Anul 1848 în Principatele Române, vol. II).

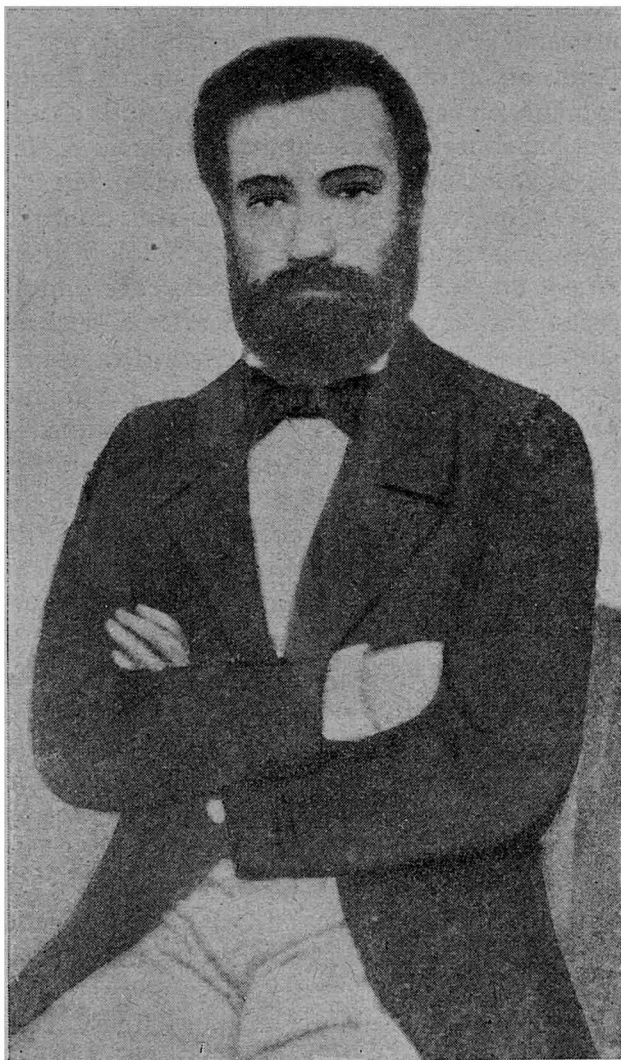
În 1911 reminiscența acestor lucruri dela 1848 se deșteaptă în convorbirea dintre Aurel Popovici și N. Filipescu, pe care o notează Marghiloman în rândurile citate mai sus.

Convorbirea e înregistrată și de Conrad, în Memoriile lui. Conrad relatează și altceva :

ce acest stat ar fi chiar el amenințat prin ocuparea țării de către oștirile rusești.”

Prințul Dimitrie Ghica a fost și mai radical: „prințul Ghica crede că ar fi făcut bine guvernul să întrebe și guvernul austriac, și chiar să-i ceară, cu știrea Europei, ocuparea României de către oștirile Austro-Ungariei, spre a împiedica trecerea ori-cărei oștiri străine” (vezi N. Iorga, „Politica externă a regelui Carol I”).

Bine înțeles, nici Golescu și nici Ghica nu știau că Rusia și Austria se și înțeleseseră ca prima, după eventuala victorie, să ia Basarabia, iar, în acest caz, Austria, ca plată a tăcerii, să ia Bosnia și Herțegovina.

A. G. GOLESCU

și mai târziu, tocmai în Ianuarie 1914, maiorul Eremia, atașatul militar român, l'a informat că în România există un partid favorabil intrării tuturilor țărilor de limba română, cu regele lor cu tot, în formațiunea de stat habsburgică. Conrad acceptă bucuros, dar își dă seama că ungurii sînt o mare piedică.

N'avem la îndemână cartea lui Conrad ; spusele acestuia le cităm după Seton-Watson (*A History of the Roumanians*), care adoptă ca adevărată aserțiunea, însă afirmă și el, ca și Conrad, că nu Filipescu i-a cerut lui Aurel Popovici să-i transmită lui Franz Ferdinand propunerea, ci — cum și este de presupus — Popovici s'a oferit el să facă mijlocirea.

Seton-Watson povestește că după războiu, când au ieșit la iveală aceste demersuri, Filipescu a fost acuzat de lipsă de patriotism. Scriitorul englez crede necesar să apere memoria lui Filipescu: în împrejurările de atunci, dinainte de războiu, zice Seton-Watson, acțiunea lui Filipescu a fost prevăzătoare și sănătoasă; mai mult: dacă un asemenea proiect s'ar fi realizat, el ar fi contribuit ca să împiedice catastrofa mondială și în același timp ar fi asigurat viitorul României.

Ce să spunem despre această judecată a valorosului scriitor englez? Credem că proiectul nu putea fi realizat și nici n'ar fi putut să împiedice nimic.

Dacă nu ne înșelăm, în opera lui N. Filipescu se găsește o singură aluzie la această chestiune. Intr'un discurs, rostit în ziua de 8 Martie 1915, Filipescu a spus:

— *D-lor, în vremuri de deznădejde și când nici nu se puteau prevedea prefacerile fundamentale ce vor schimba harta Europei, mai mulți s'au gândit, pentru rezolvirea chestiunii naționalităților, la o soluțiune ce se numea Gross-Oesterreich, Austria Mare. Se credea că se va putea înlocui Dualismul prin o confederație care va da tuturor naționalităților egală îndreptățire sub conducerea Austriei. Azi această idee a murit. *)*

Urma însă ca și România liberă să intre în acea confederație?

Din cele arătate mai sus, rezultă că nu e imposibil ca un om politic român să fi avut gândul acesta atunci, când nimeni nu se aștepta la războiul mondial, iar fără acesta nu putea fi vorba de liberarea românilor subjugăți. Al. Ciurcu a enunțat și el, ocazional, o concepție asemănătoare cu a lui Aurel Popovici. La un moment dat și alt eminent ziărist, Ion Teodorescu, s'a pronunțat astfel. E adevărat că spiritul lui Ion Teodorescu — om cu o serioasă cultură științifică — prezintă o interesantă predispoziție literară: cultivarea paradoxului; de multe ori, în spusele lui, era greu să distingi gluma de serios și seriosul de glumă. Dar și un aprig luptător pe terenul dezideratelor sociale ca și al celor naționale, răposatul Z. C. Arbore, ne-a vorbit, înainte de războiu, despre o asemenea idee: ea ducea la reunirea unui număr cât mai mare de români, iar drept ultimă consecință la liberarea Basarabiei.

*) N. Filipescu: „Pentru România Mare”, cu o prefață de Matei B. Cantacuzino.

De altminteri, nu cunoaştem atacuri aduse lui Filipescu — sau altora — pentru un proiect de acest fel.

* * *

Putem aminti o frapantă analogie, deşi pe o scară mai mică: înainte de războiu, d. G. Grigorovici, şeful socialiştilor români din Bucovina, mi-a spus adesea că ar dori alipirea provinciei sale la Transilvania. Deşi din punctul de vedere naţional în Bucovina românii erau mai puţin asupriţi de cât în Transilvania, d. Grigorovici — şi alţi intelectuali români, împreună cu d-sa — vedeau un avantaj naţional într'o asemenea schimbare.

Dar convingerile şi dezideratele sale, d. Grigorovici nu şi-le expunea numai în convorbiri particulare. În calitatea sa de şef al partidului social-democrat român din *Austria*, d-sa a dezvoltat în mai multe rânduri, atât în parlamentul austriac, cât şi în articole şi conferinţe, punctul programatic al acestui partid, privitor la drepturile naţionale ale Românilor. Acest program cerea, în mod general, *transformarea monarhiei austro-ungare într'un stat federativ pe naţiuni — după cum am mai arătat — şi, ca urmare logică, în mod special, unirea Ardealului şi a Bucovinei într'o provincie autonomă românească* : vezi articolul 3 din programul dela Brunn, reprodus mai sus. Dar de câte ori vorbea de această chestiune, în parlament sau în presă, d. Grigorovici obişnuia totodată să arate că situaţia

G. GRIGOROVICI

precară a românismului din monarhia dispărută nu zăcea numai în deosebirea de drepturi naționale la Români bucovineni și transilvăneni, ci mai cu seamă în faptul *diviziunii* neamului românesc într'o parte mică austriacă și una mare de tot ungurească, pe baza perfidului principiu habsburgic „divide et impera”. Din cauza aceasta, spunea d. Grigorevici, chiar fără realizarea deplină a programului de la Brünn, o simplă eventuală alipire a Bucovinei la Ardeal încă ar fi un progres : uniți, Români din fosta monarhie ar fi devenit o forță mai puternică în lupta pentru emanciparea neamului românesc.

Idei de felul acesta au circulat și în trecut. Intr'o scrisoare din 1848, A. G. Golescu scrie:

„Se vorbește că Bucovina va fi unită cu Transilvania. Așa dar încă un element de românism, și mai lesne vom putea îneca maghiarismul din Ardeal”.

Curând după aceea, unirea Bucovinei cu Ardealul a fost discutată și oficial. În 1849, episcopul Andrei Șaguna, prin petiții adresate împăratului și guvernului dela Viena, cere unirea tuturor românilor din întreaga monarhie austriacă (inclusiv cei din Bucovina) într'o singură națiune, constituind un mare ducat, ca parte integrantă a monarhiei, împăratul luând titlul de „mare duce al Românilor”. (Aceste lucruri s'au publicat la timp în „*Petitionile Natiunii Romane*”, iar acum de curând în volumul d-lui Mihail Popescu: *Documente privitoare la istoria Transilvaniei*). Cu multă

IULIU MANIU ȘI AL. VAIDA-VOEVOD

abilitate Șaguna strecoară în petiție absolută identitate națională a românilor din împărăție cu cei din principatele dunărene, detaliu menit să constituie un motiv de atracție sau de intimidare, și una și alta putând folosi cauzei românești, după caz.

Prin diverse rezoluții puse pe acele petiții, împăratul a dat oare-cari făgădueli, destul de categorice în aparență, dar lipsite de ori-ce precizie în fond. De pildă, pe petiția dela 18 Iulie 1849, împăratul pune o rezoluție care se termină cu asigurarea că „*dorințele cele drepte ale românilor se vor împlini*”. E destul de categoric și... tot atât de echivoc. În cele din urmă, guvernul dela Viena a respins cererea, prin adresă în regulă către Șaguna.

În mintea generației dela 1848 unirea Bucovinei cu Transilvania era menită să întărească românismul și, cum se exprima A. G. Golescu, să înecă maghiarismul din Ardeal.

Cam de acest gen, dar în mult mai mare, trebuie să fi fost considerentele unui român din regat, înainte de războiul mondial, ca să propună trialismul cu România, dacă este exact că s'a trecut de simpla enunțare a unei păreri și s'au făcut și propuneri — în tot cazul neoficiale și neautorizate — cum afirmă Conrad și Czernin, și cum crede și Seton-Watson. În sensul acelor propuneri, românii din regat, împreună cu cei din Austro-Ungaria, aveau să formeze, în definitiv, România Mare, deși încă fără Basarabia. Dar *această* Românie avea șanse cu atât mai mari ca să capete și Basarabia!

De altminteri ideea unei uniri, sub o formă sau alta, între România și Austria, a circulat mereu, de pe vremea lui Ioan Maiorescu până în ajunul războiului. De pildă, în 1902-1903, Aurel Onciul tipărește la Viena și Brunn, apoi la Cernăuți, foaia „Privitorul”, prin care predica și el alipirea României libere la Austria (N. Iorga, „Istoria presei române”).

E locul să pomenim aci, drept mare ciudățenie istorică, un proiect care astăzi apare de necrezut și pe care, în 1871, l-a prezentat, în chipul cel mai serios — Andrassy-tatăl. El propunea prefacerea Turciei de atunci într-o confederație ca a Germaniei, confederație în care să intre și România.

Guvernul Lascar Catargiu, având la externe pe G. Costa-Foru, a exprimat întâi o pripită adeziune de principiu, dar după câteva zile a revenit. D. N. Iorga, în volumul „Politica externă a regelui Carol”, apărut în 1916, amintind cazul, dă această informație finală :

„Revenind, ministerul român respinge ideea de a face din țară Bavaria românească a unei Prusii turcești, și-și arată „indignarea față de o propunere care nu tindea la altceva decât la anularea ființei noastre politice”. Serbia, de altfel, arătase aceeași opoziție, spunând răspicat că-i e știută originea austriacă a proiectului”.

Prin urmare, pe cale indirectă, sub o formă care părea cu totul deosebită, se tindea la același lucru. În cursul anilor, proiectul cu caracter de camuflaj din 1871 a fost uitat. Fi-rește, în ultimele decenii, firma turcească nu mai era bună de nimic. Cea austriacă părea

încă valabilă. Se propuneau încă tot felul de combinații cu Austria, și aceasta până în ajunul marelui războiu.

La proiectele trialiste cu România, acum, în zilele noastre, face aluzie și Maurice Muret:

„I s'a întâmplat chiar (archiducelui Franz Ferdinand), ca păcătuind printr'o ciudată imprudență, să vorbească despre planurile sale de reformă, unor delegațiuni românești. Un român, Alexandru Vaida-Voevod, care era atunci deputat ungar și care deveni, după războiu, președinte al Consiliului în România, împingea stăruitor pe Franz Ferdinand, ca să încerce trialismul. Maghiarofob pățimaș (à tout crin), Vaida-Voevod se bucura de mare credit pe lângă moștenitorul tronului. Când arhivele particulare ale acestuia vor fi puse la dispoziția publicului, se vor găsi de sigur un noian de memorande, notițe și proiecte de constituții relative la trialism”.

Prin citatul din Muret, ajungem iarăși la d. Alexandru Vaida-Voevod.

Ca ziarist, la Viena, am aflat și eu câte ceva — foarte puțin — despre acțiunea desfășurată de d-sa. Știam că d. Vaida, solicitat de archiduce, a răspuns chemării, după ce s'a înțeles cu amicii săi din partidul național românesc, în frunte cu d. Iuliu Maniu.

Dar, propriu zis, în ce constă acțiunea? Nu știm care din programele în circulație fusese adoptat de d. Vaida, sau dacă d-sa își avea un program propriu, primit, în total sau în parte, și de archiducele moștenitor.

XVIII

Iarăși: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand?

În cadrul amintirilor mele proprii, pot spune că am fost cu totul sceptic în privința acțiunii pe care Franz Ferdinand avea s'o desfășoare în viitor; sau mai bine zis, credința mea era, anticipat, hotărît negativă, în ce privește voința lui de a face lucru temeinic, și mai ales puțința-i de a realiza ceva. În cinci ani de zile cât am fost corespondentul „Adevărului” la Viena, n'am scris un rând de simpatie pentru Franz Ferdinand.

Or, una din surprizele în adevăr extraordinare pe cari mi le-a provocat atentatul dela Saraievo, a fost să constat durerea sinceră și profundă a tuturor intelectualilor ardeleni pe care i-am putut vedea imediat — și s'a întâmplat să fie numeroși. Atunci am scris articolul dela 20 Iunie, retipărit mai sus, făcând observațiile pe cari le credeam necesare, pentru a pune „lucrurile la punct”, cum se zice astăzi (căci pe atunci nu se încetățenise acea-

stă expresie, cu care ne-am îmbogățit... între timp — altă noutate vocabularistică!).

Cele ce-am mai aflat de atunci încoace, nu m'au făcut să-mi schimb părerea. După cum am văzut, unii dintre biografii lui Franz Ferdinand afirmă că el și renunțase la programul federației austriace și se împăcase cu ideia monarhiei dualiste, așa cum era, — sau aproape așa. Aceasta excludea, desigur, puțința unei temeinice rezolvări a problemei românești.

Singurul element pozitiv în politica lui Franz Ferdinand față de naționalități și, în deosebi, față de români, pare a fi fost un element... negativ: ura lui pățimașă în potrivea ungarilor. O aflăm din nenumărate surse. Dar ce rezultate practice se puteau aștepta dintr'o politică pornită din această ură, dacă, până la urmă, Franz Ferdinand ar fi făcut-o în adevăr? Yves Guyot spune:

„Nici indivizii, nici popoarele nu trăiesc din ură: ea nu este un mijloc de alimentațiune; cine hrănește ura, este devorat de ea: ura duce la ruină.

„Popoarele cari practică vendetta, au suferit oprirea în dezvoltare; urile naționale ar produce acelaș efect pentru Europa, dacă ele ar trebui să menție o stare de lucruri în care tot ele ar rămânea un element constant.

„Nu e vorba să le menținem: e vorba să le pregătim evaporarea și uitarea”.

Cugetarea nu este nouă și nu-i aparține exclusiv acestui autor. O cităm pentru că el a fixat-o în prefața cărții „Causes et conséquences de la guerre”, care este, în bună parte, și un studiu asupra politicii austriace.

Acum, să vedem, în lumina acestei cugetări, în ce măsură a existat acea ură a lui Franz Ferdinand în potrivea ungarilor, — care i-a fost *volumul* — și ce anume puteam să așteptăm dela ea ?

Bibl spune în „Thronfolger”:

„Archiducele era — asta e sigur — un dușman de neclintit al dualismului. Acest punct de vedere l'a avut și Kronprințul precedent, cu o deosebire însă: Rudolf avea, printre numeroase alte însușiri distinse, și o fire foarte amabilă; nici odată nu s'au observat la el antipatii personale în potrivea maghiarilor. La Franz Ferdinand, din potrivă, pe lângă motivele de principiu ale atitudinii lui antimaghiare, par a fi jucat rol și sentimente strict personale”.

Iar Czernin spune:

„Dorința de a sfărâma prepotența maghiară și de-a ajuta naționalitățile ca să-și capete drepturile, nu l'a părăsit niciodată (pe Franz Ferdinand); și la orice hotărîre sau acțiune politică, el a examinat chestiunea din acest punct de vedere. El era apărătorul permanent al românilor, al slovacilor și al celorlalte naționalități din Ungaria, și în această privință, ce-i dreptul, mergea atât de departe, încât vroia ca orice chestiune să fie imediat rezolvată în sens anti-maghiar, fără s'o mai cerceteze măcar în chip obiectiv”.

Incontestabil, o asemenea informație, dată de un om cu situația lui Czernin, prezintă o importanță deosebită. De altfel, avem și un fapt care confirmă atitudinea sufletească pe care Bibl și Czernin i-o atribuie archiducelui.

Ziarul „Curentul” de sub direcțiunea d-lui Pamfil Șeicaru a publicat în numărul dela 2 Ianuarie 1935 un lung interview cu d. Iuliu Maniu care și-a povestit o parte din aminti-

rile politice. Intre altele a pomenit de un discurs al său din parlamentul maghiar, discurs care a dezlănțuit o furie nebună și i-a atras și grave amenințări.

Iată ce povestește d. Maniu:

„In 1909 împăratul Franz Iosef cedase, admițând ca limba maghiară să fie utilizată în regimentele din teritoriile maghiare. Era evidentă primejdia ce se ascundea în dosul acestei concesiuni. De aceea, deputații români m’au desemnat pe mine să iau cuvântul în parlamentul din Budapesta în potriva acestei concesiuni a împăratului.

„Era de prevăzut indignarea opiniei publice maghiare și a parlamentului din Budapesta, pentrucă era un act de o nemai pomenită îndrăzneală ca dela tribuna parlamentului maghiar să vorbești în potriva limbii maghiare și a unei concesiuni căpătată cu atâtea stăruinți și după o atât de lungă agitație de către poporul maghiar.

„Cele prevăzute s’au întâmplat.

„...Dar în urma acestui discurs și a marelui scandal pe care l’a provocat, archiducele Franz Ferdinand a convins pe împăratul Franz Iosef să retragă concesiunea pe care o acordase poporului maghiar, iar guvernul maghiar, prezidat de Wekerle, a trebuit să demisioneze”.

Firește, e greu de stabilit că archiducele l’a determinat pe împăratul să retragă măsura — afară numai dacă d. Maniu nu va fi având date precise cu privire la acest detaliu. In tot cazul e în afară de ori-ce îndoială că archiducele va fi dorit să vadă retrasă o asemenea concesiune și a fost bucuros când a văzut-o retrasă. Cu toate acestea auzim și alte aprecieri. Sînt fruntași ai oligarhiei maghiare cari văd cu totul altfel atitudinea lui Franz Ferdinand față de maghiari. Iată un exemplu:

În ziarul „Pester Lloyd”, oficiosul guvernului maghiar (numărul dela 4 Septembrie 1932), un om politic ungur publică un interesant articol, sub titlul : „Era Franz Ferdinand un dușman al Ungariei?” Omul politic maghiar răspunde hotărît că nu:

„Franz Ferdinand, scrie dânsul, nu era dușman ungurilor și Ungariei; era totuși adversarul unor oameni de stat și magnați ai Ungariei, cari îi fuseseră descriși în chip foarte defavorabil și cari luaseră o atitudine dârză față de el”.

Ca să-și dovedească aserțiunea, autorul articolului citează ca martor pe episcopul maghiar Iosif Lanyi, care, înainte de-a ajunge episcop, a fost profesorul de ungurește al familiei lui Franz Ferdinand și, dacă nu oficial, totuși de fapt, consilierul linguistic pentru limba maghiară al lui Franz Ferdinand însuși. Pe când archiducele era încă în viață, episcopul spunea despre dânsul:

— Moștenitorul tronului e de o mie de ori mai bun decât reputația ce i se face. Nu e dușman al Ungariei și vorbește chiar cu plăcere ungurește. Vorbește curent ungurește și adesea îmi povestește în această limbă impresiile lui din manevre.

Iar după moartea lui Franz Ferdinand, episcopul Lanyi a mai dat despre el informații de felul acesta:

— Citea cărți ungurești și ținea să cunoască în original legile ungurești și debaterile noastre parlamentare. El singur mi-a cerut să-i procur discursul istoric al lui Ludovic Kosuth,

prin care s'a proclamat detronarea Habsburgilor.

După ce a mai făcut și alte reflecții, episcopul a încheiat — și omul politic maghiar, în articolul citat, încheie împreună cu dânsul, spre mai marea plăcere a oficiosului „Pester Lloyd”:

— Franz Ferdinand era un om cuminte, conștient de sine, care ținea să accentueze puternic dezacordurile dintre el și împăratul, și de aceea critica foarte aspru politica ungară a monarhului (adică politica urmată de către împărat față de unguri). Dacă Franz Ferdinand ar fi ajuns rege al Ungariei, el și ar fi turnat multă apă în vin și ar fi devenit monarh constituțional. Căci el aprecia foarte mult poporul ungar, deși nu arăta simpatie unor din personalitățile conducătoare superioare, dar aceasta, desigur, numai pentru că-și închipuia că nici ele nu-l simpatizează.

Cum vedeți, portretul acesta mixt — și postum și prealabil — pe care-l schițează episcopul Lanyi, nu se potrivește cu cel zugrăvit, spre pildă, de ambasadorul Szögenyi.

Dacă spusele lui Lanyi merită sau nu merită încredere, putem deduce din următorul fapt povestit de Sydaçoff: când Lanyi a devenit episcop, și a părăsit casa arhiducală spre a se duce la eparhia sa, naționaliștii unguri au regretat că pierd un asemenea reprezentant pe lângă persoana lui Franz Ferdinand.

Nu e probabil deci că Lanyi ar fi fost omul care să sacrifice prea ușor cauza națională maghiară, așa cum o înțeleg șoviniștii. Și cer-

tificatul dat de Lanyi răposatului archiduce nu poate fi desconsiderat.

Nu sîntem obligați să conchidem neapărat în sensul vederilor lui. Dar nici nu putem afirma cu siguranță că numai spre a-și satisface ura împotriva ungarilor, Franz II ar fi trecut peste interesele sale adevărate, așa cum i le-ar fi dictat eventuala conjunctură politică, și ar fi îmbrățișat pe români, altfel de cât cu vorba. Nu întotdeauna *les ennemis de nos ennemis sont nos amis*.

* * *

De altfel, în politică nu e destul să vrei sau să nu vrei. Episcopul Lanyi se străduiește să demonstreze că Franz Ferdinand *n'ar fi vrut* să schimbe sistemul maghiar în curs. Sunt alții cari demonstrează că *n'ar fi putut*. În fond, ei confirmă deci concluzia episcopului, deși pornesc dela alt punct de vedere.

Astfel e contele Adalbert Sternberg.

În cartea „Im Wechsel der Zeiten”, scoasă în 1912, Sternberg, consecvent cu ideile lui cunoscute, pe de o parte se ridică împotriva ungarilor, și pe de alta pledează pentru Franz Ferdinand.

Împotriva ungarilor el scrie, de pildă:

„În Ungaria, elementele nemaghiare sunt în chip barbar asuprite, sub raportul cultural și economic. Dacă ceeace se întîmplă acolo în numele liberalismului, ar face-o împăratul, Europa civilizată l-ar pune pe aceeași treaptă cu Nerone”.

În favoarea lui Franz Ferdinand, el scrie:

„Toate acele lovituri ale soartei, cari au sfâșiat inima bătrânului monarch (Franz Iosef) — pe moștenitorul tronului (Franz Ferdinand) l-au lăsat neatins; lui nu i-au știrbit conștiința de sine și nu i-au frânt voința.

„...Împăratul și-a dezarmat adversarii prin noblețea procedeele sale; dar victorios a fost numai când voința de fier a moștenitorului a oprit în loc egemonia elementelor revoluționare din Ungaria. Din nefericire, chestia ungară a devenit obiectul dezacordului dintre împărat și moștenitor, și încă nu obiectul unui dezacord esențial, ci al unui formal, căci în realitate împăratul și moștenitorul sunt de aceeași fire și amândoi au aceeași țință; îi desparte numai alegerea drumului de urmat pentru atingerea ei”.

Aceste rânduri sînt convingătoare: nu se poate spune că Sternberg ar tinde să favorizeze pe maghiari, nici că este pornit în potri-va archiducelui.

Dar, mai departe, Sternberg scrie totuși:

„Nu vreau să fac pe profetul, ci numai să spun că el (Franz Ferdinand) arată o uimitoare asemănare cu împăratul, în toate privințele (in allem und jeden) și că prin urmare ne putem aștepta ca să nu se schimbe mare lucru în Austria. Aci nu poate să se schimbe mare lucru, cât timp tradițiile dinastiei rămân vii, pentru că împrejurările sunt mai tari decât persoanele”.

Reflecțiile contelui Sternberg ne amintesc vorba ministrului de războiu Schönaich, relatată de Rudolf Sieghart:

— Franz Ferdinand va face în 24 de ore mai multe concesii decât Franz Iosef în 24 de ani!

Și dacă în proza lui Sternberg este întotdeauna și puțină poezie — căci el a fost un quasi-Cyrano, și e păcat că nu și-a găsit măcar un quasi-Rostand — să vedem ce spune un om politic cu desăvârșire rațional și practic, contele Czernin, cancelarul prezumtiv al moștenitorului prezumtiv:

„E greu de închipuit că, odată ajuns pe tron, archiducele ar fi putut s'o scoată la capăt cu ideile sale. Edificiul monarhiei, pe care voia să-l sprijine și întărească, era atât de ruinat, încât nu mai îngăduia o reparație serioasă. Dacă nu era războiul acesta din afară, atunci, probabil, l-ar fi zvârlit în aer revoluția dinăuntru: cu greu bolnavul ar mai fi putut suporta operația.

„Pe de altă parte, pare în afară de orice îndoială că archiducele moștenitor, cu vehemența și impulsivitatea firii lui, s'ar fi aruncat în încercarea de a schimba radical structura monarhiei. Și oricât de zadarnic ar fi să facem azi conjecturi despre puțința și despre șansele de reușită ale unei asemenea întreprinderi, după toată prevederea omească putem spune că experiența n'ar fi reușit: Franz Ferdinand ar fi fost strivit sub dărâmurile monarhiei prăbușite”.

Cuvintele lui Czernin sînt foarte impresionante. Și după ele vor suna cu atât mai neașteptat unele declarații făcute de d. C. Stere ziarului „Curentul”, în interviewul de care am mai pomenit. D. Stere a spus:

— *Și românii din Ardeal, în lupta lor națională, au găsit un sprijinitor: pe archiducele Franz Ferdinand. D. Vaida Voevod era un intim al archiducelui Franz Ferdinand, iar Aurel Popovici, un sfătuitor. Când, cu câțiva ani înainte de războiu, s'a îmbolnăvit împăratul Franz Iosef, urcarea pe tron a archiducelui Ferdinand părea iminentă. Archiducele trebuia să inaugureze o nouă politică față de naționalitățile din monarhie și Aurel Popovici i-a redactat un manifest intitulat „Către popoarele mele” în care era definită această politică nouă...*

Manifestul redactat de Aurel Popovici trebuie să fi fost substanțial și frumos. Dar și Franz Iosef, cu atâtea decenii înainte, când s'a urcat pe tron, a lansat și dânsul un manifest destul de frumușel:

„Sprijinit, spunea Franz Iosef, pe bazele adevăratei libertăți, pe principiul egalității de drepturi între toate popoarele cari compun imperiul Nostru...

„...Edificiul pe care-l vom reconstrui cu toții va putea să braveze furtunile acestor vremuri grele și va forma un vast acoperiș sub care vor veni să se adăpostească, mai unite ca în totdeauna, sub protecția sceptrului pe care-l ținem dela strămoșii Noștri, diversele neamuri pe cari sîntem mândru de a le guverna”.

Pornind dela manifestul cunoscut al lui Franz Iosef, să tragem oare vre-o concluzie asupra celui rămas necunoscut, al lui Franz Ferdinand? Manifestul, redactat cu cea mai sfântă bună-credință de Aurel Popovici, urma să fie respectat și aplicat, nu de Aurel Popovici, ci de Franz Ferdinand, și nici măcar de

acesta, ci, prin brațul lui, de complexul forțelor oarbe...

Ori-cum, Czernin are dreptate într'o privință : e de prisos să facem „pronosticuri” retroactive și să hotărîm astăzi ce-ar fi fost dacă ar fi fost, întrucât e vorba de programul general al lui Franz Ferdinand, adică de felul în care înțelegea să-și amenajeze și gospodărească tronul.

Fapt este că *în general* nu putem ști exact ce-a vrut Franz Ferdinand, necum dacă *ar fi putut* ceeace va fi vrut. În ce privește însă *în deosebi* cauza românească, se poate constata, cu oarecare aproximație, *dacă a vrut*, sau mai exact: *dacă era probabil să vrea*.

În ce privește sentimentul nostru personal, nu împărtășim de loc optimismul retroactiv care pare a rezulta și din cuvintele publice ale d-lui Stere, cum rezultă și din spusele altora, mai discreți, cari vorbesc în același sens, dar nu pentru gazetă. Spre a formula însă o judecată mai temeinică în această privință, trebuie să cunoaștem mai deaproape pe archiducele Franz Ferdinand : să vedem firea omului, ideile lui politico-sociale, și, în specie, sentimentele lui față de români, — românofilia lui, de care a fost vorba, de atâtea ori, în cursul acestor pagini.

XIX

Franz Ferdinand văzut de colonelul Brosch

Ne vom servi, în primul rând, de portretul pe care l'a scris colonelul Brosch, fostul, timp de șase ani, șef al Cancelariei militare a arhiducelui. Portretul e scris în 1913.

Extragem:

„Archiducele F. F. este superior înzestrat; are o fulgerătoare putere de sezișare și o privire sigură, mai ales pentru chestiunile militare. El nu este prea încărcat cu cunoștințe militare de amănunt, în deosebi nu și-a lărgit cunoștințele prin studiu propriu, fiindcă are prea puțină răbdare pentru asta și, pe cât se pare, n'a învățat nici o dată să studieze singur.

„...La ideile și vederile sale, archiducele ține cu enormă persistență, îmi vine să spun: cu încăpățănare. Chiar dacă reușești, pentru moment, să-i schimbi părerea, el revine totuși, mai curând sau mai târziu, la opinia lui primitivă, și te miri, după un scurt timp, că trebuie s'o începi iar de la capăt.

„...De aceea, exclamația: *da, da!* care se aude foarte des în audiențe, înseamnă numai o consimțire cu rezerve; archiducele, nu prea spontan în ripostă,

nu intră imediat în discuție; după audiență îi vin obiecțiile, și funcționarul respectiv este adesea foarte mirat când aude pe urmă că propunerile au fost primite numai parțial sau de loc. De aici rezultă adesea nemulțumiri sau îndoieli în privința încrederii cuvenite măritului domn; și, de fapt, nemulțumirile și îndoielile sînt neîntemeiate, când știi că exclamațiile „da, da”, scoase din obișnuință, înseamnă numai: să urmezi cu expunerea.

„Pe de altă parte, archiducele e accesibil la propuneri și, propriu zis, ușor de convins despre o chestiune dreaptă, dacă nu este din capul locului neîncercător în persoana propunătorului; dar trebuie să găsești forma cuvenită. Pentrucă archiducele nu suportă nici un fel de contrazicere directă. Pe de altă parte suportă, ca puțini alții (wie nicht bald jemand), adevărul nesulemenit, ba îl cere chiar. Prin urmare, dacă știi să îmbraci sinceritatea în așa formă ca să nu se vadă că-l contrazici, atunci poți să obții aproape totul. E drept că pentru asta trebuie multă răbdare, abilitate și alegerea momentului potrivit; este deci lucru obositor.

„...Odată ce ți-ai câștigat încrederea archiducelui — dar e drept că reușești abia după vreme mai îndelungată — ea durează mult și n'are margini. E drept însă că trebuie să te resemnezi ca, adesea, nechemăți să dea și ei sfaturi, a căror influență potrivnică o constăți apoi. În această privință nu e sigur nici șeful statului major general, nici ministrul de războiu, nici șeful Cancelariei militare. Acesta din urmă însă are poziția cea mai favorabilă, fiindcă el se prezintă cel mai des la raport. Influența lui este deci, fără îndoială, cea mai mare. Aci apare o primejdie: dacă are ambiția să conducă el în loc să fie simplu mijlocitor, atunci devine de fapt factorul decisiv.

„...Se spune, și cu drept cuvânt, că archiducele e foarte energic. Din nefericire energia lui lucrează mai mult exploziv de cât impulsiv. Intervențiile lui sunt brusce, liniștea ponderată îi este străină, de unde impresia de ceva izbucnitor, fără tranziții, care

implică întotdeauna primejdii. Pe lângă asta, nu e nejustificată îngrijorarea că archiducele, după ce-a pornit un lucru cu o energie extraordinară, în momentul decisiv va da îndărăt în fața ultimelor consecințe și nu va corespunde situației.

„...O delimitare a diferitelor resorturi nu cunoaște prințul, contrar, în această privință, împăratului. El recurge la consilierii săi militari pentru toate: chestii militare, politice, economice, pentru artă și pentru lucruri de ordin personal. Tot astfel vorbește de pildă cu primul ministru austriac despre politica externă (nota traducătorului: politica externă nu era de competența celor două guverne separate — austriac și ungar — ci era de resortul cancelarului, care făcea parte din al treilea guvern sau supra-guvern, numit guvernul comun); vorbește cu ministrul de externe (cancelarul) despre chestiuni militare, cu șeful statului major general despre politica internă, și cu ministrul de războiu despre chestiuni de-ale Curții (nota traducătorului: ministrul de externe — cancelarul — era în acelaș timp și ministrul Curții). Procedul prezintă un avantaj: în felul acesta, archiducele aude nu numai versiunea oficială, ci și altă concepție, așa că e mai bine orientat de cât împăratul; dar procedul acesta aduce cu sine și neajunsul că nechemăți influențează hotărâri pentru cari n'au a răspunde”.

La toate acestea se adaugă o senzibilitate specială a archiducelui, menită să îngreueze foarte mult ori-ce activitate sub ordinele lui :

„Archiducele are sentimentul că e sub-prețuit și din acest sentiment rezultă o explicabilă invidie față de înalți funcționari cari se bucură de mare vază în armată și în opinia publică. Dacă asemenea funcționari, ca de exemplu baronul Conrad, îi mai și arată archiducelui că i se simt superiori intelectualicește, atunci urmează de-acolo crize cari sînt greu de pōtolit.

„Din aceasta naște tendința archiducelui să iasă

mai mult el însuși la iveală, să înlăture pe colaboratorii cu chemare, și astfel să dovedească lumii că poate porni și fără cârje împrumutate dela alții (manevrele din 1913). În această privință archiducele seamănă foarte mult cu împăratul Wilhelm II, care nu rabdă prea mult lângă sine o personalitate superioară.

„Archiducele ar accepta pe un Moltke, numai dacă acesta ar practica cea mai mare jertfire de sine și ar face tot posibilul ca să rămâie neobservat de public. Un Moltke al Austriei ar trebui să fie nu numai spăimântător de modest (*schrecklich bescheiden*), dar și un mare tactician, nu numai pe câmpul de războiu ci și în consiliu. Cu timpul devine supărător pentru un om sincer să umble mereu ca pisica în jurul ciorbei fierbinți.

„...Ca și Wilhelm II, el (archiducele) ar vrea foarte bucuros să se sustragă dispozițiilor constituționale. Nici el nu-și cântărește cuvintele și adesea nu e conștient de însemnătatea aserțiunilor pripite.

„...Audiențele generale îl plictisesc de moarte; așa numitele „hiene de audiență” nu ies la socoteală, pentru că archiducele nu primește pe nimeni, din nefericire nici pe generali, pe cari, din această cauză, îi cunoaște prea puțin, și pierde și mijlocul de a-i lega de persoana sa.

„...De aceea, audiențele le acordă aghiotantul, ca loc-țiitor, și prin aceasta influența lui crește considerabil. Căci pentru archiduce, forma în care i se redau convorbirile, este mai hotărâtoare de cât conținutul celor ce sînt de raportat”.

Faptul că n'are contact nici cu militarii nu înseamnă că-i desconsideră. Din potrivă:

„...Pentru el, militărimea constituie cea mai distinsă stare socială, și nu va fi vina lui dacă și pe viitor Austria va rămânea un stat de funcționari.

„...După modelul prusian, înclină să ocupe toate funcțiile cu ofițeri; în special diplomației i-ar infuza bucuros caracterul militar, numind generali în pos-

turile de ambasadori și miniștri plenipotențieri. Din nefericire, actualmente lipsesc în armată persoane proprii pentru aceasta. După părerea arhiducelui, în general, ofițerul cult e mai bun de cât civilul, indiferent de funcție, pentru că militarul a supt cu laptele devotamentul către împărat, e necolorat din punctul de vedere național și din cel politic, și poți avea, necondiționat, toată nădejdea într'insul".

Regretăm că n'am putut reproduce în întregime schița lui Brosch. El a fost unul dintre cei mai fervenți devotați ai lui Franz Ferdinand. Din câte am redat aci, se vede că autorul se silește să fie obiectiv. Lucrarea, scrisă în 1913, nu era destinată publicității. Brosch declară că a elaborat-o pentru propria sa lămurire : a vrut să-și poată controla mai târziu aprecierile despre înaltul său șef. Curând însă Franz Ferdinand a fost omorât, iar Brosch nu i-a supraviețuit multă vreme. Hârtiile lui Brosch au fost încredințate baronului Chlumecky, cu care lucrase împreună atâția ani de zile, sub inspirația permanentă a arhiducelui Franz Ferdinand. Astfel schița de mai sus a văzut lumina tiparului, în volumul apologetic, bogat în informațiuni.

XX

Franz Ferdinand văzut de contele Czernin

Să ne adresăm acum unui al doilea devotat al archiducelui, contele Czernin, care a scris și el un portret, încredințat de asemenea jurnalului intim și publicat tot fără știrea și voința autorului. Il găsim reprodus în „Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie” de Fritz Brügel (vol. V, pag. 115):

„Pe archiducele Franz Ferdinand l-am cunoscut în adevăr perfect. Am avut prilejul, mulți ani în șir, să discut cu el punctele cele mai sensibile ale politicii noastre. I-am elaborat scheletul unei constituții pentru monarhia habsburgică și am primit, în scris și verbal, impresiile lui despre ea. Săptămâni întregi l-am văzut la St. Moritz, la adăpostul oricărei etichete. În dorința lui de sociabilitate nesilită, se dedica zilnic la discuții de ceasuri întregi, scoțând în evidență, cu simplitate, partea cea mai bună a firii lui. În sfârșit, am văzut, destul de des, exploziile elementare de furie și de ură, de cari însoțea evenimentele politice când nu-i conveneau: atunci se părea că se deschide și fâșnește un adevărat crater de pasiuni sălbatece, neroneene.

E greu să-l caracterizezi pe archiduce, scurt și totuși complex. Era mult mai complicat decât puteai

crede dacă-l cunoșteai superficial. Nu era prost (er war nicht dumm), dar nu era nici spirit mare, nu era om cu concepții largi; felul lui de inteligență se putea caracteriza mai curând prin cuvântul *șiretenie* (subliniat în text). Repeziciunea lui de sezisare m'a uimit întotdeauna, cu atât mai mult cu cât surzenia lui destul de supărătoare îi știrbea considerabil puterea de percepție...

De politică se desinteresa mult mai puțin decât se credea în general, deși nu se poate tăgădui că avea intervale de complectă indolență politică și de stărpiciune; cu toate acestea și în vremurile de agitație politică era enorm de leneș (ungeheuer faul) în sensul că, de exemplu, nici unul din oamenii lui de încredere nu l-a putut determina ca, încă în timpul archiduciei, să-și facă un plan pentru activitatea sa împărătească, spre a se pregăti astfel pentru înalta lui menire, nespus de grea. Erupțiile lui politice se mențineau la nivelul formulelor generale. Dacă intrai mai amănunțit în cercetarea legilor și a mijloacelor practice de avut în vedere, el își pierdea răbdarea și, de obicei, puneă capăt convorbirii, sub un motiv oarecare.

Dar nu în toate acestea zăcea punctul de gravitate. El zăcea în două însușiri foarte regretabile ale caracterului archiducelui, și anume: într'o nesinceritate care întrecea cu mult mijlocia măsurii europene și, poate în legătură cu aceasta, arăta atâta neîncredere în tot anturajul său, în cât nu putea să-și închipue o acțiune în adevăr cinstită și desinteresată. Pentru el toți oamenii, dela primul său ministru până la ultimul rân-daș, erau oameni pe cari credea că-i răsplătește în deajuns când îi plătește; datoria lor era să se lase storși ca lămâia, și apoi să se așeze singuri pe mătură ca să fie aruncați. Nu era destul de inteligent ca să-și dea seama că, de îndată ce i se va cunoaște această concepție, ea îi va răpi pe toți servitorii cei buni.

Cred că nici nu-și dădea seama de această mentalitate a lui; de altfel, era cu totul refractar conside-

CZERNIN

rentelor psihologice. Dar stăpânit de ideea că monarchia e din grație divină, era pentru el ceva de la sine înțeles ca toți supușii să stea necondiționat în slujba lui, fără să-l intereseze jertfa personală pe care ei ar face-o astfel.

Caracteristică pentru mentalitatea lui este o afirmație pe care am auzit-o de repetate ori din gura lui: recunoștea ca mai presus de cât el numai două ființe: Dumnezeu și Împăratul — întocmai ca sublocotenentul unui escadron detașat, care știe numai pe d. căpitan și pe d. locotenent”.

Nu vi se pare c’ați citit o pagină de Saint-Simon? Atâta numai că Saint-Simon și-a scris memoriile fiind foarte supărat, pe drept sau pe nedrept; prin urmare, el nu poate fi privit ca model de imparțialitate față de cei pe cari îi zugrăvește. Despre Czernin nu știm să fi avut motiv de supărare față de Franz Ferdinand. A fost cel mai inteligent și cel mai cult dintre devotații lui, și răsplata pe care putea s’o aibă a și avut-o: *era* pe lista ministerială a lui Franz Ferdinand în calitate de cancelar — cea mai înaltă demnitate austro-ungară — iar, în așteptare, fusese trimis, după cererea lui Franz Ferdinand, ministru plenipotențiar la București, post diplomatic foarte important în tradiția celor două imperii centrale: și Bülow și Aehrenthal, ca să nu-i cităm decât pe dânsii, și-au făcut stagiul la noi. De altfel, Czernin tot a ajuns cancelar, fiind numit de împăratul Carol, iar împăratul l’a numit — o spun mulți, între cari și Take Ionescu — tocmai pentru a împlini dorința, cunoscută, a lui Franz Ferdinand; și lucrul e probabil: vezi și cazul Sieghart.

Trebue să presupunem, prin urmare, că portretul schițat de Czernin — de altfel fără intenția de a-l publica — este imparțial și exact. Și e atât de elocvent și de sugestiv, în cât e de prisos să-l mai supunem analizei. Vrem numai să întărim prin exemple o parte din caracterizările făcute de Czernin și să adăugăm unele constatări, tot atât de interesante, făcute de alți autori.

METTERNICH

Procesul dela Zagreb și cazul Prohaska

Spune Czernin că archiducele era de-o ne-sinceritate care „întrecea cu mult mijlocia măsurii europene”.

Intru confirmarea acestei aserțiuni, iată un fapt:

Se știe că în 1909 Austria a fost zguduită de o celebră afacere de fals. În lupta pe care Austria o ducea în potrivea Serbiei independente și a iugoslavilor din monarhia austro-ungară, ministerul de externe austro-ungar *fabri-case* o serie de „documente” spre a compromite pe conducătorii iugoslavi. Un număr de 53 conducători ai mișcării sârbo-croate din Austro-Ungaria au fost dați în judecată, sub diferite învinuiri. Unele, ridicole. De pildă: d-rul Djurici era învinuit că nu poartă cravată. E un delict? Da! Cuvântul *cravată* vine de la cuvântul *croat*. Deci, a nu purta cravată însemna o manifestație *anticroată*; însemna că te arăți adversar al Croației, așa cum se

găsea: parte integrantă a monarhiei austro-ungare.

Dar asupra acuzațiilor plana și învinuirea că se aflau în slujba unui stat străin, care i-a cumpărat cu bani, învinuire extrem de gravă, pentru că atrăgea pedeapsa cu moarte. Procesul s'a judecat la Agram (Zagreb) și după dezbateri cari au durat din Martie până în Octombrie, acuzații, închiși preventiv, au fost condamnați: doi, frații Pribicevici, la câte 12 ani închisoare corecțională, iar ceilalți, la un total de 184 ani închisoare. Dezbaterile au fost conduse în chip atât de arbitrar și de brutal, în cât adevărată lumină nu s'a putut face. Rezultatul a fost că nici tribunalul n'a putut da pedeapsa cea cuvenită după lege, ci a găsit mijlocul s'o *îndulcească*, în felul pe care-l arată cifrele de mai sus. Acuzații au făcut recurs.

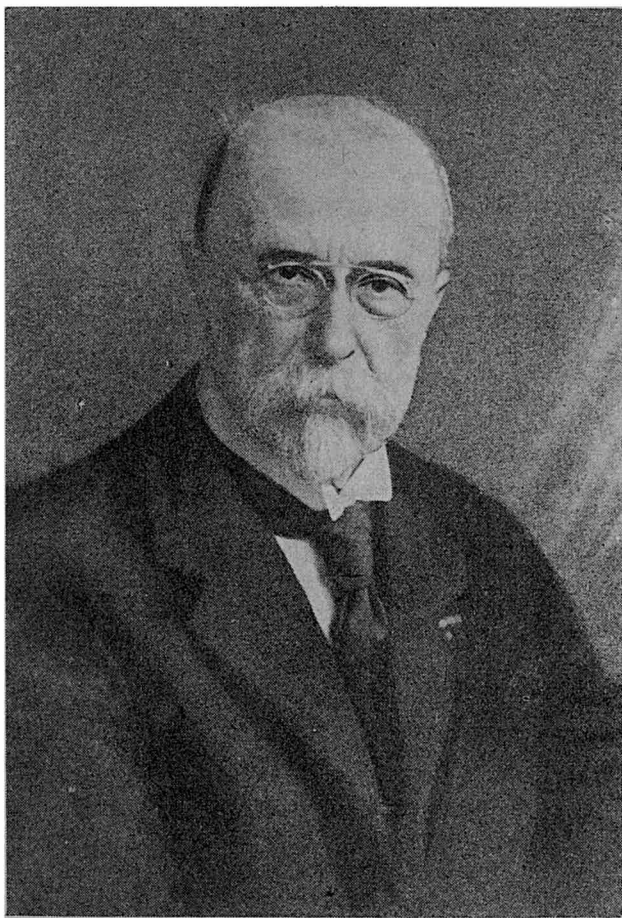
Pe când se dezbătea lungul proces dela Zagreb, istoricul Friedjung publică în „Neue Freie Presse” un documentat articol în po-triva acuzațiilor, întemeindu-se pe aceleași documente cari serveau și în proces: i le-a pus la dispoziție ministerul de externe. Tot pe baza acestor documente a scris și Funder dela „Reichspost”, omul lui Franz Ferdinand. Unul din acuzați, Supilo, îi dă în judecată pe amândoi: și pe Friedjung și pe Funder, în fața jura-ților din Viena. Acest proces vine la rând după ce se pronunțase condamnarea la Zagreb, dar înainte de a se judeca recursul făcut de con-damnați.

În interval, s'a amestecat însă în această chestiune profesorul ceh Masaryk, președin-

tele de azi 'al republicii cehoslovace. El era oare-cum autorul moral al mișcării sârbo-croate din Austro-Ungaria. Cei mai mulți dintre fruntașii acelei mișcări fuseseră elevii lui la universitatea din Praga, unde el îi îndrumase pe calea politicii realiste. Se știe că Masaryk, om de rar și înalt idealism, a preconizat și practicat un sistem de politică realistă, cea mai autentic realistă. În această privință el poate fi pus alături de Jaurès.

Masaryk cunoștea deci atmosfera și chiar intimitățile acțiunii iugoslave. El și-a dat seama, dela început, că documentele aduse contra lor sînt false. Și, imediat, a pornit cercetări, s'a dus la Agram și la Belgrad, a răscolit oameni și archive — și a dovedit falsurile: erau 24 de documente fabricate la legația austro-ungară din Belgrad, din ordinul ministrului plenipotențiar Forgach.

Insuși faptul intervenției lui Masaryk și afirmația lui că documentele acuzării sînt false, au făcut adîncă impresie. Se știa că Masaryk e un mare învățat, un profund și meticolos cercetător și un om de absolută obiectivitate, chiar și în focul pasiunilor politice. Apoi, lumea nu uitase atitudinea și lupta lui în chestia manuscrisului dela Kralove Dvur: de zeci de ani pătura cultă și opinia publică priveau cu admirație un document literar care dovedea vechimea și intensitatea culturii și conștiinței naționale cehești; și Masaryk, unul dintre puținii cari și-au dat seama că manuscrisul e un fals, a spus-o categoric, împreună cu acei puțini, în potrivea tuturor, înfruntînd, el mai

MASARYK

mult de cât toți, atacurile, insultele cele mai violente, inclusiv acuzația de trădare națională. S'au scurs ani de zile până când lumea cultă și masele cetățenești au trecut de partea lui Masaryk, scoțând manuscrisul cu pricina din tézaurul relicvelor culturale și naționale.

Și acum același om spunea: documentele pe baza cărora s'au distribuit, la Agram, două veacuri de pușcărie, sînt false!

La procesul din Viena dovezile stabilite de Masaryk s'au impus în chip atît de zdrobitor, în cât Friedjung, omul pînă atunci de treabă și istoricul pînă atunci fără prihană, a apărut într'o lumină pe cât de urîță, pe atît de surprinzătoare. Și emoția a fost mare, când Friedjung s'a văzut silit să facă o mărturisire profund dureroasă: a mărturisit că a fost indus în eroare și a declarat că retrace toate invinuirile. Aceasta făcea o deosebită cinste corectitudinii lui de om, dar aducea o gravă știrbire reputației lui de savant, chemat să deslușească tocmai rostul și valoarea documentelor *).

*) Cazul istoricului Friedjung este cu atît mai curios, cu cât el nu glumea de loc în chestiunile de corectitudine și exactitate științifică. După penibila aventură pe care a avut-o el însuși în chestiunea falsurilor Forgach, în cari a apărut ca pârât, Friedjung s'a pomenit iarăși în situația lui normală, aceea de *judecător*, în calitatea lui de istoric și în exercitarea profesiei lui de critic al lucrărilor istorice.

Un tânăr și conștiincios ziarist, Wilhelm Alter, redactor la „Wiener Allgemeine Zeitung”, a publicat studii istorice cari dovedeau talent și erudiție. Dar se întemeiau pe documente cari duceau la concluzii cu totul noi în materia respectivă. Era vorba de una din cele mai palpitante chestiuni ale istoriei austriace contemporane: campania din 1866 și cazul

În urma acestora, procesul dela Zagreb n'a mai continuat. Din ordinul împăratului procesul a fost oprit pur și simplu, iar acuzații lăsați în pace.

* * *

Dar lucrurile nu s'au sfârșit aci. Masaryk a adus chestiunea în parlament. El a interpellat guvernul în Cameră, a interpellat în Delegațiuni pe ministrul de externe Aehrenthal, iar în Comisiunea militară pe ministrul de război.

În interpelările lui, Masaryk arată că s'a a-

generalului Benedek. De aici senzație și emoție printre savanți, ba chiar printre simplii amatori, cu atât mai mult cu cât Alter invoca documente pe cari nu le indica mai deaproape.

Friedjung, bănuind falsitatea documentelor, pe de o parte i-a cerut autorului să se explice, iar pe de alta a pornit cercetări proprii prin biblioteci, archive și familii; a întreprins și o vastă corespondență cu persoane din Berlin și Londra, pentru stabilirea adevărului. Lui Alter, Friedjung i-a făcut dulci somatțiuni; i-a spus, între altele:

— Știi că și eu m'am păcălit o dată, prezintă documente din sursă sârbească, încredințate mie spre utilizare de ministerul de externe austro-ungar. Acele documente s'au dovedit în bună parte neveritabile. Nu cumva ți s'a întâmplat și d-tale același lucru?

Chestiunea a durat mai mult timp. S'a format o comisiune căreia Alter să-i arate documentele. Wilhelm Alter se zbătea de moarte, ca să găsească o ieșire. Și când zicem „se zbătea de moarte”, nu vorbim la figurat: în ziua de 17 Ianuarie 1913, Wilhelm Alter s'a sinucis, pentru că în lăcomia de celebritate și nemurire, comisese o incorectitudine literaro-științifică și pentru că istoricul Heinrich Friedjung, care fără voie trecuse printr'o dramă asemănătoare cel puțin în formă, îl constrângea să se explice: să-și dovedească buna-credință, dacă putea, sau să-și mărturisească păcatul, dacă avea tăria.

dresat justiției ca să obție corpurile delictive — piesele falsificate,— „pentru că, zice el, firește, ași dori, ca să mă exprim astfel, să am adevăratele documente false, și nu, cum-va, niște false documente false!” (vie ilaritate).

Însă cine sunt autorii materiali ai falsurilor și cine autorii morali?

În fața justiției, istoricul Friedjung a fost întrebat dacă oameni ca archiducele Franz Ferdinand și contele Aehrenthal au cunoscut acele documente. Și Friedjung a răspuns:

— *Da, aceste documente au ajuns de mai multă vreme în stăpânirea și la cunoștința acestor personalități sus-puse; și sînt silit și îndreptățit să declar că, în orice caz, aceste documente au ajuns la cunoștința tuturor acelor foruri superioare, cari sînt chemate să se îngrijească de conducerea monarhiei.*

În urma acestei declarații a lui Friedjung, Masaryk, în interpelarea din Delegațiuni adresată cancelarului Aehrenthal, spune:

— *Dacă el (d-rul Friedjung) indică, cu atît de perfectă claritate și în mod atît de precis, personalitățile conducătoare, dacă el arată cele mai înalte foruri din conducerea statului, ei bine, eu, din punctul de vedere constituțional, nu vreau să aduc în discuție acele personalități; eu mă adresez ministrului responsabil.*

Sînt convins că Majestatea Sa Împăratul, în amintirea falsurilor contra italienilor, făcute odinioară, în mod cu totul inutil, de guvernul nostru, sînt convins că împăratul nu

s'a lăsat ademenit de documentele belgrădene *)).

Iar cât despre moștenitorul tronului, din nefericire (leider) ziarul „Reichspost” și unii domni din cercul acesta au fost destul de indiscreți — cum am mai spus-o, se pălăvrește mult pe acolo (wird da viel aus der Schule geschwätzt) — pentru ca în special cu ocazia procesului Friedjung, să spue aproape direct: da, moștenitorul tronului a fost acela care a încuviințat documentele!

Eu mă țin, constituționalicește, de ministrul de externe **).

Masaryk n'are impetuositatea unui Viktor Adler. El vorbește calm și măsurat, ca un profesor. Dar tot ca un profesor demonstrează tot ce spune, pentru ca în mintea ascultătorului să nu rămâie nici o ignoranță și nici o îndoială.

Și Masaryk a dovedit tot ce-a spus. Aehrenthal a îngăimat un răspuns nenorocit (vezi anexa No. 11). Și cu toate astea, Masaryk vorbea atât de rezervat despre archiducele moșteni-

*) După pierderea Milanului de către Austria, deschizându-se arhivele polițienești de pe timpul stăpânirii austriace, s'au găsit un număr imens de acte false, pe temeiul cărora autoritățile luaseră tot felul de măsuri, lovind în oamenii neplăcuți guvernului. Ce-au fost pușcăriile austriace pentru italienii luați la ochi de poliția habsburgică, se știe din cartea universală și nepieritoare a lui Silvio Pellico.

**) Vezi cartea lui Masaryk: Vasič-Forgach-Aehrenthal, Prag, 1911; iar în românește vezi articolul „T. G. Masaryk, apărătorul jugoslavilor” de dr. Gr. Graur, în volumul colectiv „T. G. Masaryk” apărut sub îngrijirea lui Tudor Teodorescu-Braniște, editura „Adevărul”, 1930.

tor! Pe când Franz Ferdinand, într'o scrisoare către Brosch, se plânge că Masaryk otrăvește tinerețea! (Chlumecky, op. cit., pag. 322). La Franz Ferdinand și la devoția lui, ura în po-triva lui Masaryk era atât de mare, în cât ani de zile după aceea l'au acoperit de invective. Când războiul se apropia de sfârșit și Austria era pe ducă, Czernin îl înjura încă pe Ma-saryk. În Aprilie 1918, într'un discurs oficial, Czernin, — finul diplomat — i-a aruncat lui Masaryk epitetul de *mizerabil* și a spus, firește, că „adevărata națiune cehă îl dezaprobă și-l înfierează, ea fiind credincioasă monarhiei habsburgice!”

* * *

Să trecem însă la un „caz” și mai celebru. Se știe că după faimoasele falsuri judecate la Agram — cari au știrbit atât de dureros valoarea de istoric a lui Friedjung — minis-terul de externe austro-ungar s'a dedat la un fals infinit mai senzațional, vrednic de tea-trul Grand Guignol din Paris: un fals nu do-cumentar, ci anatomic! Vorbim de campania furibundă lansată prin presa mondială pe te-ma mutilării consulului austro-ungar din Prizrend, anume Prohaska, de către sârbi: sârbii din Macedonia, spuneau știrile ministe-rului de externe, l'au răpit pe nefericitul con-sul și l'au... claponit!

Consulul Prohaska era — și poate e încă — bine-merci. Din fericire pentru el, și falsul grand-guignolesc tot numai pe hârtie a fost să-vârșit. Pe când presa mondială înregistra cu

oroare știrile cari veneau zilnic din Viena și Budapesta despre felul în care a fost mutilat Prohaska, nefericita victimă își impunea un simplu arest de casă, undeva, departe, suportând, în tăcere, ciudata reclamă mondială al cărei obiect era.

Știrile se redactau la oficiul presei dela ministerul de externe, oficiu numit „das literarische Bureau” — *biroul literar*, — care, cum se vede, nu disprețuia literatura senzațională. Dela „biroul literar”, știrile, proaspăt fabricate, treceau deadreptul la „Reichspost” și la „Neues Wiener Journal”, de unde pătrundeau, apoi, în presa mondială. Șeful biroului era d. Kanya, actualul ministru de externe al Ungariei; pe atunci el era, prin mai marele său direct, Berchtold, la ordinele arhiducelui Franz Ferdinand. Cei dela „Reichspost”, oficiosul partidului creștin social și al lui Franz Ferdinand — ziarul acesta e și azi, cu acelaș director, Funder, oficiosul guvernului de dictatură — n’au mai spus însă dacă și de astădată arhiducele și-a dat încuviințarea: „otrăvitorul” Masaryk îi învățase să fie mai discreți!

Cazul Forgach și cazul Prohaska sînt de sigur foarte elocvente.

* * *

Ținem să încheiăm capitolul cu o notă amuzantă. Acum cât-va timp ministerul de externe ungar a dat un comunicat într’o chestiune care interesa opinia publică internațională. S’au găsit ziare cari să puie la îndoială

temeinicia declarațiilor solemne făcute prin
acel comunicat. Presa oficioasă dela Buda-
pesta a protestat cu un accent de puternică și
sinceră indignare: cum să-și permită cineva
atâta nedelicateță față de cuvântul oficial?

...Și ministrul de externe al Ungariei este d.
Kanya, fostul șef al biroului literar de forgă-
cească și prohăscească memorie!

KANYA

Austria și România în 1913

În anul 1913, când România a făcut campania din Bulgaria pentru cucerirea Cadrilatelului, Austria a mers cu Bulgaria, și nu cu România.

Poincaré, în volumul III al seriei „Au service de la France”, consemnează faptul că ministrul Austriei la București, prințul Fürstenberg, a înștiințat guvernul român, încă din luna Maiu, că dacă ar izbucni un conflict între Bulgaria și Serbia, Austria ar susține-o pe cea dintâi, la nevoie chiar cu armele. Era, de sigur, un mod de a preveni guvernul român să renunțe la revendicările lui și să se abțină dela orice mișcare. Cum însă România n'a respectat injoncțiunea austriacă, s'a întâmplat un fenomen în adevăr neașteptat : România s'a văzut părăsită de Austria, dar în schimb sprijinită, diplomaticeste, de Germania.

S'a crezut atunci că e la mijloc o simplă neînțelegere ivită în sânul triplei Alianțe: un mic și întâmplător dezacord de interese, în-

tre cele două imperii centrale, Austria și Germania.

Pe de altă parte, cunoscându-se sentimentele atât de românofile ale archiducelui Franz Ferdinand, — pentru românii din Austro-Ungaria și pentru cei din regat — s'a crezut că politica pro-bulgară și anti-română a Ballplatzului era opera exclusivă a lui Franz Iosef. În definitiv, Franz Ferdinand era numai suveran lateral și subteran; cuvântul hotărîtor îl avea tot ober-suveranul oficial, Franz Iosef, înzestrat cu toate atribuțiile.

Un singur punct rămânea nelămurit: cancelar al Austro-Ungariei era Berchtold, iar Berchtold era omul lui Franz Ferdinand. Iată ce spune Poincaré, în primul volum al seriei citate, despre numirea lui Berchtold în fruntea ministerului de externe:

„(Aehrenthal) a murit la 17 Februarie. Fusese vorba să fie înlocuit prin contele Burian, ministru de finanțe și al Bosniei (ministrul de finanțe comun era tot o dată și ministrul Bosniei și Herțegovinei. N. A.). Archiducele moștenitor nu l'a socotit destul de plecat voinței Germaniei; și Franz Ferdinand, ca să-i fie agreabil amicului său Wilhelm II, a recomandat stăruitor pe contele Berchtold, un fel de mare senior funcționar, om de societate, fasonat în disciplina administrativă, dar lipsit de autoritate, și caracter redus”.

Va să zică, Berchtold era omul lui Franz Ferdinand. Afară numai dacă nu-l va fi părăsit, spre a-și păstra slujba. Franz Ferdinand se și plângea de atâția că l'au trădat după ce le-a făcut situații!

Dar cu Berchtold n'a fost cazul. Poincaré, după ce dă aprecierile de mai sus, reproduce un fragment dintr'o telegramă pe care i-a trimis-o atunci ambasadorul francez dela Viena și care conține o caracterizare a lui Berchtold:

„In caz de criză, va ști s'o ia pe de lături, ca să se strecoare (il saura louvoyer assez habilement). Dar nu va da lovitura viguroasă care ar putea fi necesară pentru a evita o catastrofă”.

Cu această complectare a psihologiei lui Berchtold, ne-am putea explica orice politică a lui, fără să-l mai socotim răspunzător pe Franz Ferdinand.

* * *

Mai avem însă, în privința personalității și activității lui Berchtold, două informații.

Una ne-o furnizează el însuși. In volumul IV al scrierii lui Poincaré, găsim un fragment din raportul trimis de ambasadorul francez Dumaine a doua zi după Saraievo:

„Contele Berchtold, scrie Dumaine, mi-a vorbit cu o sinceră emoție de îndelungata lui intimitate cu arhiducele defunct. Contele fiind de aceeași vârstă cu archiducele, a întreținut cu el din copilărie și în tinerețe raporturi de camaraderie, transformate apoi, în cursul existenței, într'un încrezător și fidel atașament.

„De asemenea între ducesa de Hohenberg și conțesa Berchtold exista o amiciție care data dela intrarea lor în viață”.

Aflăm deci că relațiile dintre Berchtold și archiduce n'au fost turburate nici o clipă, că

în tot timpul, până la sfârșit, ele s'au întemeiat pe fidelitate și încredere.

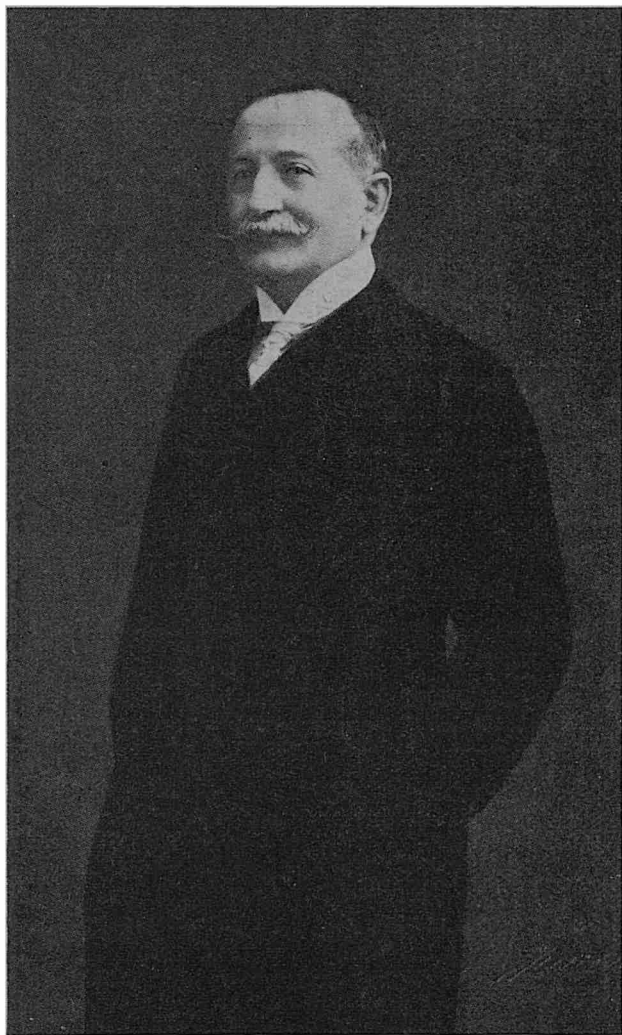
Din această informație, pe care ne-o dă Berchtold însuși, rezultă că el n'a putut face altă politică de cât aceea pe care a vrut-o Franz Ferdinand.

Și ceea ce afirmăm aci pe cale deductivă, ne-o confirmă a doua informație de care vorbeam. Pe aceasta ne-o furnizează un prieten și colaborator al lui Berchtold: baronul Chlumicky, ziaristul „Cancelariei militare” a lui Franz Ferdinand, și astăzi apologistul acestuia. Din spusele lui aflăm că în chestia războiului balcanic în genere, ca și în privința participării României la acel războiu, Berchtold a fost în permanentă legătură cu „Cancelaria militară”, iar politica urmată față de România a fost inspirată și aprobată de aceasta.

La așa ceva Poincaré nu s'a gândit fiindcă, evident, el nu dispunea de „o nesinceritate care să întreacă mijlocia măsurii europene” și nici nu putea bănuși așa ceva la alții.

Pentru cititorii noștri, vom da pe scurt, după Chlumicky, evoluția chestiunii:

Cu câțiva ani în urmă, Conrad von Hoetzendorf ajunsese la concluzia că e în interesul Austriei să-și apropie Bulgaria. El a vorbit în acest sens arhiducelui Franz Ferdinand. Acestuia însă, după cum am văzut, Ferdinand al Bulgariei îi era antipatic, între altele și pentru că își botezase copiii în religia ortodoxă, jignindu-i astfel, lui Franz Ferdinand, sentimentele catolice.

TAKE IONESCU

Cu timpul archiducele s'a convins și el că, față de pericolul slavofil, Austria are nevoie și de Bulgaria. Și atunci, profitând de dezlănțuirea crizei balcanice, Berchtold, în chip foarte abil, a legat din nou firele cu Bulgaria. „*El făcu aceasta în înțelegere cu moștenitorul tronului*”, zice textual Chlumecky (pag. 140). Franz Ferdinand se decise la aceasta cu atât mai mult, cu cât „*acțiunea diplomatică și economică în România, care-i stătea atât de mult la inimă archiducelui, nu obținuse succesul considerabil dorit*”. Opinia publică din România, impresionată și de nouile persecuții din Ardeal, se deda la manifestații zgomotoase, cu strigățul „jos Austria perfidă!”

Ce era de făcut? Răspunsul la această întrebare conține și un model de „nesinceritate care întrece cu mult măsura mijlociei europene”. Iată ce scrie Chlumecky:

„In această situație grea, ministrul de externe încercă o lovitură politică externă bine meditată (einen wohldurchdachten aussenpolitischen Schachzug)”.

Și anume:

„Prin ceea ce eu numisem „diviziunea muncii în diplomație” (diplomatische Arbeitsteilung), Berchtold încearcă pentru ultima oară să fie în mână ambele cărți necesare puterilor centrale în jocul balcanic: România, supărată pe Austro-Ungaria, să fie câștigată prin acțiunea diplomatică a Germaniei, iar Bulgaria printr'a Austriei, și astfel să fie păstrate amândouă, pentru sfera de interese a puterilor centrale”.

Continuând, Chlumecky povestește că i-a

trimes lui Berchtold un eseu prin care lăuda această metodă de diviziune a muncii, ca fiind cea mai bună. Urmează scrisoarea de răspuns a lui Berchtold, care acceptă cu plăcere entuziasta aprobare a lui Chlumecky și declară nepatrioți pe otrăvitorii cari sunt de altă părere. *)

* * *

Chlumecky confirmă deci spusele lui Poincaré; dar Poincaré s'a luat după Take Ionescu — iar acesta a fost dezmințit de Fürstenberg. Take Ionescu a spus:

„In Maiu 1913, contele Berchtold însărcină pe ministrul austro-ungar dela București să comunice guvernului român — căruia și sârbii și grecii i se adresaseră pentru cazul unui atac din partea Bulgariei — *că Austria va apăra Bulgaria cu arma în mână.*

*) In urma acestui aranjament atât de abil, s'a dezlănțuit în presa vieneză o campanie aprigă în potriva României. Firește, nu se știa despre aranjamentul combinat de Chlumecky-Berchtold, dar se știa că, în materie de politică externă, presa vieneză, în cea mai mare parte, urmează indicațiile Ballplatzului.

In special după terminarea primului războiu balcanic, atacurile presei vieneze au luat proporții considerabile. Atunci d-rul Gr. Graur a publicat în marele ziar „Neue Freie Presse” un articol intitulat „Rumänien und Bulgarien”, în care expunea punctul de vedere al diplomației române. De remarcat un amănunt: articolul insista asupra faptului că România n'a intervenit mai înainte, adică în cursul primului războiu: dacă ar fi făcut-o atunci, — spunea autorul, condus par'că de o presimțire — aceasta ar fi atras după sine intervenția și a Rusiei și a Austriei, așa în cât „am fi și avut acumă războiul mondial”.

Articolul a apărut în „Neue Freie Presse” cu data de 13 Ianuarie 1913.

„Cu alte cuvinte, România era prevenită că, deși aliată a Austriei, va fi atacată de Austria dacă s'ar împotrivi la strivirea Serbiei.”

Fürstenberg a dezmințit afirmația categorică a lui Take Ionescu, iar acesta a replicat (citez din Amintiri):

„Mi se dase de știre, acum douăsprezece zile, dacă nu mai de mult, că am să primesc o dezmințire din partea prințului de Fürstenberg. Mărturisesc că mă îndoiam.

„...E ușor de înțeles că nu mai am ce vorbi cu prințul de Fürstenberg.

„...De vreme ce el tăgăduiește că mi-ar fi citit documentul pe care i-l'a trimis contele Berchtold și pe care mi l'a tălmăcit în franțuzește chiar în aceste proprii cuvinte, că, la nevoie, Austria va apăra pe Bulgaria cu arma în mână, ași fi un prost să mai stau de vorbă cu prințul Fürstenberg.

„Să judece opinia publică. Ea are de ales între asigurarea mea și dezmințirea cam trezită a prințului Fürstenberg. Va veni o zi — timpul siluiește toate arhivele — când însuși documentul va face parte din istorie. O să fie găsit într'o zi la Viena”.

Nu știm dacă, până acuma, s'a găsit documentul în arhivele din Viena. Dar putem aștepta. De-o cam dată a vorbit Chlumecky, scriitorul cel mai în curent cu tot ce făceau oamenii lui Franz Ferdinand. În tot cazul Take Ionescu ar fi simțit o deosebită plăcere, dacă ar mai fi apucat să citească spovedania despre bizarul sistem de „diviziune a muncii” practicat la Ballplatz.

Această „diviziune a muncii” a continuat și după isprăvirea războiului balcanic. Înălții diplomați se încurcaseră atât de bine în propriile lor ițe, în cât răceala produsă între Ro-

mânia și Austria amenința să se resfrângă și asupra legăturilor României cu tripla alianță însăși. Wilhelm în persoană s'a dus la Viena. Partizan, și el, al „diviziunii muncii”, Wilhelm i-a' demonstrat lui Franz Iosef că prietenia României trebuie menținută cu ori-ce chip, „cu riscul chiar” — cităm după Seton-Watson — „de-a pricinui Austriei o jignire trecătoare” (even at the risk of temporarily offending Austria). Franz Ferdinand a găsit prilejul să-i exprime lui Wilhelm, în scris, admirația sa pentru această politică și să-i comunice „cu toată modestia”, că este și el perfect de acord cu ea.

Un sprijin în această politică a venit și din partea lui Al. A. Beldiman, ministrul României la Berlin. Beldiman, fiul fondatorului „Adevărului”, a fost toată viața un germanofil pătimaș, deosebindu-se și în această privință — ca și în politica internă — de tatăl său, cu care a avut când-va și aprinse polemici de presă, Beldiman-tatăl scriind la „Adevărul”, iar fiul răspunzându-i prin „la Liberté” din București. Acum, fiind ministru al României la Berlin, Beldiman face, la 7 Septembrie 1913, un expozeu lui Jagow, ministrul de externe al Germaniei, expozeu prin care-i demonstrează că, din capul locului, România a intrat în legătură cu Viena nu de dragul acesteia, ci pentru faptul că Viena avea Berlinul drept aliat; și astfel, insistă Beldiman, numai prestigiul Germaniei poate drege situația.

În puterea unor asemenea argumente, Wilhelm s'a gândit un moment să meargă la Bu-

curești; dar s'a răsgândit, neconvenindu-i, în
acel moment, să-l indispuie pe țarul Rusiei.

* * *

Tot în legătură cu această „diviziune a muncii” trebuie să vorbim și de atitudinea social-democrației austriace. Este o chestiune de care trebuie să vorbesc cu atât mai mult cu cât ea a dat loc unei absurde polemici, în care adversari bine-voitori m'au amestecat și pe mine, ba — și nu glumesc de loc când spun aceasta — m'au făcut chiar responsabil de politica socialiștilor austriaci. Dar o asemenea discuție, aici, ar complica expunerea. Voiu face deci un capitol special spre a lămurii această latură a chestiunii (vezi anexa No. 12), iar aci rămânem la subiectul principal.

N'am avut nici o dată un respect extraordinar pentru acțiunea diplomatică, atâta timp cât e practică clandestin; dar ceea ce mărturisește Chlumecky — și Seton-Watson confirmă — despre modul cum se prind doi iepuri, este în adevăr sugestiv. Doi iepuri, și un iepuraș. Căci nu puteau fi uitate, nici o clipă, naționalitățile, inclusiv cea românească.

În această privință vom vedea fapte caracteristice.

Pentru captarea Românilor

Emoție în lumea politică: se proiecta o schimbare de guvern în Ungaria.

Toate șansele de a fi chemat la cârmă părea să le aibă Julius Justh, șeful partidului independenței. Justh era o personalitate de reală valoare. Portretul pe care i-l face Michael Karolyi în volumul „Gegen eine ganze Welt” e în adevăr impresionant. Era democrat — *realmente* democrat — și dorea, în chipul cel mai sincer, înțelegerea cu naționalitățile. Cu sârbii și stabilise un acord; era în tratative cu cehii și — Karolyi n’o precizează, dar în mod logic urmează dela sine că avea să caute împăcarea și cu românii. Energic și hotărât; cu o strălucită situație materială și lipsit de ori-ce ambiție, de ori-ce preocupare egoistă; superior tuturor conducătorilor politici de atunci prin cumpăneala și temeinicia convingerilor, ca și prin statornicia de neclintit într’o acțiune începută, — Justh era socotit de toți ca omul în stare să ducă la capăt lupta pornită. Justh la putere, însemna în adevăr — așa credea

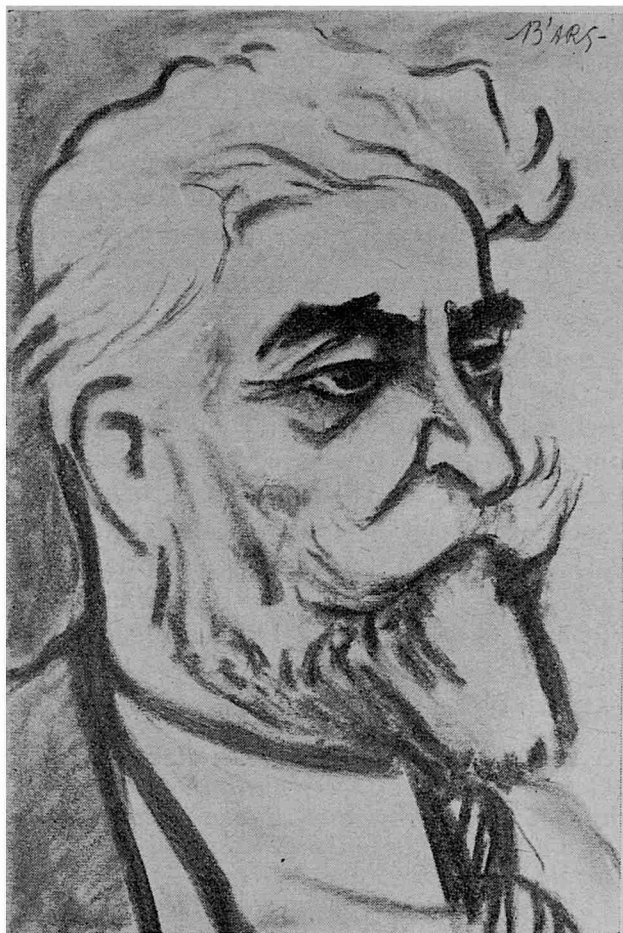
toată lumea — putința unei noi așezări a statului ungar, în primul rând împăcarea cu naționalitățile.

Pe Franz Ferdinand, care ținea și el să treacă drept amicul naționalităților, nu l'a bucurat de loc eventualitatea venirii la cârmă a lui Justh. Din potrivă, l'a alarmat strașnic. În consecință i-a scris lui Brosch:

„...Ar fi foarte primejdios ca naționalitățile să se lase ademenite de el (wenn ihm die Nationalitäten in die Laube gingen), căci atunci el ar ralia pe toată lumea, în Ungaria, contra Austriei și a dinastiei.

„Mă identific în totul, în părerile mele, cu articolul alăturat din „Neue Zeitung” și te rog să-mi comunici părerea d-tale în această chestie, căci trebuie (subliniat în text) să-mi păstrez naționalitățile, pentru că asta e singura salvare pentru viitor. Dacă ele trec în lagărul Ungariei Mari, atunci totul este pierdut. Și guvernul proiectat pare a vroi să încerce acest lucru, firește ca să lucreze împotriva mea și să îndepărteze de mine naționalitățile”.

Justh n'a fost chemat să formeze guvernul. Cancelaria arhiducelui Franz Ferdinand își va fi dat și ea toată osteneala ca să nu se întâmple această chemare. Curând după aceea, spre nenorocul Ungariei, Justh a murit, în 1913, cu puțin înainte de marele războiu. Karolyi e convins că el s'ar fi opus războiului. Cu ce șanse? Inutil să ne adâncim în întrebări de felul acesta. De reținut e însă faptul, pe deplin

IONEL BRĂTIANU

Desen de B'Arg.

dovedit prin scrisoarea citată, că pe archiducele Franz Ferdinand nu-l interesa prea mult rezolvarea chestiunii românești, admițând că ar fi fost posibilă; de fapt, îl interesa menținerea chestiunii la ordinea zilei, ca s'o poată exploata politiceste: „singura salvare pentru viitor”! Și politicianii maghiari cunoșteau această concurență, ba-i atribuiau chiar o importanță mai mare de cât avea.

* * *

Astfel, se știe că nu mult înainte de războiu, au fost tratative între primul-ministru ungar Stefan Tisza și conducătorii românilor de peste munți. D. Const. Kirilescu, în „Istoria războiului”, spune că răposatul Alex. Constantinescu a mijlocit începerea acelor tratative.

Despre ele s'au spus însă prea puține lucruri pozitive. În interviewul d-lui Iuliu Maniu, apărut în „Curentul” dela 2 Ianuarie 1935, găsim un scurt pasagiu în privința lor. Extragem câteva rânduri:

„Războiul mondial plutea în aer. În 1912 și apoi în 1913 am fost primit în audiențe secrete de regele Carol. D. Stere ținea legătura între partidul național din Ardeal și regele Carol.

„In acele audiențe am raportat regelui Carol asupra tratativelor duse cu contele Tisza pentru împăcarea românilor ardeleni cu ungurii.

„...Între timp, tratativele dintre Tisza și partidul național continuau. Din partea românilor tratau Braniște, Mihali și cu mine.

„Tratativele n'au dus la nici un rezultat”.

Seton-Watson dă oare-cari detalii:

„La 14 Februarie 1914 comitetul executiv (al partidului național român) respinse oferta lui Tisza ca necorespunzătoare și afirmă din nou programul autonomist din 1881; și era evident că procedând astfel șefii aveau aprobarea prințului moștenitor.

„Ei erau cu siguranță în contact cu dânsul prin secretarii lui militari colonelul Brosch și Bolfras, prin d-rul Funder, directorul oficiosului creștin-social „Reichspost”, și nu în mai mică măsură prin Aurel Popovici, infocatul promotor al ideii Austriei Mari”.

Intemeindu-se pe o scrisoare din Septembrie 1913, a lui Waldburg, pe atunci ministru al Germaniei la București, către cancelarul Bethmann-Hollweg, Seton-Watson afirmă că însuși Ionel Brătianu, fiind atunci partizanal împăcării între ardeleni și reprezentanții statului maghiar, a avut un schimb de scrisori confidențiale cu Tisza.

Știm și noi că au fost discuții între cei doi premieri, al României și al Ungariei, discuții urmate prin mijlocirea contelui Czernin. Despre o corespondență *directă* nu știm și nici nu pare probabilă. Dar în tot cazul e interesant contrastul ce ni se înfățișează: Ionel Brătianu, care în concepția lui este dușmanul firesc al Ungariei, e pentru împăcare, pe când Franz Ferdinand, care se știe regele ei de mâne, zădărnicește tocmai el împăcarea în împetrișătura lui de supuși !

E adevărat că nu i-a fost greu lui Franz Ferdinand să-și împlinească opera de zădărniciere. Nici Tisza nu dorea serios înțelegerea; și apoi, în lumea politică ungară găsea destui „adver-

sari” bine-voitori cari să-l tragă de mânecă, dacă, luându-se cu vorba, ar aluneca pe-o cale în adevăr împăciuitoare. D. Silviu Dragomir, în cartea pe care am mai citat-o, amintește virulența cu care Antal Kalmar, un scriitor renumit, a întâmpinat în 1914 tendințele de împăcare — sincere-nesincere — manifestate atunci de contele Tisza:

„Problema românească — scria Kalmar — este o problemă de rasă; ura între unguri și valahi este ură de rasă, și ea nu poate fi suprimată nici prin bună administrație, nici prin cultură, nici prin instituții economice și sociale”.

Este evident că dacă ura dintre doi adversari nu poate fi suprimată cu nici un chip, rămâne o singură cale: suprimarea unuia din cei doi adversari.

Astfel înțelegea să procedeze un scriitor ilustru ca Antal Kalmar. Franz Ferdinand nu simțea nevoia să suprima pe nimeni și nimic: el menținea pur și simplu ura dintre adversari, iar la nevoie o mai înțețea.

În 1914 a vegheat ca să nu se facă împăcarea cu românii.

La fel a procedat, tot atunci, și față de cehi.

Exact în același timp — pe la sfârșitul lui 1913 și începutul lui 1914 — au urmat și în Austria foarte stăruitoare tratative de împăcare: acestea, între cehi și germanii din Boemia. Pentru întâia oară după multă vreme discuțiile de acest fel au fost animate de o sinceră dorință de înțelegere. De altfel se și stabilise un acord temeinic asupra celor mai multe puncte în litigiu. Găsim afirmarea categorică

a faptului în scrierea lui Alfred Fischel „Das tschechische Volk” și în scrierea lui Sieghart „Die letzten Jahrzehnte”.

Ei bine, Franz Ferdinand a intervenit cu toată energia ca să împiedice împăcarea, și a reușit să rupă tratativele. Motivul invocat de el: în cazul când s’ar ajunge la împăcarea efectivă, democrații germani și democrații cehi nu s’ar mai afla în tabere deosebite; or, apropierea prea strânsă dintre ei, i-ar putea duce la o acțiune comună în potriiva tronului, a religiei și a ideilor conservatoare. Omul care urma să facă Austria Mare unită, sau pe cea trialistă, pentru împăcarea tuturor popoarelor din monarhie, rămăsese tot la ideile, dorințele și sistemele Metternich-Taaffe!

Franz Ferdinand făcu deci presiuni asupra primului ministru Stürgkh și, direct, asupra lui Heinold, ministrul de interne, care conducea tratativele. Lui Heinold, Franz Ferdinand i-a spus:

— Împăcarea asta trebuie să se facă mai târziu, când o să fiu eu pe tron, pentru că atunci o să pot lua și precauțiile necesare pentru evitarea părții primejdioase a chestiunii. De altfel eu o să aranjez totul în 48 de ore!

Se înțelege că lui Heinold îi era foarte penibil să renunțe la un lucru pe care, după o muncă grea, îl socotea aproape isprăvit. Franz Ferdinand a recurs la un mijloc decisiv: a invocat motivul covârșitor că trebuie să supuie chestia forului suprem, și l’a rugat pe Heinold să întrerupă discuțiile numai pentru scurt timp, adică până când el, archiducele, va fi

avut convorbirea cu Majestatea Sa împăratul. Heinold a întrerupt tratativele.

După toate probabilitățile, Franz Ferdinand n'a vorbit nici o dată cu împăratul în această chestiune; în tot cazul, între cehi și nemți n'a mai fost nici un prilej de discuție.

* * *

Și fiindcă în acele momente Germania se însărcinase cu manifestarea de simpatii față de România — făceau cu rândul — e bine să luăm contact și cu baronul Rosen, pe care tot pe atunci soarta ni-l'a hărăzit ministru al Germaniei la București. În volumul „Aus einem diplomatischen Wanderleben”, Rosen spune :

„România a fost privită ca o puternică cetățuie în contra panslavismului; în multe privinți ea s'a legat tot mai strâns de puterile Triplicei, și a permis Germaniei pe lângă o intensă activitate economică, o situație de monopol în finanțele de stat românești.”

Va să zică: o excelentă afacere! Și mai frumos ni-l prezintă d. Rosen pe regele Carol I:

„A fost poate un noroc pentru bătrânul rege german al României c'a închis ochii, înainte ca poporul său să declare războiul Germaniei. Cu regele a dispărut nu numai un prieten fidel, *dar și un neprețuit izvor de informații*. Cu toate greutățile în cari alunecase România din cauza activității politicii balcanice ruso-franceze, — regele Carol n'a devenit nici o dată un instrument al planurilor de expansiune panslavistă, cari după succesele războaielor balcanice din 1912—1913 au luat o extindere incomensurabilă. El a văzut la timp primejdiile cari rezultau de aci pentru el și pentru tripla Alianță, și le-a arătat neconținut, fără înconjur, aliaților săi.”

Evident, d. Rosen scrie cu cizma — celebra cizmă prusacă. Pe Carol I, îl regretă ca pe un om de serviciu, răposat prematur. De sigur, defunctul rege a rămas german; dar războiul mondial a provocat un tragic cutremur în sufletul lui, tocmai fiindcă el se simțea altceva de cât „un neprețuit izvor de informații” pentru patronii d-lui Rosen *).

Dar iată ce destăinuire senzațională mai face excepțional de vorbărețul diplomat :

„Germanii au putut vedea un act de politică prevăzătoare și cuminte a lui Bismarck în faptul că congresul din Berlin a îngăduit jefuirea României,— căpătarea Dobrogii constituia o compensație prea

*) D. N. Iorga în „Istoria presei române” (pag. 10) ne vorbește despre rolul de informatori pe care l-au avut pe vremuri, la noi, Domnii fanarioți:

„.....Acești fanarioți, toți foști tâlmaci ai Porții, inițiați prin aceasta în tainele diplomației europene și capabili de a aprecia valoarea unei informații politice” — „fuseseră puși anume la București și Iași, pentruca din aceste două capitale, ochi ai Impărăției deschisi către lucrurile lumii europene, să poată trimite ceea ce li se părea necesar puternicilor dela Țarigrad”.

În mintea d-lui Rosen, regele Carol I n’avea o menire mai înaltă de cât a tâlmacilor fanarioți de pe vremuri! De sigur, aceasta va fi fost din capul locului dorința și speranța diplomației germane. Însă după primii ani ea și-ar fi putut da seama că lucrurile stau altfel. În „Politica externă a regelui Carol I”, d. Iorga spune (pag. 83, 84):

„Lăsând la o parte unele simpatii, cari se explică și când nu se aprobă, în anumite feluri de manifestații ale sale, — au fost totuși momente când Domnul României a făcut aici, cu sau fără grele lupte de conștiință, mai mult politică franceză de cât germană, și poate că au fost chiar mai multe momentele când a făcut politică franceză decât germană”.

Și totuși, după încă patru decenii și mai bine, Rosen mai judeca așa cum se vede din pasajul citat. Oare și mai marii lui dela Berlin ?

puțin apreciată — căci prin aceasta s'a creat, între România și puternicul ei vecin și coreligionar, o prăpastie, după cum se credea pe vecii vecilor insurmontabilă".

Prin urmare, Bismarck, a tot puternic în acea vreme, a combinat sau cel puțin a permis jefuirea României, în virtutea unui calcul ireproșabil din punctul de vedere contabilicesc: să creieze prăpastia dintre România și Rusia, și astfel România devenind cetățuia anti-pan-slavismului, Germania să dezvolte aici o intensă activitate economică și să-și asigure o situație de monopol în finanțele de stat.

* * *

Mărturisirea d-lui Rosen se completează cu un document publicat de „Journal de Moscou”. În numărul dela 20 Octombrie 1934, găsim un articol intitulat „Un truc diplomatic al lui Bismarck”, articol referitor la un episod lăaturalnic al congresului din Berlin:

„Samsarul cinstit, scrie ziarul, făcea avansuri diplomatului rus căzut în copilărie, Gorciakof, asigurându-l că e cu totul de acord în a recunoaște dreptul Rusiei de-a avea înrâurire asupra afacerilor Orientului apropiat”.

Și ca să arate „cheltuielile de amabilitate” pe care le făcea Bismarck pentru ca să-și capteze colegul, ziarul dela Moscova reproduce un mic document: un bilețel strecurat de Bismarck — „samsarul cinstit” — lui Gorciakof — victima „samsarului” — în timpul unei ședințe a congresului. Bilețelul, pe care ziarul

rusesc îl redă în fac-simil, are următorul conținut:

„Multe mulțumiri. Va trebui să continuăm meseria noastră de a turna apă în toate vinurile Dunării de sus ca și ale Dunării de jos”.

Ziarul rusesc nu ne spune în care ședință s'a produs această corespondență: te pome-nești că se referea tocmai la Basarabia! Goriakof — căzut sau necăzut în copilărie, aceasta noi n'o putem ști — a avut tot dreptul să creadă în prietenia sinceră a lui Bismarck, de vreme ce el turna apă în vinul Dunării de sus și al celei de jos, adică și în vinul austro-ungar și în cel românesc. Și că turna ceva era evident, de vreme ce Rusia recăpăta Basarabia. Dar lichidul în chestie nu era apă curată.

* * *

Diplomatul Rosen, care ne-a deschis ochii asupra diplomației germane din preajma războiului mondial și ne-a făcut să aruncăm o instructivă ochire și asupra unui timp mai îndepărtat, și-a sfârșit cu bine stagiul la București. Alți plenipotențieri germani, fie mai delicăți, fie mai precauți, s'au perindat la noi până în August 1916.

În interval, războiul mondial a izbucnit. Germania avea tot interesul ca Italia și România să intre în acțiune de partea ei.

S'a ridicat chestiunea concesiilor teritoriale de acordat Italiei. Era în joc Trentinul, care aparținea Austriei. Contele Tisza s'a opus cu cea mai mare energie, deși pe Ungaria n'o interesa Trentinul. Contele se temea că cedarea

unei provincii către Italia ar fi un exemplu primejdios pentru România. Teamă era perfect justificată. Și totuși, starea sufletească și mintală la care ea l'a dus, este absurdă și monstruoasă. Erzberger, omul politic german însărcinat să trateze cu Italia, povestește („Souvenirs de guerre”, Payot, 1921) că *Tisza a simțit o ușurare când Italia a declarat războiul*, punând astfel capăt acelor tratative.

Te întrebi dacă omul mai era în toată firea! Și totuși, el gândea și simțea la fel cu toți guvernanții maghiari!

Dar acum, situația grea de pe fronturi face ca puterile centrale să simtă cu atât mai mult nevoia de a câștiga de partea lor România. Nu se poate încerca însă nimic nici în această direcție, fără a ține seama de românii din Ungaria. De astă dată nu mai merge cu faimoasa „diviziune a muncii” care a făcut minuni în 1913. Acuma se cere ceva real și cinstit. Guvernul german intervine deci pe lângă contele Tisza cu îndemnul stăruitor să acorde concesiile necesare românilor din Ardeal. Același Erzberger este însărcinat să vorbească cu Tisza. Tot el are misiunea să convertească pe românii din Ardeal și să cerce terenul și la București.

Cu privire la tratativele duse de Erzberger cu românii, d. Iuliu Maniu ne dă o foarte laconică lămurire, în interviewul de care am mai pomenit.

Cităm:

„In 1915 puterile centrale aveau o situație grea.
„...Impăratul Wilhelm a încercat să câștige pe ro-

ERZBERGER

mânii din Ardeal pentru o acțiune a României alături de puterile centrale. În acest scop a trimis pe Erzberger la Viena, cu misiunea de a trata cu delegații români.

„...În palatul prințului Liechtenstein din Viena o delegație compusă din Aurel Popovici, Goldiș și cu mine, a luat contact cu Erzberger.

„Noi, delegații, am arătat lui Erzberger că românii din Ardeal n’au drepturi și că e firesc din partea României să nu-și înfrățească armele cu cei cari vor să omoare pe fiii ei.

„Erzberger mi-a replicat că se vor da românilor ardeleni drepturile pe cari le cer.

„Am răspuns că nu cred, pentru că de foarte multe ori li s’a promis și nici o dată nu li s’a dat nimic.

„...Despre felul cum au decurs aceste tratative am trimis lui Ionel Brătianu, pe atunci prim-ministru, un raport detaliat prin d. Coriolan Popescu, din regat. Tot prin d. Coriolan Popescu, care, periclitându-și viața a trecut în două râhduri frontiera, Ionel Brătianu a răspuns, mulțumind delegaților români pentru felul în care s’au achitat de misiunea lor”.

Neîncrederea delegaților români era perfect justificată: Tisza nici n’a vrut să stea de vorbă. Erzberger povestește ce i-a spus Tisza: că românii din Ardeal au toate drepturile și nici nu se plâng de nimic; că numai câți-va gălăgioși fac scandal, fără motiv; că nu există altă putere atât de tolerantă față de naționalități cum este Ungaria.

Nu mai stăruim asupra discuțiilor pe cari le-a avut Erzberger la București. Vom spune numai că el a înțeles perfect situația, că în rapoartele lui a recunoscut toată dreptatea românilor ardeleni și că în convorbirile pe cari le-a avut cu Tisza l’a îndemnat la politica de dreptate și omenie.

În cele din urmă Tisza s'a prefăcut că vrea să încerce împăcarea. Căci Tisza îi scrie în această privință lui Czernin la București, făcându-i cunoscut că e gata să ofere tot ce oferise și în 1914, și exprimându-și convingerea că „societatea Popovici-Vaida-Maniu” se va mulțumi de astă dată și cu atâta. De ce?

„Pari a te mira, adaugă Tisza, că românii noștri ar putea, acum, să se mulțumească cu asta. Uși însă că, după toate probabilitățile, acceptarea propunerilor mele de către românii noștri la începutul lui 1914, a fost împiedicată prin atitudinea sărmanului nostru archiduce”.

În scrisorile lui Tisza (*Briefe*, 1914-1918, editura Hobbing), de unde luăm citatul, întâlnim multe izbucniri de acestea, în potriva „sărmanului archiduce”, care-i încurcase de atâtea ori socotelile; dar cum vedem, totul se reducea la o chestie de concurență: bune sentimente față de români n'avea nici unul.

Erzberger n'a reușit nici cu Italia, nici cu România. *El a avut însă cele mai bune intenții. El a recunoscut dreptatea popoarelor asupra și a stăruit pe lângă asupritori ca să-și recunoască vina și să se împace cu victimele lor. A făcut tot ce putea face, ca om de omenie și bun patriot german.*

Nu i s'a iertat această crimă. Hyper-patrioții l'au ucis. Și nu era nici măcar democrat: făcea parte din centrul catolic!

Personalitatea sufletească a lui Franz Ferdinand

Concepția lui politico-socială

O caracterizare extrem de gravă a lui Franz Ferdinand, făcută de Czernin, este că „el nu putea să-și închipuie o acțiune în adevăr cinstită și dezinteresată”.

Această apreciere, emisă de un devotat al archiducelui, o putem documenta cu două rânduri, scrise de însuși archiducele, și publicate de alt devotat al lui, baronul Chlumecky.

Franz Ferdinand, meditănd diverse modificări în legile constitutive ale statului ungar, are nevoie de un specialist în asemenea chestiuni, cu care să studieze împreună acele legi. El i se adresează lui Brosch, printr'o scrisoare pe care Chlumecky o publică în volumul citat, la pag. 327:

Dragă Brosch,

„Gândește-te bine dacă nu va fi existând vre-un

om de onoare (irgendein Ehrenmann) pe care să-l pot chema pentru câteva zile la Brioni. Ca să studiem împreună chestiile constituționale la ordinea zilei, ca dualismul...

„...Ar trebui să fie un om de toată încrederea, foarte discret și foarte abil jurist, ca să nu pălăvrească”.

Ultima frază e numai rău stilizată: „să fie jurist, *ca să nu pălăvrească*”; dar prima denotă o adevărată aberație mintală și sufletească: să te gândești bine dacă între 52.000.000 de persoane nu vă fi existând vreun om de onoare, afară, bine înțeles, de cele două persoane interlocutoare, căci prezenții se exclud. Ce ideie extraordinară avea stăpânul despre supușii lui — și, cu astfel de ideie, *cum* avea să-i stăpânească!

Personalitatea sufletească a lui Franz Ferdinand, prezentându-se astfel, — în măsura în care o putem desluși până acuma, căci documentația în privința lui nu e terminată — ce era de așteptat din parte-i, sub acest raport, pentru cauza românească?

* * *

Trecem la concepția lui politico-socială. Nu vom intra în prea multe investigații. În cursul acestor pagini am avut de mai multe ori prilejul s'o atingem. Și, de altminteri, e atât de simplă, încât putem spune că am și pătruns'o toată. Vom mai da, totuși, mai mult cu titlul de ciudățenie, două mici documente.

Întâiul este furnizat de colonelul Dumansky și publicat de Egon Erwin Kisch. Dintr'un raport al colonelului Dumansky se vede

că, după descoperirea actelor de spionaj ale colonelului de stat major Redl, Franz Ferdinand a ordonat reorganizarea Statului major al armatei, în sensul ca să fie atrașă aristocrația la locurile de stat major. După el, numai originea plebeie a acelei categorii de ofițeri explică faptul că se ivesc spioni între ei.

Cum a fost posibil ca prejudecata nobiliară să-l ducă la o concluzie atât de fantastică? Sîntem siliți să dăm o scurtă explicație cu privire la faptul real care i-a inspirat archiducului absurda interpretare. Programul de studii pentru a ajunge ofițer de stat major, era extrem de încărcat, și cerea o muncă absolut înimaginabilă. Nu știm de ce în Austro-Ungaria se cerea mai mult — sau mai greu — de cât în alte țări; poate că lucrul se datora pur și simplu unei aberații didactice. Dar faptul era așa. Or, nobilimea era foarte protejată, în toate ramurile vieții de stat. Take Ionescu a notat că în Austria, în fruntea ministerului de externe, un conte urma altui conte. Lucrul era adevărat, dar nu numai la ministerul de externe, ci pretutindeni; și natural, nu era vorba numai de conți, ci de nobilii de toate treptele. Nici unul din ei n'avea să se teamă că va rămânea fără locmă. Și atunci, avînd destule posibilități să obție avantajii materiale și morale fără să muncească prea mult, puteau renunța la cîstea de a fi ofițeri de stat major. Pe de altă parte, oamenii din popor, cei lipsiți de ranguri și mai ales dacă erau și săraci, nu puteau ajunge nimic de cât prin me-

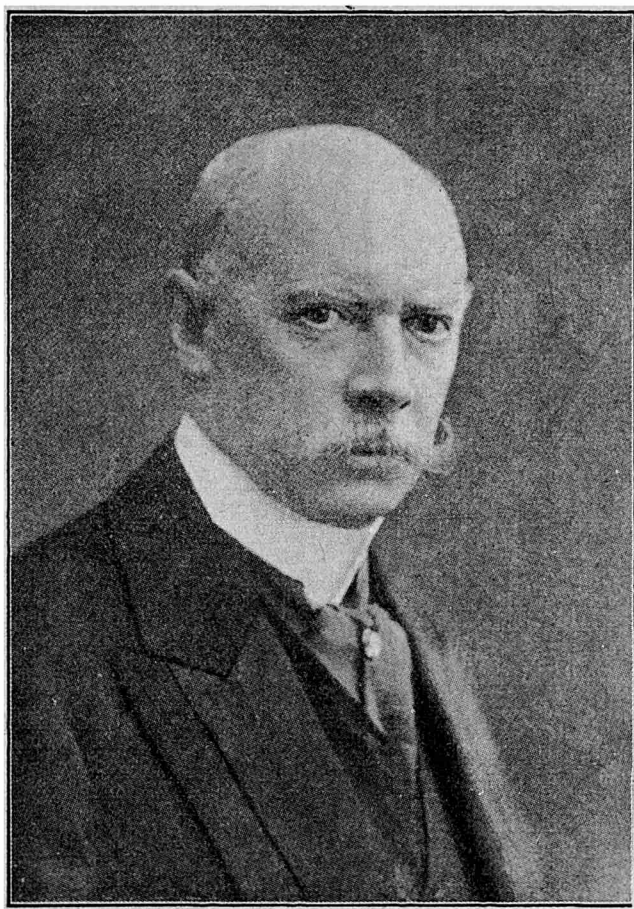
KOERBER

rit, iar un element principal al meritului îl putea constitui studiul, un studiu stăruitor, îndârjit, în adevăr supra-omenesc.

Iată deci explicat, în chipul cel mai simplu, faptul, altminteri curios, că între ofițerii de stat major Herr-vonii erau relativ puțini și bădăranii relativ mulți. Dar faptul că, într-o vreme în care spionajul e, dacă nu în cinste, în tot cazul la preț, ofițerii de stat major dau, proporțional, un contingent însemnat printre spionii descoperiți? Se explică și el în deajuns prin mecanismul cererii și al ofertei, fără să recurgem la superstițioase clasificări sociale. Este evident că pentru cumpărătorii acestei mărfi speciale, era infinit mai prețios ceea ce putea furniza un ofițer de stat major, de cât ceea ce oferea un oarecare. De altfel, unul dintre cei mai celebri spioni militari ai deceniilor trecute, a fost autorul borderoului din afacerea Dreyfus: acel maior Esterhazy, descendentul unei familii de înaltă noblețe austro-maghiară. Faptul că și-a exercitat „profesia” de spion ca ofițer francez și nu austro-ungar, e un simplu detaliu ocazional. Ori unde l’ar fi așezat soarta, el ar fi fost același, bine înțeles dacă ar fi găsit prilejul. E nevoie să mai insistăm ?

* * *

Al doilea document care trădează felul de-a gândi al lui Franz Ferdinand, este un fragment dintr’o scrisoare adresată de el lui Czerin, în Iunie 1910. Il scoatem din Brügel (vol. V, pag. 31):

BECK

321

„De geaba, n'ai ce să-i faci! (Es nützt halt nichts!). Stăpânitorul trebuie să se sprijine în primul rând pe nobilimea respectivă. Și dacă, *din nefericire*, vremurile feudalismului și absolutismului au trecut, trebuie totuși, ca nobilimea — în frunte cu împăratul — să joace primul rol, și, în toate chestiunile imperiului, să aibă înrâurirea hotărâtoare. Atunci nu se vor mai pomeni regimuri groaznice (entsetzliche) cari zguduie monarhia în temeliile ei, regimuri ca al lui Koerber, al lui Gautsch sau al lui Beck”.

Va să zică, așa e cazul: vremurile feodalismului și absolutismului au trecut — *din nefericire*, adică „leider”, pe care ardelenii îl traduc prin *durere*, însă nu ca substantiv, ci ca interjecție.

Cititorii își vor închipui că acești Koerber, Gautsch și Beck, cei trei prim-miniștri cari au exasperat sentimentele supra-aristocratice ale lui Franz Ferdinand, au fost un fel de miniștri bolșevici sau cel puțin democrați à la „otrăvitorul” Masaryk.

Nu. Au fost, toți trei, oameni pașnici și excelenți gospodari, cu îmbelșugată practică administrativă, și în fond, conservatori — amănunt despre care vom mai vorbi. Lui Franz Ferdinand i-au fost personal foarte devotați; doi dintre ei — Koerber și Beck — i-au făcut și mari servicii, mai ales în chestia căsătoriei morganatice, în care l-au ajutat din răspuțeri — lucru pentru care el le-a și mulțumit prin scrisori și telegrame — iar Beck i-a fost și profesor.

Și nici Franz Ferdinand n'a avut întotdeauna idei atât de rele despre Koerber și Beck.

Finalul unui roman de dragoste

Cu câțiva ani în urmă — în 1900 — arhiducele Franz Ferdinand avusese cu primul-ministru de atunci, Koerber, acea corespondență dramatică la care făceam aluzie într'un capitol precedent.

Amorezat de contesa de Chotek, Franz Ferdinand era nerăbdător s'o ia de nevastă, dar unchiul său și toată Curtea se opuneau în mod hotărât. O singură persoană l'a înțeles și aprobat: mama lui Rudolf, Elisabetha, împărăteasa artistă și bohemă, care păstrase cât mai puțin din prejudecățile de castă și care i-a spus cu simplitate:

— Insoară-te cu femeea pe care o iubești, căci altfel vei avea copii urâți!

Sfatul acesta — indiferent de tăria sau slăbiciunea argumentului invocat în susținerea lui — pornea dintr'o convingere hotărâtă și dintr'un sentiment puternic. Elisabetha dovedise în deajuns că nu recunoaște hotarele de

castă și de clasă. N'a avut nimic de obiectat în privirea căsătoriei fratelui ei Louis cu actrița Henriette Mendel, și arăta o deosebită favoare fetei ieșite din această căsătorie. În schimb a fost contra căsătoriei lui Rudolf cu prințesa Stefania, pentru că și-a dat seama că ei nu se potriveau și că Rudolf nu va putea să iubească pe soția pe care i-o impunea „rațiunea de stat”. Dar ea n'a avut puterea să-și impună voința, tocmai pentru că era o chestiune de stat. Nici de astă dată, în cazul lui Franz Ferdinand, ea nu putea face nimic. Arhiducele a pornit o campanie vijelioasă pe lângă toate „forurile” posibile, și în primul rând a căutat să-l ia cu asalt pe șeful guvernului austriac, Ernst von Körber.

La 22 Aprilie arhiducele îi scrie:

„Afară de asta, vă rog, Excelență, să hotărâți pe M. S. să-i fie milă de mine, căci am ajuns la ultima extremitate a forței mele fizice și morale, și nu mai garantez de nimic!

„Din toată inima, vă mulțumesc, Excelență, pentru toate ostenele, căci sunteți unul dintre puținii cari îmi iau apărarea (die sich meiner annehmen) și fac totul ca să evite o catastrofă!!” (ambele semne de exclamație sunt ale autorului).

Evident, primul-ministru va fi fost impresionat de această amenințare. Franz Iosef însă trecuse prin atâtea drame! Deținea, incontestabil, recordul în materie. Doară nu odată avusese prilejul să exclame „Nichts wurde mir espart!” La 18 ani neîmpliniți s'a urcat pe tron în toiul revoluției — drama No. 1 — care a izgonit pe împăratul în funcție. O dată

IMPĂRĂTEASA ELISABETHA

pe tron, a început să piardă războaie și provincii; dramă după dramă! Cu toată asprimea cenzurii, gura lumii nu poate fi închisă; opinia publică urlă: „vinovată e stăpânirea: împărat și guvern”; „trăim sub absolutismul proștilor”; „armata austriacă: o turmă de lei, condusă de măgari”! Dar pentru Franz Iosef dramele politice și militare se îmbină cu nenumărate drame de familie.

Maurice Barrès (în „Une impératrice de la Solitude”), înfățișează nenorocirile împărătesei Elisabetha: „*Dans sa maison, le Meurtre, le Suicide, la Démence et le Crime semblent errer, comme les Furies d'Hellas sous les portiques du palais de Mycène*”. Tabloul teribil schițat de Barrès pentru Elisabetha, e perfect valabil și pentru Franz Iosef, de vreme ce casa Elisabethei, zugrăvită astfel de literatul Maurice Barrès, este și casa lui Franz Iosef, pe care d. N. Iorga, cu talentul de literat, dar și cu autoritatea de istoric, ne-o înfățișează și d-sa:

„*Habsburgii represintau pe un tron stropit cu atâta sânge și încunjurat de atâta minciună o dinastie străină și parasitară, în care se săvârșiau, la scurte intervale, nu numai delictes curente, ci crime de care se înspăimânta lumea. Nenorocitul de Francisc-Iosif, trăind supt tutela unei actrițe, măritată de formă, vedea aproape cu indiferență desfrâul unui fiu vădit anormal care a fost găsit cu capul sfărâmat lângă o fată nenorocită de dânsul. Și în acest timp un Archiduce Otto suia cu calul scările cafenelelor și-și aducea tovarășii de beție ca să li arăte pe soția sa în pat. Și atâtea, atâtea scandaluri zilnice...*”

Scandaluri zilnice — și crime de cari se înspăimânta lumea. Și pe unele și pe celelalte le va fi suportat ușor Franz Iosef. Dar cum va fi îndurat oare, atâta amar de vreme, imensul șirag de nenorociri? Fratele său Maximilian a fost ucis în Mexic, iar cumnată-sa, Charlotta, a înebunit. Fiu-său Rudolf, unicul său fiu, a murit în condiții nelămurite, în misterioasa dramă dela Mayerling. Nevastă-sa, cu care a dus casă destul de mohorită, în cele din urmă a fost ucisă la Geneva. Altă cumnată, ducesa de Alençon, a fost carbonizată în catastrofa dela Bazarul Carității din Paris. Archiducesa Hedwiga, fica lui Albrecht, a murit de arsurile ce și-a făcut răsturnând o lumânare. Archiducele Wilhelm a murit în urma unei căderi de pe cal. Archiducele Ladislav a murit de descărcarea unei arme. Archiducele Iohann a pierit în valurile oceanului. Și diferiți alți Habsburgi, mai mari și mai mici, s'au pierdut în lume, unii lăsând amintiri scabroase. Iar dacă Franz Iosef ar trăi astăzi, ar socoti poate în rând cu celelalte nenorociri și pe aceea că nepotă-sa de fiu, fica lui Rudolf, despărțită de primul ei soț, prințul Windischgrätz, este remăritată cu un om din popor, un modest avocat socialist, pe care Dollfuss l'a băgat în închisoare pentru acțiunea lui socialistă și ea, prințesa habsburgică, îi duce acolo merinde și rufe. Ce-a fost înșurătoarea lui Franz Ferdinand față de *această* căsătorie?

Eugene Bagger amintește blestemul aruncat, în 1849, de contesa Karolyi, cumnata lui Ludo-

vic Batthyany, împușcat din ordinul lui Franz Iosef :

— *Lovește-l, Doamne (pe Franz Iosef) în toți aceia cari îi vor fi cei mai dragi: în copiii lui și în tot neamul lui.*

Contele Michael Karolyi, nepotul de fiu al acelei contese Carolina Karolyi, spune, în „Gegen eine ganze Welt”, că a mai fost și alt blestem, cel pe care l'a rostit văduva generalului Damjanich la Arad, lângă spânzurătoarea în care atârna corpul soțului ei.

Și Karolyi se întreabă: „S'a împlinit un blestem? Și care din două? Sau care din cele multe?”

Dacă Franz Iosef a fost câtuși de puțin superstițios — și e infinit probabil c'a fost și chiar foarte — nu se poate să nu-l fi torturat amintirea acestor blesteme, la fiecare ocazie — și ocaziile se iveau mereu. Fapt e însă că toți biografiile înregistrează tăria cu care a suportat loviturile soartei, una după alta. Fost-a el, totuși, mai simțitor în tinerețe? În tot cazul, în ultima fază, simțirea-i era tocită. Când Koerber îi repetă amenințările rostite de Franz Ferdinand, Franz Iosef își va fi zis aproape cu jovialitate: *les catastrophes, ça me connaît!* — și a rămas neclintit în hotărârea lui.

Atunci a urmat a doua scrisoare a lui Franz Ferdinand către Koerber: se precizează că e scrisă „în Lunca Paștilor”. Extragem:

„Aflându-mă încă sub impresia convorbirii noastre de azi, îndrept încă odată un cald apel către inima Excelenței Voastre, ca să expuneți cauza mea în

LUDOVIC BATTHYANY

chip favorabil Maestății Sale. Am încredere deplină în Dvs. și vă rog să nu vă lăsați impresionat de alte influențe. Dacă Dvs., ca bun austriac, aveți la inimă binele monarhiei, ajutați-mă ca să izbândesc. Majestatea Sa este în dispoziția cea mai grațioasă și mai binevoitoare. E vorba numai de felul și chipul în care Excelența Voastră veți înfățișa totul Majestății Sale Împăratului, spre a-l câștiga pentru aprobarea dorinței mele aprinse.

„Excelența Voastră lucrează astfel pentru o cauză bună, și nu va avea nici odată s'o regrete. Această acțiune a E. V. folosește mai mult monarhiei decât dacă, prin neîntrerupte greutăți și tergiversări, aș fi împins la disperare.

„Vreau să fiu pururea un om cinstit și închinat datoriei: vreau să corespund, în toate, grelei mele chemări și, cu cele mai bune puteri ale mele, să-mi servesc țara.

„Nu-mi luați puțința de a realiza ceea ce-mi propun cu atâta hotărîre, făcându-mă astfel, pentru toată viața, un om nenorocit și disperat!

„Într'un ceas grav vă spun aceste cuvinte, și acum apelez din nou la inima, la patriotismul, la bunăvoința Dvs., și aștept ca Excelența Voastră să reprezinte chestiunea mea pe lângă Majestatea Sa, în modul cel mai favorabil și hotărîtor.

„Mulțumindu-vă anticipat din toată inima pentru toate ostenele Dvs., sunt pururea, cu cele mai călduroase salutări, al Excelenței Voastre sincer

ARCHIDUCE FRANZ

„P. S. Excelența Voastră îmi cunoaște starea fizică și psihică, îmi cunoaște hotărîrea neclintită, și acum e vorba, pur și simplu, de viața, de existența și de viitorul meu.”

Concomitent cu romanul dela Viena, izbucnește, ca să zicem astfel, și dragostea regelui Serbiei, Alexandru Obrenovici, cu dama de onoare Draga Mașin. Înalta aristocrație austriacă, deși n'are prea mult respect pen-

tru regalitatea sângelui obrenovicesc, e totuși penibil impresionată de conduita lui Alexandru. Franz Ferdinand are altă atitudine: el găsește mijlocul ca, în mod public, să manifeste regalului amarez dela Belgrad o simpatie atât de caldă, în cât este evident că în persoana colegului de suferințe archiducele se mângâie pe sine însuși.

Pe când Franz Ferdinand dezvolta această intensă activitate epistolară, în același timp cu una orală și mai vie, baronul Beck, care nu era încă ministru, ci simplu șef de secție la un minister, intervenea și el la diferite foruri pentru Franz Ferdinand, care-i fusese elev. De altfel, în casa lui Beck, archiducele se întâlnea cu persoanele și personalitățile cari aveau sau puteau să aibă vre-un amestec în chestiune. Acolo Franz Ferdinand s'a întâlnit și cu Sieghart, însărcinat de Franz Iosef să studieze lucrul din punct de vedere juridic. Sieghart, omul de încredere al împăratului, al primului ministru și — atunci, încă — al arhiducelui însuși, notează în jurnalul său două fapte, pe cari am mai avut prilejul să le amintim:

1. La 12 Aprilie archiducele declară că la tron nu renunță, pentru că asta ar fi contrar dreptului divin.

2. La 14 Aprilie archiducele se prezintă, la ministerul de interne, primului ministru Koerber, și-i declară că dacă nunta nu se face, el înnebunește — sau e silit să se împuște.

Ajunsă aci, lupta s'a isprăvit. Acea formidabilă campanie, care a culminat printr'o inter-

venție a papci în favoarea înfocatului amorez, a dus la rezultatul urmărit: la 1 Iulie 1900 s'a efectuat căsătoria lui Franz Ferdinand cu conțesa de Chotek. În aceeași zi în care s'a produs evenimentul, archiducele i-a adresat lui Beck această telegramă:

„În cea mai frumoasă zi a vieții noastre, nevastă-mea și cu mine exprimăm co-întemeietorului fericii-rii noastre cea mai adâncă și cea mai călduroasă mulțumire pentru telegrama atât de prietenească și pentru tot ce ați lucrat și făcut pentru noi în această vreme îndelungată”.

Bine a făcut că i-a mulțumit chiar în ziua aceea. Cu o zi mai târziu, poate că s'ar fi răs-gândit. În tot cazul e fapt că Beck, adresantul acestei telegramе, devenit apoi prim-ministru, a fost răsturnat nu de altcineva, ci de Franz Ferdinand în persoană, pentru ca împreună cu Gautsch și cu Koerber să formeze un trio de odioși ex-prim-miniștri.

Ce se poate spune despre guvernările lor?

Ca idei politice, dacă-i apreciam cu unitatea de măsură occidentală, au fost mai curând oameni de dreapta: „conservatori raționali”, după expresia istoricului R. Charmatz ; pentru Austria, bine înțeles, au fost destul de avansați. Căci Austria era foarte în urmă.

Archiducele Franz Ferdinand se plângea că — „din nefericire” — în Austro-Ungaria vremea feudalismului și absolutismului... trecuse! Curios lucru, în adevăr, să constăți dispariția feudalismului într'o țară în care cenzura preventivă era o instituție permanentă, în care miniștrii nu erau răspunzători față de parla-

ment, în care împăratul putea, oricând, să legifereze de unul singur, în baza faimosului articol 14, în care femeile n'aveau dreptul să practice medicina și în care institutele — cel puțin acesta era cazul în toată Austria de jos, Viena incluziv — n'aveau voie să se mărite, pentru ca să nu dea școlariilor și școăriștelor spectacolul imoral al femeii însărcinate! (Vezi anexa No. 13).

Sau, iată altă ilustrațiune a viciei idilice din Austro-Ungaria strașnic de nefeodală : în această monarhie a fost în vigoare până în ajunul războiului mondial, codul penal militar promulgat de Maria Theresia la 31 Decembrie 1768. Ce-i drept, suferise el modificări; dar erau modificări vrednice de personajul lui Caragiale: făcute anume ca să nu schimbe nimic.

După codul acesta, care făcea deliciul tradiționalistilor, Consiliul de războiu judeca în ședință secretă. Ați înțeles, prin urmare, că publicul era exclus. Ați înțeles prea puțin, pentru că nu erau îngăduiți nici avocații. Adică: nici nu existau avocați! Vă rog să luați à la lettre tot ce spun, căci nu glumesc și nu fac nici figuri de stil: justiția militară austro-ungară nu ajunsese încă la acest progres tehnic, pe care-l constituie apărătorul. Acuzatul era lipsit de asistența unui apărător, cât de impropriu, fie și din oficiu; dar și mai mult: acuzatul mai era lipsit și... de propria sa asistență: acuzatul n'avea voie să asiste la propriul său proces, și prin urmare nu asculta nici rechizitoriul *auditorului* (procurorul militar,

cum e comisarul regal la noi), ca măcar să știe cu deamănuntul ce acuzație i se aduce. În schimb, în urma unui asemenea proces, judecat în secretul cel mai tainic (îngăduiți pleonasmul, căci nu e cu totul deplasat!), condamnatul n'avea nici dreptul de recurs.

Maria Theresia trebuie să fi fost o persoană foarte discretă și foarte expeditivă. Onoare ei! Dar codul acesta a rămas în vigoare până în ajunul războiului mondial, — longevitate exagerată pentru un cod. Pe fiecare an, mii și mii de oameni erau „judecați” în felul acesta, într'o țară în care, „din nefericire, vremurile feudalismului și absolutismului trecuseră” fără să lase nici o urmă!

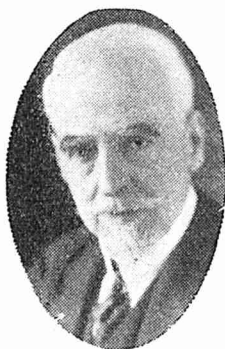
Ultimul mare proces judecat pe temeiul acestui cod a fost procesul lui Hofrichter, tânăr și valoros ofițer, acuzat de o crimă abominabilă: și-a ucis un camarad — în proiectul lui era să ucidă un total de zece — pentru ca, prin dispariția lor, să-i vie lui imediat rândul la avansare. A fost o puternică mișcare de presă și de opinie publică în favoarea acuzatului. La început, pentru că s'a crezut în nevinovăția lui; dar și pe urmă, după ce nevinovăția lui fusese perfect stabilită, pentru că metodele de instrucție și de judecată, ieșite clar la iveală cu acest prilej, au convins pe toată lumea că, în asemenea condiții, Hofrichter ar fi fost iremediabil pierdut chiar dacă n'ar fi fost vinovat. Aceasta au spus-o mulți ziariști vieneji, în frunte cu Austerlitz, a spus-o și Steed, în volumul „La monarchie des Habsbourgs” apărut înainte de războiu, a spus-o

MARIA THERESIA

și autorul acestor rânduri în toate corespondențele trimise „Adevărului” cu privire la cazul lui Hofrichter dacă nu în favoarea persoanei lui (vezi anexa No. 14).

Pentru înlăturarea codului penal militar al Mariei Theresia a trebuit dusă o luptă aprigă și îndelungată, care în cele din urmă a reușit. Va interesa pe cititori să afle că printre luptătorii pentru reformă s'a distins deputatul român bucovinean Isopescul-Grecul, profesor de drept penal la universitatea din Cernăuți, reputat în toată Austria pentru competența în materie. El a luat o parte activă la alcătuirea noii legi și a fost și raportorul ei în Cameră

WICKHAM STEED

Trei guverne quasi-democratice

Nu cei trei odioși prim-miniștri au reușit să reformeze justiția militară. Aceasta au făcut-o alții, după căderea dela putere, pe rând, a celor trei, și după ce Franz Ferdinand scrisese cuvintele de apreciere citate mai sus.

Cei trei odioși prim-miniștri au încercat câteva lucruri mai mici.

Înainte de toate au dat oare-care elasticitate aparatului birocratic și administrativ, anchi-lozat în formule și procedee străvechi. Cu aceasta au înviorat întreaga viață austriacă.

Koerber și Beck au mai făcut și altceva: au muncit muncă de salahori ca să îndulcească în-căpăținarea lui Franz Iosef și să-i zmulgă con-simțământul la căsătoria lui Franz Ferdinand, fie și cu severe condiții. Dar asta a fost o operă incidentală. Între operele lor de guvernământ propriu zis, a fost o lucrare stăruitoare pen-tru apropierea între ele a naționalităților austriace.

În această direcție au lucrat: Koerber prin legiuiri economice, cari împingeau naționalitățile la o mai intensă conlucrare; Gautsch prin pregătirea reformei electorale; și Beck prin realizarea acestei reforme, care, aducând pe întâiul plan problemele sociale, temperă, deasemenea, conflictele dintre naționalități.

Și această politică se impunea!

* * *

În Iunie 1913 — cu un an de zile înainte de războiu — Fr. Austerlitz a publicat un studiu în revista „Kampf”, accentuând situația precară a Austro-Ungariei. Austerlitz, primul-redactor al ziarului social-democrat „Arbeiter-Zeitung”, a fost unul din cei mai străluciți zia-riști austriaci, poate chiar cel mai strălucit. Articolul de care ne ocupăm aci dovedește inteligență vie, știință vastă, și un uimitor simț al realității prezente și viitoare, o adevărată prevedere profetică.

Austerlitz începe cu constatarea că nu există o singură putere în lume, care să aibă atâtea dușmani câți are Austro-Ungaria. Ea este dușmănită nu numai de dușmani, dar și — situație paradoxală — de aliați și de prietini. Nu există o singură putere spre teritoriile căreia — spre *toate* teritoriile căreia — să fie ațintiți atâtea ochi lacomi, lăcomie concentrată nu într-o vagă dorință, ci în revendicare expresă și precisă. Toți vecinii Austro-Ungariei — toți, afară, poate, de Elveția, dar ar fi singura excepție — vor bucăți din Austro-Un-

FR. AUSTERLITZ

garia. Și nu există mare putere care să poată aluneca atât de ușor în războiu, cum poate aluneca Austro-Ungaria; ea devine, astfel, adevăratul izvor de primejdii pentru Europa. Alt războiu nici nu este de gândit. Un războiu franco-german? Cu desăvârșire exclus, ca fapt inițial: el poate fi numai o consecință, ca în cazul de pildă, când Germania, sărind în ajutorul Austriei, ar declara războiu Rusiei. Iar Austro-Ungaria, o dată alunecată în războiu, ar vedea toate naționalitățile ridicându-se în potrivea ei, spre a-și realiza unitatea națională :

„Polonii, italienii, sârbii, românii, cu toții își văd marea majoritate a conaționalilor lor dincolo de granițele austro-ungare; prin însăși existența Austro-Ungariei ei se văd jefulți de unitatea lor națională; ei trebuie să renunțe la idealul lor național, spre a putea fi patrioți în Austria”.

Ce mirare, continuă Austerlitz, că în asemenea condiții oamenii se întreabă dacă ceeace le cere statul acesta, concordă cu ceeace le poate oferi?

Și, examinând atitudinea probabilă a fiecărei națiuni interne și a fiecărui stat conațional extern, spune despre Români, între altele:

„Cum stă cazul cu România?

„Acest stat boieresc apare ca prietinel nostru cel mai sigur, iar drăgălășeniile schimbate din când în când între Viena și București, par întemeiate pe adevărată și sinceră prietenie. În realitate, România poate să devie mâine o a doua Serbie pentru noi, căci între hotarele negre-galbene, găsește și ea, ca și statul slav, „frați subjugați” (în text: „unerlöste Brüder”).

„Și când ea (România) cântărește perspectivele de a-și câștiga românii încorporați Rusiei, sau pe cei cari trăiesc în Ungaria, ajunge de sigur la concluzia că sânt totuși mai mari șansele de a zmulge o bucată din Austria decât de a împărți Rusia”.

Acest articol, pe care regretăm că nu l-am putut reproduce în întregime, e pur și simplu formidabil prin puterea de viziune cu care prezintă, atunci, nu numai situația din acel moment, dar și cea care avea să urmeze.

Fără îndoială, Take Ionescu ar fi fost încântat dacă ar fi citit toate acestea — în 1914. Când le-a scris Fr. Austerlitz, în 1913, chestia nu se punea pentru noi; pentru Austerlitz ea s'a pus și atunci, și întotdeauna. Dar conducătorii politici austriaci, în imensa lor majoritate, n'au înțeles-o niciodată.

Care era soluția lui Austerlitz? Ridicându-se împotriva acelor cari, după expresia lui, atât de sugestivă, „se mulțumesc cu jumătăți de intenții și sferturi de fapte”, Austerlitz cerea tot felul de reforme cari implicau nu numai importante concesiuni de ordin social, dar și concesiuni tot atât de mari în domeniul național. Cu brutalitatea lui obișnuită, Austerlitz afirma deadreptul că în acest caz naționalitățile de sub dominațiunea habsburgică vor uita despărțirea de surorile independente și se vor simți în Austria ca la ele acasă. Asta cam aducea cu formula de pe vremuri a marelui naționalist ceh, Palacky.

Or, cele trei guverne — Koerber, Gautsch și Beck, — în definitiv guverne conservator-moderate, cum au fost atâtea în Anglia și în

Belgia, făcuseră mari sforțări ca să realizeze reforme cât de mici în sensul dezideratelor lui Austerlitz. Și Rudolf Sieghart, care a colaborat cu tus-trele guvernele, susține că dacă reformele lor, așa de modeste cum au fost, se făceau cu două decenii mai înainte, războiul mondial, chiar dacă s'ar mai fi produs, n'ar fi avut pentru Austria urmările catastrofale pe cari le-a avut.

Dar aceasta nu intra în ideile și metodele curente. Metternich s'a lăudat, pe vremuri, că întreține antipatia între naționalități (de fapt și între clase). Taaffe, care a condus mulți ani guvernul, a făcut un pas mai departe, nu zic înainte: el a emis maxima că popoarele din Austria trebuie menținute *într'o nemulțumire continuă, bine dozată*. Textual!

Sistemul s'a perpetuat mereu, cu mici întreruperi. Iar când, în cursul unuia din aceste intervale, baronul Beck a fost chemat la guvern, ca să continue erva începută cu Koerber și Gautsch, Franz Ferdinand i-a trimis o telegramă nu de felicitare, ci de condoleanțe; făcea pe lângă el un ultim demers, sub forma viguroasei lozince: *nici o concesie!* Să nu acorde nimic nimănui: nici națiunilor și nici partidelor — și nici ideilor!

Beck nu l-a ascultat. S'a silit — ca și Koerber și Gautsch, — să modernizeze viața austriacă. Toți trei, pe rând, au mai făcut și această inovație: au introdus în guvern burgheji și țărani, ca atari, și luați din toate naționalitățile. Egalizarea națională se mai văzuse chiar și în Austria; dar egalizarea cla-

CONTELE TAAFFE

selor în demnitățile cele mai înalte, nu se pomenise încă. Altă dată, când împrejurările impuneau cu orice preț un om din popor la guvern, împăratul îl înobila întâiu, ca să nu spurce pragul sacrosanct. Așa a fost cazul cu Bruck, un genial gospodar, fost legător de cărți, om care a gândit și realizat adevărate minuni în viața economică austriacă, făcut baron ca să ia ministerul de finanțe în momente grele, și apoi, când n'a mai fost nevoie de serviciile lui, împins la sinucidere, pentru purificarea atmosferei aristocratice. Dacă n'ar fi fost cenzura atât de severă, s'ar fi găsit, de sigur, în cursul deceniilor, un scriitor care să-l immortalizeze pe Bruck, într'o dramă sau într'un roman.

De altfel, era o vorbă curentă în Austria că omul începe dela baron în sus; iar ambasadorul american John Lothrop Motley a mai dat, cu ironia cuvenită, și o precizare foarte utilă:

— Un austriac poate fi, într'una și aceeași persoană, Shakespeare, Galileu, Nelson și Rafael; totuși nu va fi primit în societatea „bună”, dacă n'are cuvenitele blazoane de noblețe — născută, nu făcută.

* * *

Cititorul se va întreba: bine, dar Koerber, Gautsch și Beck — cari de altminteri nu erau nici ei băcani, ci *voni* în toată regula — s'au făcut singuri prim-miniștri? Nu i-a chemat împăratul? Și doară nici Franz Iosef nu era mai democrat decât Franz Ferdinand. El „octroaiase” ce-i drept o constituție; dar, cum s'a re-

marcat cu drept cuvânt, era o constituție... absolutistă. Aci vom da un singur exemplu cu privire la spiritul democratic și constituțional al împăratului Franz Iosef. În volumul „Franz Iosef in seinen Briefen” publicat de Otto Ernst, găsim o foarte — nu putem spune de cât nos-timă telegramă adresată de Franz Iosef primului ministru Tisza (Koloman) la 11 Iulie 1883. Tréfort, ministrul de instrucție publică al Ungariei, publicase într'un ziar din Buda-pesta o scrisoare în care își expunea ideile politice. Împăratul îi telegrafiază primului ministru maghiar:

„Scrisoarea pe atât de inutilă pe cât și de lipsită de tact a lui Tréfort m'a atins neplăcut. Unde vom ajunge dacă fie-care ministru va comunica lumii propriile lui idei politice?”

Dar mai trecuseră câteva decenii. Din când în când, Franz Iosef, pe tron, se vedea silit să mai facă și câte o concesie. Franz Ferdinand nu acorda încă nimic sau aproape nimic.

Cazuri ca al lui Rothschild erau extrem de rare; și apoi, în specie, a fost Rothschild, și a făcut în schimb un serviciu inimaginabil; și, în sfârșit, în asemenea chestiuni Franz Ferdinand înțelegea să decidă el singur: respingea vehement ori-ce tentativă de sfat și îndrumare, din partea ori-cui!

Incidentul Ebenhöch e foarte instructiv. Pentru justa lui apreciere trebuie să spunem câteva cuvinte despre partidul creștin-social.

Partidul creștin-social

Partidul creștin-social al lui Lueger, era singurul care urma pe Franz Ferdinand. Partid de dreapta, el se proclama democratic: o dovedește și partea a doua a numelui. Programul trebuia să fie alcătuit astfel, ca să atragă o parte cât mai importantă a masselor. Deputatul creștin-social Alfred Ebenhoch, fost ministru al Agriculturii, și, ca atare, cunoscător al nevoilor țărănimii, a propus partidului să-și înscrie în program unele din revendicările țăranilor mai săraci.

Era atât de puțin grav ceea ce propunea bietul om; și bietul om, crescut la o școală a iezuiților, se simțea atât de puțin cu musca revoluționară pe căciula-i conservatoare, încât a scris și archiducelui Franz Ferdinand. Ii expunea și lui în ce fel, prin îmbrățișarea câtorva revendicări inofensive, s'ar putea atrage încă o categorie de cetățeni de partea ideilor drepte și mântuitoare ale partidului creștin-social.

Asta au înțeles-o pretutindeni clericaliștii catolici, cari pretutindeni erau conservatori —

„conservatori raționali” — cum și în Austria fuseseră Koerber, Gautsch și Beck.

Franz Ferdinand n'a înțeles să facă nici atâta concesie. Iată ce i-a scris lui Brosch, cu data de 3 Februarie 1903:

„Dragă Brosch,

„Am primit alăturata scrisoare dela fostul ministru Ebenhoch. Am mâncărime de condeiu (în original, mai energic: es juckt mich=mă mănâncă!) să-i răspund odată și să-i spun părerea mea despre fericiitorii poporului (Volksbeglückter) cari își caută mântuirea în aceea că ațâță pe țărani în potriiva marei proprietăți și a nobilimii. În general cred că în privința asta i-ar trebui băgată odată mintea în cap omului (den Kopf zurechtzusetzen), pentru ca pe calea asta să afle și tot partidul că trebuie să se fe-rească de a deveni un partid socialist.

„Nu vreau cu nici un chip să înceapă moda ca șefii aceștia creștini-sociali să ațâțe pe țărani, pe burghezi și poporul de jos (die kleinen Leute) contra clasei posedante. Căci e numai opera lui Ebenhoch faptul că la Salzburg țărani sunt atât de ațâțați.

„Cum a fost chestia cu trădarea săvârșită de Ebenhoch, când i-a comunicat lui Beck tot ce se făurea contra lui? N'o mai am exact în minte. Te rog să mi-o comunică, de asemenea și părerea d-tale despre scrisoarea mea.

„Cu cele mai bune salutări, sincerul d-tale

„ARCHIDUCE FRANZ”

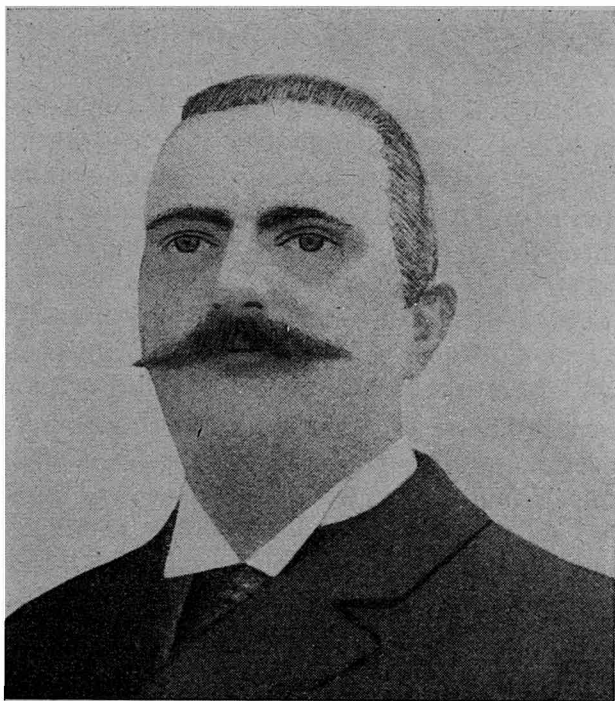
Finalul arată că Ebenhoch urma să fie și pedepsit. Avea el la activ o chestie cu o trădare. Trădare adevărată sau trădare presupusă, indiferent; vorba comediei: „între camarazi este perfect egal!” Cât timp stătea bi-nișor, i se putea îngădui atâta lucru; dar dacă

se afla în treabă și scormonea țărănimea, trebuia pus la locul lui!

Fericite timpuri — în 1903 — când Franz Ferdinand se credea încă în stare să facă selecția persoanelor și a metodelor. Mai târziu, — chiar înainte de moartea archiducelui — partidul creștin-social, pornit pe povârnișul declinului, nu mai putea oferi sprijinul formidabil așteptat dela el, ci, din potrivă, trebuia sprijinit, prin ori-ce mijloace, ca să nu se prăbușească de tot.

* * *

Primul simptom de naufragiu, invizibil pentru cei mai mulți, partidul creștin-social l'a înfățișat încă pe timpul lui Lueger și se cuprindea tocmai în ceeace trecea drept izbânda supremă a acestuia. Circumscripția II a Vienei, Leopoldstadt, cartierul evreiesc prin excelență, l'a ales deputat în dieta Austriei de jos. S'a zis că Lueger a înfipt steagul antisemit în reduta inamicului. Realitatea, mai puțin eroică, era că l'au votat un mare număr de alegători evrei, pentru că altfel, statisticește vorbind — bob numărat — *nu putea* să fie ales. Votându-l, evreii au dovedit că nu vedeau o primejdie nici în persoana, nici în acțiunea lui. Din potrivă, tacit sau expres, se restabilise de fapt vechea prietenie, de pe vremea când Lueger debuta politicește, debut efectuat în partidul liberal, sub auspiciile căruia a și pătruns, pentru întâiași dată, la primărie. Pe atunci partidul liberal austriac, prin clasa pe care o reprezenta, era compus

EBENHOCH

în bună parte din evrei, și primise denumirea, în gândul adversarilor pejorativă: „partid evreesc”. În cât, d. Adolf Hitler, care în „Mein Kampf” exprimă oare-cari elogii la adresa lui Lueger, se înșeală: Lueger a făcut alt ceva de cât își închipuie dictatorul dela Berlin, și sub aparența triumfului a clocit înfrângerea.

Însă după moartea lui Lueger n’a mai fost cu puțință echivocul; de astă dată a venit, uimitor de repede, debandada cea mai zgomoasă. În alegerea parțială pentru locul din dietă ocupat de răposatul șef, partidul creștin-social n’a mai reușit (vezi anexa No. 15). Lucrul în sine n’avea o importanță prea mare ; i s’a atribuit doar o valoare simbolică. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât partidul creștin-social dăduse el o importanță extraordinară acestei alegeri parțiale, și-și pusese în joc toate forțele: atât de departe a mers în această luptă, în cât, printr’un manifest iscălit „Comitetul independent”, a proferat amenințări în numele moștenitorului Franz Ferdinand, indicat foarte străveziu. Va să zică, din capul locului o gravă schimbare de roluri și situații: din protector puternic și foarte discret, partidul social-creștin devenise un lamentabil protejat fățiș. Printr’o singură lovitură, Franz Ferdinand a fost descoperit de două ori: prin însuși faptul că a fost amestecat în luptă și apoi prin durerosul rezultat obținut.

Grav de tot a fost însă ce-a urmat. Curând au venit alegerile generale pentru parlamentul central (1911). Și, de astă dată, înfrângerea

a fost dezastroasă. Creștinii sociali au suferit mari pierderi în tot imperiul, iar la Viena au ieșit pur și simplu zdrobiți, locurile lor fiind ocupate de social-democrați. Fruntașii creștin-sociali de adevărată valoare au rămas toți pe din afară : Weiskirchner, Gessmann, Pattai; acesta din urmă era de fapt fondatorul partidului, și de vre-o două decenii era președintele Camerei, pe viață... cum se credea. În urma acestui rezultat dezastruos, Weiskirchner, aghiotantul favorit al lui Lueger, a demisionat din guvern și s'a declarat retras din viața politică. Mai târziu a reintrat în activitate și a primit chiar demnitatea de primar; pentru moment însă, retragerea lui a impresionat profund. Dar un fapt și mai elocvent: primul-ministru creștin-social Bienerth și-a dat demisia — într'o țară numai quasi-constituțională, în care guvernul nici nu era răspunzător față de parlament, pentru că, după caracterizarea profesorului francez Eisenmann — prietenul lui Masaryk — Austria avea constituție, dar aceea era o *constituție absolutistă*. În locul lui Bienerth împăratul l'a chemat iarăși pe Gautsch, unul din cei trei foști prim-miniștri democratizanți, atât de odioși lui Franz Ferdinand.

Căderea partidului creștin-social a făcut o impresie profundă mai cu seamă în străinătate, pentru că nu se știa adevărata situație: pretutindeni s'a crezut că rezultatul alegerilor înseamnă o schimbare de regim politico-social. Ziarele din toată lumea s'au silit să-și procure informații și interviewuri. O agenție din Viena a reușit să obție o declarație a re-

gelui Carol I al României, care era atât de avar la vorbă, când i se cerea să se amestece în treburile altei țări.

Iată telegrama publicată de „Dimineața” :

Viena, 9 Iunie, 1911. — Unei corespondențe de aci i se comunică din Sinaia că, cu prilejul unei discuții asupra alegerilor din Austria, regele Carol s'a exprimat că nu l'a surprins înfrângerea creștinilor-sociali. Ca explicație suveranul României dă o importantă declarație politică a lui Lueger.

Regele a spus:

— În timpul unei audiențe pe care a avut-o la mine cu prilejul vizitei sale la București, cum îi aduceam laude că partidul său a ajuns mare și puternic, Lueger mi-a răspuns: „*Da, Majestate, cât trăiesc eu va ajunge tot mai mare; mă tem însă că, după mine, va veni potopul*”. Acum înțeleg prevederea lui Lueger, a încheiat regele.

Declarația lui Lueger e foarte importantă, pentru că arată care era propria lui aprehensiune cu privire la viitorul partidului său.

* * *

Progresul social-democrației și căderea creștinismului social erau două fenomene sau mai exact două aspecte ale unui singur fenomen foarte firesc: programul creștin-social cuprindea un element pur democratic, care forțat era mai bine susținut de socialiști, și un element antisemit care, în cursul anilor, se dovedise cel puțin ineficace. Creștinii sociali, cucerind importante locuri în viața economică, instituțiile lor au intrat, fatalmente, în consorții, concernuri, trusturi, carteluri și simple asociații cu instituțiile similare ale așa numi-

LUEGER

tului „capital evreiesc”. Până și inspiratorul anonim al creștinilor sociali, arhiducele Franz Ferdinand, a intrat în legături cu Rothschild, în vederea unor combinații industriale, ce-i drept cu caracter patriotic — dar **acest** detaliu, din punctul de vedere al **doctrinei** creștin-sociale, constituia nu o circumstanță ușurătoare, ci, dimpotrivă, una agravantă. Social-democrații, accentuând perfect aceste lucruri, n’au uitat să arate adevărata situație a proletariatului evreiesc, care nu poate avea nimic comun cu capitalismul de ori-ce neam ar fi, și, din potrivă, are toate interesele comune cu ale întregului proletariat, iarăși fără deosebire de neam.

Întâmplarea a făcut ca tocmai în acele alegeri din 1911 cazul dela Drohobicz să ’aducă acestor spuse o confirmare tragică și concludentă (vezi anexa No. 16). Cazul a făcut o impresie covârșitoare și a avut adânci repercusiuni în luptele ulterioare dintre social-democrați și creștinii-sociali.

Ne ocupăm însă, aici, de cele întâmplate *înainte* de alegeri.

Partidul creștin-social a trecut printr’o criză internă foarte gravă, care nu numai că i-a slăbit coeziunea și forța de luptă, dar i-a provocat o considerabilă știrbire a prestigiului în fața opiniei publice.

Lueger a murit la 10 Martie 1910. Toată lumea l’a regretat profund și sincer. Între necrologiști a fost și rabinul I. Bloch, directorul revistei „Oesterreichische Wochenschrift” și apri-gul adversar al lui Lueger din parlament și din

presă, în atâtea lupte cu răsunet mondial. Și Bloch, vorbind în termeni calzi de adversarul dispărut, și-a isprăvit necrologul cu aceste cuvinte: „*mânile lui erau curate*”. Aceste cuvinte aveau însemnătate, numai pentru că veneau dela un adversar înverșunat. Altminteri, nu constituiau o enunțare inutilă? Nu spuneau oare un lucru dela sine înțeles? Și iată că la 19 Martie, abia o săptămână după moartea șefului, deputatul creștin-social Felix Hraba rostește un discurs violent în potrivea unor fruntași ai partidului, pe cari îi acuză că se înclină unui „*Gott Nimm*”! Expresie nu prea traductibilă: zeul Luare, zeul luării? în orice caz e vorba de luat, și chiar, cum se zice în anecdota lui Speranță, de furluat. Cititorii vor pricepe, fiindcă lucrul există și la noi; la noi lipsește numai caracterizarea găsită de Hraba, nu și lucrul caracterizat de el. Senzația provocată în opinia publică a fost enormă, consternarea în partid, nu mai puțin.

Kronprințul Rudolf făcuse cândva un nostim și sugestiv calambur latino-german, spunând că în Austria bântuie boala „*delirium nehmens*”. Nimeni însă nu pusese această diagnoză partidului creștin-social. Până și d-rul Bloch a lăudat mâinile curate ale lui Lueger. Dar una-i Lueger, și alta partizanii lui.

După Hraba, a venit Ernst Vergani, alt fruntaș creștin-social, care prin ziarul său „*Deutsches Volksblatt*” a dezlănțuit o campanie formidabilă în potrivea afacerilor făcute de partizani cu situații, în dauna interesului public, pe timpul lui Lueger, dar fără știrea lui.

Presa de toate nuanțele a intervenit în aceste discuțiuni, din cari au ieșit dueluri, procese și... noi destăinuiri. S'a văzut și cu acea ocazie că mâinile ori-cât de curate ale unui dictator nu pot împiedica alte mâni să se spurce din plin. Căci Lueger a *tolerat* numai *unele* mici afaceri, din interesul de partid, inexorabil; dar de cele mai multe nici n'a știut. Un singur om cinstit nu se poate feri de mulți oameni mai puțin cinstiți. Legenda lui Vlad Țepeș e o legendă.

În privința neștiinței lui Lueger despre câte se aranjau în jurul și sub auspiciile lui, este caracteristică o afacere, impresionantă nu prin mărimea ei, ci prin faptul că a fost făcută tocmai *pe spinarea* lui Lueger și în condiții pur și simplu *macabre*.

După moartea lui Lueger, primăria Vienei a plătit unui tipograf-partizan o sumă apreciabilă pentru niște bilete de „faire-part”. Este evident că moartea primarului Vienei nu trebuia comunicată prin astfel de bilete: un asemenea eveniment se află imediat prin toate ziarele și prin doliul public arborat pretutindeni. Dar e de admis că, în nețărnumurita lor durere, colaboratorii șefului dispărut au vrut să-l plângă și în felul acesta. Și, bine înțeles, din moment ce s'au făcut bilete, ele trebuiau să fie în mare număr. E vorba de Viena!

Însă chiar și așa, suma plătită tipografului a părut prea mare. Atunci s'a dat o explicație, și aci e partea macabră a afacerii: s'a invocat faptul că, neputându-se ști când anume Lueger își va da sfârșitul — a zăcut multă vreme

și „boala lungă e moarte sigură” — tipograful a stat zi și noapte, săptămâni întregi, cu tot personalul stabilimentului, pentru ca, în clipa în care i se va anunța faptul consumat — pac! să dea drumul și biletului mortuar. I s’au plătit deci multe ore suplimentare, pentru tot personalul. Fiecare oră pe care Lueger o trăia „în plus”, devenea suplimentară pentru bugetul primăriei. Se înțelege că bietul Lueger pe patul care nici nu era încă de moarte, nu știa cât de solid i se organiza înmormântarea! O primărie creștin-socială ar fi putut alege alt prilej ca să aplice parabola cu fecioarele înțelepte care-și așteaptă mirele.

Dar această chestiune, care, ori-cât ar fi fost de meschină, nu era mai puțin penibilă, cuprindea, în același timp, o amară ironie a istoriei. Cu trei ani înainte, Lueger observând că înmormântările constituiau un prilej de exploatare, a luat măsuri de reglementare a comerțului de pompe funebre (municipalizându-l, însă numai în parte). Dezbaterile urmate atunci au pricinuit o violentă polemică între social-democratul Schuhmeier și creștin-socialul Kunschak. Cel dintâi, spunea că reforma nu e reală, că ea urmărește un interes de partid : tocmai dintre partizanii regimului s’a format o clică de exploatatori ai durerii, cari de aci înainte vor exploata și mai bine. Cel de al doilea protesta vehement.

A fost, evident, o lugubră ironie, ca însuși Lueger, prin moartea-i prematură, să înlesnească dovada că Schuhmeier a avut dreptate. Nimeni nu prevăzuse această întorsătură

a polemicii dintre Schuhmeier și Kunschak, după cum nimeni n'a prevăzut că, după alți doi ani, fratele lui Kunschak îl va uide în chip bestial pe Schuhmeier, pentru a scăpa partidul creștin-social de un adversar nu prea comod.

După macabra afacere cu înmormântarea lui Lueger, a venit cazul cel mai senzațional din câte s'au dezvelit, cazul lui Bielohlawek. Am vorbit cu altă ocazie despre persoana și despre procesul lui (vezi anexa No. 17). Aci voiu aminti numai câteva din acuzațiile ce i s'au adus: bani luați pentru numiri în slujbe și bani luați pentru acordarea de concesiuni municipale. Dar cea mai penibilă impresie a făcut-o un fapt cu totul special. Între îndatoririle lui de consilier municipal era și aceea de a supraveghea administrarea ospiciului de nebuni Steinhof. Ei bine, s'a dovedit că ani de-a rândul Bielohlawek și-a hrănit familia cu alimente cărate zilnic dela ospiciu, reducându-se astfel porțiile bolnavilor.

Iar pe când Vergani, directorul lui „Deutsches Volksblatt”, denunța pe Gessmann și pe Weiskirchner, arătând fabuloasele venituri la cari au ajuns din exploatarea creștinismului social, Gessmann, la rândul lui, îl denunța pe Vergani că a luat 100.000 coroane dela un consorțiu capitalist, — ba chiar mozaic — pentru ca să combată municipalizarea tramvaiclor.

Și cum proclamarea noului primar, după moartea lui Lueger, s'a făcut cu mare întârziere, alt fruntaș al partidului, deputatul Silberer, a dat explicația faptului: „era greu de

găsit un om cu mâinile în adevăr curate". Bloch nu vorbise vorbă de clacă! *)

* * *

Atmosfera creată în public a fost dezastruoasă.

Singur Lueger ar fi fost în stare să ție piept penibilei situații. Dacă toate acele fapte ar fi fost date la iveală când era în viață, autoritatea lui morală și simpatia de care se bucura — plus măsurile pe cari le-ar fi luat pentru pedepsirea sau cel puțin înlăturarea vinovaților, — ar fi salvat prestigiul partidului. Dar Lueger murise. Partizanii nemulțumiți par a fi așteptat anume moartea lui, pregătiți și ei, ca tipograful cu biletul mortuar; poate cu ceva mai puțină răbdare, pentru că lor nu le plătea nimeni orele „suplimentare”.

*) Este o chestiune de dreptate să amintim aici că anul trecut, cu prilejul lichidării forțate a municipalității socialiste din Viena — efectuată prin lovitura de stat, făcută cu ajutorul mitralierelor de către răposatul Dollfuss — nu s'a putut găsi în sarcina administrației comunale nici o abatere dela lege sau măcar dela elementara cinste... burgheză. Seitz a fost mai norocos decât Lueger: între secundanții lui nu s'a ivit nici un Bielowlawek.

Perfecta corectitudine constatată la Comuna din Paris după o administrație de aproximativ trei luni de zile, s'a verificat și la Viena, după o administrație socialistă de două decenii. Nu poate fi o simplă întâmplare. Un partid care este expresia *reală* a imensei *mulțimi* și care, deși la putere, rămâne totuși sub controlul *ei* real, *nu poate* satisface interesele particulare ale unor persoane sau ale unor clice, nu pentru că el sau ele n'ar dori-o, dar pentru că *mulțimea* n'are nici un motiv s'o îngăduie.

Iată de ce, și din *acest* punct de vedere, regimul democratic e *forțamente* cel mai bun — cu condiția, bine înțeles, să fie un adevărat regim democratic, iar nu o contra-facere hidoasă.

Partidul creștin-social intrase într-o fază foarte rea. Toate aceste manifestări compromițătoare au contribuit mult la înfrângerea electorală; înfrângerea electorală, la rândul ei, a făcut să se agraveze luptele interne și să se știrbească și mai mult prestigiul partidului.

Oare-cari publicații secundare, dorind să dreagă lucrurile, au încercat diversiunea veche și cunoscută, care și-a făcut probele în toate timpurile și în toate țările: o vehementă campanie antisemită.

Nu s'a putut. În ultimii ani ai lui Lueger partidul creștin-social a fost antisemit numai cu numele, după cum înainte fusese, în cea mai mare parte a timpului, numai cu vorba — și foarte rar cu fapta. Am arătat că se ajunsese chiar la un fel de prietenie între evrei și Lueger, încoronată prin alegerea acestuia în Leopoldstadt. E interesant de constatat că evreii cari l'au simpatizat pe Lueger în ultimii ani ai vieții, i-au păstrat aceleași sentimente și după moarte.

Ca să nu intrăm în prea multe explicații, vom reproduce după „Egalitatea” d-lui M. Schwarzfeld (numărul de la 11 Sept. 1911), ecoul unei polemici din presa vieneză:

„O polemică de presă a făcut să se descopere că dintre puținii subscriitori pentru statuia lui Lueger, o mare parte erau evrei: industriași, bancheri, comercianți. Faptul a fost denunțat ca o mare inconștiență a creștinilor sociali.

„*Reichspost*, oficiosul lor, silit să-și spuie cuvântul, a declarat că e *natural* ca evreii să subscrie pentru Lueger, de oarece de pe urma administrației lui excelente au profitat și ei.

„Totuși, va admite ori-cine că ar fi fost *și mai* natural ca să subscrie partizanii lui Lueger. Or, aceștia n’au subscris. Ei, cari s’au îmbogățit de pe urma lui, căci din tot partidul creștin-social singurul care a rămas sărac e însuși Lueger!”

Am spus însă că evreii înțelegeau să-și manifeste simpatia personal pentru Lueger și nu pentru partidul lui. Aceasta s’a dovedit când au refuzat să voteze pe creștin-socialul care candida pentru locul ocupat de Lueger ca deputat al circumscripției Leopoldstadt. Totuși, partidul a continuat tot timpul, până la războiu și după războiu, atitudinea din ultimii ani ai lui Lueger. Astfel, curând după moartea acestuia, oficiosul „Reichspost” a publicat un articol-program, devenit necesar tocmai prin dispariția șefului. În acel articol, apărut în numărul dela 17 Iunie 1910, oficiosul partidului spune:

„Atacul nostru nu se îndreaptă în potrivea evreilor și a confesiunii lor, ci în potrivea evreilor-sociali, ca și a creștinilor cari stau în aceleași rânduri.

„...Bucuros am vrea să-i educăm și, fără a-i turbura în credința lor, să-i convertim la morala creștin-socială”.

Cum vedeți, nu e de loc grozav programul acesta antisemit. În practică el se traducea în fapte și mai puțin grave. De pildă, în 1912, când a murit un domn Max Frank, vice-președintele comunității israelite, primăria a fost reprezentată la înmormântare prin ajutorul de primar Porzer, care a ținut un impresionant discurs. Or, acest Porzer nu era un oare-care. Fusese unul dintre principalii aghiotanți ai lui Lueger.

Astfel, partidul creștin-social își pierduse — de mult, dar se observa abia acum — și caracteristica ideologică și pe cea sentimentală (am putea zice: resentimentală), și nu mai avea nici pe marele conducător. Achille Plista, fost corespondent la Viena și fost, în această calitate, în bune legături cu fruntașii creștin-sociali și în deosebi cu Pattai — l'am mai pomenit în aceste pagini — a publicat în Noembrie 1918 o scurtă „privire” sub titlul „Les Chrétiens-sociaux et la guerre”. Autorul arăta că declinul partidului creștin-social se împlinise încă înainte de războiu, și anume: cu ani în urmă — ceea ce înseamnă încă pe vremea lui Lueger. Cu ani în urmă, zice Plista, partidul creștin-social încetase de a mai fi el însuși și devenise o anexă a ministerului de externe, un agent de propagare a războiului.

Știm și noi că nemulțumirea lui Plista în privința politicii creștinilor-sociali și, în genere, a tot ce era și a tot ce se petrecea în Austria, dura de mult. În „Journalistenzimmer” el ne spunea:

— Am venit aici reacționar îndrăcit, și din cauza ticăloșiei pe care-o văd o să plec revoluționar aprins.

Dar acum, în schița din 1918, Plista, care era catolic militant — aceasta îl și apropiase de creștinii-sociali, cărora mai bine de un deceniu, prin corespondențe zilnice, le-a făcut „presă bună” la Paris — le adresa și alt reproș: că partidul lor nu mai avea nici meritul de a fi, cel puțin, cu adevărat catolic.

Detaliul acesta putea fi supărător pentru

ziaristul francez, dată fiind mentalitatea pe care i-o cunoaștem. Dar ne gândim că nici arhiducelui Franz Ferdinand nu-i putea face plăcere.

* * *

Aceasta era situația partidului creștin-social în momentul când moartea l'a surprins pe Franz Ferdinand la Saraievo. În deceniul scurs de la scrisoarea către Brosch cu privire la Ebenhoch, partidul pierduse tot: șef, program, prestigiu, forță.

SEITZ

(după o fotografie mai nouă)

XXVIII

Legendă...

Franz Ferdinand nu mai avea pe concursul cui să conteze pentru ziua când se va urca pe tron. Ce-i drept însă, faptul urcării pe tron constituia el însuși concursul cel mai puternic. În ziua aceea, el n'avea de cât să-și recapituleze concepțiile politico-sociale, așa cum ne-au trecut pe dinainte în cursul acestor pagini, pentru ca în sensul lor să procedeze cu dela sine putere și cu depline puteri.

Însă...

Cu asemenea concepții politice și sociale, cu asemenea sentimente față de clase și de inși, ne închipuim cât putea cântări în ochii lui Franz Ferdinand întregul popor de țărani al românilor de peste munți.

Și totuși, ar fi putut să fie ceva care să anuleze toate considerentele de până aci: dragostea lui Franz Ferdinand pentru români. Ar fi putut să fie. Dragostea e oarbă. Franz Ferdinand, în viața de familie, a iubit o simplă contesă. N'ar fi fost posibil oare ca, în viața politică, să iubească un popor de simpli țărani,

cum erau românii de peste munți, și cu atât mai mult un popor mai *arătos*, ca al românilor din regat, cu o țărănime ce-i dreptul mai puțin avântată, dar pe care se altoise, în schimb, o clasă boierească rafinată și distinsă? Și apoi, într-o vreme în care se vorbește așa de mult de rasă — vocea sângelui — de ce n'am ține seama de faptul că între strămoșii lui Franz Ferdinand se găsesc și 4 români? (Otto Forst de Battaglia, „Das Geheimnis des Blutes”, Wien 1932). Poate că în componența lui sufletească, tocmai cei patru români au prevalat asupra celor trei unguri cum și asupra celor nenumărați de alte neamuri.

Am văzut că Franz Ferdinand se arăta gelos de dragostea românilor; și unde este gelozie, este și dragoste. Ingrijorat, el îi scria lui Brosch că „ar fi foarte primejdios ca naționalitățile să se lase ademenite” de alt iubitor, care în specie părea a fi, la un moment dat, maghiarul Iulius Justh; „*trebuie să-mi păstrezi naționalitățile*” scria Franz Ferdinand — iar printre naționalități erau și românii ardeleni. Pe de altă parte, Czernin redă, o dată cu sentimentul dureros al lui Franz Ferdinand că „problema transilvăneană zăcea ca un bloc între Viena și București”, — și dorința lui ferbinte ca, prin înlăturarea blocului, să se stabilească „o legătură reală” între cele două state.

Iar G. Bogdan-Duică, deplângând moartea lui Franz Ferdinand (în „Noua Revistă Română” a d-lui Motru, 31 Ianuarie 1916), scria pe un ton de siguranță neclintită:

„Dr. Ioan Scurtu ar face bine să scrie amănunțit *ce-a zis archiducele*: vorbele lui erau termometru politic. Să scrie; de dragul istoriei, care o dată trebuie să afle bine că *dreptul* nostru ajunsese a fi recunoscut și în acea Viena...”

Bietule Cârțan, care, ca Horia și Avram Iancu pe vremuri, ca memorandiștii în zilele noastre, te-ai dus și tu la Viena, nu numai ca să ceri dreptate, într’o doară, ci cu nădejdea temeinică în suflet că ai s’o și dobândești! Câți aveau să mai vie la rând și după tine!

Scurtu a murit prematur fără să spuie ce știa — sau, mai degrabă, *tâlmăcea*.

Dar, cu privire la românofilia răposatului Franz Ferdinand, am citit, la câteva luni după moartea lui, o destăinuire destul de picantă. Sub titlul „Distrugerea unei legende”, d. Ion Grecu, notabil publicist de peste munți, scria în „Adevărul” de la 9 Ianuarie 1915, un articol din care vom cita câteva pasagii:

„... (Franz Ferdinand), bărbat în floarea vârstei, care dase o mare probă de energie, izbutind să ia ca soție o femeie dintre supușii săi (el simțea că Habsburgii au nevoie de o înviorare a sângelui), a știut să trezească în milioanele cetățenilor monarhiei habsburgice, credință, nădejde și temeri, la a căror temelie n’a fost nimic pozitiv, ci numai zvonuri și legende necontrolabile.

...Habsburgii întotdeauna au desmințit nădejdlile puse în ei și poate, nici archiducele Francisc Ferdinand n’ar fi alcătuit o excepție. Cel puțin în ce privește României de peste munți, poate nici domnia lui nu ar fi însemnat o eră nouă sau, poate României de peste munți, în presupusul lor prieten de ieri, au pierdut pe probabilul dușman de mâine.

Nădejdlile românești de dincolo s’au întemeiat și ele numai pe o legendă, pe acele pretinse cuvinte de

laudă ce le-ar fi rostit odată la adresa Românilor: „Das sind meine braven Rumaenen” (aceștia sunt bravii mei Români), cuvinte de laudă cu cari s’au ținut atâtea vise.

„Cuvinte de laudă, însă, pe cari niciodată nu le-a rostit”.

Cum s’a născut legenda? Ne-o spune mai departe însuși făuritorul ei, adică d. Ion Grecu în persoană:

„...In vara anului 1903 vine, ca reprezentant al împăratului, moștenitorul de tron archiducele Francisc Ferdinand să conducă marile manevre împărătești din jurul Lipovei (județul Timișului).

„Și — pe unde a trecut Archiducele Francisc Ferdinand până la Lipova — din șanțuri, din semănături apăreau sute și mii de români, îmbrăcați de sărbătoare, aclamându-l cu urale entuziaste. In gara dela Lipova, penultima stațiune cu trenul, întru întâmpinarea Arhiducelui venise numai prefectul județului și cei doi preoți locali, — încolo, afară de câțiva gazetari. nimeni. Intrarea în gară era oprită. In comună vre-o 300 români așteptau sosirea trenului, și când să sosească, au trecut într’un avânt peste barieră, ajungând să acopere peronul.

Primirea rece. Câteva cuvinte din partea prefectului, câteva cuvinte de răspuns din partea archiducelui și nici o aclamație, nici un „éljen”. In momentul când să se pună trenul în mișcare, cele vre-o 300 români izbucnesc în urale puternice, pe cari le repetă cei rămași în afară de gară, dealungul liniei. Archiducele Francisc Ferdinand se oprește un moment pe scara vagonului, apoi urcă înainte, fără a face vre-un gest, se îndreaptă spre asistență, salută rece — și nu zice nici un cuvânt.

Românilor le trebuia, însă, un cuvânt de aprobare, un cuvânt de mângâiere și îmbărbătare. **Și atunci am făcut în redacție legenda ce-o distrug acum:** atunci am publicat în ziar **cuvintele pe cari nu le-a rostit**, pe cari însă, ar fi putut să le rostească, pe cari ar

fi trebuit să le rostească: „Das sind meine braven Rumänen”. „Aceștia sunt bravii mei Români”.

Nu, nici acest Habsburg, nici ceilalți Habsburgi n’au dat dovadă de recunoștință față de credinciosul popor românesc de peste munți”.

Prin destăinuirea sa, d. Grecu ne-a făcut să asistăm la o neobișnuită ceremonie, totodată duioasă și înfiorătoare: un tată care-și recunoaște copilul, și, în aceeași clipă, îl și ucide! „Și atunci am făurit legenda ce-o distrug acum!”

Așa se încheie capitolul celui Franz Ferdinand care a fost cea mai tragică jucărie a valurilor istorice.

Intr’o zi el a făcut o mare jertfă, care a cutremurat pe cei de față. El a jurat că renunță la dreptul, istoric și divin, al copiilor săi, de-a sălășlui pe tronul strămoșesc al Austro-Ungariei. Jertfa era mare și înfricoșată; dar o făcea cu nespusă bucurie: ea îi dădea dreptul să se unească pentru toată viața cu singura ființă iubită. Și el a scris cui îl ajutase în lupta aprigă și îndelungată: „sunt fericit; ziua aceasta va rămânea cea mai fericită a vieții mele”. Era în 28 Iunie. Și tot la 28 Iunie gloanțe ucigășe au venit să împlinească destinul, deși cu o mică știrbire: rămân uniți, archiducele și contesa; dar nu în viață. Romeo și Julieta! Și aci plutim în Shakespeare.

Lui Franz Ferdinand o cărturăreasă i-a fost prezis că va dezlanțui odată un războiu mondial. În realitate el a fost numai pretextul.

Cărturăreasa exagerase.

A N E X E

Franz Schuhmeier*)

11 Februarie 1913

O întâmplare tragică și absurdă: deputatul Schuhmeier, copilul răsfățat al social-democrației austriace, — „unser Franzl”, cum îi spune toată lumea la Viena — a fost omorât, pe la spate, pe când se întorcea dintr'o călătorie de propagandă.

Ce a determinat această faptă, telegramele, atât de laconice până acuma, nu ne-au spus-o încă; știm însă cine este autorul: este un anume Paul Kunschak, fratele deputatului din dietă. Caracterul politic al crimei se înfățișează deci imediat judecății noastre: Schuhmeier a fost cel mai puternic adversar al lui Lueger, Schuhmeier a fost acela care a distrus organizația lucrătorilor creștini-sociali, făcând ca însuși șeful ei, Leopold Kunschak, să-și piardă locul din Cameră, Schuhmeier a fost acela care abia dăunăzi a răsturnat pe primarul Neumayer, căruia i-a adus grave a-

*) Din „Câți-va inși” de Const. Graur (Biblioteca „Dimineața”).

cuzații. Firește, partidul creștin-social, acum în completă ruină — de unde ajunsesse stăpânul Vienei, nu mai are decât trei deputați și încă și aceștia de strânsură — își adunase toate forțele în campania contra lui Schulmeier, pe care îl prezenta în culorile cele mai odioase.

Cercetările justiției și ale presei vor aduce, de sigur, toată lumina. Bine înțeles că în primul loc trebuie să ne întrebăm dacă asasinul e responsabil; înclin să cred că nu.

* * *

Moartea lui Schulmeier este o lovitură cumplită pentru social-democrația austriacă. *Der Mann von Ottakring* (omul din Ottakring, sau, cum s'ar putea zice la noi, omul din Dealul Spirei) nu era dintre cei cari pot fi înlocuiți.

A debutat ca simplu lucrător, sau și mai puțin: ca muncitor necalificat, în Prater. Cultura lui de pe atunci: școala primară. A devenit socialist, ca atâția alții, și în scurtă vreme, s'a distins ca nimeni altul.

Când a intrat Schulmeier în mișcare, prin 1890, lupta nu era ușoară. Administrația și justiția procedau cu mare asprime în potrivea oricărei acțiuni socialiste. Ne grăbim să spunem că toate măsurile de comprimare erau strict legale, dar aceasta nu le făcea mai plăcute. Socialiștii s'au văzut deci siliți să-și mute activitatea în domeniul cultural, căci oricum, acolo autoritățile găseau mai greu

FRANZ SCHUHMEIER

motive de intervenție și mai puține posibilități de zădărniciere. Unul dintre cei mai calzi însuflețitori ai acțiunii culturale a fost, din capul locului, Franz Schuhmeier. El a întemeiat societatea „Apollo” care ani de zile a desfășurat o activitate formidabilă, răspândind cultura în masse. „Apollo” a fost o adevărată școală ambulantă, care adăpa zilnic mințile dornice de carte în toate ramurile științei și artei, dar bine înțeles, toate învățăturile pe cari le dădea erau pătrunse de spiritul socialist. Marele conducător al acestei școale era Schuhmeier, care — strălucită ciudățenie! — era și cel mai pasionat elev al ei. În mod sistematic, el intra în strânsă legătură cu specialiștii diferitelor ramuri pe cari îi aducea să conferențieze pentru toți — și găsea momentul ca să-i provoace la vorbă și deosebit, numai pentru el. S’a putut crede, la început, că e o simplă manie, sau mai puțin: vanitatea de a se afla în treabă. Dar a dispărut orice urmă și de „manie” și de „vanitate”, după un timp, când Schuhmeier s’a simțit stăpân pe-o suficientă cultură generală, perfect echilibrată, pe care o dovedea zilnic în opera lui de agitator energic și neobosit.

Agitator energic și neobosit, cum sunt mulți. Dar îl ajuta și un temperament de o vioiciune puțin comună, mai ales între nemți. Se zice că așa sunt *adevărații vienezi* — pe cari însă îi întâlnești foarte rar. Și apoi, avea un talent oratoric în adevăr extraordinar. *Ori unde* — în Franța ca și în Italia —

el ar fi fost orator mare. Foarte spiritual și foarte sarcastic, culegea numai triumfuri, în întrunirile publice, ca și la Cameră, la primărie, ca și în Landtag — căci pătrunsese pretutindeni. Ultimii ani ai lui Lueger n'au fost decât o luptă neconținută cu Schuhmeier. Aveau acelaș gen de oratorie și aceeași puțință de rezonanță în sufletul vienez. Dar Schuhmeier era mai tânăr, mai impetuos, și vorbea în numele unui partid în creștere, pe când Lueger își vedea partidul decăzând — căci această decădere începuse de mult, iar după moartea lui Lueger s'a precipitat numai.

Dar toate acestea n'ar fi fost de ajuns ca să facă din Schuhmeier ce a fost: marele lui merit este că, plecat de așa de jos, a reușit, impunându-și o stăruință pur și simplu diabolică, — am văzut mai sus numai unul din procedeele întrebuițate — să-și facă o cultură complectă și solidă. Ca director de gazetă, ca parlamentar și consilier comunal, ca agitator, el atingea chestiile sociale și politice cele mai complicate, și dacă a putut fi combătut din punctul de vedere al unor concepții contrare, nici odată nu i s'a putut contesta că este stăpân pe materiile tratate *).

În cursul ultimei campanii electorale, am putut asista la o scenă extrem de instructivă și tot pe atât de amuzantă. Vorbise Ludo

*) Cunoscutul parlamentar și publicist francez Charles Benoist, făcând o călătorie de studii la Viena, după ce-a stat de vorbă cu Lueger a rămas cu impresia că el avea o instrucție mediocră, deși era „un fel” de doctor (vaguement docteur). În realitate Lueger făcuse liceul la „Theresianum” — unde l'a

Hartmann, savantul docent universitar, atât de distins prin știința și talentul cu care aplică concepția materialistă în studiile sale de istorie. Mai mulți alegători l'au interpellat asupra unor puncte de doctrină. Emoționat ca un școlar, Hartmann a declarat că, neprevăzând întrebările... nu le-a preparat și deci nu poate răspunde. Atunci a luat cuvântul Schuhmeier; a răspuns el, strălucit, și a fost aplaudat furtunos de toată lumea, inclusiv întrebătorii, cari porniseră doară cu gând de ceartă. Și nimeni nu s'a mirat, că, în această întrecere întâmplătoare, muncitorul necalificat din Prater, copil de rob, s'a dovedit mai tare decât savantul profesor universitar, fiul unui mare învățat, poet și luptător politic! Dar Schuhmeier avea și o frumoasă formă literară, în graiu și în scris, fără să mai pomenim de absoluta-i corectitudine gramaticală, cum nu este, de pildă, cazul lui Adolf Hoffmann, colegul lui din Germania, care îi seamănă, totuși, în foarte multe privinți.

A fost un om de mare valoare, cu toată înfățișarea mitocănoasă pe care a păstrat-o până la urmă; și a putut ajunge la cea mai înaltă situație pe care o poate visa un om: să fie divinizat de prieteni, și temut, ca o primejdie, de adversari.

făcut și Titu Maiorescu — iar doctoratul îl luase, cu succes, la universitatea din Viena.

În schimb, publicistul Eugène Boeglin, care și el a studiat viața politică la fața locului și a scris o carte de preamărire a lui Lueger („Une capitale antisémite”, Perrin, 1910), când vorbește de Schuhmeier îl numește, respectuos, *docteur*.

La ultimele alegeri, când a fost vorba să se cucerească o nouă cetate, — circumscripția lui Lueger — partidul a desemnat pe Schuhmeier pentru această luptă grea. Schuhmeier a dat lupta, și a câștigat-o. Dar cu acel prilej el și-a permis un gest de cochetărie politică, menit să arate cât de mare îi era puterea: în fosta lui circumscripție n'a făcut nici o agitație, mulțumindu-se să-și proclame urmașul, sigur — a și declarat-o categoric — că alegătorii lui n'au nevoie de propagandă, deși adversarii agitau nebunește. Convocând o întrunire publică în vederea alegerii, Schuhmeier, în loc să rostească un discurs electoral, cum era de așteptat, a expus numai oare-cari lămuriri în legătură cu tehnica votării, sub cuvântul că „ar fi ofensător pentru cetățenii Ottakringului să li se spuie pe cine și pentru ce au să voteze”. Puțini oameni politici — din ori ce țară — și-ar putea permite un asemenea lux.

Se va înțelege, prin urmare, ce lovitură este, pentru social-democrația austriacă, moartea lui Schuhmeier, în toiul luptei, la vârsta de 48 de ani.

Dar care-i rostul acestui ignobil asasinat?

Prin temperamentul lui înăscut, prin traiul pe care l'a dus din copilărie, prin educația pe care și-a făcut-o — pe care și-a făcut-o singur, și nu din vreme, și nu într-o cămăruță liniștită, ci atât de târziu și în vârtejul unor lupte atât de crunte — Schuhmeier era, de sigur, un răzvrătit, un mare răzvrătit. Fiecare gând încolțit în mintea lui, tindea la re-

voluționarea vieții. Dar nici odată, și sub nici o formă, el n'a predicat — necum să fi pus în aplicare — cruzimea, brutalitatea, bestialitatea. A fost om și a vrut omenia. De altminteri, fruntaș între frunțașii social-democrației austriace, atât de ironizată pentru legalismul ei neștirbit — „K. K. Sozialdemokraten (social-democrați cesaro-crăiești)” — el n'a putut face decât o politică de înțelegere, de înfrățire, de pace, acolo, în Austria celor mai haotice frământări sociale și naționale, frământări la cari se adaugă și cele politice propriu zise, tot atât de haie acolo, ca ori-unde. Schuhmeier a fost și el printre deputații socialiști cari, după alegeri rămase istorice, s'au dus la Curte, cu toții, ca să asculte, din gura lui Franz Iosef, mesagiul de deschidere a Camerii — prima Cameră trimeasă de votul universal, hărăzit acesta de bătrânul împărat.

Și-l aud încă pe Schuhmeier, într'o adunare furtunoasă, explicându-și pasul:

— Da, m'am dus la Curte. A trebuit să-mi cumpăr frac și joben; nici până azi nu mi-a trecut supărarea! Dar nu m'am dus la Curte pentru ca muncitorii să mă vadă ce bine îmi stă cu frac și cu joben. M'am dus pentru că noi punem rațiunea deasupra sentimentului și pentru că rațiunea ne-a spus că noi *trebuie* să fim de față când se deschide parlamentul nostru. Social-democrația austriacă este astăzi atât de puternică, în cât înaintea ei trebuie să se deschidă nu numai coliba cea mai de

jos ci și palatul cel mai de sus! Suntem prea colorați pentru ca din contactul Curții să ieșim spălăciți; și, n'am nici o grijă: noi nu-l vom compromite pe împăratul, precum nici împăratul nu ne va compromite pe noi.

Iată-l deci pe Schuhmeier, om cu judecata independentă și largă, netescuită în formule prealabile și habotnice, om gata, în totdeauna, să-și hotărască purtarea după fapte și posibilități.

Dar împotriva cui a fost silit Franz Schuhmeier să se apere și să-și apere colegii cu atâta stăruință și cu atâta căldură? Cui a fost el silit să dea aceste asigurări solemne că, în ciuda fracului și a jobenului cumpărate din... rațiune de stat, își va păstra intactă culoarea, ferind-o cu sfințenie de cea mai ușoară spălăcire?

Amănuntul e de-o grozavă elocvență: cei cari îl atacau pe Schuhmeier pe tema că, ducându-se la Curte, s'a abătut dela principiile revoluționare, sunt tocmai creștinii-sociali, adică d. Kunschak, autorul asasinatului, și amicii d-sale. Prin urmare, ei n'au nici măcar scuza —„slabă și tristă”— că au lucrat sub puterea spaimei, că-i înnebunise primejdia revoluționară pe care, în ochii lor, o întrupa marele Schuhmeier de până ieri, bietul Schuhmeier de astăzi! Nu! Ei îi reproșau tocmai că nu era destul de revoluționar, că, după judecata și gustul lor, se abătea dela calea revoluționară; de altfel, tocmai ei născociseră ironica poreclă „K. K. Sozial-demokraten”, socialiști cezaro-crăiești! O dată mai mult se dovedește că par-

tidele reacționare apără legalitatea și omenia numai când ele trebuie să le folosească lor, dar recurg bucuros la cruzime și bestialitate ca să-și lovească adversarii.

Uciderea lui Schuhmeier este mai mult de cât o crimă: este o tragică tâmpenie.

Notă. — Asasinul lui Schuhmeier a fost condamnat la moarte. Văduva lui Schuhmeier, printr'o petiție făcută în numele ei și al copiilor, rămași orfani prin fapta lui Kunschak, a cerut grațierea acestuia, între altele și pe temeiul că defunctul a fost un adversar convins și hotărît al pedepsei cu moarte.

În petiția ei, d-na Cecilia Schuhmeier spunea că executarea lui Paul Kunschak ar dezonoara memoria lui Franz Schuhmeier, care propusese de mai multe ori în parlament „suprimarea acestei pedepse barbare”.

Cererea d-nei Schuhmeier a fost împlinită.

Împăratul a comutat pedeapsa cu moarte în munca silnică pe viață; iar după războiu s'a mers și mai departe: Kunschak a fost grațiat pe deplin.

În ultimii ani fratele asasinului, fruntașul creștin-social Leopold Kunschak, a evoluat tot mai mult spre ideile democratice, și a fost, în partidul său, partizanul înțelegerii cu social-democrații.

Lovitura lui Dollfuss s'a îndreptat și împotriva stângii creștin-sociale de sub conducerea lui Leopold Kunschak.

Matthias Eldersch

26 Aprilie, 1931

Ieri a murit fruntașul social-democrat, vechiu parlamentar, fost ministru de Interne, iar acum președinte al Camerii austriace. Păcat c'a murit! Avea 62 de ani, și părea atât de viguros, la trup și la minte! I-ai fi dat încă decenii de viață. Ex-cancelarul Seipel, adversar politic ireductibil și prietin personal, l'a vizitat abia acum câteva zile. Prelatul-profesor, zguduît de-o moarte atât de năprasnică, povestește cu câtă vioiciune Eldersch a cercetat atunci problemele zilei, la rezolvarea cărora se credea chemat să mai ia parte.

Impresia e profundă. Biroul partidului și locuința familiei sînt literalmente inundate de telegrame și scrisori, conținând cu totul altceva decît condoleanțele protocolare. Se precizează însușiri și se amintesc fapte cari pun într'o lumină neașteptată persoana celui dispărut. D. Miklas, președintele republicii, d. Ender, cancelarul, d. Schober, vice-cancelarul, și apoi șefii tuturor partidelor — inclusiv cele mai dușmănoase — cu toții vorbesc la fel,

Va să zică, Eldersch a fost om mare. Ca muncă pozitivă, el a contribuit în largă măsură la construcția întregului sistem de ocrotiri sociale în vigoare astăzi. El a fost acela care a *meditat* un mare număr de reforme, și tot el a fost acela care — permiteți ardenismul — le-a *eluptat*, adică le-a obținut prin luptă. Și oare, nu tot ca muncă pozitivă trebuie socotită opera lui dela Interne? Venit în fruntea acestui minister în momentul cel mai critic — prăbușirea marelui imperiu și nașterea micii republici — Eldersch a *menținut ordinea*, în deplinul înțeles al cuvintelor, fără să verse o picătură de... apă. Se știe ce se petrecea, în aceeași clipă, în cealaltă jumătate a dualismului de odinioară!

Dar cugetătorul și organizatorul Eldersch era și un abil diplomat: ca președinte al Camerii el a reușit să-și atragă elogiile cele mai călduroase din partea tuturor adversarilor,— de ale prietenilor nu mai vorbim. În genul isprăvilor de acest fel era recidivist: în tinerețe, ales consilier comunal la Brünn, reușise să fie trăsura de unire între nemți și cehi, cari altminteri erau perfect dispuși să se gătuie reciproc.

Înc'o dată, chiar dacă nu l'am fi cunoscut pe Eldersch în viață, felul în care-i se primește moartea ar fi deajuns ca să ni-l pecetluiască în minte: *om de reală valoare*. Dar pentru atâta lucru n'am mai stărui, căci de! oamenii de reală valoare nu mai sînt o raritate.

Dar Eldersch devine impresionant și chiar

senzațional nu prin *ce-a ajuns*, ci prin condițiile în cari a reușit să ajungă, indiferent de calitățile lui înăscute.

A fost fiul unui lucrător tâmplar, care a murit de timpuriu. Mamă-sa, lucrătoare de fabrică, l'a dat să învețe țesătoria, cea mai nenorocită meserie pe atunci. (Vezi și „Țesătorii” de Hauptmann, piesă mult citită la noi pe vremuri, dar nejucată, fiindcă a fost interzisă de Lascar Catargiu; e drept că și în Germania poliția o interzisese, dar acolo Casația a repus-o pe afiș, mijlocindu-i un succes formidabil).

Eldersch muncea, prin urmare, în condițiile odioase oferite de meseria în care intrase și de timpul în care trăia: nu existau încă acele Ocrotiri sociale cari aveau să vie când-va, create, în bună parte, chiar de stăruința lui. Dar în acea periferie a Occidentului pe unde își ducea traiul — provincie austriacă pe atunci, astăzi provincie cehoslovacă — existau ziare, reviste și cărți, se țineau predici, conferințe și discursuri, pâlpâia, în sfârșit, o viață intelectuală și sufletească în stare să pătrundă și să fecundeze straturile cele mai adânci și mai întunecoase.

Și așa, în două vorbe, povestim extraordinara minune, săvârșită în nu știm câți ani de încordare supraomenească: un creier de rob a fost desțelenit și înrodit. Intr'o bună dimineață Eldersch a putut sta alături de favoriții soartei, ieșiți din mâinile armatei de dascăli și meditari.

Dar când însușirile lucrătorului țesător

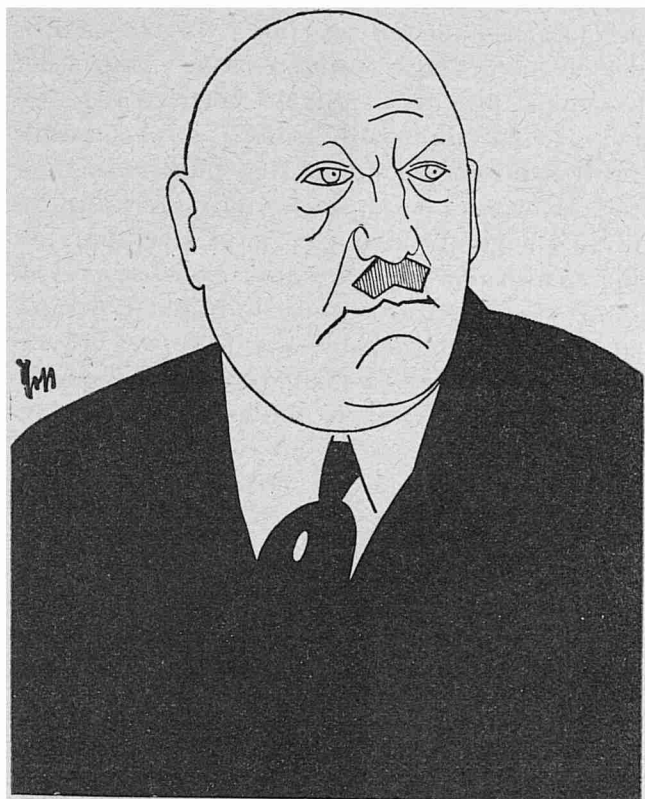
Matthias Eldersch au apărut în văzul tuturor, el se zvârlise de mult în lupta politică și socială. Își însușise o doctrină din câte se ciocneau și se frământau între ele, și își alesese și partidul căruia să-i închine puterea lui de gândire și de acțiune.

Intrat în partid, Eldersch a fost remarcat de Viktor Adler, care avea talentul extraordinar de a descoperi oamenii: Adler l'a descoperit și pe Otto Bauer, pe care din prima lui tinerețe — și după un singur articol — l'a *diagnosticat* ireproșabil, cu valabilitate deplină pentru tot restul vieții. Există o scrisoare inedită a lui Viktor Adler, care-l caracterizează pe Eldersch în primul avânt de luptă al acestuia, într'un colț de provincie, unde — nici acolo! — tovarășii nu bănuiau cu cine au a face *).

Eldersch nu știa nici el cum și când s'a pomenit fruntaș al vieții publice, iubit de unii, temut de alții, ridicat la onoruri și târît prin închisori. Puțini au avut un cazier judiciar atât de încărcat: înger pentru unii și diavol pentru alții, aceeași calificare îi constituia gloria și hula: era vrăjmașul ordinei stabilite.

Norocul cel mare al lui Eldersch a fost că lupta dusă de el s'a nimerit favorabil plasată în timp și în spațiu: în vremea și în țara în care și-a desfășurat el acțiunea, stăpânirea era severă dar strict legalistă: de aceea el a avut să îndure greutăți și necazuri, dar ni-

*) Curând după moartea lui Eldersch scrisoarea a și fost publicată.

MATTHIAS ELDERSCH

Desen de Ross

385

meni și nimic nu l'a putut împiedica să-și urmeze calea.

Dar și societatea, care — cu tot cazierul de care am pomenit! — era, în fond, atât de îngăduitoare, și-a primit răsplata. Un om ca Eldersch a avut toată latitudinea să se instruiască teoretic și practic. În diferite corpuri alese — inclusiv parlamentul cel mare — el a putut revărsa luminile adunate dela alții ca și pe cele izvorâte din propria lui minte, — și multe sînt legile în cari și-a scris și el partea. Iar când s'a produs cumplita catastrofă, el a putut sta de pază, a putut îndrepta și strânge toate isteriile dezlănțuite, astfel că revoluția, inevitabilă, s'a făcut fără pic de sânge, grație atâtor pricini și atâtor oameni, dar grație și lui Eldersch, individul cu cazierul judiciar supra-încărcat, pe care prietini și adversari îl plâng astăzi de o potrivă de sincer.

A fost om mare defunctul Matthias Eldersch. O spune monseniorul Seipel, o spune președintele Miklas, o spun Ender și Schober și Vaugoin și toți ceilalți dușmani politici, deși el nu și-a călcat niciodată ideile și programul, nu s'a abătut nici o dată dela hotărârile partidului și, în nici o împrejurare, n'a lucrat împotriva intereselor clasei pe care o reprezenta. Dar de ce-a fost, de ce-a putut ajunge mare ? Pentru că nu i-a lipsit singura școală unde putea să învețe: partidul politic, organizația economică, terenul de desfășurare și emulație, câmpul, vast și rodnic, de experiență politică și socială, care face din

fie-care cetățean, în limita puterilor lui exacte, un gospodar al lucrului public, iar pe cetățeanul, cât de umil, descoperit cu vre-un talent mai de seamă, îl scoate glorios la iveală.

Eldersch nu e singurul exemplu. Austria, după ce-a trecut prin teribila catastrofă, s'a pomenit într'o situație cu totul nouă; dar în toate ramurile și în toate domeniile a avut la îndemână — pregătiți parcă anume — oameni înarmați cu toate cunoștințele și cu toată experiența, gata să înfrunte nevoile și capabili să-și asume răspunderea.

Notă. — În cercetarea „Contra bolșevismului” pe care am publicat-o în Februarie 1920, spuneam:

„La Viena partidul social-democrat avea (înainte de războiu) mulți deputați în Camera centrală și în cea provincială, avea și membri în consiliul comunal, iar în fruntea numeroaselor lui organizații politice și economice (cooperative, etc.) avea mii și mii de funcționari, aleși dintre muncitorii cei mai inteligenți și mai capabili. Toți aceștia, după ani de muncă, se specializaseră în nenumărate chestiuni privind viața practică. Ei își apropiaseră toate cunoștințele teoretice și practice, și le experimentau zilnic, mânuind fonduri de milioane și apărând interesele a sute de mii de oameni. Dar pe lângă acești funcționari, fie-care organizație și fie-care instituție își aveau comitetele deosebite, compuse tot din muncitori, aleși și realeși. Iar masa muncitoare, la adunările generale, foarte frecvente, participa la cercetarea și controlul întregii activități, atât de multi-laterale.” („Cuvântul Liber”, 1 Februarie 1920).

Ne-a venit sub condeiu cuvântul Viena. Firește, aveam în vedere toată Austria.

Savanți și bătășani

23 Iunie, 1923

Am anunțat moartea lui Skedl, fost profesor la universitatea din Cernăuți, și, pe vremea aceea, deputat al Bucovinei în parlamentul vienez. Diferite ziare nemțești se ocupă, cum e și firesc, de personalitatea defunctului, de ideile și de luptele lui. Skedl a desfășurat o importantă activitate publicistică. Lucrarea-i foarte voluminoasă despre opera conțelui Taaffe constituie o bogată contribuție la istoria politică mai nouă a imperiului habsburgic. Se amintesc și anecdote din viața-i de profesor și parlamentar.

Scriitorii germani, dela noi și de aiurea, cari scriu despre Skedl, nu povestesc însă un amănunt din viața lui parlamentară, care pentru dâșșii nu prezintă nici un interes. Il voi povesti eu aci, și cititorii vor vedea îndată că pentru noi e foarte interesant.

Era o discuție aprinsă în Reichsrat, parlamentul central din Viena al imperiului austriac (se știe că țările componente ale Austriei își aveau și parlamentele lor locale). Vorbește

Grigorovici al nostru, atacându-l pe Skedl. Se ştie cum vorbeşte Grigorovici: foarte corect, amabil, în formă, — extrem de necruţător în fond. Skedl, din ce în ce mai nervos, se apără prin întreruperi, la cari Grigorovici răspunde regulat cu argumente zdrobitoare, provocând protestări, ilaritate, aplauze. Se ştie că în Camera austriacă nu era tribună: oratorii vorbeau dela locurile lor. În cazul de faţă deputaţii îşi mutau deci privirea, pe rând, dela locul lui Grigorovici la locul lui Skedl şi vice-versa, pe măsură ce adversarii îşi aruncau replicile. La un moment dat, surpriză generală: Skedl îşi iese din fire şi... se repede la Grigorovici ca să-l lovească.

...Dar nu l'a lovit! Un deputat socialist, Forstner, de profesie birjar şi — aşi zice: prin urmare — de-o forţă athletică, s'a aflat, dintr'o săritură, în faţa lui Skedl, l'a înşfăcat zdravăn şi l'a strâns atât de puternic, încât bietul om n'a mai putut nici să mişte un deget.

Lucrurile se petrecuseră cu iuţeala fulgerului; toată Camera, încremenită, privea spectacolul, fără să scoată o şoaptă. Acestei scene emoţionante i-a pus capăt Forstner, care adresându-se întregii Camere, a întrebat cu o voce care vibra de indignare:

— Mă rog, suntem profesori sau... birjari?!?

Ovaţii furtunoase au subliniat şi cuvintele şi fapta lui Forstner. Grigorovici şi-a continuat discursul, bine înţeles fără să schimbe nimic din critica pe care o făcea adversarului său politic. Iar acesta n'a mai întrerupt.

Dar lucrul a avut şi epilog.

La alegerile următoare ambii deputați — Skedl și Grigorovici — s'au prezintat din nou în fața corpului electoral de Cernăuți. De astă dată, însă, candidau amândoi în același sector, Skedl fiind candidatul partidului creștin-social (adică, de fapt, al guvernului), iar Grigorovici al partidului socialist. Nu se mai putea, deci, să reușească amândoi.

Ei bine, înainte de începerea campaniei electorale, Skedl i-a făcut o vizită lui Grigorovici, cerându-i scuze pentru incidentul petrecut altădată în Camera din Viena. Profesorul Skedl a spus:

— Vom lupta ca adversari leali și necruțători; n'ași vrea să intrăm în lupta cea nouă cu resturile vechilor supărări. Și-mi este cu atât mai ușor, ba ceva mai mult: mă simt cu atât mai obligat să-ți cer scuze, cu cât am convingerea fermă că eu o să reușesc și d-ta o să rămâi pe teren.

Grigorovici a răspuns:

— Îți mulțumesc pentru bine-voitoarea atențiune. Eu uitasem incidentul; în nici un caz nu mă așteptam să-l răscolești. Dacă însă ceea ce te-a determinat este siguranța succesului în lupta care începe, am regretul să te dezamăgesc: sînt convins că *eu* intru în parlament și *d-ta* rămâi pe din afară.

A reușit Grigorovici. Skedl n'a mai apucat nici o dată să calce pragul parlamentului, fiind-că a venit prăbușirea.

Demersul lui Skedl dovedește că era om cum se cade și delicat. Totuși rămâne faptul că, într'un moment de necugtare, profesorul

AUGUST FORSTNER

a comis — *era* să comită — o brutalitate extrem de... urită (cel puțin!), și că l'a rechemat la ordine, la *demnitate* — un birjar!

E natural ca, astăzi, cu prilejul morții lui Skedl, ziariștii nemți, relevându-i meritele, să nu pomenească tocmai de acea clipă de slăbiciune și de slujenie din viața lui parlamentară. Pentru noi însă anecdota — autentică! — e de o mare elocvență.

De când avem și noi, în România, votul universal, am auzit doară de atâtea ori aserțiunea că invazia „bădăranilor” a coborât — pasă-mi-te — nivelul parlamentului. Ba, am avut chiar regretul să găsim asemenea critice până și sub condeii colegului nostru Scrutator. De sigur, acesta exprimă reproșul într'o formă elegantă și dulce, dar în fond este și el destul de... *Sever* cu bieții parlamentari post-belici. Am protestat întotdeauna contra greșitelor aserțiuni și am arătat că, sub actualul regim electoral, în toate cazurile de scandal parlamentar, — cel puțin până acum, — scandalul a fost provocat de „obrazele simandicoase”, iar nu de mitocani.

În parlamentul colegiilor restrânse, Dobrescu-Argeș a fost lovit de Popovici-Răcăciuni. Vlahuță a „dramatizat” incidentul — sau accidentul — și în protestul pe care i-l'a dedicat i-a hărăzit proporții excesive. Într'un articol intitulat „În templul legilor” Vlahuță scria:

„Domnul deputat Popovici, în ședința de Sâmbătă 5 Februarie a bătut, în incinta Camerii, pe colegul său Dobrescu-Argeș. Iată dar arena parlamentară

transformată în arenă de circ, și discuția — în pugilat. Cum se cunoaște că sîntem Romani !

„Fără să vreau mă gîndesc la cuvintele d-lui Carp: *pe unii îi vom convinge, pe alții îi vom învinge*. D. Dobrescu era destul de *convins*; valorosul său coleg, onorabilul d. Popovici, a găsit necesar să-l și *învingă*...

„...Frumoase exemple pentru tinerime ! Frumos mod de a ne recomanda în străinătate!...

„Și vă mai mirați că tinerii de azi sînt blazați și nu mai știu să respecte nimic! Dar când preoții în altar își sfășie odăjdiele și-și aruncă'n cap evanghelia și sfântul potir, ce pietate să mai aibă tinerii pentru canoanele acestei sărmane religii, batjocorite în templul ei și de miniștrii ei!

„...Pagliacci, pagliacci, mult haz mai au și comediile astea, numai de nu s'ar sfârși tragic!”

Mai sînt în articolul lui Vlahuță și alte explozii tot atît de virulente. Cei doi „luptători” au ieșit zdrobiți din acea satiră nemiloasă. Popovici și Dobrescu n'au mai uitat-o. E drept că întăiul era mitocan și al doilea țăran. Dar erau în parlamentul colegiilor restrânse, care — chipurile — constituia o exactă selecție a valorilor intelectuale, morale și educaționale (unui corp atît de select, de ce nu i-am face onoarea de a crea și un cuvînt ad-hoc pentru caracterizarea unei însușiri pe care numai el putea s'o aibă în grad atît de perfect?). Ce păcat că ambii eroi și judecătorul lor au murit, toți trei, înainte de timp, așa că n'au putut asista la o repetare a fenomenului, care le-ar fi revoluționat judecata! Căci am avut și în parlamentul votului universal o bătaie foarte reușită, dar nu între doi și-mai-bădărani de cît sus numiții, ci între un boier foarte au-

tentic și un fruntaș al baroului de Ilfov, care mai era și profesor pe deasupra *)).

În nici un caz, parlamentul de azi, mitocănesc, n'are să se jeneze de cel de ieri, boieresc.

Nicu Filipescu abia fusese ales pentru în-tâia oară deputat, când i-a strigat lui Radu Mihai, pe atunci ministru de interne: „hoț de ceasoarnice!” Și tot el, mai târziu, a apostrofat tot atât de... energic și pe alt ministru, care era și un om politic foarte popular... Ionaș Grădișteanu l-a apostrofat pe Mitiță Sturdza: „ramolitule!”. Carp — și doară Carp era unul dintre parlamentarii cu adevărat „parlamentari!” — i-a aruncat lui Take Ionescu un epitet foarte trivial, — iar Take Ionescu, discutând politica externă a lui Carp, a caracterizat-o: concepția unui om ajuns în mintea copiilor.

Și ce păcat, iarăși, că lui Vlahuță nu i-a trebuit „subiect” în zilele când s'au întâmplat aceste cazuri — și nenumărate altele. Căci, răscolind mai adânc în amintiri, ași putea înmulți la infinit exemplele. Ce-ar mai fi dacă am recurge și la colecția dezbaterilor parlamentare! Osteneala ar fi însă de prisos. E de prisos să mai dovedim ceea ce este gata dove-

*) Tocmai când recitesc rândurile acestea, telegraful anunță că în Camera spaniolă un ministru a pălmuț pe un deputat. Nu ne interesează de ce: nu avem curiozitatea „Mangafalei” lui Caragiale. Ne interesează numai faptul că în timpul de față, în Spania democrația este înfrântă și miniștrii nu se mai recrutează dintre ghiorlani, ci din elita elitelor. Și, cum socialiștii, drept protestare în potrivea noului regim, s'au retras din parlament, nu s'a găsit și acolo un birjar, care să modereze avântul boierului-ministru și să-l puie în curent cu prescripțiunile cele mai elementare ale codului bunelor maniere.

dit! Camerele oligarhice se coborau cel puțin tot așa de jos, în patimă și în vocabular, ca și camerele votului universal.

În Austria, acelaș lucru. Nu mai cercetăm ce s'a petrecut acolo pe vremuri, în parlamentul oligarhic. Ajunge incidentul povestit mai sus, întâmplat în parlamentul votului universal.

Skedl, profesor universitar, drept răspuns la atacuri politice, — nici măcar personale, — a vrut să sară la bătaie; iar Forstner, birjar, a împiedicat această rușine. Și, detaliu important: Forstner s'a mulțumit cu strictul necesar, l'a ținut strâns pe Skedl, ca să nu se miște, dar altfel nu l'a atins.

Să însemnăm incidentul, pentru viitoarea sesiune a parlamentului român.

VLAHUȚA

Viktor Adler și palatul

În sânul partidului socialist austriac a provocat protestări și discuții faptul că aleșii socialiști s'au dus la palat ca să asculte mesajul de deschidere a Camerii citit de Franz Iosef.

În articolul despre Schuhmeier (anexa No. 1) am reprodus explicațiile acestuia. Dar însuși Adler a fost silit să se explice, în congrese și întruniri. În rezumat, el a spus:

— N'am prea fost convins de utilitatea mergerii la palat. Dar s'a hotărât așa. Nu trebuie exagerate nici avantajile, nici neajunsurile. În orice caz, a fost o chestie de politeță să răspunzi unci invitații. Dar a fost și chestie de oportunitate; căci există oportunismul oportunist, dar există și cel principial. Și e mai ușor să călărești linia dreaptă, de cât să ții seama de nevoia momentului. În specie ar fi fost și mai comod. Nu ne-am dus ca subalterni. Ne-am dus în calitatea noastră oficială de factor cu o anumită misiune în stat, la alt factor care în ziua de astăzi își are și el atribuțiile lui. N'am uitat nimic din tre-

cutul și din tradițiile noastre. Am găsit însă o comunitate de interes, în acest moment, între proletarul pe care-l reprezentăm și împăratul care s'a văzut silit să adopte punctul de vedere al egalității de drepturi pentru proletariatul ungar și pentru cel austriac *). De sigur, a trebuit să ne impunem o sforțare ca să facem drumul la palat. Dar nu uitați că și dela tradiția habsburgică până la invitația trimeasă socialiștilor, este o bucată de drum, care și aceea a trebuit făcută.

Acestea au fost, în rezumat, argumentele cu

*) Charles Maurras în „Enquête sur la Monarchie” își caută nu știu ce mângâiere în tălmăcirea atitudinii să zicem „democratizante” a lui Franz Iosef. Maurras scrie:

„Vechea stare de spirit republicană descrește în toată lumea. Suveranitatea politică, înfățișată și dorită în 1848 ca un scop, se coboară la rangul de mijloc. Sufragiul universal era un mijloc pentru Bismarck; el este, evident, tot mijloc și pentru Franz Iosef (il en est évidemment un autre pour François-Joseph). Popoarele se arată de acord cu domnitorii lor: singurele probleme politice de cari par a se pasiona în zilele noastre sînt de ordin național și social.”

E foarte frumos tot ce spune Maurras. Dar el crede, probabil, că Franz Iosef a luptat ani de zile ca să impună votul universal, că în tot acel timp poporul a luptat din răputeri ca să împiedice introducerea acestei reforme și că, în cele din urmă, poporul s'a răzgândit și s'a raliat la părerea împăratului.

Din scurtul istoric pe care l-am făcut în capitolul respectiv, cititorii știu că poporul a luptat pentru votul universal și că împăratul, după multă opunere, s'a raliat el la părerea masselor, firește ca mijloc. Sistemul parlamentar, ori-care ar fi el, nu poate constitui nici o dată un scop în sine: este un mijloc de a conduce țara, în folosul uneia sau a mai multor clase; optimiștii incorigibili cred chiar că în folosul tuturor claselor. În tot cazul, mijloc ; scop, nici o dată!

cari Viktor Adler a susținut procedeul parlamentarilor social-democrați. De altfel, faptele au venit apoi să facă dovada că *mersul la palat* — „die Hofgängerei” — a fost un act ocazional, de oportunitate — și anume, cum zicea Adler, de oportunitate principială, iar nu *oportunistă* — în sfârșit, un act izolat. În 1911, la a doua deschidere a parlamentului, în legislatura următoare — parlamentul austriac n’avea *sesiuni*, ci numai legislaturi întregi, cu durată de 6 ani, întrerupte doar prin amânări întâmplătoare, iar nu prin vacanțe fixe — socialiștii nu s’au mai prezentat la palat ca să asculte citirea mesagiului de deschidere. Nu mai era un motiv ocazional ca s’o facă.

Totuși, mult mai târziu, Viktor Adler a mai făcut odată drumul la palat.

Era la sfârșitul războiului, dezastros pentru Austria habsburgică. Împăratul Carol făcea toate eforturile ca să salveze ce se va mai putea. Ținea mai cu seamă să-și salveze tronul. El a invitat și conducerea partidului socialist, la o consfătuire. Partidul a răspuns trimițând o delegație, în frunte cu Viktor Adler. Audiența a fost în palatul dela Schönbrunn. A participat și împărăteasa Zita.

Împăratul a făcut o expunere, terminată cu un apel de colaborare către socialiști, pentru ca împreună să facă față situației.

Adler, la rândul lui, și-a făcut expunerea, terminată cu declarația că nu este posibilă

nici o colaborare: împăratul trebuia să abdice. Asupra acestui ultim punct s'a încins o discuție, liniștită dar lipsită de orice reticență, în care ambele părți își susțineau punctele de vedere, radical deosebite.

La un moment dat, Adler, bătrân și bolnav de inimă, a avut o sincopă.

Împărăteasa Zita, femeie energică și pricepută, i-a sărit în ajutor și s'a ostenit cu el până l'a readus în simțire. N'a fost chemat un medic, n'au fost deranjați nici oamenii de serviciu. Momentul era prea grav pentru ca lucrurile să se petreacă normal. Adler, revenindu-și în fire, s'a scuzat de neplăcerea pe care o pricinuisese, a mulțumit gazdei pentru osteneala ce și-a dat, și reluând firul discuției, și-a repetat declarația fermă, expresia unei hotărâri neclintite : împăratul trebuie să abdice. Și împăratul a abdicat.

Cunoaștem faptele acestea dintr'o impresionantă descriere a lui Emile Vandervelde care le-a aflat dela cei de față atunci.

* * *

Tot la capitolul acesta trebuie să amintim însă că, sub altă formă, socialiștii austriaci fuseseră de multe ori — și aveau să mai fie — musafirii împăratului. Și nu numai șefii, nu numai parlamentarii, ci muncitorii socialiști din Viena, în toată imensitatea lor numerică.

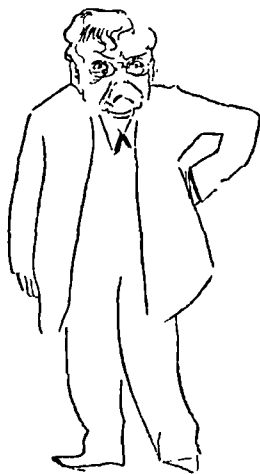
Vorbim de serbările de 1 Maiu, cari se făceau regulat în Prater. Această vastă și frumoasă grădină, care prin mărimea și prin

destinațiile ei diverse ar cuprinde, după noțiunile noastre bucureștene, șoseaua, parcul Carol și Moșii, era proprietatea împăratului, și de el depindea — prin intendentul respectiv — îngăduirea sau interzicerea serbării. Și serbarea n'a fost nici o dată interzisă. Nu numai atât. Toți comercianții din Prater — birtași, berari, impresari și antreprenori de distracții, stăpânii prăvăliilor de tot felul, organizatorii feluritelor expoziții — erau chiriașii împăratului. Pentru toți 1 Mai era o afacere strălucită, căci le aducea o clientelă *sigură* de aproape un milion de persoane: socialiști, simpatizanți, oameni dornici de petreceri în massă, plus simpli curioși. Și nu uitați că la Viena ocaziile de acest fel erau rare, pentru că legea repauzului admitea prea puține sărbători.

Ei bine, de 1 Maiu toți proprietarii de întreprinderi din Prater își împodobeau localurile cu roșu, de sus până jos, nu numai înăuntru, dar și pe din afară, astfel că tot Praterul devenea, pentru o zi, socialist. Se poate spune deci că o dată pe an, în ziua de 1 Maiu, socialiștii erau musafirii împăratului, care, din parte-i, făcea tot posibilul ca șederea să le fie plăcută. Amabilă gazdă! Din acest punct de vedere, nici „primarul roșu”, Seitz, care a funcționat atâția ani după războiu, n'a putut face mai mult.

Franz Iosef suporta cu demnitate porecla „tovarăș”, după cum adevărații tovarăși o suportau destul de bine pe aceea de *palatiști*. Viața în Austria nu era liniată ca un caiet de dictando.

Am socotit că și aceste informații merită să fie notate, drept contribuție la capitolul „Hofgângerei”. Ele confirmă maxima celebră a d-nei de Eschenbach, maximă care printr’o greșală de tipar a fost citată fals aiurea și al cărei cuprins adevărat e acesta: *austriacul e un ins alcătuit din compromisuri.*

V. ADLER

Contele Sternberg

27 Aprilie 1930

La Viena, într'un sanatoriu, a murit, pe neașteptate, ex-celebrul publicist și om politic Zdenko Adalbert Sternberg, uitat cu totul în vremea din urmă, după ce ani îndelungați făcuse atâta zgomot. Porecla batjocoritoare „der Radaugraf” (aproximativ : contele Tâmbălău), nu-l împiedeca să fie conte autentic, de considerabilă vechime și cu înalte înrudiri; iar suprimarea, prin lege, a titlurilor de noblețe, l'a jignit profund, căci a simțit nevoia să se mângâie cu un palid surogat: pe carta-i de vizită, sub numele acum jalnic burghezit, a imprimat formula de revalorizare: „din spița străveche a conților de Sternberg”.

A fost extrem de interesant, prin calități ca și prin defecte. Înalt, viguros, de o rară vioiciune, solid mâncător, și — dacă putem spune — solid băutor, bătând recordul în toate ramurile petrecerii, dar totodată impulsiv și vehement, gata oricând de ceartă și gata oricând de luptă, — cu spada, dar și cu pumnul — părea mai curând un personagiu desprins din Walter Scott, decât om ca toți oamenii, crescut și trăit în zilele noastre. Și nu era laudă goală când își invoca șirul de strămoși, cu au-

reola lor de sânge, răsărită din frământările atâtor veacuri. Ar fi vrut să le urmeze pilda, dar acum prilejurile erau atât de rare! Abia dacă s'a ivit un biet război anglo-bur — în care, din primul ceas, a luptat ca voluntar în oastea bură; și numai după decenii, războiul mondial, dorit și cerut de dânsul, l-a readus în armata austriacă, unde — în pragul bătrâneții — și-a făcut debutul de aviator.

Între cele două războaie, contele Sternberg, străbătând țări și continente, a văzut mai multe revoluții. Nefiindu-i dat să ia parte, alerga cel puțin să le privească de aproape, cu emoția cu care atâția privesc la incendii.

Hermann Bahr i-a făcut contelui Sternberg un portret entuziast. Extragem:

„Sternberg e un austriac veritabil, în bine ca și în rău. Foarte înzestrat, mai mult chiar decât își dă seama el însuși; dar foarte stângaciu în folosirea darurilor sale. Cu simțul puternic al realității, în totdeauna pe calea cea bună; totuși, ușuratec, lipsit de forța critică față de sine însuși și de alții. Pe lângă asta, stăpânit de-o înclinare primejdioasă: nevoia de a-l face cu orice preț pe *omul dat dracului* (den verfluchten Kerl zu spielen), aceasta, poate, iarăși dintr'un sentiment foarte austriac: jena de a-și da în vileag seriozitatea interioară, desăvârșita cinste sufletească, și toate celelalte însușiri”.

Cinstea sufletească Sternberg și-o trăda în tot ce făcea. Atitudinea luată de el, odată cu Masaryk, în chestiunea Hilsner, a fost o mare surpriză: savantul doctrinar — căci numai atâta părea Masaryk pe atunci — și zgomoșul chefliu — căci numai așa apăruse Sternberg până atunci — punându-și în joc unul

toată autoritatea, celălalt toate simpatiile — întru apărarea unui individ neînsemnat și a unei cauze supărătoare! Sternberg a luptat simultan cu Masaryk, dar nu împreună și nici în același fel: indiferent de chestia în care intervenea, Sternberg își avea *genul* lui personal, menit ca pe spectatori întâiu să-i uimească și să-i revolte, iar apoi... să-i câștige!

O inextricabilă rețea de chestii personale, îi mai lăsa o imensă rezervă de energie, închinată, aceasta, acțiunii lui politice, din cale afară tumultoasă, în stridentă disproporție cu ce comporta realmente mediul în care se desfășura. Mare orator — mare cel puțin în sensul fizic: voce formidabilă, repeziciune de exprimare, nesleită forță de rezistență la toate oboselile pe care le cere *genul* — înfrunța pe toți adversarii și, dacă trebuia, tot parlamentul. Prompt și sugestiv în replici — adesea spiritual — el nu se ferea de expresia brutală și, la nevoie, nici de cea propriu zis grosolană. Cum l'a caracterizat „Arbeiter Zeitung”: avea un limbaj *neobișnuit*, tocmai prin aceea că era *prea* obișnuit! Cu prilejul unei audiențe, împăratul Franz Iosef l-a și muștrat părintește:

— De ce întrebuințezi cuvinte atât de ordinar? E ceva de speriat!

Și Sternberg a răspuns:

— Mă iertați, Majestate, dar deputații ăștia nu merită un tratament mai cum se cade.

— Dacă o iei așa, poate că ai dreptate, a încheiat împăratul, râzând.

„Poate că ai dreptate”! Această încheiere va

fi acceptată bucuros, mai cu seamă la noi, unde atâția cavaleri ai bunelor maniere se plâng dela o vreme că votul universal a mitocănit tribuna. Și totuși, ce contrast — și cât de instructiv! — între acel Adalbert Sternberg, conte de veche și autentică noblețe, cu aleasă creștere și cu multă carte, ce contrast între el și, spre pildă, deputatul Forstner, ponderatul și manieratul socialist, de profesie birjar!

În parlamentul austriac, în amețitorul complex de națiuni, partide și grupări, obstrucția juca un rol foarte de seamă. E lesne de înțeles în ce măsură un temperament furtunos ca Sternberg a putut folosi procedeul. Vom cita un singur exemplu: Odată, ținând cu orice chip să împiedice un vot, după ce epuizase toate mijloacele reglementare, nu s'a dat în lături dela acesta: a trântit un pahar în capul adversarului. Uimire, senzație, vâlmășag fără seamăn! Acum Sternberg avea diversiunea dorită! Simplu, eficace și... excesiv de elegant!

Sternberg și-a caracterizat el singur, concis și elocvent, activitatea parlamentară, spunând că ea n'a fost decât un continuu acces de turbare. Și spunând aceasta, el se referea la întreaga-i activitate parlamentară, care a durat opt ani de zile.

Dar, ca să întrebuițăm și noi, măcar în glumă, propria lui expresie: ce l'a „turbat” în măsură atât de extraordinară?

Căutând răspunsul, descoperim *adevărata* personalitate a lui Sternberg, cu totul alta decât am văzut-o până acuma.

Acest „Radaugraf”, care dându-se veșnic în

vileag cu însușirile lui bune-rele, apare ca un excentric — mai simpatice sau mai puțin simpatice, după înclinările spectatorului, — de fapt nu este numai atât; în afară și mai presus de asta, e omul stăpânit de o idee care este și o pasiune: austriacismul.

Știm cu toții că Austria habsburgică era compusă din atâtea națiuni centrifugale cari se sfâșiau între ele. Dar lupta dintre națiuni lua forme neînchipuit de ciudate. Națiunile cunoscute ca dominate erau nemulțumite, fi-rește, și se străduiau să scuture jugul; dar națiunea cunoscută ca dominantă — cea germană — era și ea nemulțumită și se străduia și ea să scuture... același jug. În adevăr, dacă diferitele naționalități din Austria doreau să fie alipite la națiunile surori, constituite în state independente, aceeași dorință o aveau și nemții austriaci: „Anschlussul”, pe care-l jinduesc și astăzi.

Cu puțin înainte de războiul mondial, germanul Pernerstorfer, vicepreședintele Camerii din Viena, luând apărarea slavilor din Sud, acuzați de iredentism, a putut să exclame, în aplauzele generale: „Ce li se reproșează acestor oameni? Că vor să scape de dominațiunea austriacă? Bineînțeles că vor! Și cine nu vrea? Vreau și eu, ca toată lumea!”

Cam în același timp, profesorul austriac Ludo Hartmann, — profesor și om politic, menit să lucreze și în diplomatie, dar deocamdată apreciat numai ca istoric de mare valoare, — publica un studiu pentru a demonstra că Austria... nu mai trebuie să existe. Creată, pe vre-

muri, printr'o necesitate istorică precisă: nevoia unei forțe care să se împotrivească Turciei cotropitoare, ea și-a pierdut rațiunea de a fi astăzi, când Turcia, la pământ, nu mai există ca primejdie pentru Europa.

De fapt, numai două partide, în Austria, erau pentru menținerea acestui imperiu: antisemiții și evreii-naționali; două partide cumplit de dușmane — s'ar părea — și totuși legate printr'o alianță de fapt, tocmai în privința celei mai grave chestiuni care putea să le preocupe. Antisemiții și evreii mână în mână! Asupra picanteriei lucrului nu mai insist. Cred numai oportun să amintesc explicația dată de d. Al. Vaida-Voievod, unui străin, venit din mari depărtări, care se plângea că nu reușește să se familiarizeze cu situația din Austria: „fii bucuros, i-a spus d. Vaida, căci pentru a pricepe situația de-aci, trebuie să întrunești anumite condiții patologice”. Vorba lui Coșbuc: Nu cerceta aceste legi, că ești nebun de le 'nțelegi!

Și totuși, Austria era un stat civilizat și avea obligația să dezlege toate imensele probleme ale vieții moderne. Ea se resimțea în manifestările ei interne și externe, de sfâșierile naționale. Guvernele ei aveau de învins greutăți insurmontabile. Metternich spusese de mult, că pentru a guverna Austria, singura metodă este să nu mulțumești pe nimeni, căci altfel fiecare mulțumit creiază douăzeci de nemulțumiți. După atâta amar de decenii, Sternberg putea încă s'o confirme. În studiul „Im Wechsel der Zeiten” (în care găsește și

prilejul să-l apere — vai! atât de... postum! — pe Avram Iancu), Sternberg spune:

„Cererile de institute culturale ale rutenilor, ale slavilor de sud, ale italienilor sunt respinse. Intr'un an — anume: în 1910 — cehii au împiedecat, prin obstrucție, întemeierea universității italiene, în 1911, germanii, cari cu un an înainte susținuseră această lege, acum au făcut ei obstrucție împotriva-i”.

Simplă ciudățenie întâmplătoare? Nu; sistem general și permanent. Căci:

„Cererile fiecărui popor în parte nu sunt respinse de monarh și de sfetnicii lui, ci de celelalte popoare. Și așa, progresul cultural și economic devine imposibil. Dezideratele cele mai vitale sunt judecate numai din punctul de vedere național. În Ungaria elementele nemaghiare sunt în chip barbar asuprite, sub raportul cultural și economic. Dacă ceeace se petrece acolo în numele liberalismului, ar face-o împăratul, Europa civilizată l'ar pune pe aceeași treaptă cu Nerone”.

* * *

Viața este însă teribil de complexă și oferă neconținut surprize. Cu toate luptele dintre naționalități, o acțiune de interpenetrație se făcea dela sine. Conviețuirea naționalităților n'a rămas fără urme. Ele se influențau reciproc și se fasonau una după chipul celeilalte; din ce în ce căpătau tot mai multe identități sufletești, cari se accentuau tot mai puternic. Din toate părțile se vorbea de acel homo austriacus pe care unii îl vedeau pe cale să se formeze, iar alții îl socoteau gata format. Din multele afirmații în sensul acesta, vom lua una la întâmplare. Cam în acelaș timp în care

Sternberg spunea cele de mai sus, Iohannes Ankwicz a scris în „Österreichische Rundschau” :

„Se și vede astăzi cum din amestecul naționalităților se cristalizează un tip austriac. Se observă că rasele se încrucișează: oameni cu nume slave stau în fruntea luptelor naționale ale germanilor, și viceversa. Se întemeiază o concepție comună a lumii și o atitudine comună față de chestiunile practice ale vieții. Funcționarii slavi își împlinesc misiunea cam la fel cu cei germani, iar aceștia cu totul altfel decât funcționarii germani din Germania”.

Ankwicz constată aceste lucruri în 1910 și le dă ca dovadă pentru a-și susține o teorie. Dar cu trei decenii mai înainte — prin 1880 — scriitorul Berthold Auerbach, din pur instinct literar, fără să bănuiască măcar vreo problemă, ne înfățișase, într’o povestire, tipul *austriacului* ca atare, cu sufletu-i cald, închinat muzicii zglobii și duioase. Eroul lui Auerbach cântă, putem zice: austriacește; și, bine înțeles — din Schubert. Și cine este eroul acesta? Este românul Nicolae Dumba, prietenul lui Franz Iosef și darnicul sprijinitor al artelor la Viena, darnic din veniturile pe cari i le furnizează imensele domenii din România *). Este românul Nicolae Dumba, al cărui

*) Nicolae Dumba a fost președintele — și nu de formă — a nenumărate comitete culturale și artistice. În cele mai multe cazuri el era inițiatorul. Două dintre cele mai majestuoase statui din Viena — a lui Goethe și a lui Schiller — au fost înălțate grație muncii și jertfelor personale ale lui Dumba. Și multe din raritățile cele mai prețioase ale muzeelor vieneze fac parte din tezaurul adunat de el. Nicolae Dumba punea o pasiune și o ardoare fără seamăn în *serviciul* pe care și-l impusese: ridicarea artistică a

nume trăește și azi la Viena, nu numai pe tăblițele unei străzi: căci el are urmași valoroși cari slujesc cu dragoste Austria micuță de azi, cum au slujit-o și pe cea mare de ieri. Unul dintre aceștia, Constantin Dumba, și-a publicat de curând memoriile, în cari se mândrește că el a fost diplomatul care, spre mai marea glorie a împărăției austro-maghiare, a reușit să impuie lui Dimitrie Sturdza gestul dureros al scuzelor dela Iași! *Oesterreich über alles!* Formula n'a fost nici o dată exprimată — dar ea șălășluia în sufletele austriacizate!

Ei bine, Sternberg a fost un fanatic al austriacismului. Criticile amare citate mai sus, el le făcea nu pentru a semăna desnădejdea, ci pentru a cere, cu stăruință și cu vehemență, îndreptarea.

După el, nu era nici un motiv ca deosebiriile naționale să împiedice buna conviețuire între fiii patriei comune. Și la această concepție n'a ajuns printr'un proces de îndrăzneală gândire. Coborînd „din spița străveche a conșilor de Sternberg” cari de șapte secole trăiau în Boemia, el s'a născut într'o vreme când fami-

Vienei. De aici i s'a tras și moartea. Era bolnav când a aflat că la Veneția se tratează vânzarea unui foarte prețios obiect istoric și artistic. El ar fi considerat ca o mare nenorocire ca obiectul să ajungă aiurea decât la Viena. Cu tot ordinul medicilor de-a evita o asemenea călătorie, Dumba a alergat la Veneția. Oboselile și celelalte neajunsuri ale voiajului i-au grăbit moartea.

Nicolae Dumba a fost și om politic, aparținând stângii liberale. În Cameră și în Senat s'a bucurat de mare autoritate, mai cu seamă în chestiunile economice.

lia lui își pierduse de mult puritatea germană, dacă va fi fost avut-o. Între înaintașii lui apropiați se afla prietenul și colaboratorul științific al lui Goethe, acel Kaspar Sternberg, mare animator al culturii germane; dar se afla și acel Franz Sternberg, prietenul și protectorul lui Palacky, eroul renașterii culturale cehă; — și dacă Palacky și-a putut împlini menirea, aceasta se datorește numai sprijinului puternic dat de Franz. De altfel, Zdenko Adalbert Sternberg, oratorul și publicistul de limbă germană, a fost ales într-o circumscripție cehă, iar apoi, în Camera din Viena, înregistrat ca radical ceh. Va să zică un ceh, un ceh radical, care luptă, însă, nu pentru cauza particulară a cehilor, ci pentru toată Austria, — o Austrie nu așa cum este, ci cum va să fie: sublim organizată și sublim condusă, astfel ca ea, apoi, să facă fericirea tuturor fiilor ei, a cehilor ca și a celorlalți.

Cum se prezenta Austria în situația de atunci? Sternberg o caracteriza astfel:

„Un pic de corupție, mai multă debandadă, veșnică luptă între limbi, nemărginită indolență, lipsa spiritului de întreprindere, și toate acele părți întunecoase ale mic-burghezismului, iată manifestările patologice ale Austriei”.

După Sternberg, numai acesta era răul; și după el, era provocat numai de luptele naționale. Leacul consta deci în suprimarea acestor lupte. Și cine putea să le suprimă? O singură persoană: împăratul; dar cu o singură condiție: să-și ia în serios absolutismul.

Este un mod de a gândi specific austriac.

Despre misiunea și puterea monarhului, austriacii aveau o idee grandioasă; și în primul rând o avea monarhul însuși. În romanul „Mayerling”, Claude Anet pune în gura lui Franz Iosef aceste cuvinte adresate lui Rudolf:

— Popoarele mele nu înțeleg întotdeauna motivele actelor mele, dar le-am câștigat încrederea pentru că ele simt nedeslușit că împăratul și regele lor lucrează dezinteresat pentru ele... Dacă noi ne-am părăsi postul, dacă dinastia ar dispărea, aceste popoare, astăzi unite, s’ar împărți și s’ar combate în lupte fratricide. În locul unui imperiu prosper și măreț, pe care strămoșii tăi l’au făcut bucată cu bucată, n’ar rămânea decât o pulbere de state, slabe, neliniștite, amenințate la granițe de vecini puternici și tremurând la gândul zilei de mâine...

E în afară de orice discuție că romancierul francez redă exact modul de a vedea al lui Franz Iosef, mod de a vedea care era și al lui Sternberg. De cât, după aprecierea acestuia din urmă, împăratul nu trăgea concluziile logice convenite din propriile sale păreri. Pe când împăratul spre a-și putea măcar în parte împlini misiunea, admitea numeroase și adânci spărturi în puterea lui absolută, — sacrifică o parte ca să salveze restul — Sternberg vroia să-i sugereze, ba în cele din urmă a vrut chiar să-i impue — absolutismul.. absolut!

* * *

Este foarte interesant de văzut cum, dela

adorațiunea idolatră față de monarh, Sternberg a lunecat până la, inclusiv, lèse-majestatea perfect caracterizată. Căci, tot silindu-se să-i sugereze împăratului maniera forte, și-a excitat temperamentul în așa măsură, încât a ajuns să explodeze în cuvinte de soiul acesta :

— Cea mai mare primejdie care poate amenința un stat este să fie condus de bătrâni. Știința modernă a găsit că există o patologie a bătrâneții. Omul care îmbătrânește devine încăpățânat ca un catâr. Bătrânul își pierde și simțul onoarei.

Concluzia se impune: Franz Iosef să plece, lăsându-i locul lui Franz Ferdinand. Acesta împărtășea în totul vederile lui Sternberg și își propunea ca la momentul dat să împărtășească în chipul cuvenit.

Și răzvrătirea lui Sternberg nu era tocmai platonică. În mintea lui se și închegau ultimele consecințe, cum rezultă din avertismentul pe care-l reproducem aci :

— Citiți istoria Boemiei și veți vedea că Sternbergii au făcut regi, pe cari însă, când au rănit credința și drepturile poporului, i-au izgonit cu biciul, ca pe câini!

Nici în altă țară asemenea cuvinte n'ar constitui un compliment prea dulce, dar este sigur că nimeni nu le rostise încă în Austria, unde delictul de lèse-majestăte era cel mai grav din câte născocise codul, unde pedeapsa pentru acest delict se abătea vertiginos și strașnic asupra ori-cui, fără speranțe de apel și recurs, fără putință de grațieri și amnistii. Dedându-se acestui desfrâu de limbaj, Stern-

berg dovedea că, pe lângă curajul fizic, îl are și pe cel moral, că fără șovăire e gata să-și expue persoana pentru ceea ce crede sau... își închipue a crede.

Lucru extraordinar și inimaginabil! Sternberg a scăpat fără pedeapsă. De ce? S'au încercat explicații. Una a fost găsită în aceste cuvinte scrise de Hermann Bahr în portretul din care am citat:

„Ca toți adevărații oameni din Austria, Sternberg n'a fost nici o dată luat în serios. Asta a și fost norocul lui: căci la noi adevărul e tolerat numai atâta timp cât e luat drept glumă”.

Slabă explicație! Neseriozitatea delicventului nu putea constitui o circumstanță ușurătoare, ci una foarte agravantă. Să glumești cu împăratul? S'a spus altceva. Anecdota, foarte discretă, abia șoptită — căci altfel putea deveni și ea lèse-majesté — pretindea că intervenise d-na Schratt, artista care de ani de zile nu mai juca decât un singur rol, extra-teatral: era, ca să zicem așa, consiliera intimă a împăratului. Simpatia ei pentru Sternberg era firească: temperamentul lui era doară făcut parcă anume ca să capteze pe oamenii de teatru; și oricât ea nu va fi avut priceperea politică, trebuie să fi simțit, tot cu instinctul omului de teatru, că răzvrătirea lui Sternberg nu pornea din ură, ci tocmai din iubire exasperată.

Împăratul l-a iertat. Probabil singurul caz în viața lui Franz Iosef și, bănuiesc, în istoria tuturor Habsburgilor. Dealtfel, vinovatul și-a

cerut iertare în public, printr'o scrisoare către președintele Camerei, scrisoare pe care i-a adresat-o însă după ce, de fapt, împăratul îl iertase. Mai târziu, în cartea citată mai sus, Sternberg și-a explicat purtarea:

„S'a dezvoltat un sistem care constă în a-l păzi pe împăratul de orice informație. Când am dus lupta cea mare în parlament, vrând să frâng cercul tras în jurul împăratului, am fost silit să recurg la mijlocul cel mai brutal și anume să atac însăși sacra lui persoană, pentru ca în felul acesta să ia cunoștință de chestiune”.

* * *

Sternberg, rămas fidel credinței sale, aștepta mântuirea dela Franz Ferdinand. Atâția l-au ironizat, de pe atunci, pentru simplismul „doctrinei” sale. Azi apare mai puțin comic, nu doară pentru că doctrina s'a dovedit bună, dar pentru că s'au înmulțit spăimântător simpliștii! Cine nu adoptă astăzi, cu entuziasm și voluptate, panaceul dictaturii? Atâta numai că, în marea lor pornire de auto-jertfă, dictatoriștii — cei mai mulți — își rezervă rolul să dicteze, așa că, tocmai când ar fi să fie, n'ar avea cine să primească dictarea.

Dar, prin atentatul dela Saraievo, Franz Ferdinand a fost smuls din luptă. Și Austria s'a prăbușit. Un val năprasnic, cum lumea nu-l mai pomenise, a curățat arena de oameni și probleme. Sternberg a rămas. S'a pomenit singur, atârnând în haos, mai mult acum de cât în ceasul nebunicii supreme, când, aviator-voluntar, a încălecat văzduhul pentru întâia dată.

Atunci avea încă un ideal prin care zadarnic am cotrobăi astăzi, ca să-i cercăm, postum, „temeinicia”. S’ar fi putut în adevăr ajunge la generalizarea tipului austriac prezintat de Ankwicz în variate eșantioane și cântat de Auerbach în persoana lui Nicolae Dumba? Și ar fi putut în adevăr Habsburgii să-și continue misiunea, așa cum Claude Anet, ecou sarcastic, le-o formulează încă? Și ar fi fost aceasta în adevăr spre binele popoarelor, așa cum, fără îndoială, o credea profund Franz Iosef?

Asemenea întrebări pot să și le puie alții. Sternberg n’avea nici un motiv să-și chinuiască mintea : pentru el rămânea perfect adevărat tot ce spusese. Catastrofa se datora unei pricini cu totul întâmplătoare: nu i se ascultase sfatul. Iar acum răul era fără leac: pentru situația de azi nu mai avea nici sfaturi.

Și omul care a dus lupte eroice, omul care de atâtea ori a înfruntat moartea, ba chiar pe însuși împăratul, viteazul acesta, cu rezervele lui de energie și avânt rămase intacte, cu puterea lui de luptă pururi nesleită, se trezi ținut într’o tragică inacțiune. Evident, o simplă și trecătoare omisiune a Destinului: într’un fel sau într’altul va trebui să dispară. Și Destinul și-a adus aminte: l-a cules de pe lumea asta, dar nu așa cum ar fi visat-o urmașul îmbătat de legendă și bravură al „spiței străvechi”. În vremea noastră de cumplită înjosire nici moartea nu mai respectă protocolul.

...Pe contele Zdenko Adalbert Sternberg l-a răpus o intoxicație cu alcool metilic.

Moartea unui ziarist vienez

12 Decembrie 1929

Ziarele din Viena ne aduc o veste cu care agențiile n'au incomodat telegraful: a murit *Emanuel-Mendel Singer*. N'ați auzit de el până acum. Cu toate astea, pe timpul monarhiei a fost un factor de seamă în ziaristica și în politica austriacă, iar în vremea din urmă ajunsese, probabil, decanul de vârstă al presei vieneze, căci moare la 83 de ani.

Emanuel-Mendel Singer era fratele răposatului *Wilhelm Singer*, directorul mult răspânditului „*Neues Wiener Tageblatt*” și, până în clipa marelui războiu, președintele Federației Internaționale a Presei. Aceste titluri, mai cu seamă al doilea, arată că Wilhelm Singer se bucura de notorietate mondială. Emanuel-Mendel, simplu reporter parlamentar — funcție pe care a împlinit-o până în ultima zi a vieții — n'a răzbit în masele largi nici în lăuntrul țării, necum peste hotare. El a putut exercita, vreme îndelungată, o înrâurire adâncă și cu repercusiuni îndepărtate, dar care, nu mai puțin, a fost și a rămas anonimă.

Și totuși erau în lumea politică oameni cari îl cunoșteau bine pe Emanuel Singer, cari îl

priveau cu înaltă considerație și cu deosebită simpatie, cari îi căutau contactul și îl informau câte odată, pentru ca el să-i informeze în tot-d'auna, cari îl ajutau câte puțin în împlinirea misiunii lui, ca să-i ceară un ajutor mult mai substanțial și mai eficace pentru desfășurarea acțiunii lor. Și cercul acesta, restrâns ce-i drept, nu se alcătua din politiciani mărunți, cari dela periferia vieții politice să se avânte spre centrul și culmile ei, ci tocmai din oameni de frunte, dintre cei cari stăteau la cârma imperiului habsburgic. Dela Taaffe până la Stürgkh, trecând pela Plener, Fürstenberg, Gautsch și câți au mai fost, toți și-au înclinat amabil mai-măria spre modestul ziarist, care oferea servicii foarte utile și... foarte anonime.

În deoschi, Singer i-a făcut incomensurabile servicii lui Stürgkh, primul-ministru, mort în condiții atât de tragice. Singer l'a ajutat să-și adune tot cheagul politic menit să-l urce la cârmă; și Singer, prietenul din zile grele, a rămas, tot el, și prietinul de zile bune: în culmea puterii, Stürgkh îl chema încă la sfat și, adesea, îi urma sfatul.

Putem zice că Stürgkh a fost ultimul prim-ministru al Austriei, vorbind de Austria cea puternică și neînduplecată (cel puțin înăuntru), de *adevărata* Austrie, așa cum o știam și cum altfel nici nu putea să fie: *habsburgică*. După moartea năprasnică a lui Stürgkh, a venit, vertiginos, destrămarea: căci numai el o mai oprea în cale, afirmă unii — pe când alții spun, din potrivă, că tocmai el a dezlănțuit-o.

Și ultimul prim ministru al Austriei habsburgice, a fost ultimul beneficiar al ostenelilor lui Emanuel Mendel Singer.

* * *

Veți întreba: dar ce-a fost Emanuel-Mendel Singer, pentru ca serviciile lui să fie atât de prețioase și atât de căutate?

Să vă spunem mai întâiu ce *n'a* fost:

N'a fost un talent literar însemnat sau măcar mai puțin însemnat. N'a fost o minte superioară, care cu sclipiri de geniu să spintece haosul politic și să lumineze calea. N'a fost frământătorul unei doctrine sau al unei concepții; ființa lui era departe de a-ți aminti formula cu care Heine a zugrăvit pe nu știu cine: „o problemă în carne și oase”. N'a fost nici măcar apărătorul înfocat și îndârjit al unei cauze sau al unei persoane. În sfârșit, n'a fost soldatul devotat al unui șef.

Și acum, iată ce-a fost:

A fost un reporter foarte conștiincios, care-și făcea slujba cu o desăvârșită corectitudine. A fost un om cum se cade, nu așa cum este (sau... ar putea să fie!) ori-cine, ci așa cum de obicei nu prea este nimeni. A fost absolut dezinteresat în toată acțiunea lui pe care trebuie s'o numim publică, deși a lucrat pururea foarte discret. A mai fost și — însușire cumplit de ridicolă, dar care totuși nu l'a ucis — a fost un om nespus de bun, și bunătatea el a putut să și-o exercite, făcând, grație atâtor legături, foarte mult bine. Cu toate că numele nu i-a pătruns în masele largi, mulți dintre cei ne-

voiași și nenorociți aflau drumul către ușa lui; și în sute, în mii de cazuri, el a reușit să stabilească un contact îndulcitor între cele două extreme sociale.

Firește, atâta n'ar fi fost destul, ca să poată juca rolul *celălalt*, la care făceam aluzie mai sus, rol pe care istoria oficială n'avea să-l înregistreze nici o dată. Emanuel-Mendel Singer, om de treabă și — în ciuda profesiei, făcută din atâtea complexități — rămas suflet simplu, avea ceva din Cetățeanul nostru turmentat, cu deviza-i de caldă omenie: *o mie de ani pace*. Or, în Austria habsburgică, o asemenea înclinare sufletească, dacă era adevărată și adâncă, în mod automatic putea să ia înfățișarea de doctrină și program.

Gândiți-vă puținel la marele imperiu de până mai ieri: un număr de țări, adunate parcă în neștire de prin colțurile cele mai răzlețite ale pământului și lipite între ele cu cleiul cel mai puțin consistent; și marele imperiu era bătut de cumplite zguduiuri interne: lupte sociale, aprige acolo ca pretutindeni, dar, pe de asupra, și lupte naționale, mai intense și mai îndârjite ca ori unde. Conducătorii statului, sub inspirația bătrânului Franz Iosef, — tot bătrân l'au apucat atâtea generații dinaintea noastră — se străduiau să manevreze tradiționala șiretenie cu care Habsburgii au colorat istoria atâtor veacuri: *divide et impera*. Ceeace în mod logic trebuia privit ca un adaus de nenorocire, în ochii lui Franz Iosef căpăta, aproape, valoarea unui antidot miraculos: luptele sociale și cele naționale, ținute în frâu pe

EMANUEL-MENDEL SINGER

Desen de Sihulsky

cât posibil, dar și intețite la nevoie. împletindu-se și întretăindu-se într'un vălmășag fără seamăn, vor crea o stare de echilibru, invidiată de celelalte state, silite să înfrunte, în lăuntrul lor, un singur fel de lupte! Perversitate sadică în mânuirea fenomenelor politico-sociale!

* * *

Și, în adevăr, în Austria lui Franz Iosef, decenii de-arândul am putut urmări vălmășagul, sau și mai exact: rețeaua de vălmășaguri.

Pe lângă cei cari se dedicau luptelor sociale, pe lângă cei cari se dedicau luptelor naționale, și pe lângă a treia categorie în fine, a celor cari reușeau să sporească haosul dedicându-se unei mixturi de luptă în același timp și națională și socială, — se ivi și categoria No. 4, a pacifiștilor interni, cari socotind starea lucrurilor bună, în general, așa cum este, și consimțind încă — drept supremă concesiune — la orice îmbunătățire socială sau națională, dacă împăratul o acordă și dacă se poate realiza fără complicații, ținteau, înaintea de toate, la menținerea intactă a tronului și a statului.

Această concepție o aveau mai toți funcționarii mari și mici — una din pricinile pentru cari a putut fi o administrație excelentă în statul cel mai chinuit de sfâșieri interne — și această concepție o aveau pe rând toți oamenii politici... în momentul când erau la putere. Această concepție a avut-o însă și Emanuel-Mendel Singer, care n'a fost nici odată la

putere. El credea — au crezut-o atâtea! — că Austria trebuiește menținută și că așa va fi menținută. Numai să aibă oamenii bunăvoința să se înfrățească. Și în sensul acesta, indiferent față de ori-ce doctrină socială și de ori-ce program imediat, considerând toate partidele ca de-o potrivă de bune, el a făcut cele mai mari servicii tuturor guvernelor și tuturor personalităților. Nu numai prin ce scria la gazetă — am spus că scrisul lui nu s'a ridicat nici odată la o însemnătate prea mare — dar prin acțiunea lui directă, dând informații și sfaturi, stabilind legături și combinații, între oameni, grupări și partide, înlăturând asperiități, netezind drumuri, făcând să amortească vrăjmășii vechi și să germineze simpatii noi. Și, toate acestea, în chipul cel mai dezinteresat, căci, lucrul isprăvit, autorul dispărea, fără să ceară recompensă, — și fără să i se dea.

Ba da, a avut o răsplată, una singură și, după prețuirea generală, foarte mare : împăratul i-a conferit o decorație; decorație strălucită, care implica *înobilarea*. Singer a devenit *von*. Imi aduc aminte de emoția teribilă, cumplită, îngrozitoare — ajutor! dați-mi adjective! căci e vorba de acel *Ehrfurcht* pe veci intraductibil, care i-a cuprins pe colegii austriaci din „Journalistenzimmer”, și nu numai față de distincția în sine: se mai preciza — și asta sporea în chip considerabil importanța lucrului, — că *inițiativa* fusese esențial *augustă* (ca și cum ai fi zis divină!), că însuși împăratul avusese ideea, și că el însuși a ținut chiar ca lucrul să se știe. Nu l'am văzut

pe fericitul „înobilat” chiar în zilele când l-a copleșit evenimentul. Mai târziu l-am întâlnit iarăși, la obișnuitele restaurante quasi-populare — în deosebi la Balasch de pe Schottenring — și n’am avut impresia că în firea sau în manifestările lui s’ar fi produs vre-o schimbare.

Bine’nțele, înobilarea lui Singer a fost și sursă de glume. La Paris totul se încheie cu o șansonetă. Viena habsburgică încheia totul cu o glumă de bursă. Singer a știut să dezarmeze zâmbetul altora, zâmbind el însuși, adesea cu haz, dar fără să cadă în cinism: cu epigrama sa își înțepa propria persoană, dar în nici un caz pe-a Aceluia pentru care, ca tot vienezul, era plin de „Ehrfurcht”, sporit acum și prin ardentă recunoștință.

Decât, împrejurările nu l’au lăsat mult timp în această stare sufletească, prea subtilă pentru psihologia lui normală. A venit uriașa tragedie, care, privită mai deaproape, se descompune în puzderie de drame, mai mari și mai mici. Singer și-a avut și el drama.

Cu războiul care a făcut să înceteze orice politică, dar mai ales cu revoluția care a adus *altă* politică, Emanuel-Mendel Singer s’a văzut scos din întrebuințare. Nu-l va fi durut, poate, faptul că și-a pierdut rangul de mică nobleță pe care i-l conferise Franz Iosef. „Particula” n’avusese timpul să-i între în sânge. Era însă ceva mai grav: în noua stare de lucruri el nu mai avea putința să-și continue ostenelele cari jumătate de secol îi mângâiaseră sufletul, acum rămas pe drumuri. Și, ceva și

mai grav: mintea lui nu se putea convinge că, în situația nouă, e mai bine decât a fost înainte, atunci când i se părea că e destul de bine — și totuși i se'ngăduia s'adauge și partea lui de bucuroasă jertfă, ca să fie și mai și. Firește, nu-și dădea seama — din fericire pentru el, căci altfel l'ar fi fulgerat cea mai formidabilă muștrare de cuget — că tocmai politica pe care a servit-o cu neclintită credință a dus la cumplita prăbușire. Avea marele noroc de-a nu înțelege când citea, de pildă, că ultima șansă de-a salva Austria ar fi avut-o Stürgkh, împiedicând cu totul războiul, sau cel puțin făcând altă politică internă după declararea lui — iar de politica lui Stürgkh *pe bună dreptate* putea fi chemat la răspundere și el, bunul și naivul Singer-Jourdain. Și viața și moartea Austriei habsburgice au fost de o potrivă de paradoxale: cei mai fervenți austriacizanți au fost implicit dușmanii cei mai nocivi ai Austriei lor mult iubite.

* * *

De sigur, nu din cauza nevoilor materiale — într'o țară în care breasla gazetărească e perfect organizată pe temeiul unui minunat sistem de asistență — ci dintr'un nestăpânit impuls de muncă, Singer, și acum, sub povara naufragiului și a vârstei, a continuat să-și exercite profesia propriu-zisă: el a rămas reporter parlamentar, împlinindu-și slujba, în măsura în care îl mai ajutau puterile, dar făcând, de astă dată, *numai* atâta.

Acum parlamentarii cei tineri, printre cari își strecura, cu mândră discreție, bătrânețele amărâte, îl priveau cu milă respectuoasă. El lua proporțiile unui simbol: dovada că trecutul nu dispare repede și nu dispare de tot. Și moartea lui, venită în fine, oare tot ca simbol — simbolul contrar — va fi fost privită?

Ziarele vieneze nu ne spun dacă răposatul și-a notat cum-va memoriile, indiferent de stil și nu mai vorbesc de.. caligrafie. După jumătate secol de prodigioasă risipă a scrisului efemer, ar fi în sfârșit o operă, — în actualele împrejurări extrem de interesantă.

STURGH

Tragica soartă a Victoriei Savs

28 Ianuarie, 1934

Ziarul „le Temps” publică o știre în adevăr sensațională... pentru oamenii înzestrați cu un pic de memorie: *Victoria Savs trăiește în cea mai cumplită mizerie.*

Cum vedeți, pentru ca lucrul să vă intereseze, picul de memorie este necesar. Altfel, nu puteți ști cine e persoana. Victoria Savs și-a avut ceasul ei de celebritate mondială și de glorie adevărată. Dar dv., cititori, ați uitat-o cu desăvârșire; (confidențial: și noi cam tot așa).

Să ne amintim deci, cu ajutorul pușinelor amănunte date de „le Temps”, despre persoana și rostul Victoriei Savs.

* * *

Este o Ecaterina Teodoroiu austriacă; mai precis: germană-austriacă.

Fica unui cizmar din Tirol, ea avea 16 ani în 1915, când războiul era în toi. Tatăl ei fusese mobilizat și se afla pe câmpul de luptă. Victoria Savs, crescută în legenda lui Andreas Hofer, s'a pomenit împinsă de un puternic im-

bold naționalist și războinic. Ea a cerut și obținut să fie înrolată, în același sector în care lupta și tatăl ei. Aceasta în Martie 1915.

Până aci lucrul este destul de neobișnuit. Dar acum vine un amănunt care dă chestiunii un caracter și mai extraordinar. Se știe că Jeanne d'Arc și Ecaterina Teodorescu au participat la războiul *ca femei*; tocmai prin aceasta ele au avut o influență formidabilă asupra moralului luptătorilor. Cu Victoria Savs lucrul s'a petrecut altfel: ca să fie primită în armată, ea s'a deghizat atât de bine, în cât a putut trece drept băiat. Bine înțeles că și-a confecționat și acte false, dar partea aceasta a mers de sigur mai ușor de cât deghizarea atât de perfect înșelătoare. Ciudată împletire a vieții: în actul înalt dramatic a intervenit și un element de pură operetă; e drept însă că el n'a știrbit întru nimic nota eroică, *realmente* eroică. Pentru că Victoria Savs a luptat în adevăr timp de doi ani de zile, ducând viața de simplu soldat pe câmpul de război, fără nici o protecție și nici o cruțare. Și fără să se plângă !

În Maiu 1917 este însă grav rănită. Dusă la spital pentru operație, se face abia atunci marea descoperire că viteazul soldat este o soldată. Păcat că „le Temps” nu ne spune cum a fost primită descoperirea. Am fi curioși să știm ce pedeapsă i s'a dat Victoriei Savs pentru falsurile pe cari le-a săvârșit ca să se poată strecura în armată. Că i s'a dat pedeapsă, e sigur; dar a primit și o medalie, ca răsplată a vitejiei. Cu multe decenii în urmă,

contele Fejervary, participând ca tânăr ofițer la războiul din Italia, primise, pentru una și aceeași faptă, — o abatere dela disciplină, însă cu urmări fericite — pedeapsa cu închisoarea și ordinul Mariei Theresia, cea mai înaltă decorație austriacă.

Dar fiindcă în cazul de astăzi nu putem ști mai mult de cât povestește „le Temps”, ne mulțumim să spunem că Victoriei Savs medicii s’au văzut siliți să-i taie piciorul drept, că ivindu-se complicații, nefericita a trebuit să rămâie în patul de spital timp de trei ani, și că în intervalul acesta a fost reoperată de șapte ori.

* * *

...S’au isprăvit cei trei ani, s’au isprăvit și cele șapte operații. Se isprăvise și războiul. Victoria Savs s’a întors, cu un picior de lemn, în satul natal din Tirol. Era tocmai acea parte a Tirolului care, drept urmare a războiului, sfârșit în chip dezastruos pentru Austria, fusese alipită Italiei. Populația italienească jubila; nemții din partea locului suportau în tăcere noua dominație.

Firește, italienii de acolo n’au simțit imboldul să întâmpine cu flori pe războinica lor concetățeană. Germanii vor fi simțit imboldul s’o facă, dar n’au făcut-o.

Și Victoria Savs, cu piciorul ei de lemn, nu-și putu câștiga nici bucățița de pâine. A plecat.

S’a dus la Innsbruck, odinioară capitala în-

tregului Tirol, acum capitala Tirolului închiriat și micșorat, atât cât i-a rămas Austriei, — Austriei micuțe de azi, miniatura marelui imperiu de ieri. S'a dus la Innsbruck, unde se află statuia lui Andreas Hofer, eroul național care l'a înfruntat pe Napoleon și a cărui legendă o stăpânise și o înspirase și pe ea în așa măsură în cât a determinat-o să alege pe câmpul de luptă.

...Andreas Hofer! Nu putem trece pe lângă el fără să ne oprim o clipă. Proclamăm deci o scurtă paranteză.

Andreas Hofer! Nenumărați istorici și nenumărați scriitori s'au ocupat de dânsul. La noi a fost prezentat, în chip extrem de interesant, de către d. N. Iorga. D-sa a făcut și o sugestivă paralelă între Andreas Hofer și Tudor Vladimirescu.

Și, fiindcă tot mă abătui dela subiectul propriu zis, mi-ași permite să spun pur și simplu că Tudor este mai mare de cât Andreas. Acesta din urmă, aruncat de soartă în altă vultoare istorică, a putut desfășura acțiuni grandioase și senzaționale, sub ochii înmărmuriți și admirativi ai occidentului. Tudor, în colțul lui depărtat și modest, a săvârșit doar o acțiune scurtă și restrânsă, învăluită de întuneric. Dar Hofer este împins numai de un sentiment național puternic și de un mare avânt vitejesc. La Tudor găsim, pe lângă acestea, un creier viguros, frământat de gândire adâncă și luminat de-o puternică *vi-ziune* socială. Proclamațiile lui Tudor constituie un strălucit monument politic și social.

Nu mai vorbim de marea lor valoare literară. fiindcă nu știm dacă le-a redactat el însuși.

* * *

Să ne întoarcem acasă, adică la subiectul nostru.

Sosită la Innsbruck, Victoria Savs n'a găsit nici acolo o primire mai bună. Pense nu i s'a dat, pentrucă n'avea cine să-i dea. Austria mitică de azi, n'are de unde să mai cheltuiască pentru cetățenii provinciilor cari au aparținut Austriei mari de odinioară. De lucru, Victoria Savs n'a putut găsi, pentrucă Austria se zbate într'un formidabil șomaj, și n'are de lucru nici pentru oamenii sănătoși, necum pentru o infirmă nenorocită, care te miri ce-ar mai putea lucra.

De aceea Victoria Savs trăiește din cerșitul cel mai autentic, cerșitul propriu zis, acela care produce câți-va gologani într'o zi, iar în altă zi nu produce nimic.

Ar fi, de sigur, instructiv tabloul: lângă statuia lui Andreas Hofer, Victoria Savs cu mâna întinsă. Trecătorii salută cu respect pe eroul național, aruncându-i o privire de nețărmurită admirație; Victoria scoate o exclamație de cerșire; trecătorii, agasați, placă repede: cerșetoarea le-a turburat clanul sufletesc.

Prevăd însă mirarea cititorilor. Ei știu că la Innsbruck este focarul celui mai superlativ naționalism german: hitlerismul. Cum se face că, atâta fierbinte naționalism nu se revarsă asupra sărmanei cleve a lui Andreas Hofer!

Ei, nefericiți cititori! Sînteți în urmă cu is-

toria! Nu știți că hitleriștii au anulat fleacul de glorie patriotică pe care-l înfățișa individul Hofer.

Iată cum devine: Tirolul, pentru care s'a ridicat Andreas Hofer înfruntându-l pe Napoleon, aparține azi, în bună parte, Italiei. Or, Hitler are nevoie de Mussolini. În consecință, el revendică toate pământurile de pe glob pe cari s'ar fi rătăcit ceva nemți; intră în listă — n'aveți grijă! — și Ardealul și Banatul căpitaului de țară Fabritius.

Hitler face însă o excepție, una singură: el a renunțat la Tirolul italian. Și, băgați de seamă: a renunțat nu în mod tacit, ci în mod expres și cât se poate de expresiv!

În volumul „Mein Kampf”, opera capitală a lui Hitler, devenită azi evanghelia a milioane de nemți, Hitler spune curat că tendința de liberare a Tirolului este o mașinație... evreească! („Mein Kampf”, pag. 709; edit. 1932).

Trebuie, în adevăr, o anumită croială a minții, ca să poți spune așa ceva. Dar Hitler are croiala necesară. Și nu și-a confecționat-o acum, când are răspunderea puterii; ci a avut-o în totdeauna, cu ea a intrat în luptă și cu ea a biruit: când a scris „Mein Kampf” era în opoziție, era chiar la începutul opoziției. Iar sărmana eroină Victoria Savs, când s'a dus să-și dea viața pentru idealul lui Andreas Hofer, n'a prevăzut că Hitler îl va excomunica postum. Victoria Savs trebuie să plătească, pentru că în politică greșelile se plătesc.

Ce-i drept, nenorocita nici nu știa că făcea politică.

Sacrificiile eroilor martiri

25 Septembrie, 1929

Continuându-și campania în chestia optanților, diplomația maghiară pretinde că reprezintă și apără nu numai pe magnați, ci și pe țărani. Ambele clase, spun diplomații maghiari, au acelaș interes, care le-a făcut întotdeauna să trăiască în cea mai strânsă și cea mai dulce prietenie.

Este, desigur, un caz unic și senzațional, ca proprietarii și țăranii să aibă acelaș interes. Atâta numai că până acum lucrul acesta îl afirmă numai proprietarii.

Cu privire la țăranii din Ungaria, incluziv cei din Ardeal, a fost o dată o discuție aprinsă între Maria Theresia și magnații maghiari.

Maria Theresia a constatat, la un moment dat, că afacerile mergeau prost: fiscul nu încasa destul. Ea și-a zis că îmbunătățind starea țăranilor, aceștia ar putea fi storși mai bine. Nu ne jucăm de-a pamfletul; așa s'a prezentat lucrul și acestea au fost motivele și scopurile împărătesei, mărturisite fără nici o jenă. De aici, un început de rezolvare a chestiei țără-

nești: atâta cât socotea împărăteasa că se va putea în împrejurările de atunci. De socotit a socotit ea; dar de putut, nu s'a putut. De ce? Pentrucă magnații n'au vrut, și deci autoritățile n'au executat.

Maria Theresia a insistat:

— Dar vreau să scot mai mult bir dela oamenii ăștia; prin urmare *trebuie* să-i pun în situația *de a putea* contribui mai mult.

Cum vedeți, împărăteasa vorbea verde.

Magnații au persistat:

— Noi sîntem oameni de înțeles; fii și d-ta femeie cu judecată. Nu se poate nici cum vrei d-ta, nici cum am vrea noi. Deci să facem jumà-jumà! Consimte d-ta ca să nu se schimbe nimic în situația economico-socială a țăranilor; în schimb, consimțim și noi ca d-ta să le sporești birul.

Până să se hotărască într'un fel, magnații au fost foarte amărâți. Asta se vede și în cântecele poezilor lor. Astfel, sociologul maghiar Ioseph Diner-Denes citează o strofă a poetului filozof Adam Barcsay care spune Doamuci gândurilor sale:

S'a vestit scăderea corvezii

Și am plâns

De înjosirea patriei!

Păcat că în textul acesta — traducerea noastră românească după una franțuzească — nu se zărește nici poezia, nici filozofia! Rămâne însă ideea... practică. Aia se vede perfect: e cu ochi și cu sprâncene! Barcsay, pe lângă poet și filozof, mai era și patriot; iar

patriotismul îl făcea să jelească amar pentru că patria fusese înjosită prin scăderea corvezii.

Magnații aveau însă arme de luptă; și *alte arme*, nu numai poezia. Maria Theresia s'a plecat. Lucrurile au rămas cum au fost: magnații n'au suferit nici o știrbire a drepturilor lor. Atâta numai că birurile țăranilor au sporit și încă mult de tot. Poeții filozofi n'au mai plâns, ci au râs: au râs de regina păcălită. Au rămas o mulțime de strofe foarte batjocoritoare. Și de atunci — ah, logică! — mângâimea se înduioșează mereu pe tema dragostei ei pentru țăranime și a țăranimii pentru ea.

Și în această privință sînt destule exemple. Noi vom alege unul-două, menite să rămăie nemuritoare, căci sînt strecurate în opera literară a unei scriitoare celebre.

Cu decenii în urmă, d-na Juliette Adam și-a publicat impresiile dintr'o călătorie făcută în Ungaria.

La Budapesta, propaganda nu este o creație recentă, provocată de urmările războiului mondial; acolo, propaganda a fost practică în totdeauna. Românul se naște poet și funcționar. Oligarchul maghiar se naște propagandist. Și când „cei în drept” au avut-o la îndemână pe acea distinsă ambasadoare a intelectualității franceze, înțelegeți bine că nu și-au pierdut vremea și nici pe ea n'au lăsat-o să și-o piardă!

Iată, de pildă, un pasagiu din scrierea d-nei Adam:

„Țăranii au pentru magnații lor un devotament extraordinar și o afecțiune mișcătoare. Voi cita două fapte dintr'o mie care mi s'au povestit.

La Jimbolia, un proprietar se lăuda cu bogăția țăranilor săi. El dădea cifre care provocau neîncrederea.

„Voi dovedi ce spun”, zise el. Și trimițând să cheme pe primarul unui sat, îi vorbi astfel de față cu amicii săi:

— Sunt nenorocit și nu poți să mă lași în încurcătură; îmi trebuie o sută de mii de florini astăseară: adă-mi-i!

— Va fi greu, răspunse primarul; dar voi încerca.

Câteva ceasuri după aceea, țăranii găsiseră banii!”

Intrerupem citatul, ca să-i strigăm autoarei:

— Vai, conia! Ce repede ți-au întors capul!

O femeie atât de inteligentă ca Juliette Adam, n'a băgat de seamă anomalia teribilă pe care o dovedea „faptul dintr'o mie”. Magnatul care chiamă pe primar și-i dă un asemenea ordin, și primarul care mărturisește că va fi greu, dar totuși execută ordinul. Și dacă magnatul a făcut rămășagul, firește că el mergea la sigur — căci n'avea nici un motiv să se expue unei înfrângerii — ceiace înseamnă că procedul era obișnuit. Ce-ar zice d-na Adam dacă i s'ar spune că așa ceva s'a întâmplat în Franța?

Intâiul fapt dintr'o mie nu dovedea bogăția țăranilor, ci halul de sclavie în care trăiau: ajungea un capriciu al proprietarului, exprimat prin autoritățile oficiale, puse la dispoziția lui, pentruca țăranii să facă toate jert-

fele, să scoată bani și din piatră seacă, numai să scape de urgia pe care ar fi dezlănțuit-o printr'un refuz.

Să mai citez și exemplul al doilea? E și mai cu moț! Il rezum: de astădată magnatul, altul decât cel de mai sus — nici nu și-a exprimat dorința: țăranii respectivi *au aflat* că are nevoie de 300.000 de florini și s'au grăbit să-i aducă, ei singuri, deocamdată 120.000, iar după o săptămână restul. Uite-așa: negru pe alb, în cifre și în litere!

Autoarea nu ne spune cine i-a comunicat faptul; presupunem că interlocutorul ei cumula calitatea de magnat cu cea de industriaș: mai era și fabricant de cuie.

Și d-na Adam crede! Se cunoaște că-i zice Adam și nu... Eva!

* * *

Ce păcat că d-na Juliette Adam a îngropat în sufletul ei restul de 998 de cazuri din cele 1000 ce i s'au povestit! Poate că ele ar fi constituit un material propagandistic suficient, care ar fi cucerit cu anticipație opinia publică mondială în favoarea sărmanilor optanți!

E clar ca lumina zilei că magnații expropriati se gândesc mai mult la suferințele țăranilor decât la necazurile lor proprii. Odată pământul luat dela proprietari și dat țăranilor, cum vor mai avea țăranii prilejul să-și arate „devotamentul extraordinar și afecțiunea mișcătoare” înregistrate cu atâta respect de d-na Juliette Adam? Nefericiților țărani li s'a su-

primat cea mai importantă funcțiune psihică!
Este o grozavă castrare sufletească!

Noi sperăm că țăranii din Ardeal cari s'au pomenit în proprietăriți — pe cei rămași sub dominațiunea maghiară i-a ferit Dumnezeu de așa pacoste! — se vor grăbi să restituie foștilor stăpâni pământul căpătat. Și bine înțeles, îl vor restitui în mod cu totul gratuit, ba vor da și din pungă, pentru cheltuielile cerute de formalități. D-na Juliette Adam va putea să adauge un post-scriptum hyper-senzațional la impresiile ei din Ungaria.

* * *

...Mă tem, totuși, că d-na Juliette Adam nu se va grăbi de loc să mai scrie acel post-scriptum. Să procedăm deci singuri la complectările necesare :

Cunoscutul om politic francez Charles Benoist a făcut și el o anchetă în Ungaria, cam în același timp cu d-na Juliette Adam. Și Benoist s'a întors din Ungaria cu impresii foarte bune despre unguri; căci și lui i s'au povestit 1000 de cazuri. Dar Benoist, la rândul lui, a repovestit numai unul. Zice că la o vânătoare, unul dintre cei mai mari magnați, mânuind arma în chip imprudent, era să împuște pe unul dintre oamenii cari serveau drept auxiliari.

Magnatul a dovedit o prezență de spirit admirabilă, căci, fără să se turbure, a exclamat :

— Unul mai mult sau unul mai puțin, tot atâta face!

Charles Benoist, nefiind atât de liric ca Juliette Adam, înregistrează cu oarecare răceală acest caz foarte demonstrativ. El constată numai că marele magnat și-a dovedit în același timp și sentimentul național și pe cel de clasă: omul care era să cadă victimă, era țaran, firește, dar mai era și slovac.

Dar Benoist ne mai dă și altă informație: el ne spune cine a „maghiarizat-o” (textual) pe d-na Adam: e un anume Pazmandy, care se declara singurul francofil maghiar și-l „ambeta” pe primul-ministru Koloman Tisza cu interpelări francofile.

Benoist a rezistat manifestărilor francofile ale lui Pazmandy și nu l’a răsplătit cu o cantitate echivalentă de maghiarofilie. D-na Juliette Adam a căzut în cursă, ca toată lumea.

Charles Benoist constituie o fericită excepție. De alt-fel, nu este singura. Și Clemențeau, care la început a luat drept bune luptele pentru libertate ale magnaților, a constatat, cu timpul, că ei doreau numai libertatea de-a asupri pe alții.

Același lucru cu Björnstjerne Björnson. Invitat, în anul 1907 la congresul interparlamentar care se ținea la Budapesta, a scris comitetului de organizare:

„În tinerețea mea am iubit și admirat mult poporul maghiar, atunci când era apăsător și se plângea amar. Dar pe urmă, după ce l’am studiat de mai aproape și m’am convins de nedreptățile pe cari le comite față de naționalitățile cari locuiesc împreună cu el în Ungaria, am început să-i detest șovinismul. Sînt sigur că dincolo de granițele Ungariei, nu mai e nimeni care să nu aibă aceleași sentimen-

te, și credeți-mă că, mai curând sau mai târziu, aceste nedreptăți vor duce Ungaria la pierzanie". — (Citat după cartea „Les luttes des Roumains Transylvains” de G. MOROIANU, editura Gamber, Paris 1933).

Eroii-martiri n’au noroc în tot-d’auna. Am pornit de la o excepție și am ajuns la trei *).

*) Se pare că și d-na Juliette Adam cu timpul și-a schimbat părerile cu privire la stăpânirea maghiară. D. Sever Stoica, în cartea sa „Iuliu Maniu” (Cluj, 1932), amintind acțiunea desfășurată în presa franceză, prin 1891, de tânărul Stroe Brătianu, fiul lui Dimitrie Brătianu, notează și acest detaliu: „*A câștigat pentru cauza românească pe propagandista filomaghiară Juliette Adam*”.

De altfel, dacă nu murea Gambetta, cu care Juliette Adam era în legături politice și literare, ea ar fi putut afla dela dânsul cum stau lucrurile cu magnații maghiari.

Gambetta constatase că „*ungurii sînt cei cari, prin violența guvernării lor fac să ia naștere chestiunea românească*”. El vedea că „*în orice războiu oriental România era amenințată fie de-o invazie rusă, fie de-o ocupațiune austro-ungară*”. În sfârșit, el îi scria lui Ranc, în 1876, că de pe urma complicațiilor ce se desemnau, își închipuia perfect „*o schimbare de frontiere care să permită unirea tuturor românilor în regatul României*”. (Vezi frumosul și instructivul studiu „Gambetta”, al d-lui T. Teodorescu-Braniște, ed. Cultura Națională).

De sigur, Gambetta — excepția No. 4 — ar fi îndoctrinat-o pe d-na Juliette Adam cu totul altfel de cât acel Pazmandy! Și, față de aceste idei ale marelui tribun francez, amintim aci admirația pe care i-o păstra Kronprințul Rudolf, cel care era menit să ajungă rege al Ungariei!

Cenzura maghiară la Viena !

— Interpelarea d-lui deputat G. Grigorovici —

*Sub acest titlu „Adevărul” dela 18 Iulie 1911
a publicat următoarele:*

Cititorii au aflat din telegrame că deputatul socialist român G. Grigorovici a interpellat în Camera din Viena pe ministrul comerțului în privința cenzurii pe care guvernul maghiar a început s'o exercite asupra presei românești.

Iată textul acestei interpelări:

„La adresa corespondentului din Viena al Adevărului, d. Const. Graur, au fost trimise nu de mult, din București, sub una și aceeași bandă, suficient francată, câte un exemplar din ziarele: „Voința Națională”, „Epoca” și „Viitorul”. D. Graur a primit însă din partea poștei vieneze numai ziarul „Voința Națională”, având pe banderolă următoarea adnotație în limba maghiară: „S'a scos un exemplar „Viitorul”, un exemplar „Epoca”. Adnotația este iscălită și stampilată de șeful poștii din gara de Est din Budapesta, lucru ce se vedește pe deplin din fotografia ce am onoarea să alătur.

Herrn

Eunst Graur

LX. Herzogsgasse 29

Wien

Belvedere

1 orb Epoca

1 " Viitorul

S'a întâmplat, așa dar, următorul lucru: dintr'un pachet expedit din București, care pentru a ajunge la Viena, trebuia neapărat să treacă prin Budapesta, s'a furat pur și simplu, pe drum, de către autoritățile ungurești, o parte din conținut. Că în cazul special e vorba de două publicațiuni, aceasta agravează și mai mult chestia. Prin procedeul acesta al funcționarilor unguri, nu numai că s'au răpit două obiecte care aparțineau d-lui Graur, dar s'a comis un atac de cea mai nerușinată specie la drepturile statului independent austriac.

Cele două ziare furate sunt interzise în Ungaria. Bineînțeles că în Austria sunt permise. Și astfel, prin procedeul acesta, practica re-

GLOECKEL

voltătoare a confiscării ungurești, s'a introdus în mod indirect și în Austria, unde este executată de autoritățile maghiare.

Amestecul acesta ne mai pomenit al autorităților ungurești în prerogativele statului austriac, impune cea mai energică protestare. Și fiindcă stă în autoritatea ministrului comerțului de a face imposibilă repetarea unor astfel de cazuri, îl întrebăm:

Binevoește d. ministru al comerțului să-l facă atent în mod energic pe colegul său din Budapesta, că procedul funcționarilor dela poșta maghiară constituie o călcare a convenției poștale dintre Austria și Ungaria și că pe viitor asemenea încălcări ale drepturilor statului austriac nu trebuie să se mai producă?"

La această interpelare a d-lui Grigorovici s'au asociat următorii socialiști: vice președintele Camerii Pernerstorfer și deputații: Pittoni, dr. Battisti, Oliva, Seitz, Abram, Max Winter, Polke, Winarsky, Domes, Forstner, Smitka, Bretschneider, Weiguny, Pongratz, Resel, Glöckel.

Ministrul a promis, firește, că va studia chestia. Rămâne de văzut dacă, după ce va fi „studiat”, va lua și măsurile cuvenite.

D. Grigorovici a făcut un real serviciu cauzei românești prin această interpelare. E vorba aci de o chestie gravă: dacă putem tolera stăpânirii maghiare să-și întindă și la Viena tirania împotriva presei românești. Un deputat socialist român nu putea sta impasibil față de o asemenea îndrăsneață încercare. Și indignarea pe care a provocat-o, în cercurile

CESARE BATTISTI

parlamentare austriace, desvelirea procedecelor maghiare, va fi o lecție, sperăm, chiar și pentru puțin simțitoarea oligarchie ungurească.

NOTA :

Pentru cititorii de azi vom spune câteva cuvinte, măcar despre unii din semnatarii acestei interpelări:

Pittoni, Oliva și Battisti au fost deputați socialiști italieni.

Battisti este celebrul martir al cauzei naționale italiene. Este acela care, părăsindu-și locul de deputat în parlamentul austriac, s'a înrolat în armata italiană, a luptat contra Austro-Ungariei și, luat prizonier, a fost executat ca trădător. În timpul activității sale socialiste dinainte de războiu, fusese condamnat de 20 de ori de către justiția austriacă pentru acea activitate.

Pittoni, silit, după întronarea dictaturii fasciste, să fugă din Italia, s'a refugiat la Viena, unde și-a continuat activitatea socialistă. A murit ca administrator la „Arbeiter Zeitung”.

Seitz, crescut într'un institut de orfani, a fost întâi ucenic croitor, apoi elev de seminar, în sfârșit excelent institutor; este actualul fost primar al Vienei, ridicat cu forța din cabinetul său și aruncat în închisoare, fără judecată, de oarece nu s'a putut găsi nici un abuz în gestiunea lui de aproape două decenii, pentru ca să fie motiv de proces. (De curând, s'a anunțat că *Seitz*, arestat în Februarie 1934, a fost eliberat din închisoare, dar că instrucția deschisă în potriva lui va continua; vezi d-ta, *Seitz* e acuzat de „înaltă trădare”, termen juridic foarte grav, care în limba curentă s'ar traduce: treanca-fleanca!)

Max Winter a fost unul din principalii redactori ai oficiosului socialist „Arbeiter Zeitung”. Orator popular foarte gustat de masse.

Domes, lucrător metalurgist. Născut dintr'o familie foarte săracă, și-a făcut singur o frumoasă cultură li-

terară și politică. Având mult din temperamentul lui Schuhmeier și din spiritul de organizare al lui Eldersch, a ajuns curând unul dintre fruntașii conducători ai proletariatului. În tot timpul războiului a reprezentat sindicatele muncitorești pe lângă autoritățile superioare apărând interesele lucrătorilor. În congresul social-democrat ținut la Viena în zilele cele mai cumplite (1917), a propus o moțiune energetică pentru restabilirea imediată a întregii legislații muncitorești și pentru demilitarizarea lucrătorilor. Odată cu proclamarea republicii, Domes intră, alături de Abram, Adler, Renner și Glöckel, în Consiliul de stat care-și asumă puterea executivă, până la noua organizare a statului. În acest consiliu el a dezvoltat o activitate înțeleaptă și rodnică, pentru care muncitorimea i-a manifestat o vie recunoștință.

Forstner este celebrul deputat birjar (vezi anexa No. 3).

Bretschneider, directorul ziarului „Volkstribüne” care în 1913 a susținut România în potrivea Bulgariei. Pentru acțiunea lui socialistă a suferit condamnări.

Resel a suferit 13 condamnări pentru acțiunea socialistă.

Glöckel, institutor socialist, înainte de războiu i s'a luat catedra din cauza acțiunii socialiste. După războiu, în guvernul socialist, a fost ministru al instrucției publice și a realizat o reformă a învățământului, care a făcut mare impresie în lumea didactică din toate țările. Roadele bine-făcătoare ale reformei lui Glöckel le-a constatat și savantul scriitor H. Sanielevici, însărcinat de ministerul instrucției publice să studieze chestiunea la fața locului.

Despre *Pernerstorfer* am avut prilejul să vorbim în cuprinsul acestor pagini.

Mintea penultimă a contelui Bethlen

3 Decembrie, 1932

Agențiile telegrafice ne-au înștiințat că d. Bethlen, fostul prim-ministru și dictator al Ungariei, și-a publicat, în două volume, discursurile politice rostite în anii din urmă. Trebuie să fie o lectură extrem de interesantă, de care însă, din nefericire, nu vom avea parte, pentru simplul cuvânt că, spre regretul nostru, nu știm ungurește. D. Bethlen își împodobește însă discursurile și cu o importantă prefață, din care ziarele germane reproduc fragmente destul de copioase. Telegraful ne-a informat și în această privință. Dar textul forțat laconic al telegramelor ne-a pus în uimire. Pentru ca Bethlen să spuie în adevăr tot ce i se atribuie și exact așa cum i se atribuie, el ar trebui să fie în acea stare de spirit care la noi se cheamă „mintea românului cea de pe urmă”. Am așteptat deci să putem citi noi înși-ne părțile apărute în traducere, ca să ne dăm seama de situație. Și acum putem spune, în cunoștință de cauză, că este ceva din ce-au a-

firmat recenzenții telegrafici, dar nu e chiar așa cum au înțeles ei. De altfel, lucrurile austro-ungare au fost în totdeauna și sunt și astăzi atât de complicate!

Pasagiile pe cari le-am găsit în ziarele nemțești, se referă în primul rând la politica Ungariei dinainte de războiu față de naționalitățile subjugate. Și, coincidență aproape simbolică: fragmentul acesta a fost pus sub ochii cititorilor respectivi, exact în ziua în care populația românească din Ardeal sărbătorea dezli-pirea de Ungaria și alipirea la România! Și coincidența e cu atât mai sugestivă, cu cât d. Bethlen recunoaște pur și simplu că politica Ungariei a fost greșită, că ea n'a făcut ce trebuia ca să evite catastrofa, că din potrivă, a precipitat-o și chiar a înrăit-o. Există nuanțe și în dezastru.

Și contele Bethlen se miră: cum de nu s'au prevăzut toate acestea?

Iar noi ne mirăm de mirarea d-lui conte; dacă d-sa n'ar fi o persoană atât de simandicoasă, l'am întreba, în limbajul cel mai ne-protocolar:

— Dar unde ai fost, nenisorule? Ce pășteai d-ta pe vremea când stăpânitorii Ungariei băgau în pușcărie tocmai pe cei cari, prevăzând aceste lucruri, se socoteau datori s'o și spuie?

Căci pe d. Bethlen, magnatul transilvănean, noi l'am cunoscut și înainte de războiu. E adevărat că n'a fost la cârmă. Personagiu cu o destul de modestă situație, el se afla în opoziție; dar opoziție de dreapta, de extrema dreaptă. El nu cerea suprimarea nedreptății, ci a-

gravarea ei *). El nu poate — ca un Oscar Iaszi, ca un Michael Karolyi, — să se scuture de răspunderea dezastrului, datorit celor cari au fost la cârma Ungariei. El are toată răspunderea guvernărilor trecute, deși nu s'a împărțit din deliciile inerente lor. (E drept că s'a despăgubit strașnic după războiu).

* * *

Astăzi d. Bethlen *începe* să vadă clar—pentru trecut. Nu e prea de vreme. Poate că n'ar fi nici prea târziu pentru o sinceră îndreptare pe calea cea bună. Iată cum se prezintă astăzi în ochii d-sale situația de odinioară, — am zice: iată cum o *post-vede* astăzi:

„Dacă, începând dela 1867, am fi recurs măcar la o sutime din lupta compatibilă cu ordinea corectă și cu tratamentul egal, în cazul acesta ÎN 1914 PROBLEMA NAȚIONALITĂȚILOR ÎN ESENȚA EI, AR FI FOST REZOLVATĂ, iar vecinilor noștri nu prea le-ar mai fi convenit să dezlănțuie războiul”.

Lăsăm la o parte amănuntul că războiul a fost dezlănțuit nu de vre-un vecin al d-lui Bethlen, ci de vecinul... nostru: celebrul ulti-

*) În „La Transylvanie Roumaine”, de prof. Silviu Dragomir, citim:

„În fruntea mișcării destinate să paralizeze viața culturală și economică a românilor din Transilvania, se găsea contele Stefan Bethlen care vroia să salveze cu orice preț dominațiunea ungurească. În 1907 el spunea:

— *Aceasta e datoria generației noastre și chiar datoria ei supremă, căci generațiile viitoare nu vor mai fi în stare s'o facă. Noi sintem ultimii, absolut ultimii cari putem împlini această datorie, și, dacă n'o facem, vom pierde lupta pe viață și pe moarte care a început între români și noi”.*

matum și declarația de războiu au fost adresate nu Austro-Ungariei de către Serbia, ci vice-versa. Privirea d-lui Bethlen nu s'a exercitat încă destul în sfredelirea trecutului. Ne mulțumim și cu cât a reușit să prindă, deocamdată.

Deci, d. Bethlen recunoaște vina stăpânirii maghiare care *ar fi putut*, în cursul atâtor decenii, să facă o apropiere între naționalități, să vindece cu totul sau măcar în bună parte rana de care suferea organismul de stat maghiar și astfel să evite nenorocirea sau măcar s'o îndulcească.

În această ultimă privință contele spune:

„În loc de toate acestea (măsurile preconizate în citatul de mai sus) apărem astăzi în ochii lumii ca asupritori ai popoarelor și sântem socotiți că ne-a ajuns pedeapsa meritată. Asta i se poate întâmpla numai unei națiuni care n'are simțul exact al realității vieții, unei națiuni a cărei inteligență aleargă după chimere, se luptă cu morile de vânt ȘI E GATA SĂ JERTFEASCĂ ADEVARATUL INTERES NAȚIONAL UNEI VANITAȚI NAȚIONALE FĂRĂ MARGINI!

„Cei cinci-zeci de ani de pace NOI NU I-AM FOLOSIT CA SĂ REGULĂM CHESTIUNEA NAȚIONALITĂȚILOR cel puțin în trăsăturile ei principale și să SALVĂM INTERESELE VITALE PRIMEJDUITE ALE POPORULUI NOSTRU.

„Ocazia pierdută NU SE MAI INTOARCE NICIODATĂ”.

Acestea le spune astăzi fostul prim ministru al Ungariei de după războiu. El crede că dacă predecesorii săi ante-belici făceau altă politică față de naționalități, războiul ar fi fost evitat; și chiar dacă războiul tot ar fi venit și chiar dacă el s'ar fi isprăvit tot cu înfrânge-

rea — chiar și în cazul acesta situația Ungariei ar fi fost mai bună decât este acum: ea n'ar fi apărut în ochii lumii ca un asupritor pe care l-a ajuns pedeapsa meritată, ci ca un neam nobil căruia i s'a întâmplat o nenorocire și deci merită simpatie și sprijin.

* * *

Care a fost deci greșala? A fost că nu s'au prevăzut lucruri elementare. D. Bethlen scrie:

„A trebuit să vedem (dela 1907 la 1914) cum, an cu an, sporeau primejdiile, cari, în domeniul problemei naționalităților, preziceau o mare răfuială.

„ORICE OM POLITIC CLAR-VĂZĂTOR AR FI TREBUIT SĂ-ȘI DEA SEAMA că, mai curând sau mai târziu, se va întreprinde un atac concentric contra Monarchiei și contra Ungariei, pentru a le îmbucătăți teritoriul și că, DUPĂ LICHIDAREA TURCIEI, NOI VOM VENI LA RÂND”.

Cum am spus, d. Bethlen greșește când crede că dezastrul n'a fost prevăzut. S'au găsit, și înlăuntrul granițelor ungare și dincolo de ele, oameni cari au văzut și au spus. Pe clar-văzătorii din țară, guvernele maghiare i-au băgat în pușcării, în mod regulat și cu toată promptitudinea: amintim pe luptătorii din sânul naționalităților și pe socialiștii maghiari. Pe clar-văzătorii de peste graniță, — cum era, de pildă, un Scotus Viator, — șoviniștii unguri i-au înjurat trivial și violent, punându-le în vedere că Ungaria n'are nevoie de inspec-tori ai umanității — și toate câte se mai spun în asemenea împrejurări: dicționarul respectiv e același pretutindeni.

Ludo Hartmann, un foarte de seamă istoric austriac, și-a stricat gura, ani de zile, prevenindu-și compatrioții din întreaga monarhie (deci și pe șoviniștii maghiari):

— Băgați de seamă, striga el, că după lichidarea Turciei ne vine și nouă rândul, căci — dacă altă dată existența Austriei răspundea unei trebuinți europene — astăzi Europa nu mai are nevoie de noi! Pentru ultima dată Hartmann a spus-o într'un lung articol publicat în „Frankfurter Zeitung” după atentatul dela Saraievo și înainte de celebrul ultimatum care a dezlănțuit războiul. A spus-o deci, în momentul suprem: era ultima clipă în care „cei în drept” se mai puteau întoarce de pe povârnișul catastrofal. Dar n'au ținut de loc să se întoarcă.

Hartmann era și mai clar-văzător de cât Bethlen, pentru că el a „clar-văzut” de pe atunci, cu precizie matematică, ceea ce Bethlen reușește, cu oare-care aproximație, să vadă acum, după un deceniu și jumătate de când lucrul s'a întâmplat. Dar toți Bethlenii de atunci, împreună cu însuși Bethlenul acesta, îl bombardau pe bietul Hartmann cu codul manierelor celor mai neelegante (Se zice că înjurăturile ungurești sînt și mai substanțiale de cât ale noastre).

* * *

De altminteri, Ludo Hartmann n'a fost deschizătorul drumului. El era fiul lui Moritz Hartmann, poetul revoluționar, — traducător

al lui Petöfi — care încă de la 1848, și de atunci în colo mereu, toată viața, a spus cam aceleași lucruri, adesea în versuri. Pe atunci, la nemți, poezia politică era în mare înflorire. Și Hartmann, în poeziile lui, compara Austria cu o Bastilie, — „Bastilia popoarelor” — în care tăcerea morții e întreruptă numai de zureitul lanțurilor; sau spunea că Austria este o corabie de robi care neapărat se va sfărâma de-o stâncă — și atunci robii se vor elibera cu toții. Bine înțeles, Hartmann și-a plătit avântul poetico-politic cu închisoarea și exilul.

Dar avem înaintea noastră celebra carte anonimă: „Austria și viitorul ei”. Exemplarul nostru este din a doua ediție, tipărită în 1843 (la Hoffmann și Kampe, Hamburg, editura „subversivă” a timpului: îl edita și pe Heine!) În această carte se vorbește, cu atâția ani încă înainte de revoluție, despre dezagregarea Austriei și despre viitorul ei primejduit, din cauza asupririlor de clasă și de neam — și se cer, cât nu e prea târziu, toate măsurile de îndreptare; chestiunea era, de pe atunci, perfect lămurită. Cu toate confiscările — sau poate din cauza lor — cartea anonimă a avut un succes enorm; exemplarele, introduse prin contrabandă, erau citite cu pasiune și provocau discuții aprinse. Succesul a sporit când s’a știut cine e autorul: baronul Andrian-Werburg, un aristocrat, înalt demnitar și pe lângă asta om serios și cum se cade!

Este adevărat că și Moritz Hartmann și autorul întâi anonim vorbesc de *Austria*. Dar a-

ceastă denumire cuprinde și Ungaria, căci dualismul nu se înfăptuise încă. Prin întemeierea dualismului, s'a făcut dintr'o Austrie, două — așa cum cavalerii bâlciurilor fac dintr'un franc doi; iar dacă totuși s'a schimbat ceva în Ungaria — s'a schimbat în mai rău. O numeroasă pleiadă de mari talente, de frumoase energii și de suflete altruiste s'a jertfit zadarnic.

Rezultatul a fost acela pe care cu atâta limpezime și hotărîre îl mărturisește astăzi d. Bethlen.

* * *

D. Bethlen regretă deci că, în intervalul de la 1867 până la 1914, nu s'a rezolvat problema. De sigur, timp ar fi fost din belșug. Și ori cât de inutil ar fi să mai scormonim trecutul — căci mortul dela groapă nu se întoarce — noi, exprimând d-lui Bethlen cele mai călduroase felicitări postume pentru fie și tardiva-i înțelepțire, țineam să știm *în ce sens ar dori d-sa astăzi ca problema să fi fost rezolvată atunci*. Am citit deci până la capăt fragmentele de prefață.

Și, vai! ce deziluzie. nouă-nouță! Iată o mostră:

„Astăzi menținerea națiunei ungare atârnă de faptul **DACĂ EA VA FI ÎN STARE SĂ-ȘI ASIGURE DIN NOU STĂPÂNIREA** asupra teritoriilor situate între Carpați, Dunăre și bazinul Tisei. Cu actualele granițe geografice ale Ungariei națiunea va pieri, dacă nu va fi în stare **SĂ-ȘI INTINDĂ DIN NOU DOMINAȚIUNEA ȘI ASUPRA UNOR ASTFEL DE TERITORII**, fără de care existența sa independentă asi-

gurată și continuarea existenței sale în viitor nu este imaginabilă.

Granițele Ungariei ciuntite nu pot garanta nici o existență politică independentă și nici o existență economică independentă pentru un timp mai îndelungat. Națiunea se află pusă în fața unei probleme, pe care trebuie s'o soluționeze cu prețul oricărei jertfe, căci altminteri ea va dispărea".

Va să zică în aceeași prefață d. Bethlen recunoaște păcatele trecutului pe cari le blestemă cu un impetuos elan de auto-flagelare, și moare de o singură dorință: dorința fierbinte de a putea să păcătuiască iarăși, cu aceeași negrăită voluptate. În loc să se gândească la un mijloc de înțelegere cu popoarele vecine pentru ca, în prietenie deplină, să se ajute cu toatele — veritabilul oligarch maghiar țin-tește pur și simplu să-și întindă din nou dominațiunea „asupra unor astfel de teritorii"! Și cu câtă candoare o spune! D. Bethlen, cu experiența teribilă pe care a putut s'o adune și cu situația-i personală atât de formidabil sporită, a rămas tot la ce-a învățat de copil și de tânăr. D. Bethlen vrea să repare corabia și s'o încarce iar cu robii Bastiliei austriace.

Au procedat cam arbitrar — din punctul de vedere al folklorului românesc — cei cari, o clipă, i-au atribuit d-lui Bethlen „mintea românului cea de pe urmă". Dar nu face nimic: va veni ea și aceea!

Cotoiul nu este încă pe deplin călugărit.

Marele scandal din Delegația austriacă

— Aehrenthal dovedit falsificator; Masaryk
învinuit de trădare —

Viena 31 Octombrie, 1910.

Dezbaterile Delegațiunii austriace păreau asigurate de o liniște deplină în toată desfășurarea lor, când de odată izbucni un scandal monstru, care în orice altă țară ar fi avut consecințe extrem de serioase. Și era firesc ca scandalul să izbucnească în această sesiune a Delegației, convocată pentru regularea definitivă a anexării Bosniei și a tuturor chestiilor în legătură cu acest act politic, întemeiat nu numai pe samavolnicii fățișe, dar și pe o serie infinită de murdării ascunse.

În timpul crizei respective, istoricul Friedjung, om foarte apreciat pentru meritele lui științifice, dar cu totul sub influența lui Aehrenthal, a publicat un studiu în care afirma, sprijinit pe documente, că deputații sârbocroați din monarhia austro-ungară, cari se agita cu acel prilej, sînt plătiți de guvernul

din Belgrad. Se înțelege dela sine că această acuzare era de o gravitate extremă și puneă pe cei vizați într'o situație oribilă, căci nu-i arăta numai ca infideli statului, dar și ca vânđuți altui stat, ceea ce se pedepsește cu moartea! Ei nu puteau rămâne indiferenți. Dădură deci în judecată pe Friedjung și dovediră că acuzările sunt false. Insuși Friedjung, incapabil să-și menție aserțiunea, recunoscă falsitatea documentelor pe cari se întemeiasă, și declară că fusese indus în eroare.

Pentru un istoric care trebuie să aibă o pricere specială a documentelor, lucrul era foarte ciudat; în tot cazul, chiar și un om care nu s'ar bucura de o atât de înaltă situație științifică, nu poate, în mod normal, să comită ușurința de a lansa asemenea acuzații. Era deci evident că sub această penibilă afacere se ascunde și altceva de cât o simplă eroare „științifică” a unui savant pripit, și că ne aflăm în fața unui fals voit, făcut probabil nu chiar de Friedjung ci de altul, dar asta e indiferent — în vederea unor anume rezultate pozitive.

Un om pe care chestiunea l'a pasionat cu deosebire, este profesorul Masaryk de la Praga, deputat ceh și, în această calitate, membru și al Delegației. El s'a dus deci și la Agram și la Belgrad, a făcut o anchetă amănunțită și a reușit să descopere firul întregii afaceri.

Documentele întrebuințate de Friedjung au fost plăsmuite în cancelaria legației austro-ungare din Belgrad, din ordinul și sub ochii

contelui Forgach, ministrul respectiv, care fi-rește se supunea și el ordinului lui Aehrenthal. Nu vom intra în toate amănuntele ches-tiunii, căci ele ca atari n'au interes pentru ci-titorii noștri. E destul să dăm rezultatul gene-ral, care e cel indicat mai sus. Cît despre Ma-saryk, el nu este un panslavist fanatic, orbit de șovinism. Masaryk este un savant cu o re-putație universală, un om politic moderat, atât de obiectiv în cât în parlament se găsește izolat chiar printre conașionalii lui cehi, și mai presus de toate e un om drept, care nu odată a intervenit în favoarea celor năpăstu-iți, indiferent de naționalitate.

Tocmai de aceea chiar și slavii fanatici, cînd au văzut că Masaryk se ocupă de ches-tiune, nu s'au mai amestecat și ei, ci l'au lăsat să lucreze singur, știind bine că rezultatul le va fi favorabil și că Masaryk va avea mai multă autoritate morală pentru a-l da pe față.

Și acest rezultat Masaryk l'a adus în fața Delegației, arătând cum, sub auspicii oficiale, s'a urmat o politică de falsuri grosolane, cu ajutorul indivizilor celor mai decăzuți cari, în schimbul unei plăți, sînt gata să compromită de moarte oameni și popoare, satisfăcând in-teresele mărunte ale celor puternici.

Expunerea lui Masaryk a făcut o impresie adîncă, de și în trăsături generale se știa de mult cum stau lucrurile. Masaryk a somat pe Aehrenthal să-l dezmință, să primească dis-cuția, ca să aibă și el prilejul să-și dovedească afirmările, și astfel să se facă lumină deplină.

Bine înțeles, Aehrenthal nu putea răspunde,

pentru că-l ştia pe Masaryk bine înarmat şi deci a vrut să treacă pur şi simplu asupra chestiunii. Delegatul social-democrat dr. Renner a intervenit, cerând şi el limpezirea desăvârşită. Pe când afacerea se afla în stadiul acesta, Masaryk comite o greşală de tact care furnizează lui Aehrenthal o admirabilă diversivitate. Anume: Masaryk telegrafiază lui Miliukow, directorul ziarului rusesc „Reci”, arătându-i cum l-a interpellat pe Aehrenthal şi ce-a spus în interpellare. Fireşte, în aceeaşi zi se cunoaşte la Viena textul telegramei, text care, de altfel, după afirmarea lui Masaryk, este şi el falsificat, în ce priveşte nuanţele de exprimare.

Aceasta furnizează lui Aehrenthal o armă excelentă, pentru ca pe de o parte să înlăture adevăratul fond al discuţiei şi pe de altă parte să-l învingă foarte lesne pe Masaryk, sub cuvânt că a săvârşit o trădare adresându-se presei străine: a dovedit astfel că lucrează mână în mână cu Rusia împotriva monarhiei austro-ungare.

Ce zice Masaryk?

— Eu nu m'am adresat ziarului „Reci”; m'am adresat personal directorului Miliukow, care e profesor ca şi mine, cu care sînt în relaţii ştiinţifice şi care în chestiile balcanice a scris o carte în senzul propriilor mele vederi. Dacă Miliukow a crezut nimerit să publice telegrama, îl priveşte; dacă printr'o fatalitate, textul apărut se dosebeşte puţinţel de propriul meu text, lucrul poate să mă supere pe mine, ca autor, nu pe alţii. Esenţialul e

că nu mai merge azi cu principiul ruginit că de îndată ce ai publicat ceva într'un ziar străin, implicit ai trădat patria. Patria o trădează falsificatorii, nu cei cari denunță falsul. Eu sunt convins că am făcut un serviciu patriei denunțând infamele plăsmuiri, făcute de autorități dintre cele mai înalte.

* * *

Înainte de toate să vedem dacă are dreptate profesorul Masaryk atunci când afirmă că a făcut un serviciu statului adresându-se lui Miliukow — sau ziarului acestuia, căci nu prea vedem nuanța — ori are dreptate dușmanii profesorului, când, pe temeiul „principiului ruginit”, îl acuză de trădare (brrr !).

Ca să nu intrăm în dezvoltări teoretice, vom lua un exemplu concret. Mă rog: d. Take Ionescu al nostru este sau nu este un trădător față de România ? De sigur, d. Take Ionescu ar putea să întrebe, ca nenea Amza din „Microbii Bucureștilor”:

— Alt par-egzemplu nu puteai găsi?

Fapt e că, aici la Viena, nu pot dibui alt „par-egzemplu”. Pe acesta îl am, fiindcă mi l'am notat de mult, în vederea unei lucrări de istorie politică. Și deoarece s'a ivit cazul Masaryk, intervin și eu cu cazul Take Ionescu. Iată de ce, fără alte introduceri, intru, sau mai bine zis dau buzna în materie:

În ședința dela 14 Martie 1888 a Camerii române — era în toiul ultimelor lupte pentru răsturnarea „vizirului” Ion Brătianu-tatăl — d. Take Ionescu, într'un discurs fulminant, po-

menește de o telegramă din București apărută în marele cotidian „Times” din Londra.

De aici, o colecție de întreruperi, apostrofe și riposte, din cari extragem:

D. ministru al Cultelor și ad-interim la Interne, C. NACU. — Cine este autorul ?

D. TAKE IONESCU. — Depeșa este publicată în toate jurnalele, eu o citesc din jurnalul „Times”, care a avut-o prin agenția „Reuter”.

D. ministru de finanțe D. A. STURDZA. — Depeșă fabricată de Dv. !

D. TAKE IONESCU. — Depeșile MELE, d-le ministru, NU PLEACĂ DIN BUCUREȘTI CI DIN VIENA.

D. ministru de externe M. PHEREKYDE. — Vă încredințez că această depeșă n’a plecat din biroul nostru telegrafic.

D. TAKE IONESCU. — Nu cunoaște d. ministru de finanțe agenția „Reuter” ?

D. ministru de finanțe D. A. STURDZA. — Nu cunosc, dar știu că toate corespondențele din „Times” sânt ale d-tale.

D. TAKE IONESCU. — TOATE DEPEȘILE MELE SÂNT DIN VIENA, și știți de ce? fiindcă mi le refuză la telegraf aci ! TRIMIT UN OM LA PREDEAL ȘI DĂ DEPEȘILE DE ACOLO; câștigați 4 ore, d-le ministru ! Dar repet: *această* depeșă este datată în București (întreruperi). Nu vă faceți că nu înțelegeți, că nu pricepeți ! Nu este destul să spuneți că această depeșă nu a plecat din București ; trebuie să mai declarați că ceea ce este în această depeșă este neadevărat.

D. Take Ionescu, nu numai om politic și om de guvern, dar înainte de toate mare jurist, a mărturisit deci în parlament — și s’a înregistrat în „Monitor”, — că d-sa trimitea oameni peste graniță pentru ca, de acolo, să comunice

presei străine știri, a căror răspândire guvernul român o socotea primejdioasă, de vreme ce vroia s'o împiedice. Guvernul român, guvernul unui stat național-unitar, care în materie de naționalism și patriotism se credea îndreptățit să se arate mai exigent decât Austria, s'a văzut silit să suporte procedeul de bravare al d-lui Take Ionescu, opozantul *pur sang* de atunci, căci nu trecuse încă pe la guvern; ba se declara chiar om *prea mândru* ca să aspire la un portofoliu ministerial.

Cred că n'aș face rău să-i comunic profesorului Masaryk epizodul acesta din viața politică românească: ar fi un puternic argument în favoarea punctului său de vedere.

* * *

Firește, dacă sînt unii cari susțin punctul de vedere al lui Masaryk, alții îl combat, și astfel întreaga discuție, foarte înveninată și foarte violentă, se învârteste în jurul chestiei dacă Masaryk este sau nu este trădător; iar adevărata chestie, a falsurilor săvârșite, a fost scoasă de pe tapet. În ori-ce caz, Aehrenthal e încântat de o diversiune atât de bine-venită, ca de comandă.

Dacă ținem seama de această diversiune, sântem și noi tentați să spunem că arc dreptate „Arbeiter Zeitung” când afirmă că Masaryk a comis o imensă greșală de tact. Indiferent de legăturile personale cu Miliukow, n'avea nici un zor să-i telegrafieze, pentru că acesta în tot cazul avea să afle, cu câteva

ceasuri mai târziu, din telegramele ziarelor, ce s'a discutat în delegația austriacă.

Vezi că, în politică, nu e destul să fii om de știință și om de treabă, să ai convingeri și idei, ci mai trebuie — ba trebuie chiar în primul rând — să fii... om politic, să ai tact, să-ți calculezi exact toate mișcările *).

Nu-i vorbă, înfrângerea lui Masaryk nu e definitivă. El nu va pierde nimic din prestigiul lui, pentru că și cei mai înverșunați adversari își dau perfect seama că acuzarea de trădare e un moft. Pe când falsurile lui Aehrenthal sunt reale. Dar vorba e că pentru moment toți politicienii de duzină cari trăesc în, din, prin și în jurul guvernului, urlă împotriva lui Masaryk. Glasul lui, care e glasul dreptății, este acoperit de al celor interesați ca și de al celor inconștienți **).

*) Faptele petrecute de atunci încoace și acțiunile extraordinare săvârșite de Masaryk au dovedit că el este om politic, are tact și știe să-și calculeze mișcările, așa că n'avea nevoie de sfaturile pe cari i le dădea „Arbeiter Zeitung” și la cari ne-am asociat și noi.

Am socotit interesant să dăm cu titlul de curiozitate istorică articolul acesta care arată un detaliu din desfășurarea acțiunii de-o viață întreagă a lui Masaryk și una din variațiunile atmosferice în cari el și-a efectuat acțiunea.

**) E de remarcat că în acest articol nu se pomeneste nimic despre cele spuse de Masaryk cu privire la Franz Ferdinand. Consemnul privitor la delictul de lèse-majesté era tot atât de valabil pentru corespondenții străini, ca și pentru ziariștii austriaci.

Socialiștii austriaci și participarea României la războiul balcanic

În capitolul „*Austria și România în 1913*”, am arătat care a fost atitudinea Austro-Ungariei față de participarea României la războiul balcanic. La Ballplatz s'a practicat ceea ce baronul Chlumecky — fără nici o intenție pejorativă — a denumit *diviziunea muncii*: Austria a susținut Bulgaria, Germania a susținut România, astfel că România și Bulgaria își scoteau ochii... pour le roi de Prusse.

Nu se știa că dezacordul dintre Austria și Germania era numai aparent, că în realitate el a fost *combinat*, așa cum arată azi baronul Chlumecky, autorul — sau unul din autorii — termenului tehnic „diviziunea muncii”, căci cu *această* aplicare termenul poate fi socotit ca nou.

Socialiștii austriaci nu știau nici ei ce se ascunde sub politica lui Berchtold. O luau așa cum *părea să fie*, — și o combăteau. Astfel, pe când Berchtold susținea Bulgaria, socialiștii

austriaci au preferat România, și au susținut-o.

Acesta era faptul, și faptul acesta l-am relatat zilnic, — prin telefon, prin telegraf și prin poștă, după caz, — pe măsură ce el se manifesta într'un fel oarecare, cu prilejul activității politice, intense și multilaterale, a socialiștilor austriaci.

Voiu reproduce aici, ca probă, două texte din tot ce am trimis atunci: un articol din „Volkstribüne” oficiosul săptămânal al social-democrației *vieneze* (cotidianul „Arbeiter-Zeitung” era oficiosul întregii social-democrații austriace) și rezumatul unui articol din „Kampf”, revista teoretică a partidului social-democrat austriac.

Iată articolul din „Volkstribüne”, așa cum a apărut în „Adevărul” cu data de 28 Iulie 1913 :

„Conferința din București a început, nu fără succes, OPERA EI PACIFICATOARE. Primul rezultat a fost că după o scurtă deliberare s'a hotărît suspendarea ostilităților pe cinci zile. Marți la amiază s'au isprăvit aceste cinci zile și ar fi urmat ca ostilitățile să reînceapă, însă grație influenței României suspendarea lor s'a mai hotărît încă pentru trei zile. Termenul scurt arăta cât de puțină încredere aliații acordă Bulgariei, care, pe neașteptate, prin trădare, a pornit războiul. Tocmai având în vedere această stare de spirit, această suspiciune a aliaților, suspendarea ostilităților pe opt zile înseamnă UN SUCCES AL DIPLOMAȚIEI ROMANE CARE A ȘTIUT SĂ SE SUSTRAGA SFATURILOR PERFIDE ȘI NEGHIABE ALE DIPLOMAȚIEI VIENEZE.

„Ca să arătăm cât de puțin cererile Bulgariei aveau de-a face cu dreptatea, redăm dintr'o gazetă vieneză următoarele expuneri:

„Vechiul regat bulgar avea înainte de războiul contra Turciei 96.345 km. pătrați și ceva peste patru milioane locuitori, Serbia avea 48.550 km. pătrați și aproape trei milioane locuitori, Grecia avea 64.657 km. pătrați și două milioane jumătate locuitori, România avea 131.000 km. pătrați și peste șase milioane locuitori. După războiu, Bulgaria voia cu orice preț să devie un stat de 183.000 km. pătrați cu aproape șapte milioane locuitori. România cerea o mărire de teritoriu de 3000 km. pătrați și aproape 300.000 locuitori, Serbia 36.000 km. pătrați și aproape un milion locuitori. Grecia și Serbia erau înțelese, înainte de războiul cu Bulgaria, ca aceasta să aibă 157.000 km. pătrați și 6.600.000 locuitori, pe când Serbia și Grecia împreună ar fi avut 170.000 km. pătrați și șapte milioane jumătate de locuitori. După actualul războiu, România, Grecia și Serbia vor căuta să micșoreze porția Bulgariei cu cel puțin 20.000 km. pătrați și cu locuitorii respectivi.

„După cum se vede, Bulgaria, cu toată înfrângerea, mai rămâne cu un profit însemnat. Dar putem să ne și dăm seama de ce România — cu toate sfaturile perfide ale diplomației austriace — a trecut de partea celor doi aliați: EA PUTEA SĂ SE AȘTEPTE LA ORICE DE LA O MĂRIRE EXAGERATĂ A BULGARIEI, AVÂND ÎN VEDERE POLITICA BRUTALĂ ȘI LIPSITĂ DE SCRUPULE A ACESTEIA. Austria are ca singură țință înjosirea și înge-nunchiarea Serbiei. Deabia acum aflăm că războiul actual se datorește Austriei; aceasta, ca să poată împinge pe bulgari la luptă contra Serbiei, a căutat să reție România de-a întreprinde ceva contra Bulgariei și i-a promis că

la îmbucătățirea Serbiei va putea lua bucata de teritoriu pe care o va pofti. În acelaș timp Austria a promis Bulgariei că va ține în loc România. Numai astfel se explică procedarea extrem de îndrăzneată a Bulgariei”.

Acesta este articolul din „Volkstribüne”. El n’are nevoie de comentarii. Și ca să se știe ce importanță avea ziarul acesta — oficiosul organizației vieneze a social-democrației austriace — vom spune că a fost întemeiat de Schuhmeier, sub auspiciile căruia a apărut până la moartea acestuia, și că ultimul articol scris de Schuhmeier, în ajunul morții, a fost pentru „Volkstribüne”.

* * *

Acum, iată și rezumatul articolului din „Kampf”, rezumat apărut în „Adevărul” cu data de 1 August 1913:

Otto Bauer este cel mai de seamă teoretician al partidului social-democrat austriac. Dar el ia parte și la lupta politică a partidului său, și grație însușirilor lui deosebite, este socotit de mulți ca urmașul lui Adler la șefie.

Va interesa deci pe cititorii noștri să cunoască mai de aproape părerile lui Otto Bauer despre acțiunea României în războiul balcanic, părerii pe cari corespondentul nostru din Viena ni le-a comunicat telegrafic la timp.

Avem înaintea noastră numărul pe August al lui „Kampf”, revista teoretică a social-democrației austriace. În primul articol Otto Bauer face o amănunțită analiză a cauzelor și consecințelor celui de al doilea război balcanic. Și chiar dela început el înlătură concepțiile sentimentalo-morale, cari denotă naivitate la unii și fățărnicie la alții.

„Pentru presa austriacă — zice Bauer — al dollea război balcanic a fost un obiect de indignare morală. Ea a însoțit cu blestemele ei „războiul fratricid” dintre aliați și „iureșul hoțesc” (Raubzug) al României. Dar cu vorbe morale nu se muștruluește istoria. Mai rodnic ne pare să iscodim adevăratele conflicte de interese care au împins la hotărîrea prin sabie”.

După ce examinează cauzele războiului dintre aliați, autorul face istoricul politicei externe a României, arătând zvârcolirile ei seculare între Austria și Rusia. „România trebui să plătească cu pierderea unei provincii, ajutorul dat de ea rușilor în războiul cu turcii”. In schimb primi Dobrogea.

Ce însemnătate are aceasta din urmă pentru România?

Cităm textual:

„...Stăpânirea Dobrogei are pentru România cea mai mare însemnătate. Ea este o necesitate economică. Printr’însa România ajunsese la mare. Portul ei maritim Constanța este pe teritoriul Dobrogei. Pe de altă parte însă, această stăpânire procură României un nou dușman. Ea trebui să se teamă că Bulgaria se va folosi de un prilej favorabil, ca să-și dezrobească conaționalii din Dobrogea de sub stăpânirea română. Și nu era ușor de apărut Dobrogea. Căci această creațiune artificială a diplomaților congresului din Berlin — regatul român fără Basarabia românească, dar cu Dobrogea bulgară, — n’are față de Bulgaria nicio graniță naturală, iar cetatea Silistra trecea drept cheia teritoriului în litigiu. Și astfel grija Dobrogei hotăra de politica României. EA O SILI să se apropie și mai strâns de Austria, care nu putea dori nici ea ca Dobrogea să revie Bulgariei, făcând-o pe aceasta vecina Rusiei. DAR O SILI deasemenea să sprijine Turcia contra Bulgariei, pentru ca nu cumva pe ruinele Turciei europene să se ridice o Bulgarie mare, destul de puternică pentru a amenința România în proprietatea Dobrogei”.

Din această expunere, atât de clară, reiese că Otto Bauer recunoaște fatalitatea acțiunii României, dar le dă și bulgarilor dreptate din punctul lor de vedere, întrucât el crede că

Dobrogea a fost în adevăr o țară bulgărească și mai este și azi prin majoritatea locuitorilor ei.

Rămâne, totuși că din punctul ei de vedere România s'a văzut silită să ia armele. Cât despre acuzația de „Raubzug” — invazia neașteptată în Bulgaria, în momentul când aceasta era ocupată aiurea, — Otto Bauer arată că încă din 1908 bărbații politici ai Bulgariei combăteau partidul războinic cu argumentul că în cazul unui războiu, Bulgaria ar fi atacată de România. Prin urmare nu poate fi vorba de surpriză și bulgarii, când au intrat în două războaie consecutive, au contat pe intervenția României.

...E în adevăr o ironie a soartei în faptul că presa oficioasă austriacă atacă România, iar presa socialistă, prin cele trei oficioase ale ei — „Arbeiter-Zeitung”, „Volkstribüne” și „Kampf” — apără o acțiune războinică a guvernului român.

* * *

Acesta este rezumatul articolului din „Kampf” al lui Otto Bauer, rezumat apărut în „Adevărul” dela 1 August 1913 stil vechiu.

Il reproduc aici, așa cum a apărut atunci în „Adevărul”, dar de astă dată fac și ceva mai mult: dau, în fac-simil, și cea mai mare parte din articolul lui Otto Bauer, adică întreaga parte în care se ocupă de România. Ba, în grija mea de a stabili perfect adevărul, mi-am impus și o muncă suplimentară: în textul fac-similat am subliniat cuvintele cu bucluc, pentru ca să fie mai ușor controlul. Cititorul va putea să vadă dacă, în rezumatul meu, am mutilat sau știrbit spusele lui Otto Bauer:

DER KAMPF

SOZIALDEMOKRATISCHE MONATSSCHRIFT

JAHRGANG 6

1. AUGUST 1913

NUMMER 11

Otto Bauer: Der zweite Balkankrieg

Vor wenigen Jahren sprach man sehr viel über die Wiedergeburt Oesterreichs. Der gute Geschäftsgang in den Jahren 1905 bis 1908, die Demokratisierung des Reichsratswahlrechtes, die Annexion Bosniens und der Herzegowina schwellten das Selbstgefühl der Oesterreicher. Politiker sahen ein erneutes Gross-Oesterreich werden. Geschichtschreiber rühmten Oesterreichs Vergangenheit. Dichter priesen des Vaterlandes Eigenart. Die Springer und Bach, die Friedjung und Charmatz, die Bartsch und Bahr sagten und sangen vom neuen Oesterreich.

Aber Freude und Hoffnung währten nicht lang. Eine unerhört schwere Wirtschaftskrise lastet auf dem Lande. Der Niedergang unseres Parlamentarismus, die Wirren in Böhmen und Galizien, die Reaktion in Ungarn und Kroatien bedrücken die Gemüter. Und zu alledem kommt nun noch die empfindliche Verschlechterung der europäischen Stellung des Reiches. Der Jubel ist verklungen. Und selbst die landesübliche Cordanlosigkeit beginnt zu ahnen, dass mit dem Balkankrieg ein neuer schicksalsschwerer Abschnitt unserer Geschichte beginnt.

Der österreichischen Presse war der zweite Balkankrieg ein Gegenstand sittlicher Entrüstung. Sie begleitete den „Bruderkrieg“ zwischen den Bundesgenossen und den „Raubzug“ Rumäniens mit ihren Verwünschungen. Aber mit Sittensprüchlein ist die Weltgeschichte nun einmal nicht zu meistern. Fruchtbare scheint es uns, die tatsächlichen Interessengegensätze aufzuspüren, die zu der Entscheidung durch das Schwert drängten, und zu prüfen, was diese Entscheidung für uns, des Balkans nächste Nachbarn, bewirkt und bedeutet.

Wie ein Keil ist in die gewaltige slawische Masse Osteuropas das rumänische Volk eingeschoben. Ein sonderbarer Zufall der Geschichte hat mitten zwischen den slawischen Nationen Russlands und den slawischen Volksstämmen der Balkanhalbinsel ein Volk erhalten, dessen Sprache heute noch bezeugt, dass vor 1800 Jahren die römischen Legionen das Land an der unteren Donau unterworfen und besiedelt haben. Von den 12 Millionen Menschen, die das rumänische Volk zählen mag, lebt wenig mehr als die Hälfte in dem selbständigen rumänischen Staat. Drei Millionen Rumänen leben in Ungarn, 1.3 Millionen in der russischen Provinz Bessarabien, kleine Splitter in der Bukowina, in Serbien, in Mazedonien.

Dem Vordringen des russischen Zarismus nach dem Süden war Rumänien immer ein Hemmnis auf seinem Weg. So oft russische Heere gegen die Türkei zu Felde zogen, um die „slawischen Brüder“ im Süden zu befreien, mussten sie über rumänischen Boden marschieren. In allen Kriegen zwischen Russland und der Türkei, in den Jahren 1802 bis 1812, 1828 bis 1834, 1853 und 1854 waren die Moldau und die Walachei von russischen Truppen besetzt. Auch in dem letzten Russisch-Türkischen Krieg, 1877 und 1878, haben die russischen Truppen rumänischen Boden betreten, ohne die Unterzeichnung des Vertrages abzuwarten, der sie dazu ermächtigte. Im Frieden von San Stefano wurde zwischen Russland und der Türkei vereinbart, dass die russischen Besatzungstruppen in Bulgarien die Verbindung mit Russland durch Rumänien aufrecht erhalten sollen; Russland errichtete auf rumänischem Boden seine Etappenlinien, ohne

Rumänien, das im Türkenkrieg an seiner Seite gekämpft, auch nur zu fragen. So war Rumäniens staatliche Selbständigkeit stets von Russland bedroht.

Wollte Russland dereinst die Balkanhalbinsel erobern, die slawischen Stämme am Balkan seinem Reich einverleiben, Konstantinopel neben Moskau und Petersburg zur dritten Hauptstadt des Zarenreiches machen, dann musste es das staatliche Leben Rumäniens zerstören. Das war Rumäniens grosse Furcht. Diese Furcht trieb es in das Lager Oesterreich-Ungarns. Die Donaumonarchie, die nicht dulden kann, dass Bulgarien und Serbien russische Provinzen werden, weil sie sonst von Krakau bis Cattaro in gewaltigem Umkreis von Russland umfassen würde, musste die staatliche Selbständigkeit Rumäniens, das Russland vom Balkan trennt, als ihr eigenstes Interesse ansehen. So war das Bundesverhältnis zwischen Oesterreich und Rumänien in beider Interessen begründet.

Hat Russland Rumänien nach jedem Türkenkrieg immer wieder räumen müssen, so hat es sich doch ein Stück rumänischen Bodens einverleibt. Schon im Jahre 1812 hat es Bessarabien von der Moldau losgerissen und zu einer russischen Provinz gemacht. Im Pariser Vertrag 1856 wurde es von Frankreich und England gezwungen, auf Bessarabien zu verzichten. Aber der Berliner Kongress 1878 sprach dieses von rumänischen Bauern bewohnte Land wieder dem Zaren zu. Rumänien musste die Hilfe, die es im Türkenkrieg den Russen geleistet, mit dem Verlust einer Provinz bezahlen.

Durch die Eroberung Bessarabiens wurde Russland zum unmittelbaren Nachbar der Balkanslawen. Denn die Dobrudscha, der nunmehr unmittelbar an Russland grenzende Streifen Landes, der im Norden und Westen von der Donau, im Osten vom Meere begrenzt ist, ist von Bulgaren bewohnt. Die Mächte wünschten aber nicht, dass Russland unmittelbar an Bulgarien grenze. Darum schlug der Berliner Kongress die Dobrudscha zu Rumänien.

Der Besitz der Dobrudscha hat für Rumänien die grösste Bedeutung. Er ist für Rumänien eine wirtschaftliche Notwendigkeit. Durch sie gelangte Rumänien an das Meer. Sein Seehafen Konstanza liegt auf dem Boden der Dobrudscha. Andererseits aber schuf dieser Besitz Rumänien einen neuen Feind. Es musste fürchten, dass Bulgarien eine günstige Stunde benutzen werde, seine Volksgenossen in der Dobrudscha von der rumänischen Fremdherrschaft zu befreien. Zu verteidigen war die Dobrudscha nicht leicht. Denn während das rumänische Sprachgebiet vom bulgarischen durch eine natürliche Grenze, die Donau, geschieden ist, hat das von den Diplomaten des Berliner Kongresses geschaffene Kunstgebilde — das Königreich Rumänien ohne das rumänische Bessarabien, aber mit der bulgarischen Dobrudscha — gegen Bulgarien keine natürliche Grenze und die bulgarische Festung Silistria galt als der Schlüssel zu dem strittigen Gebiet. So bestimmte die Sorge um die Dobrudscha Rumäniens Politik. Sie zwang es, sich noch enger an Oesterreich anzulehnen, das gleichfalls nicht wünschen konnte, dass die Dobrudscha an Bulgarien falle, dieses dadurch zum Nachbarn Russlands werde. Sie zwang es aber auch, die Türkei gegen Bulgarien zu unterstützen, damit nicht auf den Trümmern der europäischen Türkei ein Grossbulgarien ersthe, das stark genug wäre, Rumänien im Besitz der Dobrudscha zu bedrohen.

Das Ergebnis dieser Tatsachen war die Freundschaft Rumäniens einerseits mit Oesterreich-Ungarn, anderseits mit der Türkei. Mit Oesterreich-Ungarn hat es im Jahre 1891 ein Bündnis geschlossen, in dem beide Staaten einander Waffenhilfe gegen einen russischen Angriff versprochen. Ob, wie im Jahre 1910 behauptet wurde, eine förmliche Militärkonvention mit der Türkei geschlossen wurde, ist nie bekannt geworden. Gewiss ist nur, dass die türkische Regierung die rumänische Propaganda unter den Kutzowalachen Mazedoniens gegen Griechen und Bulgaren unterstützt hat und dass die bulgarischen Staatsmänner in den Jahren 1908 bis 1910 die Kriegspartei in ihrem Lande mit dem Argument bekämpften, dass im Falle eines bulgarischen Angriffs auf die Türkei ein rumänischer Gegenangriff im Rücken zu fürchten sei*.

* Eine vortreffliche, durch die Ereignisse des letzten Jahres vollauf bestätigte Darstellung des Verhältnisses zwischen Rumänien und Bulgarien gibt Pinon, L'Europe et la Jeune Turquie. Paris 1911. Seite 399 bis 442.

Als der Balkankrieg ausbrach, meldete Rumänien sofort seine Ansprüche an. Es forderte — als Preis für seine „Neutralität“ — die Abtretung der bulgarischen Festung Silistria, durch die der Besitz der Dobrudscha strategisch gesichert wird. Bulgarien musste diesen Preis zahlen. Trotzdem blieb Rumänien unzufrieden. Vor dem ersten Balkankrieg war das Machtverhältnis zwischen Rumänien und Bulgarien etwa 7:4. Nach den grossen Siegen der Bulgaren über die Türken musste Rumänien fürchten, dass ein Grossbulgarien entstehen werde, das ein sehr unbequemer Nachbar geworden wäre. Hätte Bulgarien im zweiten Balkankrieg über Serbien und Griechenland gesiegt, dann wäre es zu einem mächtigen Staat geworden, dessen Waffengewalt die rumänische Herrschaft über die Dobrudscha stets bedroht hätte. Um dies zu verhindern, setzte Rumänien sein Heer auf Kriegsstand. Während der Mobilisierung wurden die bulgarischen Heere auf dem Ovcopolie geschlagen. Die Gefahr, dass Bulgarien allzusehr erstarken könne, war beseitigt. Aber Rumänien hatte bereits die Opfer der Mobilisierung gebracht. Es konnte seine Reservisten ohne sichtbaren Erfolg nicht wieder nach Hause schicken. So gingen seine Heere trotz der bulgarischen Niederlage, die den eigentlichen Grund der Mobilisierung beseitigte, über die Donau.

Im Verlauf dieser Krise der rumänischen Politik veränderte sich das Verhältnis Rumäniens zu den beiden ihm benachbarten Grossmächten. Der erste Balkankrieg hat sein Verhältnis zu Russland, der zweite seine Beziehungen zu Oesterreich-Ungarn verändert.

Solange Russland hoffen konnte, eine günstige Stunde werde ihm dereinst erlauben, die Balkanhalbinsel oder doch ihre östliche Hälfte seinem Reich einzuverleiben, bedrohte es die staatliche Selbständigkeit Rumäniens, das ihm den Weg nach dem Balkan versperrt. Nach der grossen Kraftprobe der Balkanvölker im Kriege gegen die Türkei schien diese Gefahr beseitigt. Russland mag noch hoffen, aus Konstantinopel dereinst ein russisches Gibraltar zu machen, um seinen „Hausschlüssel“ zu bekommen. Aber zu Lande nach Konstantinopel zu marschieren, Bulgarien und Thrazien zu russischen Provinzen zu machen — diesen Plan musste nach Kirkkilisse und Lüle Burgas die kühnste Phantasie der Panlawisten aufgeben. Rumänien ist daher für Russland kein Hemmnis seiner Pläne mehr. Die Furcht vor dem russischen Marsch nach dem Balkan, die Rumänien in Oesterreichs Lager getrieben hatte, wurde durch die bulgarischen Siege im ersten Balkankrieg von ihm genommen.

Im Verlauf des zweiten Balkankrieges aber sah Rumänien Oesterreich-Ungarn auf der Seite seines Gegners. Rumänien erblickte in einem Siege Bulgariens die grösste Gefahr für den ihm unentbehrlichen Besitz der Dobrudscha. Oesterreich wünschte den Sieg Bulgariens, damit Serbien geschwächt werde. Während Rumänien sein Heer gegen Bulgarien aufbot, setzte Oesterreich auf bulgarische Siege seine Hoffnung. Wohl beteuerte die österreichische Diplomatie ihre Bundestreue. Aber man konnte in Rumänien nicht verkennen, dass Oesterreich die Schwächung Serbiens, Rumänien die Schwächung Bulgariens wünschen muss, dass beider Interessen einander entgegengesetzt sind.

Wir können heute noch nicht wissen, ob es diplomatischen Künsten noch einmal gelingen wird, das Bündnis zwischen Oesterreich und Rumänien zu kitten. Alte Ueberlieferung und dynastische Beziehungen können es ermöglichen. Aber schliesslich sind die Interessen der Staaten doch stärker als die Zwirnfäden der Diplomatie. Die Freundschaft zwischen Oesterreich und Rumänien ist erschüttert. Wir müssen mit der Möglichkeit rechnen, dass Rumänien auch in künftigen Krisen nicht mehr an der Seite Oesterreichs, sondern im Gefolge Russlands erscheinen wird.

Eine solche Wendung der rumänischen Politik wäre ein folgenschweres Ereignis. Sie würde die Macht Russlands steigern. Sie würde Oesterreich-Ungarn zwingen, im Falle eines Krieges gegen Russland oder gegen Italien nicht nur an der serbischen, sondern auch an der rumänischen Grenze einen beträchtlichen Teil seines Heeres aufzustellen. Sie würde schliesslich Rumänien als neues Ziel seiner Politik die Befreiung der drei Millionen Rumänen von magyarischer Fremdherrschaft setzen und dadurch in Siebenbürgen eine rumänische Irredenta wecken, die binnen zehn Jahren ebenso unbequem werden könnte, wie die serbische Irredenta heute schon sein mag. Der Macht der Donaumonarchie erwachsen hier neue Gefahren.

Prin urmare, Otto Bauer — care după moartea lui Adler, i-a urmat în adevăr la șefie — vorbește destul de clar. El explică intrarea în războiu a României, afirmând că ea avea motiv să se teamă de Bulgaria și avea dreptul să-și asigure stăpânirea Dobrogei.

Socialiștilor români nu le-a plăcut atitudinea tovarășilor austriaci. E și firesc. Nu mi-a plăcut nici mie. Eu însu-mi publicasem în „Facla” o serie de articole împotriva participării României la războiul balcanic *). Inșă, bine înțeles, odată ce eram corespondentul unui ziar, eram dator să comunic ziarului tot ce se spunea și se făcea într’o chestiune atât de importantă.

Ei bine, „România Muncitoare”, oficiosul social-democrat român, m’a atacat extrem de violent pentru că am dat acele informații. Lucrul m’a surprins: nu eram nici tutorele, nici guvernanta partidului social-democrat austriac, iar acesta nici nu mă întrebase pe mine

*) „Facla” a apărut din inițiativa colegului meu actual Em. Pauker și a colegului de pe vremuri I. Rosenthal. Ei au făcut o condiție sine qua non din adeziunea mea. Noi am obținut apoi adeziunea lui S. Labin, a lui Iosif Nădejde și a lui N. D. Cocea. Acestuia din urmă i-am dat însărcinarea de director. La rândul lui, Cocea a adus în grupul nostru pe G. Galaction, Tudor Arghezi și Toma Dragu.

Mille ne-a dat tot concursul, primind revista în editura „Adevărului”. Ne-am rezervat, ca lucru de sine înțeles, absoluta libertate de atitudine. Astfel, în chestia Bulgariei noi aveam în „Facla” altă atitudine decât cea imprimată de Mille „Adevărului”, iar eu personal, deși redactor la „Adevărul” cu însărcinarea de corespondent la Viena, am scris la „Facla” contra intrării în războiu a României, în același timp în care Mille scria la „Adevărul” — pentru.

ce atitudine să ia, nici nu mă rugase să-i tăinuiesc atitudinea.

„România Muncitoare” m’a atacat pe două teme. Întâia, că eu am indus în eroare pe socialiștii austriaci — pe Viktor Adler și Otto Bauer!! — făcându-i să judece greșit. Este o naivitate atât de savuroasă, în cât nu mai încerc s’o comentez. A doua temă, în contrazicere cu cea dintâi, era că am falsificat spusesele socialiștilor austriaci. Va să zică, i-am dăscălit să facă anumite declarații, pentru ca să le pot falsifica. A doua temă nu-i mult mai inteligentă de cât întâia. Dar ambele teme erau urmate de un amănunt pe care-mi vine destul de greu să-l calific: afirmația c’am făcut ceeace... *n’am făcut*, din motive de *interes*!

D-nii dela „România Muncitoare” erau socialiști, deci idealiști. Și raționamentul pe care, de sigur, și-l făceau în sinea lor, era simplu: „Noi sîntem socialiști, deci sîntem idealiști; gazetarul ăla, căruia nu-i acordăm diplomă de socialist, este burghez, deci este porc; prin urmare, să-l tratăm porcește”.

Fără acest raționament nu se poate explica purtarea pe care și-au îngăduit-o. Căci socialiștii români, prin ziarul lor, m’au atacat, reatacat și răs-atacat pe această chestiune: luaseră vînt și nu se mai puteau opri. După un an de zile, nepotoliți încă — deși eu nu răspunsesem nici un cuvânt (voiu arăta, mai jos, de ce) — socialiștii români s’au adresat lui Otto Bauer însuși, cerându-i și lui concursul. Omul s’a executat; cuvântul e nimerit, pentru că, — după cum se va vedea — răspunsul lui

a fost puțințel... o auto-execuție. Căci iată ce se întâmplă: Otto Bauer, savant scriitor și nu numai om politic, dar, mai ales, om foarte cum se cade, pomenindu-se încurcat de tovarășii lui români într'o polemică în care n'avea ce să caute, a dat din colț în colț și n'a putut să se descurce.

* * *

Reproduc în întregime scrisoarea lui Otto Bauer, așa cum a apărut în „Viitorul Social”, No. dublu 11 și 12, pe August 1914:

Scumpe cetățene Racowski,

Imi scrieți că în multe rânduri *șoviniștii români* au încercat să se servească, deformându-le, atât de părerile mele cât și de părerile celorlalți tovarăși austriaci, ca să apere imperialismul român și ca să atace social-democrația română.

Nerușinarea unei asemenea îndrăzneli nu este întrecută decât de ridiculul ei. Fiind dat însă că nu toți tovarășii români sunt suficient în curent cu atitudinea noastră față de evenimentele balcanice, vă cer permisia să schizez pe scurt motivele liniei noastre de conduită.

De mulți ani încoace imperialismul austriac a cultivat în masa poporului austriac ura împotriva Serbiei. În cursul războiului balcanic campania de minciuni, pornită în acest scop, n'a trecut fără succes. Atunci exista deci pericolul să nu iasă din o mișcare populară un războiu cu Serbia, având aprobarea masselor. Deaceea, în timpul războiului balcanic, prima noastră datorie a fost combaterea mișcării antisârbe. Social-democrația austriacă, cu toată furia pe care o deslănțuise împotriva-i imperialiștii austriaci, s'a achitat cu multă loialitate de această sarcină.

Când s'a ivit diferendul sârbo-bulgar, diplomația austriacă, credincioasă atitudinii ei anti-sârbe, s'a pus de partea Bulgariei. Presa oficioasă austriacă a căutat să deștepte simpatii exclusive pentru Bulgaria. Fără îndoială că soarta tragică a poporului bulgar, care după atâtea sacrificii trebuia să încerce un asemenea dezastru, ne umplea de compătimire. Nu acest sentiment de compătimire trebuia însă să

domine politica noastră, ci numai grija de a împiedica imperialismul austriac de a ațâța o mișcare, care, sub pretext de a veni în ajutorul poporului bulgar, i-ar fi înlesnit un atac împotriva Serbiei, care ar fi pus pacea în pericol. Când imperialismul austriac s'a aprins de dragoste pentru Bulgaria, noi trebuia să denunțăm înaintea poporului austriac greșelile guvernanților bulgari, să respingem acușările enorm de exagerate contra Serbiei, dar mai ales să cerem ca Austro-Ungaria să se abțină de la orice intervenție în războiul sârbo-bulgar.

În acest războiu, România s'a pus de partea Serbiei. N'am nevoie să vă spun că noi blestemăm tot atâta imperialismul român ca și pe cel al oricărei alte țări. Este drept că am căutat să explicăm politica oligarhiei române prin interesele ei de clasă, noi am condamnat însă războiul său de pradă împotriva Bulgariei, precum condamnăm orice războiu de cucerire al oligarhiilor feudale și capitaliste.

CU ADMIRAȚIE ȘI SATISFAȚIE NOI AM URMARIT CURAȚIOASA PROTESTARE A LUCRĂTORILOR ROMÂNI ÎMPOTRIVA POLITICEI OLIGARHIEI ROMÂNE.

NOI SOCIALIȘTII AUSTRIACI, AVEM ÎNSĂ ALTĂ SARCINĂ DE ÎNDEPLINIT DECÂT VOI. CU DECLAMAȚII DE ÎNDIGNARE MORALĂ ÎMPOTRIVA POLITICEI ROMÂNIEI NOI N'AM FI PUTUT SĂ O ÎNDEPLINIM. Așa noi am fi servit numai imperialismului austriac, care orbit de frica Serbiei, era pe punctul de a interveni în favoarea Bulgariei și împotriva Serbiei și României. Noi trebuia să protestăm din toate forțele noastre împotriva încercării de intervenție care dacă ar fi depășit protestarea platonicească împotriva păcii de la București ar fi provocat cel mai mare pericol de război.

Procedînd astfel, s'a creat aparența de a fi apărat și ocrotit politica imperialismului român. De fapt însă ne-am silit și nu fără succes să evităm o aventură a imperialismului austriac.

Lupta împotriva imperialismului român era datoria voastră, iar a noastră era să ne opunem imperialismului austriac.

Putem spune cu mândrie că, voi de partea voastră și noi de partea noastră, ne-am făcut datoria.

POLITICA CONTELUI BERCHTOLD A DUS ACOLO UNDE AM PREVĂZUT: la răcirea relațiilor dintre Austro-Ungaria și România. Datoria noastră

și a voastră este să luptăm pentru ca această răceală să nu devină un nou pericol pentru pacea Europei.

Iată de ce noi continuăm eforturile începute cu ocazia celui de al doilea războiu balcanic.

CÂT DE URIT NE-AR FI REGIMUL FEODAL DIN ROMÂNIA, SE ÎNȚELEGE CĂ NU NOI SUNTEM ACEI CARI VĂ VOM ELIBERA DE DÂNSUL; aceasta o puteți face numai voi. Dacă în Austria noi am reprezenta zilnic România, ca un stat barbar, corupt, noi am lucra în interesul acelor cari în Austria, dar mai ales în Ungaria, fac propagandă împotriva statului și poporului român. Mai curând datoria noastră este să cerem ca Austro-Ungaria să trăiască în pace cu statul Român și să acorde românilor din Transilvania și Bucovina libertatea pentru dezvoltarea lor economică, culturală și politică. Numai o rău voitoare și false interpretare a acestei politici poate să caute să ne treacă drept prietini și apărători ai claselor guvernante din România.

Regulile politice pe care am urmărit-o noi le-am învățat dela tovarășii noștri din Europa apuseană. Așa, tovarășii noștri francezi luptă cu înverșunare împotriva șovinismului francez. Dacă și tovarășii noștri germani ar fi scris zilnic despre puterea și pericolul șovinismului francez, prin aceasta ar fi lucrat în interesul șoviniștilor germani, dându-le argumente pentru cererile de mărire a armamentelor.

DATORIA MUNCITORILOR FRANCEZI ESTE COMBATEREA ȘOVINISMULUI FRANCEZ IAR ACEIA A MUNCITORILOR GERMANI DE OPUNERE FAȚĂ DE ȘOVINISMUL GERMAN.

TOT AȘA ESTE ÎMPĂRȚITĂ DATORIA ȘI ÎNTRE NOI.

Vouă vă aparține datoria să duceți lupta împotriva oligarhiei române, însoțiți fiind de simpatia noastră cea mai sinceră. Iar obiectul luptei noastre aci este imperialismul austriac. ÎN ACEASTA NU ESTE NICI O DEOSEBIRE DE CONCEPȚII CI NUMAI O SIMPLĂ DIVIZIUNE A MUNCII.

În timpul turburărilor balcanice, imperialiștii austriaci ne-au proclamat ca „trădători ai patriei”, iar pe socialiștii din țările balcanice ni i-au prezentat ca modele de patriotizm înflăcărat. Contrariul s'a întâmplat în România: acolo, voi ați fost acuzați că duceți o politică anti-naționalistă și burghezia s'a

servit de părerile noastre ca să lovească în voi. Acestea sunt, de altfel, procedeele învechite ale naționalizmului din toate țările! Social-democrația nu se lasă însă să fie oprită prin acest procedeu nici aci, nici acolo, din drumul ei fixat de istorie.

Pe această cale noi vă dorim cel mai mare și cel mai grabnic succes.

Cu salutări socialiste,

OTTO BAUER

* * *

Scrisoarea lui Bauer trebuie comentată. O voi face, cu toată obiectivitatea. De altfel, am pentru Otto Bauer cea mai înaltă considerație. Ca să-i caracterizez personalitatea voi reproduce un fragment din portretul pe care i-l'a făcut Hermann Bahr, unul dintre cei mai de seamă scriitori *germani* din Austria:

„Poate că nici nu este om; e numai un creier, supra-încălzit cu marxism aproape până la explozare, dar care în fierberea lui dă la iveală ceea ce din timpuri imemoriale a pierit la politicianii noștri: pasiunea! Și, într'o țară unde nimeni nu-și urmează drumul până la capăt, unde fie-care știe și altfel, unde oratorul își uită discursul... chiar înainte de a-l fi terminat, într'o asemenea țară nu vedeți ce înseamnă să se ivească iarăși o pasiune?

„...Dar câți oameni mai sînt la noi, în toate partidele, cari să-l egaleze în sinceritate, cum-păneală, dezinteresare, vitejie și stăruință aproape diabolică în convingeri?”

Aceste rânduri au fost scrise nu anul trecut, după eroica luptă dusă de Otto Bauer în potruiva lui Dollfuss; ele au fost scrise imediat după războiu, și ele făceau să se *presimtă* adevăratul Bauer, — întreg — așa cum ne apare azi.

Rândurile lui Bahr despre Otto Bauer le iscălesc și eu cu amândouă mâinile. Și acum pot avea toată libertatea de spirit ca să discut cu Bauer.

Țin să lămuresc, înainte de toate, că Otto Bauer a fost silit să scrie în franțuzește, cum a putut, și textul francez a fost tradus în românește, cum s'a nimerit. Spun aceasta, pentru că, în limba lui, Otto Bauer scrie foarte frumos. Aceasta, în ce privește forma. În fond, nici în limba lui el nu și-ar fi apărât mai bine teza, pentru că... nu era o teză de apărât.

De altfel, a fost și indus în eroare. I s'a spus că „șoviniștii români” — aceștia eram... eu! — s'au dedat la opera criminală de a-i „deforma” părerile. În comedia „Coralie et Co.”, de Valabrègue și Hennequin, apare o bătrână domnișoară care se laudă neconținut că-și păstrează virtutea. Un personaj din piesă îi dă replica:

— Nu mai trebuie s'o păstrezi: acum se păstrează ea singură!

Și noi am fi putut să-i replicăm lui Otto Bauer: nu mai e nevoie să-ți deformăm noi părerile: în explicația chinuită pe care ești silit s'o dai, se... deformează ele singure!

Cititorii au acum sub ochi o documentație completă: articolul lui Otto Bauer, publicat în „Kampf” de la 1 August 1913 stil nou și rezumat de mine în „Adevărul” dela 1 August 1913 stil vechiu, plus scrisoarea lui Otto Bauer din August 1914, așa cum a fost tipărită în „Viitorul Social”. Ba, mi-am permis chiar, cu acest prilej, să dovedesc și aptitudinile mele la desen, subliniând în textul fac-similat pasa-

giile pe cari le-am găsit mai elocvente. Nu-i așa că liniile sînt bine trase?

Și acum, după ce-am pus pe cititori în puțința de-a face controlul cel mai riguros, putem recapitula discuția:

S'a discutat aici dacă, *da* sau *ba*, în presa socialistă austriacă *s'au publicat* acele lucruri pe cari le-am redat eu, *ca atari*.

Au spus socialiștii austriaci — *da* sau *ba* — că opera conferinței din București este OPERĂ PACIFICATOARE?

Au spus ei — *da* sau *ba*? — că diplomația română a putut face această operă — bună și lăudabilă — pentru că a știut să se sustragă sfaturilor perfide și neghioabe ale diplomației vieneze?

Au spus — *da* sau *ba*? — că cererile Bulgariei „aveau puțin a face cu dreptatea”, de unde urmează că ale adversarilor ei, deci și ale României, aveau mult a face cu dreptatea?

Au spus — *da* sau *ba*? — că era firesc ca România să meargă contra Bulgariei pentru că ea, România, *putea* să se aștepte la *orice* (adică: la orice rău) din partea Bulgariei, având în vedere politica brutală și lipsită de scrupule, a acesteea?

Prin însăși pana lui Otto Bauer, au spus — *da* sau *ba*? — că războiul balcanic și, în special, intervenția României, nu poate fi obiect de indignare morală și nu e cazul să se blesteme războiul fratricid și să se vorbească de „Raubzug”?

Au spus, prin aceeaș pană — *da* sau *ba*? —

că de „Raubzug” nu poate fi vorba, de vreme ce în Bulgaria *s’a știut* că dacă războinicii dela Sofia nu se astâmpără și pornesc al doilea războiu, România intervine — vorba din „Volkstribüne” — cu acțiunea ei... pacificatoare?

Au spus ei, prin aceeași pană, — da sau ba? — că România *trebuia* să-și apere Dobrogea, și că astfel România *a fost silită* să sprijine Turcia pentru ca nu cumva să se ridice o Bulgaria destul de puternică și care să amenințe România?

Le-au spus toate acestea? Da sau ba?

Da !

Puteam eu, — nenorocitul și șovinistul de mine ! — să comunic „Adevărului” altceva decât au spus?

Nu !

Apoi:

În genere un om politic și un partid politic doresc oare ca presa să le reproducă declarațiile, pentru ca opinia publică să le cunoască, peste mări și țări? Da sau ba?

Da !

În specie, putea oare să-mi trăsnească mie prin cap, și este oare de presupus că Otto Bauer ar fi fost bucuros dacă, în loc să reproduc declarațiile lui, ași fi redactat eu niște declarații, altele, cu înțeles contrar, și le-ași fi dat drept ale lui?

Fără îndoială: nu !

Și, drept concluzie: față de reportajul exact și cinstit făcut de șoviniștii români — adică de mine, căci o dată pentru totdeauna: *eu*

sînt șoviniștii români — se potrivește vorba „nerușinarea unei asemenea îndrăzneli”?

Da, se potrivește, cu o preciziune matematică; se potrivește ca nuca în perete!

Și, dacă n'ași ști că bietul Otto Bauer nu e de loc vinovat, pentru că prietenii lui l'au încurcat, fără nici un rost, într'o polemică în care el n'avea ce să caute — în care, în fond, nici ei n'aveau ce să caute — ași putea să-i întorc vorba, și față de „nerușinarea îndrăznelii” să vorbesc de *îndrăzneala nerușinării*.

Mai rămâne de văzut cui i se aplică și calificativul de ridicul, pe care Otto Bauer îl hărăzește cu atîta dărnicie. În tot cazul, nu lui Bauer, pentru că, repet: el, săracul, nu putea ști ce s'a spus și ce s'a scris în presa românească; și nu i-a dat în gând că tovarășii români cari îl informau trebuiau supuși unui control foarte atent.

* * *

Ași avea dreptul să torn aici un cogeamite „quod erat demonstrandum”, și să pun punct.

Dar veți vedea îndată că *fondul* scrisorii lui Otto Bauer prezintă un deosebit interes, indiferent de polemica bizară care a prilejit scrisoarea.

În fond, Bauer spune că, la o adică, el și tovarășii lui, erau *contra* României, dar au fosi siliți să se arate *pentru*. Dece? Din pricină că ei, acolo, trebuiau să-l combată pe Berchtold, pe când socialiștii români, aici, aveau să com-

bată pe altcineva. „În aceasta — zice Bauer — nu este nici o deosebire de concepții, ci o *simplă DIVIZIUNE A MUNCII*”.

Vă să zică, Otto Bauer la Viena *trebuia*, în cadrul unei idei precise, să facă o anumită politică; Ilie Moscovici, la București, *trebuia*, în cadrul aceleiași idei precise, să facă politica *exact contrară*.

Simplu, foarte simplu, pentru ei amândoi, de vreme ce se aranjau în familie.

Dar eu? Eu ce trebuia să fac? Devenit, fără voia mea, „cătățean turmentat”, era firesc să mă întreb: dar eu cu cine votez? Cu Otto sau cu Ilie? Căci eu *trebuia* să fiu de părerea lor — asta se impunea din oficiu — iar părerea lor, deși o singură părere, era două păreri (era sau erau?).

Și lucrul acesta, simplu pentru cei doi, era simplu și pentru un eventual al treilea, adică un al treilea oare-care, altul de cât mine.

În adevăr, pentru ori-care altul totul se reducea la o chestiune de topografie: stăteai la Viena, — atacai politica lui Berchtold; stăteai la București — atacai politica lui Maiorescu.

Cu mine însă era bucluc: nu se știa — n’o știam nici eu — unde eram! Căci eu *scriam la Viena* — ar fi urmat deci să scriu contra lui Berchtold; dar scrisul meu *se tipărea la București*, deci *obligator* trebuia să fie contra lui Maiorescu. Și atunci, după care criteriu puteam fi judecat: după ceea ce scriam, sau după ceea ce tipăream? Cazul amintește problema de talmud pe care a propus-o, cândva, Tolstoi: dai un bobârnac pe țeasta unui chel;

și se pune întrebarea: ce-a făcut *plici*: degetul tău ori țeasta lui?

Pentru mine singura soluție ar fi fost să mă stabilesc la Predeal și anume exact pe punctul de graniță: acolo ași fi putut combina o atitudine mixtă: celebrul *pentru-contra* al lui Ion Creangă. Dar eu stăteam în mod obligator la Viena, unde mai exercitam și o profesiune blestemată, căci îmi impunea să vorbesc. Și nu eram silit să-mi exprim părerile proprii: pe acestea puteam să le mai trec și sub tăcere, scăpând astfel de controlul topografic; dar pe ale altora, —Doamne ferește!— nu le puteam tăcea; pe acelea eram *obligat* să le reproduc. Imaginați-vă un corespondent vienez care nu comunică ziarului său părerile exprimate, într'o chestie atât de importantă, de un partid ca al socialiștilor austriaci și de un om politic și scriitor ca Otto Bauer.

Or, în naivitatea mea, eu nu știam atunci că părerile exprimate de socialiștii austriaci erau clasificate *bon pour l'occident*, cu valabilitate numai până imediat după Brașov. Asta am aflat-o abia după un an de zile, când „Viitorul Social” a publicat scrisoarea de mai sus a lui Otto Bauer.

Și nici atunci n'am știut încă totul. Ajung tocmai la scopul capitolului de față. Căci doară nu scriu aceste rânduri numai pentru ca să afle și generațiile mai noi că, pe lângă atâtea și atâtea lucruri bizare, a fost când-va și o discuție ca aceea. Și nu le scriu nici ca să mă apăr: n'am făcut-o în atâția ani, în atâtea decenii! Ar fi fost și de prost gust. Mă

acuză cineva că am procedat în chip profund necinstit, că am „deformat”, adică am falsificat bunătate și frumusețe de păreri. Mai pe scurt: mă acuză că sînt un ticălos. Cum vreți să sar de colo, și să țin cât m'o ținea gura: ba pardon! din contra că sînt om de treabă! săriți! săriți! că-s om de treabă!

Am tăcut. Ba, încetul cu încetul, începusem chiar să uit faptele mele de sadism diabolic din 1913, când întâiu am luat mințile lui Viktor Adler și Otto Bauer, lăsându-i cu totul uluiți pe suprafața globului terestru, iar apoi, colac peste pupăză, le-am deformat și păreri, căci, în starea în care-i adusesem, ei mai aveau totuși păreri!

Abia după războiu, când am citit cartea baronului Chlumecky și am văzut laudele ce-și distribuie pe motivul c'a inventat „diviziunea muncii”, mi-am adus aminte de scrisoarea lui Otto Bauer. Mi-am adus aminte că sistemul Chlumecky-Berchtold a fost propus și reven- dicat, în acelaș timp și cu privire la aceeași chestiune, de către Otto Bauer, pe atunci fruntașul partidului social-democrat austriac, mai târziu urmașul lui Adler la șefie, ba — ceva mai mult — după războiu ministru de externe al Austriei, deci urmașul lui Berchtold la Ballplatz. Diviziunea muncii s'a practicat, cu acea ocazie, în ambele tabere: simetria a fost perfectă și meritul rămâne egal.

În aceste condiții, scrisoarea din 1914 a lui Otto Bauer capătă o importanță istorică, ea completează lămurirea unui detaliu caracteristic și din psihologia și din practica politicii

externe austriace de pe acea vreme. Iată de ce am socotit necesar să scriu capitolul de față.

Cât despre mine, dacă totuși ași fi simțit nevoie de vre-o satisfacție, reproducerea scrisorii lui Otto Bauer din 1914 — și încă în paralelă cu articolul lui din 1913 — constituie o răzbunare suficientă, ba chiar strălucită.

De altfel, socialiștii români, prin presa lor, au ținut să mă atace și în timpul războiului mondial, cu aceeași dragoste de adevăr și cu aceeași nobleță sufletească, de astă dată — pentru variație — pe altă temă, tot atât de întemeiată, absolut tot atât de întemeiată. N'am răspuns nici la campania No. 2, dusă tot de oamenii No. 1. Dar, cine știe? Poate mai scriu o carte, și atunci o să am ocazia să mă răzbun înc'o dată.

RACOVSKI

— Vrem să ne mărităm !

strigă învățătoarele din Austria

— Nu-i voie !

răspunde legea

Viena, 30 Decembrie 1911

Una din ciudăţeniile cele mai neaşteptate pe cari le prezintă Austria este şi aceasta: în cea mai de seamă provincie — în Austria de Jos — legea nu îngăduie învăţătoarelor să se mărite. Celibatul le este impus pe motive de... moralitate! De ani de zile se duce lupta pentru înlăturarea acestei barbarii legale; dar fără succes, pentru că clericalii se opun. Principalul lor argument este acesta:

— O învăţătoare care s'ar mărita are toate şansele să rămâie însărcinată; or, o învăţătoare care ar veni la şcoală în această stare, ar prezenta elevilor un spectacol imoral, căci elevii n'ar lipsi să se întrebe „cum a devenit cazul” şi l'ar comenta, între dânsii, deşteptându-li-se anumite curiozităţi pre timpurii.

O asemenea... era să zic: concepţie — dar ca să nu fiu... imoral: un asemenea mod de a ve-

dea n'ar merita nici o discuție, dacă el n'ar fi consacrat prin lege, o lege tiranică, absurdă, idioată, care e capabilă, totuși, să persiste, într-o țară civilizată.

Că legea nu-și atinge scopul, este evident, deoarece copiii tot nu sînt scutiți de spectacolul „rușinos” al femeilor însărcinate, cîtă vreme îl văd la ei acasă, unde mamele și surorile lor nu se jenează deloc să li-l ofere. Dar învățătoarele sufăr, căci multe din ele ar putea să se mărite cu mici negustori, mici funcționari și, mai ales — caz atît de frecvent la noi — cu colegi de breaslă, cari nu pot să-și asume întreaga greutate a unei gospodării și trebuie să conteze și pe leafa nevestei. În Austria de jos însă, învățătoarea e pusă în dilema teribilă ca ori să păstreze slujba și atunci n'are voe să se mărite, ori să renunțe la slujbă și atunci *nu poate* să se mărite.

* * *

De cîte ori s'a adus în Dietă proiectul pentru suprimarea celibatului obligator, clericali s'au opus cu îndârjire. Majoritatea Dietei o formează însă aceștia. Se înțelege că viezeii sunt pentru căsătoria învățătoarelor. În ultimii ani creștinii sociali, ca politicieni abili, ca să împace pe toată lumea, au făcut să se voteze o lege specială pentru învățătoarele din Viena, cărora li se dă dreptul să se mărite; iar cele din restul provinciei rămân tot sub imperiul legii vechi. Astfel ei împacă și pe deputații Vienei și pe ceilalți. (Aici nu există, ca

la noi, institutori și învățători: toți dascălii primari au acelaș titlu).

Dar nici legea specială pentru învățătoarele vieneze n'a fost încă sancționată, așa că, dacă existența fiecărei învățătoare, răpită vieții de familie, este o neconținută dramă, care se desfășoară în umbră, câteodată asistăm și la tragedii brusce, concrete, vizibile pentru toată lumea.

De pildă, n'ați uitat cazul lui Mattcowitz, despre care am vorbit foarte pe larg în atâtea corespondențe. Intr'un acces de disperare, eroul acestei drame, — unică în timp și'n spațiu, prin împrejurările cari au provocat-o, — a împușcat pe d-ra Holzknecht și pe doi frați ai ei, iar pe urmă s'a sinucis. Ei bine, cazul acesta e o lugubră ilustrație a celor ce spun. Din cea mai fragedă copilărie Mattcowitz iubea pe d-ra Holzknecht și era iubit de dânsa; dar dânsa era învățătoare și declarase hotărât că sub nici un cuvânt nu poate să renunțe la catedră.

De ani de zile nefericiții tineri așteptau legea care să le îngăduie căsătoria; iar de când legea e în ființă, d-ra Holzknecht s'a dedat altui rând de așteptare: aștepta ca legea să fie promulgată. Dar Mattcowitz nu mai putea să aștepte: dragostea lui a devenit boală. Și într'un acces pe care toată lumea și-l explică, dar pe care nu l'a prevăzut nimeni, a săvârșit măcelul.

Viena a fost profund îndurerată. Familia Holzknecht era bine și foarte simpatic cunoscută : tatăl, fost funcționar superior, azi

modest pensionar, adânc respectat pe temeiul numelui bun agonisit în vremea slujbei; băieții, lăudați de pe acum, în debuturi promițătoare; fata, excelent notată de șefi, pentru priceperea și devotamentul de tânără dascăliță; iar mama, odinioară una din cele mai active participante la operele de filantropie, purtând cu vioiciune — într'o gospodărie cu atât mai grea cu cât e forțat mai simplă, — niște bătrânețe fără odihnă, cari ar fi și bucuroase dacă nu le-ar mâhni adânc nemăritișul fetei.

În aceste condiții, nenorocirea, destul de impresionantă în sine, a făcut o impresie și mai copleșitoare. Nu mai este aci o simplă dramă de amor, ci mai ales o dramă politico-socială.

Se obiectează: Mattcowitz era nebun, a lucrat într'un moment de nebunie.

Că era nebun în momentul când a săvârșit teribila faptă, nu încapă nici o îndoială. Dar *n'a fost* nebun înainte. Și tocmai aci e chestiunea: ce fel de societate e aceasta care persistă să păstreze legi atât de absurde, atât de chinuitoare, încât împing oamenii la nebunie?

* * *

După această catastrofă se crede — cred optimiștii! — că „privilegiul” acordat învățătoarelor vieneze va fi sancționat: în sfârșit, cel puțin în capitală va fi înlăturată dispoziția cea fără sens! În ce ne privește, preferăm să ne stăpânim optimismul, cel puțin pentru vremea mai apropiată. Clericalii nu cedează ușor.

Dar, admițând cazul cel mai favorabil pen-

tru învățătoarele vieneze, cum rămâne cu cele din provincie? Ele se agită, în grupe compacte se duc la miniștri, la oameni politici, la redacții, și declară sus și tare că vor să se mărite. Este un spectacol foarte ciudat, care dă prilej la multe glume; nu afirm că sînt excesiv de subțiri. Pe seama necazurilor apropiului e foarte lesne să glumești — și pare că e și plăcut.

Acum, în timpul vacanței Crăciunului, învățătoarele răzvrătite au venit în mare număr la Viena și au ținut o întrunire monstră.

Discursul cel mai energic, care a provocat un entusiasm delirant, a fost al d-rei Zink, învățătoare din Zisterdorf. A vorbit cu 'o libertate în adevăr de mirat. Ea nu s'a sfiit să spue că situația învățătoarelor din provincie e cu atît mai rea, cu cît ele nu-și pot îngădui compensațiile pe cari le pot avea colegele din Viena, căci, în haosul orașului mare este posibil amorul nelegitim, dacă cel legitim e interzis.

Citez textual:

— Noi cele dela țară stăm sub un control foarte strict. Fiecare pas al nostru este observat și criticat (aplauze). Fiecare puternic al satelor vede în noi pe concurente primejdioase ale propriilor lui fete (aplauze frenetice) și de aceea ni s'a impus celibatul (aplauze furtunoase; strigăte: Așa e! Foarte adevărat!) Nimeni nu-și poate face o idee cît suferim! Poate că domnii aceia se mai gîndesc și la altceva, că, fără bărbați, suntem mai la discreția lor, putem fi un instrument docil în

măinile lor! În fiecare zi, când intrăm în clasă, în mijlocul copiilor, ne aducem din nou aminte că nouă, fericirea maternității ne este interzisă, că noi suntem condamnate să rămânem singure toată viața. În așa condiții nu e de mirare că învățătoarele cad jertfă melancoliei, histeriei și chiar perversității! (Aplauze). Cine are dreptul să constrângă la celibat pe un om tânăr? Nimeni, absolut nimeni! (Aplauze furtunoase). Schiller a zis: „cine nu poate face copii, nu poate iubi copiii”. Dar învățătoarea trebuie să iubească copiii! Interzicerea căsătoriei este cel mai rușinos paragraf din legile noastre. Și aceia care vor avea curajul să mai voteze pentru menținerea celibatului, să bage de seamă că toate păcatele se iartă, numai păcatul contra vieții în devenire, nu se iartă. Și noi, învățătoarele, strigăm: noi suntem viața, — nu păcătuiți! (Entusiasm delirant).

* * *

În urma acestei cuvântări s'a votat o moțiune prin care membrii Dietei sunt făcuți responsabili de menținerea celibatului, iar învățătoarele declară că vor lupta prin toate mijloacele și fără odihnă, până vor înlătura această rușine a civilizației.

ADAUS, DUPĂ 17 ANI :

Cititorii au băgat de seamă că articolul de mai sus a fost trimis din Viena la 30 Decembrie 1911. El a apărut în „Dimineața” cu data de 4 Ianuarie 1912.

Aproape două decenii mai târziu, în Martie 1929, aflându-mă întâmplător la Viena, am avut prilejul să trimet al doilea articol în aceeași chestiune. Acest al doilea articol a apărut în „Adevărul” cu data de 31 Martie 1929, sub titlul „Celibatul obligator”.

Cum trecuseră la mijloc șaptesprezece ani, am socotit necesar să rezum întâiu articolul de mai sus. Am rezumat din memorie.

Și iată partea nouă o articolului din 1929, menit să ne completeze cunoștințele căpătate prin articolul din 1911:

Acest „caz” (drama Holzknecht) a făcut mai multă propagandă decât toată agitația de până atunci. Dar fără rezultat. Guvernul creștin-social și majoritatea parlamentară — clericali de diferite nuanțe—nu admiteau schimbarea legii.

Aveau și un argument, destul de naiv (dacă nu preferați cumva: idiot). Ci-că: nu-i admisibilă căsătoria dăscălițelor, pentru că o dăscăliță căsătorită poate rămânea însărcinată. Or — sună mai departe argumentul — burta mare e un spectacol prea subversiv pentru ochii inocenți ai copilașilor: mintea lor fragedă și castă și-ar putea pune întrebări grave cari i-ar prileji răspunsuri primejdioase. Legenda cu barza ar fi amenințată. Dăscălițele trebuie să rămâie fecioare, de hatârul berzii.

S'a răspuns, firește, că teama clericalilor austriaci e deplasată: fenomenul sarcinii copiii îl văd și acasă, la mamele și surorile lor, la vecinele lor, ba chiar și la animale. Și dacă la orașe copiii pot fi destul de... copilăroși, la țară, cel puțin în această privință, ei sunt

mult mai precoci: acolo ei cunosc nu numai fenomenul, dar și cauza lui.

Discuția n'a folosit la nimic.

Se zicea că însuși Franz Iosef, care sub mura lui de onorabil șuncar ascundea o minte adecuată, era partizanul neîmblânzit al virginității didactice forțate.

A venit însă revoluția, iar drept corolar: republica. Toate legile de excepție s'au spulberat. Constituția a suprimat privilegiile de castă, de clasă și de sex. Opreliștea de care ne ocupăm în acest articol a dispărut și ea.

A urmat o epidemie de căsătorii în corpul didactic. Dacă drama, povestită mai sus, s'ar fi desfășurat ceva mai încet, d-ra Holzknecht ar fi astăzi în viață, soție și institutoare. Iar oratoarea atât de liberă la vorbă, care în congresul pomenit a dovedit, cum ar zice franțuzul, că nu-i sînt buzele cusute sau cum zice românul că nu i-a tors pe limbă, — astăzi, în locul imprecățiilor de odinioară, nu-și va fi terminând eventualele discursuri, decât cu strigătul spontan și simplu:

— Trăiască republica! Trăiască democrația!

...Dar de ce-am recapitulat această pagină de istorie, așa cum în iuțea scrisului mi-am putut-o reconstitui în minte?

Pentru că s'a întâmplat un fapt comic sau tragic — fiecare îl poate clasifica după îndemnul inimii — un fapt în adevăr neașteptat și pentru a cărui anunțare, oricât de scurtă, era nevoie de o introducere mai lungă: Dieta

Austriei de Jos, în care creștinii sociali și clericali de toată mâna au și azi majoritatea, a reintrodus hidoasa prohibiție: *un articol de lege* — pentru superstițioși specificăm: articolul 13 — *spune că prin contractarea căsătoriei, învățătoarea este, automatic, DEMISIONATA DIN ÎNVAȚAMANT.*

Tinere amorez al d-rei Holzknecht, nu zic c'ai avut dreptate să faci ce-ai făcut; dar ai prevăzut aproape exact: în Austria de Jos nu erau șanse ca oribila barbarie să fie înlăturată în mod temeinic și durabil.

Dar în interval Viena a fost scoasă din cuprinsul Austriei de Jos și acum ea își are Dieta ei proprie. Cât timp la primărie și în dietă socialiștii se bucură de favoarea corpului electoral vienez, cel puțin la Viena legea castității obligatoare nu va fi reintrodusă *).

*) În urma loviturii lui Dollfuss socialiștii au fost scoși cu forța din locurile încredințate lor de alegătorii vienezi. Acum răposatul Mattcowitz are toate șansele ca, din lumea celor drepți, să-și vadă rejustificat pesimismul și la Viena.

Cum a fost judecat Hofrichter

Viena 12 Mai, 1910. — Zic „Cum a fost”, pentru că în momentul când veți primi această scrisoare, procesul otrăvitorului, care durează de două zile, se va fi isprăvit; iar în ziua când rândurile de față se vor tipări e posibil să vă telegrafiez că Hofrichter a și fost executat *). Procesul s'a început pe neașteptate. Expertiza

*) Hofrichter n'a fost condamnat la moarte, ci numai la muncă silnică, pentru că în ultimul moment a retras mărturisirea făcută despre săvârșirea crimei; or, după legea în vigoare atunci, oricari ar fi fost dovezile, dacă însuși criminalul tăgăduia crima, nu i se putea aplica pedeapsa capitală.

Pentru cei cari doresc să introducă *astăzi, în România*, pedeapsa cu moarte — că numai atâta ne mai trebuie ca să fim pe deplin fericiți — va fi, poate, oare-cum instructiv faptul că până și autorii unei legi atât de barbare ca aceea de care vorbim mai sus, au stat, totuși, la îndoială când a fost vorba să legifereze omorul.

De vinovăția lui Hofrichter nu se mai îndoia nimeni. Bineînțeles, înainte de proces i s'a pus la dispoziție obșnuitul revolver, ca să se împuște singur, dacă așa ceva i-ar face plăcere. Omul care hotărîse jertfirea a zece vieți, a fost mai puțin risipitor cu viața lui proprie. I s'a îngăduit deci să trăiască — și nu s'a făcut gaură în cer că, undeva, într'o închisoare întunecoasă, a continuat și mizerabilul acesta să mănânce o bucată de pâine.

psihiatrică l-a declarat pe Hofrichter responsabil, deși cu facultățile mintale slăbite.

Cititorii își închipue desigur că am asistat la proces și că voi da aci un rezumat al debaterilor, ca să îndrept greșala făcută de a nu-l da telegrafic. Nici pomeneală de așa ceva. Vreau să le spun de ce n'am asistat și vor vedea că ipso facto, le voi da știri foarte senzaționale. Căci nu poate exista ceva mai senzațional decât felul cum se judecă procesele militare în Austro-Ungaria. E o procedură unică în toată lumea. Ferrer, care a fost și el judecat de un consiliu de războiu, s'ar putea lăuda că a avut parte de o justiție ideală.

* * *

În Austro-Ungaria procesele militare sunt secrete. Faptul e destul de grav. Dar ceiace uimește cu deosebire este că din sala de ședință nu este exclus numai publicul — ci și acuzatul. Iată deci, din capul locului, un procedeu cu totul fenomenal. Se știe că nodul afacerii Dreyfus a fost celebrul borderou care a fost arătat consiliului în camera de deliberare, fără ca Dreyfus și avocatul său Demange să bănuiască ceva. Ceiace însă în Franța a fost o ilegalitate și a constituit un caz în adevăr izolat, în Austro-Ungaria este legal, este însăși baza justiției militare.

Aci acuzatul e introdus numai în ședința preliminară, unde e întrebat dacă recuză pe vre-unul din membrii consiliului. În cazul afirmativ, consiliul decide cu majoritate de voturi dacă recuzarea trebuie ținută în seamă și

În acest caz cel recuzat e înlocuit. Apoi i se comunică acuzatului faptele ce sunt în sarcina lui, i se pune întrebarea dacă-și menține declarațiile și dacă mai are ceva de adăugat. Nu este vorba de vre-o pledoarie, ci numai dacă, în apărarea sa mai are de spus vre-un lucru pe care să nu-l fi spus la instrucție.

Odată formalitatea aceasta îndeplinită, acuzatul e scos din sală, membrii consiliului depun cuvenitul jurământ și debaterile încep. Vorba vine! Aceste „dezbateri” se reduc la un simplu monolog, căci singurul care vorbește este ofițerul-*auditor*, cum ar fi la noi comisarul regal. Din cele zise până acum cititorii au înțeles că nici vorbă nu poate fi de avocat. Auditorul este dator să fie și acuzator și apărător; el e dator să facă expunerea complectă a cazului, scoțând în relief cu aceiași imparțialitate și ce este în sarcina acuzatului și ce este în descărcarea lui. De cât, cine să-l controleze? Nimeni! Fiecare membru al consiliului are dreptul să ceară orice lămuriri; dar fiecare cerere de natura asta este supusă votului consiliului și numai dacă majoritatea admite ca întrebarea să fie luată în considerație, „auditorul” e dator să dea lămurirea cerută. Dacă însă majoritatea respinge întrebarea, „auditorul” nu răspunde și judecătorul care a mărturisit că nu pricepe unele lucruri și că deci e incapabil să-și facă o convingere, e dator, totuși, să dea sentința.

Și felul cum se dă această sentință e foarte original. După ce „auditorul” și-a isprăvit monologul, judecătorii se retrag în camerele

de deliberare. În *camerele* nu în *camera*, pentru că fiecare membru se retrage în altă cameră și se gândește la sentința pe care trebuie s'o dea, dacă nu cumva are alte preocupări, sau dacă obosit de atâtea „dezbateri” nu preferă să tragă un somn. După timpul hotărât, membrii își dau sentința, *fiecare în parte*, și fără nici o motivare. Majoritatea decide. Ca să se știe însă cum se formează această majoritate, trebuie să spunem că președintele are două voturi, iar acuzatorul votează și el. Votul fiecăruia rămâne secret; nici un judecător nu știe cum a votat celalt. Proporția voturilor nu se trece în procesul verbal al dezbaterilor, nici în sentință, așa că, de fapt, falsificarea votului e lucrul cel mai ușor.

O pertractare mai secretă n'ar fi posibilă. Epilogul însă e comic: citirea sentinței e... „publică”: nu că asistă cineva la această ultimă formalitate. Totul se reduce la aceia că înainte de a se citi sentința se deschid toate ușile și toate ferestrele. Iarna sau vara, pe timp de viscol sau furtună, dacă este sau nu este țiipenie de om prin apropiere, n'are a face: toate ușile și toate ferestrele se deschid.

Aceasta este procedura militară în Austro-Ungaria, așa se judecă acolo ofițerii și soldații, și așa e judecat Hofrichter. De ce îi trebuie consiliului aproape o săptămână pentru un asemenea proces, e greu de priceput.

* * *

De când acest sistem de justiție? Îți vine a crede că e dinainte de facerea lumii. Dar nu:

e numai de 150 de ani. Este însă din cale afară uimitor că în ziua de azi se mai găsește o țară care să-l suporte; și este nespus de ciudat că în așa condiții mai sunt oameni care primesc să fie ofițeri, expuși în orice moment să fie judecați în asemenea mod. Altă curiozitate este că deși sub călcâiul acestei legi militare, Austro-Ungaria este una din țările în care antimilitarismul s'a manifestat mai puțin, căci exceptând Boemia, unde s'au înregistrat manifestații antimilitariste cari, bineînțeles, au fost pedepsite, în restul monarhiei nu s'a pomenit așa ceva.

Am promis cititorilor să fiu senzațional în corespondența asta, și cred că m'am ținut de cuvânt. Mai dau acum un ultim amănunt: actuala lege militară, în baza căreia a fost judecat Hofrichter, e desființată de vre-o zece ani și înlocuită prin una mai modernă. Un merit însemnat în realizarea acestei reforme revine unui român bucovinean, profesorul Isopescul-Grecul. Decât, noua lege, — ale cărei detalii nu le cunosc (pe atunci nu eram încă trimisul „Adevărului” la Viena), dar care, în tot cazul, a fost scutită de multe din aberațiile descrise mai sus — nu este încă sancționată. Sancționarea ei se așteaptă din zi în zi — de vre-o zece ani. Așa de sigură este sancționarea, încât noua sală a consiliului de război din Viena — unde au avut loc „desbaterile” procesului Hofrichter — este amenajată ca orice sală de tribunal: cu bănci pentru public, cu bară pentru avocați, cu lojă pentru presă. Dar sancționarea nu

vine, pentru că... e vorba de Austro-Ungaria. Armata fiind comună, orice lege care o privește trebuie votată de ambele parlamente. Iar oligarhia maghiară nu admite nici o reformă în armată, până când nu i se va da satisfacție în chestia limbii de comandă, iar sferile superioare nu vor să dea o astfel de satisfacție.

Iată de ce, cu toate că există o lege nouă, funcționează tot cea veche. Iar băncile din sala consiliului rămân pururea nouă-nouțe.

ISOPESCU-GRECUL

O alegere parțială: moștenirea lui Lueger

I

Viena, 16 Octombrie 1910. — În luna asta ar fi fost să avem mari serbări cetățenești: s'a împlinit jumătate secol dela acordarea constituției. Este o epocă aceasta în viața unei țări, epocă destul de îndepărtată ca să dea colorit duios amintirilor, destul de apropiată ca să mai prindă în viață pe atâția luptători din primul ceas.

Și totuși, serbările acestea, anunțate pretutindeni, nu s'au făcut nicăeri. Nicăeri n'am văzut o serbare demnă de acest nume și demnă de evenimentul pe care-l invoca. Au fost niște parodii, mai mult sau mai puțin bine înscenate, ba chiar foarte puțin bine. De ce? Explicații vor fi ele multe, vor fi și adânci, dar sunt câteva cari sar în ochi dela prima vedere. E adevărat, acum 50 de ani constituția a fost dată prea târziu; dar și aniversarea jumătății de secol a venit prea de vreme. Poporului austriac i-ar fi prins bine un accident ca al preotului din poveste, care socotind data

Paștilor după boabele de mazăre, s'a pomenit că preoteasa i-a pus prea multe în buzunar, și sărbătoarea s'a tot amânat fără de oprire.

Constituția unei țări e menită să oglindească întreaga-i stare de lucruri. Și ca s'o sărbătorească poporul, el trebuie să fie mulțumit de ea. Dar cine e mulțumit în Austria?

Tocmai luna asta a fost prilej de nemulțumire generală.

Parlamentul, expresie vie a Constituției, este închis fără a fi în vacanță legitimă. Guvernul l-a închis cu forța și pe timp nehotărît, pentru că — lucru frecvent în Babelul austriac — limbile se încurcaseră teribil. De atunci urmează tratative, care merg de minune, merg atât de bine încât nu e nici un chip să se oprească. Tratează nemții cu cehii, tratează guvernul cu polonii, tratează creștinii sociali între dâșii, buletine pline de speranțe se publică în fiecare zi, dar deocamdată nu se vede nimic. Iar în vremea asta, agitația poporului crește, pentru că viața e scumpă. Carnea scumpă a ajuns o obsesiune.

Or, nu în așa situații se poate face o sărbătorire largă, generală, a tuturor claselor, așa cum s'ar cuveni să fie: o sărbătoare de înfrățire, la capătul unui trecut privit cu drag, în pragul unui viitor privit cu încredere. De aceea, de fapt, aniversarea n'a fost sărbătorită.

Și-mi aduc aminte că aceeaș parte a avut-o la noi aniversarea jumătății de secol dela revoluția din 48. Era la sfârșitul unui regim liberal, care ostenise țara și se ostenise și mai mult pe sine. Având în coaste disidența aure-

lianistă și pe cea flevistă, ieșit cu greu din criza religioasă — celebra afacere Ghenadie — și zbătându-se amarnic în criza națională — celebra „trădare” — guvernul liberal al d-lui D. A. Sturdza a făcut o paradă de porunceală, la care țara n’a putut fi atrasă. A rămas fără ecou serbarea, cum fără ecou au rămas și protestările ce-a provocat. Bătrânul democrat dela Ploești, C. T. Grigorescu, invitat oficial, ca unul ce luase parte ca luptător activ la revoluția comemorată, a răspuns d-lui Sturdza prin următoarea telegramă:

„La o adunare de persoane făcută de guvern și poliție prin fapte oribile petrecute asupra cetățenilor, eu nu pot să particip.”

Negreșit, stilul e comic, dar documentul rămâne, elocvent în melancolia lui. Atunci, am râs de bietul Grigorescu — „fachîrul din strada Virtuții”; — dar acum, asistând la serbările de aici, atât de fade, mi-am adus aminte de telegrama de mai sus, și n’am mai râs.

Mă grăbesc să adaug că aici, „adunările de persoane” n’au fost „făcute de guvern și poliție”, și mai puțin încă „prin fapte oribile petrecute asupra cetățenilor”. Căci trebuie să se știe un lucru: în Austria, și mai cu seamă la centru, legile se aplică. Constituția de aci este schiloadă, ea conține un bizar amestec de autocratism și democrație, dar ceeace este datoare să facă — face.

* * *

A mai fost însă, adică mai este și acum, o împrejurare care adună toate pasiunile, ca să

le dezlănțuie aiurea de cât în sărbătoriri de constituții. Ne aflăm în toiul unei aprige campanii electorale. Peste două zile vor fi două alegeri, ambele pentru ocuparea locurilor lui Lueger: în circumscripția a doua — Leopoldstadt — e alegerea pentru Landtag, iar la Hietzing pentru Reichsrat, căci Lueger era ales și în Camera țării și în a imperiului. Și este o luptă strașnică pentru locul întâiu, una mai domoală pentru al doilea, deși acesta din urmă e cel mai important.

Motivul e acesta: dacă la Hietzing creștinii sociali sunt mai tari, așa încât izbânda lor e sigură, în Leopoldstadt, cartierul vienez cel mai populat de evrei, și foarte populat de lucrători, domnia antisemiților e o curiozitate politică, un paradox. Aci Lueger reușea nu pentru ideile lui ci... în contra lor. El a obținut la ultimele alegeri mai multe voturi de cât numărul alegătorilor creștini din acest sector. Va să zică, l'au votat și unii evrei. Și dacă s'a putut aceasta, de sigur că a fost și mai posibil ca să-l voteze mulți creștini cari nu-i erau partizani, și au fost cucerii nu de doctrina lui Lueger, mai puțin încă de partidul, și numai de persoana lui.

Este un amănunt despre care am vorbit de multe ori în corespondențele mele, și nu pot să nu-l relev și de astă dată. La noi în țară nu se prea înțelege situația de aici; și în genere, dincolo de granița austriacă nimeni nu pricepe cele ce se petrec în monarhia habsburgică; exceptez, firește, pe oamenii cari au studiat cu deosebită osteneală această ches-

tiune plină de ciudăţenii. Iată, de pildă, ciudăţenia pe care vreau s'o reaccentuez aci: reuşita lui Lueger în cartierul II — calea Văcăreşti şi calea Dudeşti a Vienii — a fost socotită ca o mare izbândă antisemită. Era natural şi logic să se creadă acest lucru. Dar n'a fost aşa: reuşita lui Lueger cu voturi evreieşti, căci fără ele e statisticeşte sigur că *nu se putea alege*, dovedeşte un succes *personal* şi nu un succes de partid. Asta e clar. Pe de altă parte e semnificativ însuşi faptul că Lueger a avut ideea să candideze în cartierul evreesc: el îşi dădea perfect seama de faptul că nu inspira cine ştie ce ôroare evreilor; şi tot aşa de semnificativă e politeţa cu care evreii i-au răspuns, votându-l: i-au dovedit astfel că nu se înşelase în privinţa raporturilor sufleteşti dintre ei. Se joacă şi la Viena celebra comedie franţuzească: „Să ne pupăm, Folleville!”

Ei, dar Lueger a murit. La numărătoare Leopoldstadtul trece încă drept al creştinilor-sociali. Va rămâne al lor? Vor fi alegătorii tot atât de darnici şi faţă de moştenitorii politici ai aceluia pe care ei au înţeles să-l cinstească personal?

Adversarii creştinilor-sociali şi-au zis că este momentul oportun ca să scoată Leopoldstadtul din mâinile lor. Creştinii-sociali însă, ţin tocmai să facă dovada că ştiu să păstreze moştenirea, şi lor le convine acum să arate că persoana lui Lueger înseamnă prea puţin faţă de ideea lui, ideea lor; ei sînt siliţi să prezinte chestia în felul acesta: este şi prima ocazie ce li se oferă ca să dea o luptă în numele

lui Lueger, dar fără el; nici *nu se pot sustrage* obligației de a lupta, chiar dacă în sufletul lor ar prefera să stea acasă. Momentul este foarte grav.

Cine va reuși? Asta nu se poate prevedea. Putem ști cu siguranță cine va cădea. Trei candidați merg la o cădere sigură: doi liberali (căci liberalii, zdrobiți de zeci de ani, își mai plătesc și luxul certurilor intestinale, așa că au doi candidați), apoi candidatul evreesc — căci în minunata țară a naționalităților este și un partid național evreu, care va cădea cu siguranță în cartierul pe care îl consideră ca al său. Rămân în luptă: Preyer, creștin social și Schuhmeier, social-democrat. Cu 5 candidați, balotajul e aproape sigur — deși Lueger s'a ales dela primul scrutin. Când veți citi aceste rânduri veți fi și aflat din telegrame dacă este sau nu balotaj. Dacă este, atunci probabil că la urma urmii reușește Schuhmeier, socialistul, pentru că e probabil ca la alegerea de balotaj el să fie votat de liberali și de dizidența creștin-socială din jurul lui Vergani. Cât despre naționaliștii evrei, aceștia mai de grabă vor vota pe antisemiți.

* * *

Că această luptă electorală a contribuit și ea la nesărbătorirea aniversării, dovada am avut-o astă seară: se organizase, în marea sală „Svoboda”, serbarea socialiștilor pentru aniversarea constituției. Era și o datorie, dar pentru socialiști era și o cochetărie politică să se arate mai constituționaliști de cât alții. In

ultimul moment însă, se ivește o piedică: adversarii răspândiseră niște foi volante prin cari atacau fără frâu pe candidatul socialist. Evident, răspunsul nu se putea amâna pe... după alegeri. Nu se încăpea nici o șovăire: trebuia reacționat în grabă. Și așa, serbarea a fost prefăcută în întrunire: s'au ținut discursuri în cari s'a vorbit numai de alegere; de constituție nu s'a pomenit nici un cuvânt.

II

Viena, 21 Octombrie 1910. — „Hoch Schuhmeier!” — acesta e strigătul care a răsunat în mii de glasuri, în momentul când, nerăbdător să afle rezultatul, sosesc în centrul cartierului al doilea. Va să zică, Schuhmeier a fost ales. Și mulțimea, în convoiu imens, manifestează pe stradă, străbătând tot cartierul în cântece și strigăte. Ferestrele sînt deschise, și din toate etagiile, dar mai ales din cele mai înalte, se coboară salutări, la cari manifestanții răspund cu ovații. Se fac ovații și tramvaielor, pentru că și din tramvaie vin salutări. Majoritatea convoiului o formează lucrătorii, în hainele lor de atelier, căci au alergat direct dela muncă. Și în toată mulțimea nu reușesc să surprind decât un singur „cetățean turmentat”, care cu vocea răgușită se silește să strige: jos scumpetea! Evident, pentru el carnea e prea scumpă, de vreme ce a fost silit să se ție numai cu băutura.

Dar dacă în lupta electorală de aci beția n'a avut nici un rol, să nu se creadă că alegerea

a urmat în liniște. A fost o luptă aproape la fel cu cele dela noi: gălăgie, încăerări, reclamații, alegători falsi, etc., o atmosferă de patimi și nervi, cum rar s'a pomenit, stăpânită însă de poliție, concentrată în număr extraordinar de mare. Dar ea n'a intervenit decât după cererea uneia din părți sau a celeilalte și n'a provocat nici un protest cu privire la *felul* de-a interveni.

De altfel, poliția și-a făcut datoria și la manifestație, mergând în pas cu ea; dar fiindcă acum nu-i mai cerea nimeni să se amestece, iar manifestații n'au săvârșit nici un abuz, de astă dată ea nu s'a amestecat deloc.

* * *

În corespondența trecută, încă înainte de primul scrutin, am arătat cum se anunța situația; ea s'a și prezentat în trăsături generale, așa cum o anunșasem.

Din peste 24.000 de voturi exprimate, au obținut la primul scrutin:

Preyer, creștin-social	10.832
Schuhmeier, social-dem.	8.471
Mittler, german-progr.	1.962
Schwarz-Hiller, lib.-social	1.840
Brunner, evreu național	466
Ruzicka, ceh	417
Fischer, german-național	361

Va să zică au fost șapte candidați, pe când, în momentul când am scris corespondența trecută nu se așteptau decât 5, cel mult 6. Dar

putem zice că au fost opt candidați, dintre cari unul anonim, de oarece s'au găsit și 980 buletine albe, ale dizidenților creștini sociali.

După proclamarea balotagiului situația a devenit foarte turbure și de aceea lupta a căpătat caracterul extrem de agitat la care făceam aluzie mai sus. În adevăr, după cum o și prevăzusem, rămâneau față în față Preyer și Schuhmeier. Dacă era evident că germanul progresist și liberalul social vor trece de partea lui Schuhmeier și că germanul național va trece de partea lui Preyer, nu se știa însă ce vor face evreul național și cehul, în ce măsură dizidența creștin socială va vota pe Preyer și ce va face rezerva electorală, căci cartierul mai număra alegători cari nu se prezentaseră la primul scrutin.

În ultimele zile însă situația se clarificase. Se știa că Schuhmeier stă bine. Aceasta se vedea și din atitudinea presei creștin sociale, care recurgea la mijloace extreme. Așa, „Reichspost” a publicat un articol de fond neiscălit, venit, zicea ea, din loc foarte înalt și în care soma pe evrei să nu treacă de partea candidatului socialist, căci dacă o vor face, vor avea să suporte consecințele. Pe de altă parte, printr'o foaie volantă iscălită „Comitetul independent” și adresată în deosebi evreilor, se zicea că ei sînt datori să voteze pe Preyer, de oarece Schuhmeier s'a pronunțat în favoarea revoluționarilor din Spania și Portugalia, cari au săvârșit adevărate pogromuri — „și pogromurile trebuie să inspire oroare ori cărui om de bine, fie că ele se petrec în Spania, fie

că se petrec în Rusia". E în adevăr extrem de comic să vezi pe antisemiți cerșind voturile evreilor, pe de o parte prin amenințări „din loc foarte înalt” (adică din partea prințului moștenitor), pe de alta prin lingușiri, ca vestejirea pogromurilor din Rusia.

Bine înțeles, Schuhmeier a exploatat în favoarea sa această tactică puțin abilă.

Și iată rezultatul alegerii de balotagiu:

Voturi exprimate	24.977
Voturi valabile	24.386
Schuhmeier, soc.-dem.	12.761
Preyer, creștin-social	11.625
Buletine albe	491
Voturi anulate	100

Cele 491 de buletine albe trebuie să fie date în parte de burghezia cehă și în parte de alegătorii candidatului evreu. E de prisos să spun că atât lucrătorii cehi cât și lucrătorii evrei dela primul scrutin au votat pe Schuhmeier. Lucrul e interesant de reținut mai ales în ce privește pe lucrătorii cehi, căci unele persoane cari nu pricep adevăratul caracter al neînțelegerilor dintre socialiștii germani și cehi, își făceau iluzia că aceștia din urmă vor vota pe cehul național Ruzicka.

Al cui e triumful după balotajul de azi ? Greu de spus. Partidul social-democrat n'a avut nici azi, ca voturi proprii, mai mult decât cele aproape 8500 dela primul scrutin, căci cu disciplina de cazarmă a socialiștilor nemți putem fi siguri că toți alegătorii lor s'au prezentat dela început. Dacă astăzi

Schuhmeier l'a întrecut pe Preyer cu aproape 1200 de voturi, el o datorează diferitelor grupări cari l'au preferat pe el, după ce au văzut că singure nu pot face nimic.

Dar a cui e înfrângerea, asta e evident. Am arătat importanța simbolică a locului pe care-l pierde acum creștinii sociali. Cucerirea cartierului al doilea de către Lueger a fost apogeul triumfurilor lui. El a cucerit Viena pas cu pas, ridicând mica burghezie și profesiile libere, în potrive evreilor de o parte și a social-democraților de alta. Or, cartierul al doilea este locuit în majoritate de evrei și lucrători; cucerirea lui, întâmplată în 1896 și păstrată până acum, a fost deci încoronarea tuturor succeselor. Și la prima luptă ce se dă după moartea lui Lueger și tocmai pentru înlocuirea lui în Landtag, moștenitorii pierd moștenirea din mână. Ca să evite aceasta, au luptat din răspuțeri.

Candidatura lui Preyer, ce-i drept, a fost foarte bine aleasă : acesta e un fost lucrător, care se bucură de simpatii personale între colegii lui de odinioară, iar pe de altă parte nu s'a manifestat nici ca antisemit nici ca anti-ceh, așa că avea avantajul de a fi iubit de unii și a nu fi dușmănit de ceilalți.

Dar social-democrații și-au ales și mai bine candidatul: și Schuhmeier e un fost lucrător, și înzestrat cu un mare talent oratoric; stăpân pe o cultură serioasă pe care și-a făcut-o singur, el contează între personalitățile de primul rang ale partidului, este unul din stâlpii lui în Reichsrat și în consiliul comu-

nal, și a fost omul care a dat loviturile cele mai simțite defunctului Lueger.

În nici un caz nu se putea ca lucrătorii să-l prefere pe Preyer — iar evreii, ca atari, și mai puțin.

Din felul cum s'a dus lupta electorală, voiui releva acum un singur lucru, destul de caracteristic: femeile au luat o parte considerabilă. Și aceasta nu pe sub mână, ci fățiș. La toate întrunirile ele au participat în rând cu bărbații, și oratorii tuturor taberelor li s'au adresat direct, socotind amestecul lor ca foarte natural.

Este interesant că lucrul se întâmplă într-o țară în care feminizmul, cel puțin feminizmul politic așa cum îl practică sufragetele, nu există. E poate mai bine așa. Se știe că formidabila mișcare împotriva scumpetei traiului a fost dezlănțuită mai cu seamă de femei. Acum se arată că ele intervin și în lupta politică, cu rezerva pe care le-o impune faptul că n'au dreptul de vot.

La una din întrunirile acestei campanii, Viktor Adler, adresându-se femeilor, le-a cerut să lupte energic pentru triumful lui Schuhrmeier. Adler, foarte serios, — cu un gest à la conu Mitiță Sturdza, cu degetu-i magnetic — fixând un grup de femei din fața tribunei, a accentuat:

— Fiecare din voi, în cercul ei, să-și facă datoria, dar liniștit și cuminte, fără gălăgie, fără tâmbălău.

Și femeile nu s'au supărat de loc, ele și-au făcut datoria, liniștit și cuminte; toate fe-

meile, nu numai cele socialiste. Scandalul l'au făcut bărbații, la balotajul de azi, — căci la primul scrutin au fost și ei foarte liniștiți.

Iar după ce au participat la luptă, femeile acestea au luat parte și la sărbătoare; în manifestația de stradă, care a străbătut cartierul, glasurile lor se amestecau cu ale bărbaților:

— Hoch Schuhmeier! Trăiască Franzl al nostru!

D. A. STURDZA

Tragedia dela Drohobicz

25 Iulie, 1911

Desbaterea cea mai pasionantă în recenta sesiune a Camerei a provocat-o interpelarea despre tragedia din Drohobicz. Faptele se cunosc din corespondențele pe cari le-am trimis la timp: cu ocazia alegerilor generale pentru actuala legislatură, s'au desfășurat în acea localitate lupte foarte vehemente între două tabere cam de-o potrivă de tari, singurele cari se aflau față în față. Partidele mai mici, dacă sînt, n'au pus candidați.

Deși regiunea este uvrieră, totuși n'a pus candidați nici partidul social-democrat, care, probabil, nu s'a simțit încă destul de bine organizat. Cei doi candidați, d-nii Löwenstein și Balitzky, încăierăți în această luptă, în mod fatal aveau să meargă până la ori-ce extremitate: era și o chestiune de prestigiu, dar mai era și faptul că fiecare din ei își vedea șansa în *ultimul* efort pe care-l va putea face și cu care va întrece eforturile celuilalt. Nici unul din ei n'avea să neglijeze vr'un mijloc de acțiune, ori-cât de exagerat.

În ziua alegerii excitația a luat proporții mari și mulțimea s'a adunat în fața localului de vot, ca să „turbure” ordinea.

Armata a tras, nimerind vre-o optzeci de inși, dintre cari 26 au murit. Între victime se aflau femei, copii, străini, iar între aceștia din urmă, un francez, Berthelot, care se nimerise acolo, pentru că acela îi era drumul, dela o lecție la alta; omul dădea lecții de franceză.

Ce lucruri teribile au făcut acei alegători, ca să provoace o reacțiune atât de sângeroasă ?

S'a constatat definitiv că monstruozitatea s'a produs după prânz, când lumea era perfect liniștită, după ce înainte de prânz fusese mai agitată și insultase armata care „păzea ordinea”. S'a mai constatat că oarecari funcționari polițienești avuseseră grija, cu cinci minute înainte de minutul tragic, să-și depărteze prietenii, sub cuvântul că armata va trage. Va să zică: crimă cu premeditare și pândire, cum numai la noi a fost posibilă în 1907 (căci și la noi s'a împușcat, pretutindeni, nu în timpul răscoalei, ci după).

Aceasta este grozăvia care s'a discutat pe larg, în urma interpelării socialiștilor și a altor democrați.

Nu voiu intra în amănuntele chestiei. Reportajul propriu zis l'am făcut la timp, pe măsură ce ieșeau la iveală faptele. Astăzi, după debaterile din parlament, țin să arunc o privire asupra *atmosferei* în care s'a putut petrece tragedia, pentru că avem ceva de în-

văţat dintrînsa: putem vedea şi prin ce ne asemănăm cu Austria, şi prin ce ne deosebim de ea.

*

Drohobicz este un orăşel cu vre-o 20.000 de locuitori. E capitala unui judeţ foarte industrial, unde este multă bogăţie în mâinile câtorva, şi o dezolantă mizerie care e partea celor mulţi. Şi aceasta să nu se ia ca un fel de a vorbi; este o realitate, pe cât de lugubră, pe atât de caracteristică. Fiindcă starea de lucruri din Drohobicz se poate lua ca o expresie a stării generale din Galiţia.

Ca să înţelegi Galiţia, trebuie să citeşti Neoioabăgia lui Gherea. E mare asemănare între Galiţia şi România. Acolo ca şi la noi găsim celebra „nepotrivire dintre starea de drept şi starea de fapt”. Galiţia e o ţară semi-feodală, orientală. Acolo domneşte burghezia parazitară, aceea care exploatează fără milă şi fără socoteală, neavând nici măcar instinctul intereselor ei permanente de clasă, cari impun oarecare măsură; este beţia jafului fără rezervă şi fără întrerupere. În special la Drohobicz domnesc două partide, cari sunt în realitate două „dinastii”, două familii, cu membrii şi partizanii lor, cari şi-au întins puterea în toate ramurile vieţii. Nu numai în politică trebuie să te asociezi uneia din cele două tabere; dar nu poţi să trăieşti nici ca negustor, nici ca profesor, nici ca avocat şi nici măcar ca rentier, dacă nu te înjugi la carul unuia din stăpâni pe care să-l susţii în potrivea celuiilalt

și care în schimb să te răsplătească și el atunci când e la putere.

Aceasta e starea politico-socială. Și acum să ne amintim de „Neoiobagia” lui Gherea și anume de capitolul despre Administrație, care constituie el singur o capo d'operă. Gherea arată că într'o țară neoiobagă, cum e România — și noi putem adăuga: sau Galiția, — e imposibilă o administrație în adevăr civilizată. Ei bine, când vedem ce face administrația austriacă din Galiția, ne convingem că Gherea are perfectă dreptate. Și e vorba de o administrație ai cărei șefi nu sunt localnici, produs al periferiei imperiului și al culturii ei fatalmente inferioare, ei austriaci adevărați, aleși dintre cei mai capabili funcționari austriaci din centrele cele mai înaintate ale imperiului.

Administrația din Galiția este întotdeauna la ordinele uneia din cele două „dinastii” și face toate ilegalitățile, toate crimele poruncite de acea dinastie care în momentul acela e la putere. Scurt !

În cazul dela Drohobicz s'a întâmplat fenomenul acesta: dela începutul campaniei electorale, social-democrații — cari nu puneau candidat acolo, prin urmare n'aveau nici un interes egoist — au cerut guvernatorului țării să dea afară pe prefectul și polițaiul local, cari vor merge până la crimă pentru a face să reușească protejatul „dinastiei” dela putere.

N'au fost ascultați, pentru că nici guvernatorul nu se poate sustrage influenței oligarhiei într'o țară neoiobagă. De altfel, practic vor-

bind, nici n'avea ce să facă. În cazul cel mai bun, ar fi putut să treacă puterea în mâna celeilalte tabere; dar atunci rezultatul ar fi fost acelaș : alte victime de pe urma aceleeași crime.

Iată prin ce ne asemănăm cu Austria — cu acele părți din Austria cari au o întocmire socială asemănătoare cu a noastră. D. P. P. Carp care vrea să culeagă surcele acolo unde Franz Iosef a tăiat lemne, ar trebui să facă un voiaj de studii în Galiția și în Bucovina, pentru a-și da seama ce fel de surcele va culege d-sa de pe urma reformei pur administrative pe care o proiectează.

Dar iată și prin ce ne deosebim de Austria: în Austria este votul universal, care tăriș-grăpiș funcționează chiar și în Galiția. Și iată că tragedia dela Drohobicz s'a discutat o săptămână în Cameră; ministrul de interne a recunoscut faptele; funcționarii abuzivi au și fost pedepsiți disciplinar, rămânând ca mai târziu să se pronunțe și justiția. Iar d. Loewenstein, candidatul... fericit — căci a fost ales — nici n'a mai ținut să-și guste fericirea: sub presiunea opiniei publice, el a *renunțat* la mandatul cucerit, fără să mai aștepte validarea sau invalidarea.

Înainte de a se introduce votul universal, au mai fost asemenea alegeri în Galiția: ele au rămas îngropate odată cu victimele lor. Azi, nu se mai poate. A fost posibilă o tragedie, dar nu și bătaia de joc. N'ar fi cu puțință un răspuns cinic, à la Rucăr: în specie, că „gloanțele nu se mai întorc”!

DĂSZINSKI

Dar la noi ?

Iată un caz absolut identic cu cel dela Drohobicz: cazul dela Slatina, descris cu atâta putere de d. Th. V. Ficșinescu. La Slatina țărani au avut o singură vină: au vrut să aleagă pe d. Bogdan Pitești, care, și înainte de acel eveniment și după el, a fost membru al partidului conservator. Ei bine, pentru aceasta au fost împușcați oamenii, exact ca la Drohobicz; și, afară de „Adevărul”, nimeni n'a protestat, în modul viguros necesar. Și nimeni n'a fost pedepsit. Iar după Slatina a venit Râmnicul Sărat, și după acesta — 1907.

Și acum nu veți putea tăgădui deosebirea, după cum mai sus n'ați putut tăgădui asemănarea.

* * *

Dar chestiunea mai are o lature asupra căreia trebuie să insistăm cât de puțin: laturea religioasă și „națională”. De obicei, în Austria, conflictele politice, sociale și, în sfârșit, de orice natură, se complică și cu elementul național sau cel puțin religios, care sporește patima și, în aceeași măsură, îngreuiază judecata limpede. Aci nu e așa. Nenorocirea s'a produs în cadrul uneia și aceleiași „naționalități” sau religii, fără nici un amestec.

Ca să caracterizez mai bine situația, trebuie să fac o paranteză.

Cel mai mare orator din parlamentul austriac este deputatul Daszinski, șeful socialiștilor poloni din Austria. E supranumit „Jaurè-

sul Poloniei”. E foarte curios chipul în care a ajuns la socialism. Din prima tinerețe a intrat în lupta pentru cauza națională polonă, și, ca elev de liceu, a fost dus în fața tribunalelor, pentru o poezie naționalistă. Exclus din școală, a trebuit să-și părăsească orașul natal, și părinții l-au trimis să-și continue învățătura la liceul din Drohobicz.

Ei bine, mizeria îngrozitoare în care trăia poporul de jos din această localitate, l-a impresionat atât de profund, în cât *această* priveliște i-a revoluționat și mintea și sufletul. Intr’o vreme în care nu era acolo o puternică mișcare socialistă care să-l capteze — în județul acela ea nu există încă nici azi — numai spectacolul celei mai hidoase mizerii l-a făcut ca, păstrând același avânt sincer, să-și schimbe cu totul obiectivul, să părăsească lupta națională și să se arunce în lupta de clase. Mai târziu a venit reflecțiunea, studiul, experiența. Dar până în ziua de astăzi, din discursurile înflăcărate și sugestive ale lui Daszinski se desprind adesea fapte, imagini, comparații din vremea aceea, când pentru prima oară a dat ochi cu viața de chin și de obidă a poporului muncitor.

Veți zice că rezumatul acesta biografic este impresionant fără să cuprindă un lucru în adevăr deosebit. Observația e justă, cât timp lipsește un ultim amănunt: populația copleșită de mizerie, care numai prin suferința ei l-a impresionat atât de profund pe Daszinski și i-a hotărât pentru totdeauna cărarea vieții, era o populație exclusiv evrească. Așa

e la Drohobicz: toți locuitorii sunt evrei. Și atunci, firește, și toți eroii tragediei sînt evrei: și cei doi candidați și „dinastiile” respective, împreună cu partizanii de o parte și de cealaltă, plus mai toți funcționarii civili și militari cari au jucat un rol.

Candidatul susținut de autorități e d. Löwenstein; d. Natan de Löwenstein, căci de curînd împăratul l'a înobilat. Candidatul opozant, d. Balitzky. Forțele lor în massa electorală, par a fi cam egale. În alegeri libere ar fi ieșit unul din doi, firește, pentru că nu se putea să iasă amîndoi; dar șansele păreau egale. De-aici nevoia și mai cu seamă *ispita* de-a corija hazardul, ispită simțită de ambii candidați. Au intrat deci în acțiune electorii ambelor tabere. Electorul d-lui Löwenstein a fost domnul Feuerstein, care este ajutorul de primar al localității, și asta e ceva, dar tot o dată este și președintele comunității israelite, ceea ce în specie înseamnă mult. Electorul d-lui Balitzky, d. Auerbach, îl acuza pe d. Feuerstein că a falsificat niște buletine. Or, d. Feuerstein, abuzînd de puterea pe care o avea ca ajutor de primar, a obținut arestarea d-lui Auerbach. Va să zică: autorul buletinelor false a putut să opereze cu ele în toată via, în folosul candidatului pe care-l susținea; pe când denunțătorul falsului n'a mai putut opera de loc și candidatul său a rămas de izbeliște, orfan și văduv de orice sprijin.

Nu garantez că tot ce spun aici e purul adevăr, în ce privește micile particularități de fapt. Eu n'am anchetat la fața locului. Vorba

N. LÖWENSTEIN

Desen de Sihulsky

525

este că așa s'a spus acolo, așa a crezut mulțimea care s'a agitat, mulțimea în potriva căreea s'au scos trupele și asupra căreea trupele au tras. De altfel, d. Löwenstein a fost ales — și, în asemenea cazuri triumful vorbește în potriva triumfătorului. Este însă absolut indiferent dacă în privința cutărui amănunt are mai multă dreptate unul, iar în privința altuia, celălalt. E cazul să judecăm chestiunea în bloc, și putem, cu conștiința liniștită, să acuzăm de o potrivă ambele părți.

Dar Löwenstein și Balitzky sînt evrei, Feuerstein și Auerbach sînt evrei, membrii parchetului, ai poliției și ai autorităților militare cari au avut amestec în această chestiune sînt în cea mai mare parte evrei, iar cei uciși și răniți, pe cât se pare sînt toți evrei, afară de bietul Berthelot, francezul care a fost acolo în mod întâmplător.

N'ași vrea să fiu înțeles greșit. Când prezint situația ca *excepțională*, pentru că toată frământarea și toată nebunia s'a petrecut între oameni de același neam, asta nu înseamnă că eu văd excepția. Pentru mine cazul e foarte firesc și foarte simplu: Drohobiczul e reședința unei circumscripții locuite aproape exclusiv de evrei. Sînt evrei și patronii și lucrătorii și politicianii mari și politicianii mici. Sîntem doar în Galiția, o provincie renumită prin această particularitate a marelui număr de evrei. Și când în această țară evreii au toate drepturile economice și politice, e firesc ca ei să-și aibă reprezentanții în toate partidele și curențele politice, cum și-i au, de

asemenea, în toate clasele și în toate păturile economice și sociale, ca și în toate felurile și în toate gradele de birocrație. O organizație socială dată, creează anumite funcții bune sau rele, frumoase sau urâte, utile sau inutile. Acele funcții le împlinesc clasele, categoriile sau indivizii cari sînt acolo, indiferent de rasă, de nația sau de religia lor. Societatea, în desfășurarea rosturilor ei istorice, fatale, nu se împiedică de aceste detalii.

La noi mulți au încă superstiția de a crede în unitatea și solidaritatea „națiunii” evreiești, cum se credea pe vremuri când exista categoria *oficială*: „breasla evreilor”, deși faimoasa solidaritate nu exista nici atunci. Când spunem, la noi, că evreii fiind și ei oameni ca toți oamenii, sînt supuși aceluiași influențe și nevoi sociale ca toată lumea, economistul A. C. Cuza deschide niște ochi cât roata carului și se miră cumplit !

Ei bine, poftescă la câți-va pași de noi, acolo unde populația evreească e puțin mai compactă, și — implicit — socialmente mai complexă. Poftescă d. Cuza la Drohobicz sau prin localități similare; dar să nu închidă ochii, — să-i ție deschiși !

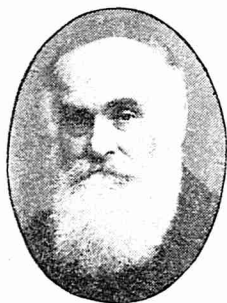
Ceea ce s'a întâmplat la Slatina, unde toți eroii tragediei erau creștini, s'a întâmplat întocmai la Drohobicz, cu toți eroii mozaici. Condițiile economico-sociale identice creează situații identice. Același lucru ar fi fost dacă populația era mixtă din punctul de vedere religios sau național: determinant în cauză este factorul economico-social.

Din moment ce s'a relevat laturea religioasă și națională — lucru inevitabil în Austria, unde toate se cern mai ales prin această sită — a ieșit la iveală și o lature... amuzantă: e vorba de situația penibilă în care s'au pomenit creștinii-sociali, pan-germanii și alte grupări antisemite din parlamentul austriac. Antisemiții nu pot spune: „sîntem antisemiți pentru că nu ne plac ochii evreilor”. Ei spun deci: „sîntem antisemiți, pentru că evreii înșeală, exploatează și asupresc pe creștinii”. De câte ori antisemiții dau de un exploatat creștin care se plînge în potriva unui exploatator evreu, situația lor e strălucită. În zadar li se răspunde că exploatarea e chestie de clasă și nu de nație. Iată însă cazul dela Drohobicz unde, întâmplător, lucrurile s'au petrecut — cu o ferocitate care nu lasă nimic de dorit — în cadrul uneia și aceleleași „nații”, în cadrul uneia și aceleleași „religii”. Mai mult: întâmplător, în acea localitate acțiunea de organizare socialistă nefiind ajunsă la suficientă dezvoltare, socialiștii n'au pus candidat, așa că n'au existat acolo nici măcar ațâțări „subversive” și excitări la „ura de clasă”. Și cu toate acestea, lucrurile s'au petrecut exact ca în localitățile cu amestec de nații și religii, cu complex de ideologii contrare, de curente între-dușmănite și de agitații „subversive”.

În parlament, socialiștii folosindu-se de împrejurarea că, nefiind direct amestecați puteau vorbi perfect obiectiv în această chestiune, s'au amuzat să puie în încurcătură pe creștinii-sociali și pe ceilalți antisemiți: aces-

tora cazul dela Drohobicz le ruinează întreg eşafodajul politico-social. Evident, acest eşafodaj nu este valabil de cât pentru naivi. A spus-o doară — nu Bebel, cum se crede, ci democratul austriac Kronawetter, că antisemitismul e socialismul... naivilor, ca să zicem așa.

Or, cazul dela Drohobicz a deschis ochii până și unora dintre mulții, excesiv de mulții naivi. Din acest punct de vedere aş fi parcă ispitit să spun că nenorocirea dela Drohobicz e un fenomen util și bine-venit: de vreme ce în alcătuirea noastră socială și politică asemenea „cazuri” *trebuie* să se întâmple, — cel puțin să se întâmple acolo unde pot prezenta tipul clar, *clasic*, scutit de elemente zăpăcitoare cari strică tot înțelesul. Cel puțin la Drohobicz învățăm ceva !

GHERA

O dramă politică*)

E vorba de procesul lui Hermann Bielohlawek, unul din aghiotanții favoriți ai lui Lueger, celebrul primar al Vienei. Trebuie să vă descriu miraculoasa înălțare a omului, ca să-i puteți aprecia cumplita prăbușire.

Luat sub protecția lui Lueger, Bielohlawek, simplu funcționar comercial, a putut ajunge la o înaltă situație politică. Deputat în Reichsrat și în Landtag, consilier comunal, membru — cum ar fi zis Caragiale — în tot felul de comitete și comiții, Bielohlawek a dezvoltat pretutindeni multă energie, o deosebită îndrăzneală și o vie activitate, aducând mari servicii șefului și partidului. De o incultură suverană, el a știut însă, prin anumite însușiri, mai pozitive, poate, decât cultura științifică și literară, să se ridice și să se menție.

Intr'o ședință a Reichsratului, un deputat pomenind în discursul său despre Tolstoi, Bielohlawek l-a întrerupt: — „Ah, lasă-mă

*) Din „Libertatea presei” de Const. Graur. Editura „Adevărul”.

în pace cu tâmpitul ăla bătrân!" *) Cu această îndrăzneală, pe care nimeni și nimic nu putea s'o modereze, vorbea el de toți și de toate. Intr'o desbatere parlamentară, un adversar al lui cita un pasagiu dintr'o carte. Bielohlawek l'a întrerupt: — „Nu-mi vorbiți de cărți! Cărțile le copiază evreii, unul după altul!”

Cu toată incultura lui, pe care aceste apostrofe o trădează în deajuns, Bielohlawek a jucat, cum spuneam, un rol de mâna întâia, și l-a jucat timp de peste două decenii, fără ca nimeni și nimic să-i poată zgudui situația, ceea ce dovedește, negreșit, că avea și merite reale.

Și, deodată, după moartea lui Lueger, ce catastrofă! Un ziar obscur, din nu știu ce mahala a Vienei, pornește o violentă campanie împotriva lui Bielohlawek, pe care-l acuză de tot felul de afaceri făcute grație influenței de care dispunea. Ziarul fiind absolut necunoscut, neavând — notați bine!! — nici un cititor în lumea politică, literară și ziaristică, chestiunea, deși publicată, rămânea de fapt inedită. De cât, autorului campaniei, care-și propusese să-l discrediteze pe Bielohlawek, îi trebuia un

*) E lesne de înțeles ce furtună dar și ce ilaritate a stârnit această vorbă, care în Franța ar fi dat de lucru și șansonierilor. Dar Bielohlawek a rămas imperturbabil. Ceva mai mult: curând după aceea, murind Tolstoi, Bielohlawek a scris un necrolog în „Oesterreichische Volkspresse”, — căci omul se în-deletnicea și cu scrisul — necrolog în care a spus : „*Pretenția presei liberale de-a cinsti memoria lui Tolstoi este cea mai neauzită batjocură pe care și-a permis-o vre-o dată acea presă. Dacă eu am spus o dată că Tolstoi e un bătrân tâmpit, am uitat să adaug că este și cel mai mare șarlatan al timpului de față*”.

singur cititor ca să-și ajungă scopul, și pe acela și-l putea face cu sila, trimițându-i ziarul sub bandă, cu articolul respectiv încadrat în roșu sau albastru. Și acel cititor era... însuși Bielohlawek!

În adevăr, în Austria nu era admisibil ca un om politic, sau un funcționar, atacat de o gazetă, fie cu acuzații precise, fie cu simple epitete oari sub-înțeleg o acuzație, să nu releveze atacul. El era *dator* s'o facă în aceeași zi; altfel, funcționarul era chemat îndată la răspundere de mai marii lui, iar omul public dispărea, ca prin farmec, din viața publică.

Bielohlawek l-a urmărit deci pe acuzatorul său, care, neputându-și dovedi acuzațiunile, a plătit cu închisoarea. Satisfacție deplină, veți zice. Nu; a fost cea mai lamentabilă victorie, sub greutatea căreia învinsul a suferit și el, dar învingătorul s'a prăbușit groaznic.

Ce proces a fost acela! Dacă nu cunoașteți Austria, nu v'o puteți închipui. Zile întregi reclamantul a avut să răspundă la întrebările cele mai indiscrete ale magistraților, ca și ale avocaților.

Iată întrebări: Ce avere aveai când ai ocupat cutare demnitate? Dovedește că aveai atât! Iar azi ce avere ai? Dovedește că ai numai atât! Cât primești ca lefuri, diurne și din alte surse cunoscute și avuabile? Și cât cheltuești? Ia să facem socoteala, ca să vedem: e adevărat că cheltuești numai atâta?

A fost o adevărată urgie de expertize și contabilități. Cele mai mici cheltueli privind viața intimă a reclamantului și a familiei lui, în

decurs de două decenii, au fost trecute pe dinaintea tribunalului și a opiniei publice; totul a fost cercetat, cântărit și controversat. Niciodată un patron, cât de îndrăcit, nu-și controlează în felul acesta funcționarii.

Și s'au perindat sute de martori: rude, amici, vecini, negustori, servitori, birjari, chelneri, dame de consumație, etc., spre a stabili dacă Bielohlawek n'a cheltuit cumva mai mult, în cursul anilor, decât îi puteau permite veniturile lui legitime.

A fost o grozăvie! S'au petrecut scene de o cruzime fără seamăn. De pildă, s'a dovedit cu martori că Bielohlawek a făcut numeroase petreceri, foarte scumpe, mai presus de puterile lui bănești mărturisite, în localuri de noapte. Întrebare firească:

— De unde ai avut bani?

Și „reclamantul”, transformat în cel mai nenorocit acuzat, a trebuit să spună că nu plătea el, ci tovarășii de petreceri. Aceștia au confirmat, sub prestare de jurământ. Și atunci, altă întrebare, tot atât de firească:

— Cum se poate ca d-ta, deputat în Reichsrat, deputat în Landtag, consilier comunal, membru în consiliul dirigent al partidului d-tale, președinte în comisiunea cutare, vicepreședinte în cutare comitet, etc... etc... (urma lista completă), cum se poate ca d-ta, în mod sistematic, să petreci pe socoteala altora, ca simplă damă de consumație, dintre acelea cari au fost citate ca martore aici și cari confirmă și ele că nu plăteai d-ta, cum nu plăteau nici ele ?

Aceste desbateri au durat vre-o săptămână, iar ziarele publicau zilnic darea de seamă *stenografică*, pe care publicul o citea cu lăcomie. A fost unul din cele mai enorme scandaluri politice ale Austriei dinaintea războiului. Bielowlawek a eșit învingător în sensul că acuzatorul său, neputându-și dovedi toate aserțiunile, a primit pecetea de calomniator și a fost condamnat la vre-o două luni închisoare. Dar cu bietul învingător s'a întâmplat ca și cu bolnavul despre care s'a putut telegrafia: „operația reușită, pacientul mort”.

Convingerea formată în public, a fost că învinuirile erau întemeiate. Din ziua în care procesul s'a încheiat, Bielowlawek a fost mort politicește. Puțin după aceea a murit și fizicește. Nu știu dacă moartea-i fizică trebuie pusă în legătură cu cea politică și morală. Dar lucrul se poate presupune.

POST SCRIPTUM

POST SCRIPTUM

Acțiunea d-lui Al. Vaida-Voevod

Lucrarea de față era terminată, corecturile și paginarea făcute, când valurile politice ne-au adus o penibilă surpriză: d. Alexandru Vaida-Voevod a pornit agitația pentru *numerus clausus*, *numerus valachicus*, sau cum îi mai zice, lucru în gravă contrazicere cu ideile și cu acțiunea sa de odinioară.

Când îți răscolești amintirile din Austro-Ungaria ante-belică, te întâlnești la fiecare pas cu d. Al. Vaida-Voevod, pe atunci aprigul luptător de peste munți: constăți rolul considerabil pe care l-a avut, tocmai prin ideile frumoase pe cari le-a propagat.

Cum a fost posibilă acea subită schimbare sufletească și intelectuală, grație căreia d. Vaida se înfățișează astăzi ca port-cuvântul unei acțiuni șovine — și încă de-un șovinism *à rebours*? Curios! Contele Ștefan Tisza forța oamenii să învețe ungurește; d. Vaida tinde să-i *impiedice* de-a învăța românește. Unul vroia maghiarizarea forțată, adică vroia dragostea cu silă; celălalt vrea să adâncească dihonnia, pentru ca nu cumva timpul și împrejurările să aducă apropierea.

Practic vorbind, d. Vaida nu poate ajunge la nici un rezultat, cum n'a putut nici Tisza.

Din punctul de vedere economic, *numerus clausus* este o „soluție” care nu soluționează. Alta e datoria oamenilor de guvern: să găsească mijlocul de a asigura pâinea tuturor cetățenilor țării, căci pâinea e dreptul tuturor, iar nu

s'o ia dela unii cu drepturile închircite, și s'o dea altora, înzestrați cu un plus de drepturi.

Intr'o conferință ținută la „Institutul social”, în Mai 1924, tratând despre „Problema minorităților”, d. Iuliu Maniu a fixat ca principiu inviolabil, că *„trebuie asigurate drepturile civile și politice pentru toți cei ce aparțin unor minorități de rasă, limbă ori religie”*; iar printre acele drepturi, a ținut să precizeze d. Maniu, erau: *„libertatea de a-și alege cariera ori profesunea, și libertatea muncii”*. Acest principiu, care atunci n'a fost contrazis de nimeni, exclude, firește, orice numerus clausus, căci el cere, simplu și clar, libertatea pentru toți, de a-și alege cariera și felul de muncă.

E adevărat că în acel moment nu bântuia criza economică de astăzi. Dar călcarea principiului nu e chemată să înlăture criza, căci ea bântuie și mai cumplit în țări cari nici n'au minorități, prin urmare nici problemă minoritară.

Or, dacă nu se găsesc mijloace de a înlătura criza, pe fiecare zi numărul celor lipsiți va fi tot mai mare; și, după ce vei fi scos din concurență pe minoritari — presupunând o clipă că lucrul ar fi posibil — cui vei mai aplica numerus clausus? Vei reîncepe selecția, de astă dată exclusiv printre cei pe cari îi consideri ca ai tăi, singurii ai tăi? Dar ce criteriu ai mai găsi atunci ca să fixezi cele două categorii: una cu bon de masă și cealaltă fără bon de masă? Un mare număr de flămânzi înseamnă o mare primejdie pentru trăinicia statului român, deci o mare primejdie pentru însuși poporul român, indiferent dacă flămânzii vor fi români de baștină, adică români născuți, sau români numai de cetățenie, adică români făcuți, întâi prin moțiunea dela Alba-Iulia și pe urmă prin tratatele internaționale. Căci, în paranteză, trebuie să amintim adevărata întindere și adevărata putere a proclamației dela Alba-Iulia. În conferința citată d. Maniu a spus: *„Adunarea națională din Alba-Iulia a acordat acele drepturi nu numai pentru ținuturile de dincolo de Carpați, ci pentru întreaga țară românească, cerând ca noua Constituție a țării românești*

să se facă pe baza principiilor cuprinse în aceste hotărâri; asemenea, stipulațiunile cuprinse în tratatul adițional din 9 Decembrie 1919, s'au stabilit și au valoare pentru întreaga țară românească”.

Încât, din punctul de vedere economic, *numerus clausus* constituie în cazul cel mai bun o erezie teoretică, urmată, eventual, de o experiență practică absolut și inevitabil concludentă: ea ar dovedi, negreșit, profunda erezie.

Dar din punctul de vedere politic erezia d-lui Vaida e și mai evidentă: prin firea lucrurilor *numerus clausus* ar putea constitui o cerere minoritară, și în nici un caz majoritară. Din momentul în care s'ar introduce proporția, ea ar trebui aplicată în toate ramurile de viață ale statului — guvern, parlament, armată, justiție, școli, etc. Dar aceasta ar provoca o ne mai pomenită tensiune și o cumplită frământare. În primul loc ar transforma pe mulți locuitori ai țării în permanenți mănuitori de cifre: cea mai neînsemnată acțiune administrativă, un aprod pus în slujbă, un geam cârpit la o școală, ar pricinui meticuloase socoteli pentru controlarea proporției, socoteli cari, automatic, ar degenera în polemici iritante: fiecare calculator ar ajunge la altă cifră procentuală.

* * *

Am văzut aceste lucruri în Austria, unde, pe chestia proporției, națiunile se luptau pe deoparte ele între ele, iar pe de alta toate împotriva națiunii dominante și a statului constituit. Să zicem că Austria ultimelor decenii își putea permite luxul: bolnavului fără leac, medicii îi permit orice aliment, fiindcă tot se apropie sfârșitul. Dar România de azi, țară la începutul vieții, care dibue încă pentru a-și asigura viitorul, ce *nevoe* are ea, pe lângă atâtea mizerii, și de infinitele patimi pe cari neapărat le-ar deslănțui fenomenalul *numerus clausus*, dacă s'ar încerca practicarea lui?

Chestiunea e, însă, și mai gravă. Noi vorbim aci de *numerus clausus* așa cum îl revendicau în Austria, adică în cadrul instituțiilor de stat. La noi se cere perfecționarea „principiului”:

aplicarea clausismului și în viața particulară, adică absolut în toate ramurile vieții economice, adică, mai pe scurt: în toate ramurile vieții. Nu ni se spune cum s'ar putea realiza un asemenea lucru. Oricari ar fi însă modalitățile tehnice adoptate, evident că la practicarea *acestui* *numerus clausus* ar participa, inevitabil,—obligator,—toți locuitorii țării. Toți ar trebui să fie doctori în drept și doctori în matematici, pentru ca, în orice transacție, oricât de mărunță, fiecare să poată stabili dacă *partenerul* său intră în categoria de majoritari sau în cea de minoritari și dacă intră în proporția impusă sau o depășește.

Acum, să ne mai gândim și la faptul acesta, că oricât de mari au fost plângerile din Austria de atunci, ultimele decenii dinaintea războiului au constituit o vreme de bună stare și belșug, o vreme de prosperitate economică: în definitiv tocmai acea mare dezvoltare economică a precipitat războiul, ca o nouă dovadă că omului i se urăște cu binele.

La ce grad de exasperare s'ar ajunge astăzi, la noi, și ce forme sălbatice ar lua luptele! Căci nu s'ar mai petrece totul într-o categorie socială mărginită. Și n'ar mai fi în joc o simplă ideologie, nici un simplu sentiment oarecare, nobil desigur, dar și cu atât mai inofensiv, cum e, de pildă, purul sentiment național. Ar fi în joc bucata de pâine a *fie-căruia*, permanent pusă în risc pentru fiecare în parte, și pusă în risc nu de forțele economico-sociale cari sunt oarbe și abstracte, ci de un factor concret: stăpânirea! De dimineață până seara, stăpânirea ar sta cu creionul în mână și ar calcula intens: dela gura cui să abată *fie-care* bucățică, și la gura cui s'o îndrepte! Dar și cetățenii, *fie-care* în parte, ar sta și ei cu creionul în mână, ca să facă și refacă tot aceleași socoteli: care cum să-i zmulgă celuilalt bucățica de pâine și care cum să și-o păstreze cu ori-ce chip! Și curând creionul s'ar dovedi insuficient; ar veni la rând ciomagul.

De când e lumea nu s'a mai văzut deslănțuită atâta ferocitate câtă ne-ar fi dat să vedem neconținut și pretutindeni! S'a gândit d.

Vaida unde ar duce lozinca pe care și-a însușit-o — și totuși o mai păstrează ? Ori, ne putem îngădui presupunerea, mai extraordinară decât toate, că nu s'a gândit ? !...

. * .

Faptul în sine că d. Vaida-Voevod și-a schimbat părerile, n'ar avea nimic deosebit, dacă ar fi vorba de păreri pur teoretice. Ciudățenia, în speță, este că d. Vaida și-a părăsit ideile de altă dată după ce experiența a dovedit că erau juste, și și-a însușit ideile adversarilor de atunci, după ce tot experiența — aceeași experiență — a făcut dovada, implicit, că erau greșite.

La paginile 200 și 201 ale lucrării de față, cititorii găsesc principiile de altă dată ale d-lui Vaida-Voevod, impresionant proclamate chiar de d-sa, cu privire la felul în care trebuiesc tratate minoritățile într-o țară. În sprijinul acelor principii d. Vaida cita pe un Deak și pe un Wesselényi; iar despre acesta din urmă ne spunea că „*era orb, dar totuși mintea lui luminată vedea mai clar decât șovinistii vechi și moderni*”. Wesselényi cerea „liniștirea și împăcarea diferitelor popoare” din Ungaria, pentru că — zicea orbul cu mintea luminată — numai „*pacea și înțelegerea*” mai pot mântui țara.

Ce s'a întâmplat de atunci? Oamenii din fruntea Ungariei nu l-au înțeles pe Deak, nu l-au înțeles pe Wesselényi, nu l-au înțeles pe Vaida-Voevod, și nici pe Justh, pe Iaszi, pe Karolyi, cari spuneau aceleași lucruri. Și prezicerile tuturor s'au realizat: Ungaria este astăzi așa cum o vedem. D. Vaida-Voevod are *dovada* că ideia d-sale de atunci a fost justă. În Ardeal națiunea ex-dominantă, care prin clasa ei de sus era și națiune asupritoare, a devenit minoritatea de azi; în mod firesc d. Vaida ar trebui s'o trateze astăzi așa cum știa d-sa atunci că trebuiesc tratate minoritățile. După cum a mărturisit de-atâtea ori d. Vaida, tocmai aceasta era și înclinarea d-sale. Căci a mai avut multe ocazii să se pronunțe. Astfel,

și d. Vaida a ținut o conferință la Institutul Social, în 1924. D-sa a vorbit despre „Problema frontierelor”, subiect înrudit cu al d-lui Maniu. Spusele celor doi conferențieri se acopăr cu atâta exactitate, în cât este evident că nu se înrudesce numai subiectele, ci și felul lor de a gândi. Cu acea ocazie, d. Vaida a spus că „*Ungurii au făcut greșeli sinucigătoare*”. Și atunci, în mod logic, a conchis precum că „*din istoria debarului maghiarilor putem trage cele mai folositoare învățături*”. Iar în ce privește învățăturile, ne permitem să cităm din conferința d-lui Vaida, aceste rânduri înțelepte :

„...*Slăbirea minorităților nu este echivalentă cu întărirea elementului românesc.*”

„...*A mistui energiile statului în frământări perpetue interne dintre 1/4 ori 1/5 parte și restul cetățenilor, ar însemna deși nu primejduirea frontierelor politice-geografice ale statului, însă zguduirea granițelor sentimentului și siguranței de drept din conștiințele cetățenești, prin frământări launtrice. Și ce ne-ar folosi cea mai bună propagandă în străinătate dacă contra-propaganda ostilă a unei părți înseminate a cetățenilor români s'ar bucura de credit moral, datorită materialului de dovezi de care s'ar putea servi?*”

„...*Precum am mai spus, pentru ca să se poată presta muncă productivă într'un stat și pentru bunul lui renume în străinătate, el are lipsă de liniște și ordine internă, ceea ce nu se poate obține de cât prin participarea activă, în cadrele libertăților cetățenești, a tuturor fiilor aceleiași patrii, la afacerile publice și la îndrumarea vieții politice, culturale și economice a țării.*”

„*Minoritățile nu le putem stărpi, iar dacă am putea și am face-o ar însemna să ne sfâșiem țara și să distrugem valori folositoare binelui obștesc.*”

„*Rămâne deci să găsim căile și mijloacele spre a asigura patriei contribuția lor maximă la progresul și bună-starea obștească, și să le creăm printr'o politică de Stat — nu de partid — bine chibzuită, posibilitatea de a deveni din*

cetățeni nemulțumiți în sufletele lor, și sufletește buni și devotați patrioți români”.

Intre ce spunea d. Vaida odinioară și ce spune astăzi e o distanță respectabilă, dacă ne putem îngădui adjectivul. Și deosebirea e tot atât de mare în forma pe care o întrebunțează acum. D. Vaida recurge la o violență de limbaj care nu se potrivește nici cu vârsta nici cu situația d-sale. Dar nu e locul să insistăm asupra acestei inexplicabile slăbiciuni.

Spiritul ironic și sarcastic al d-lui Vaida găsisse pe vremuri o caracterizare tăioasă pentru anumite evoluții: *in pejus verbessern* = a îmbunătăți în mai rău. Cum de n'a reușit să se ferească el însuși de o asemenea evoluție ?

. . .

Chestiunea ridicată și agitată de d. Vaida este de esență pur austriacă. D-sa a mutat-o numai în timp și în spațiu : cu două decenii mai târziu și cu un număr de kilometri mai departe.

În cuprinsul cărții nu ne-am ocupat de această chestiune, așa cum a fost manipulată în împărăția habsburgică. Cum nu ne închipuiam că ar putea reveni la ordinea zilei — aveam naivitatea de a nu crede în strigoi — am renunțat la ea, ca și la multe altele, pentru ca lucrarea să nu devie excesiv de voluminoasă. Întâmplător însă, tot o pomenim. De pildă, la pagina 408, într'un citat din contele Sternberg, unde se arată, oricât de sumar, una din consecințele sistemului *numerus clausus* : „*progresul cultural și economic devine imposibil*”, constată Sternberg. Iar cât despre rostul, la noi, al unei asemenea „reformă”, îl putem desluși din alt citat, de asemenea întâmplător — și foarte laconic, — pe care cititorii îl găsesc la pagina 202: contele Karolyi afirmă acolo că românii, având o remarcabilă putere de-a asimila, au înghițit „insule și insule maghiare din Transilvania”.

Mărturisirea este importantă numai prin aceea că o face un considerabil om politic maghiar. Altminteri, nu spune nimic nou: faptul

mărturisit de el, a fost recunoscut din totdeauna de fruntașii vieții românești. Ca să dăm un singur exemplu, vom cita dintr'un discurs rostit la 30 Aprilie 1868 în Camera deputaților din București, de către Ion Brătianu-bătrânul, ministru de interne în cabinetul St. Golescu:

„...Națiunea română trăește în Transilvania de 900 de ani sub jugul străin, și de 200 sau 300 de ani trăește în stare de Țoți. Românul era strivit și ca religiune, și ca naționalitate și ca om; stăpânul lui luase toate măsurile ca să-l cotopească, să-l stingă.

„...Toți românii au mers astfel cum au fost și înainte de invaziunea maghiarilor, și ceeace ne-a făcut să fim admirați și mai mult în Europa, este că un popor care s'a născut în zilele de decadență ale Romei, a putut, în timp de 17 secole și jumătate, să înfrunte toate relele și năvălirile, astfel încât veacuri întregi nu ne-a văzut lumea, iar când am eșit la lumină, am putut să ne arătăm mai tari decât la început. (Aplauze).

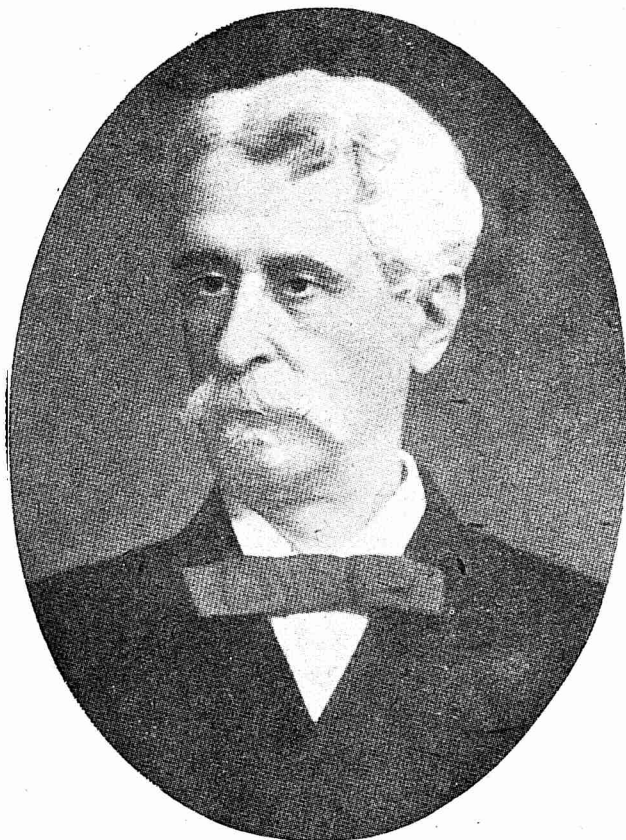
„...Domnilor, duceți-vă în Austria și veți vedea acolo că străinii sunt speriați de desvoltarea românilor, căci unde intră fata de român sau flăcăul, familia aceea devine românească, și când vine un străin într'o familie românească, el se face român. Prin urmare nu mă tem și nu mă'ngrijesc de viitorul națiunii mele”.

Această idee despre puterea românilor de-a-și asimila pe străini, o exprimase și Dumitru Brătianu, cu două decenii mai înainte, într'o scrisoare adresată lui Michelet:

„Ca să cunoști bine puterea lumii românești, ar trebui să vezi cum un om de neamul acesta, să vezi cum un singur român impune unei regiuni întregi, portul, obiceiurile, limba”.

Scrisoarea este din Octombrie 1850 *). Se știe însă că forța de atracție și de absorbire exer-

*) Dumitru Brătianu, căutând să-l lămurească pe Michelet, desfășură, cum am zice azi, un *film istoric*, prins într'un poem de cald și captivant lirism: d. N. Iorga compară această scriere cu „Cântarea României”. Autorul înfățișează în mijlocul unei mări

DIM. BRĂTIANU

citată de român asupra neamurilor cu cari veneau în contact se dovedește și din scrierile lui Dimitrie Cantemir, ba se dovedește și prin însăși persoana acestuia.

Să ne întoarcem însă la discursul din 1868 al lui Ion Brătianu. El spune mai departe:

„...Maghiarii sunt o putere, au fost totdeauna cuceritori, au aspirațiuni pe cari nu le ascund... Eu nu m'am temut niciodată de dânșii... Dacă frații noștri de peste Carpați și încă i-au frânt, nu mi-e teamă de loc că maghiarii au să realizeze astăzi conchista lor”.

Continuând, Ion Brătianu declară că nu se teme nici de evrei, foarte numeroși în Moldova, nici de maghiari și germani, foarte numeroși în București. Nu se teme de nimeni. Și Ion Brătianu nu era nici lăudăros, nu era nici omul care să *braveze*. Ministru al unei țări mici, departe încă de timpul în care avea să-și cucerească independența, Brătianu păstra o atitudine de mândrie *adevărată*, adică de-o ireproșabilă demnitate: nu era de loc umil, dar nu era nici provocător.

E interesant de notat și prilejul cu care Ion Brătianu a rostit aceste cuvinte atât de viguroase, pline de încredere și siguranță.

Se propuseseră, din inițiativă parlamentară, măsuri excepționale împotriva evreilor. Brătianu, pe temeiul considerentelor de mai sus, declară că nu va lua asemenea măsuri nici contra evreilor, nici contra altora. Ar fi și de prisos. Trebuie create *condițiile economice* în cari românii să se desvolte până la gradul ce li se cuvine. Dacă nu se creează asemenea condiții, măsurile ce s'ar lua nici n'ar duce la vre-un rezultat. Lucrul s'a și dovedit în trecut: măsuri artificiale — simple dispoziții legislative —

viforoase, neamul românesc, stând drept, ca o stâncă vie, de care, în cursul veacurilor s'au sfărâmat, ca — valuri înfuriate — o sută de neamuri. (Vezi *Al. Cretzianu*, „Din Archiva lui Dumitru Brătianu”, vol. I, 1933; *N. Iorga*, „Dumitru Brătianu și opera lui, o revelație politică și literară”, 1934; *N. Iorga*, „Românii în străinătate de-a lungul timpurilor”, 1935).

ION BRĂȚIANU

luate pentru a garanta boierilor neînstrăinarea moșilor, n'au servit la nimic.

Iată cuvintele lui Ion Brătianu:

„Așa e; (moșii noștri, strămoșii părinților noștri) au făcut legi în favoarea proprietății și contra tuturor străinilor. Dar ce-au folosit prin aceasta bieții noștri strămoși? Ei singuri le-au călcat: mai toate proprietățile aceloră cari au făcut legi pentru asigurarea proprietății față de străini, au trecut în mâinile străinilor. Cu toate legile acelea categorice de a nu se putea vinde proprietatea străinilor, cu toată asigurarea ce se dă proprietății în sânul familiei, căci era dreptul de protimis ca al zecelea neam să se poată scula și s'o ia înapoi de la străini”...

Concluzia e aceasta:

„... Prin urmare, încă odată, domnilor, zic că nu e aici nici chestiune religioasă, nici chestiune de existență națională, și vă rog să nu vă mai puneți pe asemenea tărâm, căci și dacă unii din dv. puteți, cu astfel de cuvinte, să amețiți pe alegători ca să vă aleagă deputați, dar dv. singuri vă creați o dificultate pe care o veți plăti scump, fiindcă dați niște idei rătăcite alegătorilor dv., și ideile rătăcite nu pot să fie folosite unei societăți”.

Am socotit cu deosebire interesant și instructiv să citez cuvintele lui Ion Brătianu, rostite într-o vreme atât de îndepărtată. Dar constatări de acest fel au făcut mulți dintre oamenii mari ai țării, de pe vremea aceea și de mai târziu, până în ajunul războiului mondial. Așa se prezintă realitatea lucrurilor. De atunci s'a schimbat oare situația în mai rău, în nesfârșit de rău? De ce și întru cât? Cine să creadă că românii, atât de tari în vremea României micuțe, a răzlețirii și a diferitelor subjugări simultane, și-au pierdut puterea de rezistență—prin ce tragică minune?—așa că tocmai acum, când formează națiunea majoritară și dominantă în România Mare, le trebuie faimoasele proptețe din recuzita răposaiților Tisza,

Andrassy și Apponyi, proptele cari, de altminteri, s'au și dovedit de un „sprijin” pur și simplu dezastruos ? Dacă Ion C. Brătianu s'ar deștepta în zilele noastre, în fața luptelor „naționale” ce se duc astăzi, el ar avea dreptul să exclame cu poetul : „*Am semănat zmei, și culeg purici !*”

D. Vaida-Voevod a pornit o campanie care nu poate duce la rezultatul dorit de d-sa; în schimb va provoca frământări profund regretabile, frământări dintre acelea pe cari omul de guvern e chemat să le evite și nu să le înțească.

Din acest punct de vedere credem cu atât mai mult că lucrarea noastră va fi de oare-care utilitate : prin exemplul concret pe care-l oferă, ea va contribui, poate, la o mai atentă cântărire a lucrurilor și deci la concluzii mai conforme cu principiile democratice; și asta înseamnă: cu interesul general.

„Ideile rătăcite nu pot să fie folositoare unei societăți”!

ERATĂ

La pagina 169, rândul 10, s'a făcut o mică săritură de text.

Cuvintelor:

„Dar Iosif nu s'a putut mira de aceasta. El avea experiența lucrurilor”,

trebuia să le urmeze;

„căci văzuse destule sub domnia mamei sale, împărăteasa Maria Theresia”.

. * .

În unele articole vechi reproduse aci, am făcut, unde am socotit strict necesar, mici îndreptări de stil. Deasemenea am suprimat acele pasagii cari azi nu mai prezintă interes, după cum am intercalat pasagii explicative acolo unde altfel cititorul de azi n'ar mai fi găsit legătura și explicarea faptelor.

INDEX DE NUME

A

- Abram**, 444, 447.
Abrudeanu Rusu I., 187, 188.
Adam Juliette, 435—440.
Adler S. M., 90.
Adler Viktor, 31, 32, 34, 36, 39, 40, 43, 46, 48—50, 54, 64, 79, 90, 113, 120, 287, 384, 396—401, 447, 474, 475, 486, 514.
Aehrenthal 23, 27, 36, 38, 40, 96, 118—122, 225, 278, 285—287, 292, 457—464.
Albrecht, archiducele, 193, 327.
Alcan F., 70.
Alençon, ducesa, 327.
Alexandru Obrenovici, 330, 331.
Alter W., 284, 285.
Andermann Erich, 62.
Andrassy fiul, 549.
Andrassy tatăl, 143, 193, 257.
Andrian Werburg, 166—168, 171, 172, 194, 195, 234, 454.
Anet Claude, 412, 416.
Ankwicz Iohannes, 409, 416.
Apponnyi, 205, 549.
Arbore Z. C., 251.
Arghezi Tudor, 474.
Aristotel, 168.
Auerbach Berthold, 409, 416.
Auerbach, politician din Galiția, 524, 526.
Austerlitz Friedrich, 55, 56, 69, 334, 338—342.
Avram Iancu, 191, 366, 408.

- Bach**, 471.
Baernreither, 28.
Bagger Eugene, 191, 192, 244, 327.
Bahr Hermann, 144, 403, 414, 471, 479, 480.
Bakunin, 162, 165.
Balasch, 424.
Balitzky, 516, 524, 526.
Balzac Honoré de, 52.
Banville Théodore de, 52.
Barcsay, 434.
Bardolf, 118, 120, 122.
B'Arg, 303.
Barrès Maurice, 326.
Bartsch, 471.
Batthyany Ludovic, 328, 329.
Battisti Cesare, 444—446.
Bauer Otto, 43—46, 48, 86, 176, 208, 220, 384, 468—487.
Bauernfeld, 172.
Bebel August, 50, 529.
Beck, baron de, 47, 232, 321, 322, 331, 332, 337, 338, 341, 342, 344, 347.
Beecher-Stowe, 199.
Beldiman AL. A., 178, 299.
Beldiman AL. V., 178, 299.
Benedek, 285.
Benoist Charles, 375, 438, 439.
Berchtold, 27, 62, 66, 127, 129, 130, 225, 289, 292—294, 296—298, 465, 477, 483, 484, 486.
Berchtold, contesa, 293.
Berthelot, 517, 526.
Bethlen Stefan, 205, 448—456.
Bethlen, familia, 189.
Bethmann-Hollweg, 305.
Beu Octavian, 186.
Beust, 193.
Bibl Viktor, 80, 83, 105, 106, 111, 117, 172, 224, 228, 238, 261.
Bielohlawek Hermann, 358, 359, 530—534.
Bienerth, 123, 351.

Bilinsky, 59—61.
Bismarck, 309—311, 397.
Björnson Björnstjerne, 238, 439.
Bloch I., 354, 355, 359.
Boeglin Eugène, 376.
Bogdan-Duică G., 365.
Bogdan-Pitești, 522.
Bolfras, 305.
Bombelles, 236.
Börne, 47.
Braganza Miguel de, 106.
Brașiște Teodorescu T., 287, 440.
Brașiște Valeriu, 304.
Brănișteanu B., 12, 100.
Brătianu Dumitru, 440, 544—546.
Brătianu G. I., 175.
Brătianu Ion, 177, 247, 461, 544, 546—549.
Brătianu Ionel, 303, 305, 314.
Brătianu Stroe, 440.
Brereton Clondestey, 70.
Bresci, 73.
Bresnitz von Sydaçoff, 224—227, 232, 264.
Bresse, 7, 8, 15.
Bretschneider, 444, 447.
Brosch von Aarenau, 118, 123, 237, 270—274, 288. 302,
 305, 316, 347, 363, 365.
Bruck, 344.
Bruckenthal, 187, 188.
Brügel Fritz, 275, 320.
Brunner, 510.
Bülow, 111, 133—135, 141, 278.
Burian, 292.
Burienescu Z., 117.

C

Cabrinovici, 58.
Cantacuzino Matei B., 251.
Cantemir Dimitrie, 546.
Caragiale I. L., 333, 394, 530.
Carnot Sadi, 73.

Carol I al României, 11, 65, 102—104, 129, 143, 154—156,
 247, 248, 257, 304, 308, 309, 352.
Carol I al Austro-Ungariei, 124, 125, 278, 398.
Carp P. P., 27, 394, 520.
Cârjan, 366.
Caserio, 73.
Catargiu Lascar, 257, 383.
Chamberlain Houston Stewart, 209.
Charlotta, împărăteasa Mexicului, 327.
Charmatz R., 47, 48, 332, 471.
Chlumecky Leopold, 114, 115, 118, 120, 122, 123, 231
 274, 288, 294, 296—298, 300, 316, 465, 486.
Chotek, contesa de, vezi Hohenberg.
Ciorogariu Roman, 182—184, 187.
Ciurcu AL, 251.
Clemenceau Georges, 24, 86, 88, 199, 439.
Clemenceau Paul, 86.
Cloșca, 180, 183, 186, 188.
Coccea N. D., 474.
Colquhoun Archibald, 69, 70, 74.
Conrad de Hoetzendorf, 33, 36, 38, 39, 63, 73, 74, 113—115,
 120, 121, 126, 224, 228, 248, 250, 256, 272, 294.
Constantinescu Alex., 304.
Coșbuc Gheorghe, 407.
Costa-Foru G., 257.
Costinescu Emil, 222.
Creangă Ion, 485.
Cretzianu AL, 546.
Crișan, 180, 188.
Croce Benedetto, 173, 238.
Cuza A. C., 527.
Cyrano de Bergerac, 267.
Czernin Ottokar, 28, 29, 131-133, 154, 156, 157, 244, 256,
 261, 267, 269, 275-280, 288, 305, 315, 316, 320, 365.

D

Damjanich, 328.
Daszinski, 521—523.
Deak, 201, 541.
Demange, 498.

Denis Ernest, 61.
Densuşlanu N., 180, 182.
Dimovici dr., 135.
Diner-Denes Ioseph, 171, 199, 434.
Djurici dr., 280.
Dobrescu-Argeş, 392, 393.
Dollfuss, 327, 359, 380, 479, 496.
Domes, 50, 444, 446, 447.
Draga Maşin, 330.
Drăganu Nic., 189.
Dragomir Silviu, 246, 247, 306, 450.
Dragu Toma, 474.
Dreyfus Alfred, 320, 498.
Dumaine Alfred, 66, 68, 140, 153, 159, 293.
Dumansky, 125, 126, 128, 129, 227, 317.
Dumba Const., 239, 240, 242, 410.
Dumba N., 409, 410, 416.
Dunan Marcel, 116, 122.

E

Ebenhoch Alfred, 345-349, 363.
Eduard al VII (principe de Wales) 94, 95.
Eisenmann, 351.
Eldersch Matthias, 50, 381—387.
Elisabetha a Austriei, 73, 94, 108, 109, 323, 325, 326
Elisabeta, regina României, 105, 155.
Ellenbogen Wilhelm, 44.
Eminescu Mihail, 54, 178, 179.
Ender, 381, 386.
Eremia, maiorul, 250.
Ernst Otto, 345.
Erzberger, 312-315.
Eschenbach, Maria v. Ebner, 401.
Esterhazy, 320.

F

Fabritius, 432.
Falkenegg, 231.
Fejervary, 43, 429.

Ferdinand al Bulgariei, 231, 294.
Ferrer, 498.
Festetics Wilmos, 108.
Feuerstein, 524, 526.
Ficșinescu Th. V., 522.
Fiesco, 184.
Filipescu N., 244, 245, 248, 250, 252, 394.
Fischel Alfred, 307.
Fischer Eugen, 38, 120.
Fischer, om politic vienez, 510.
Fischhof Adolf, 198.
Forgach, 36, 282, 284, 287, 289, 459.
Forst de Battaglia Otto, 365.
Forsiner August, 53, 389, 391, 395, 405, 444, 447.
Frank Max, 361.
Franz I, 191.
Franz Iosef, 3, 4-6, 10, 11, 20, 23, 34, 43, 44, 47-49, 54, 57, 65, 66, 71, 76, 79, 80, 84, 91, 92, 102, 103, 112-116, 122-126, 129, 135-138, 141, 143-147, 151, 159, 160, 169, 175, 176, 179, 180, 184, 187, 188, 191-194, 225, 227, 228, 244, 262, 266, 268, 292, 299, 324, 326-328, 331, 337, 344, 345, 378, 397, 400, 404, 409, 412-414, 420, 422, 424, 495, 520.
Friedjung Heinrich, 47, 196, 281, 284—288, 457, 458, 471.
Friedrich III, 95.
Frischauer Berthold, 91.
Frobenius, 72, 73.
Funder, 281, 289, 305.
Fürstenberg, diplomat, 297, 298.
Fürstenberg, om politic, 418.

G

Gala Galaction, 474.
Galileu, 344.
Gallen, abatele, 246.
Gamber, 440.
Gambetta, 86, 96, 440.
Gârdiici Stiepan, 148, 149.
Gautsch, 46, 47, 322, 332, 338, 341, 342, 344, 347, 351, 418.

Gayda Virginio, 51, 56, 205, 206.
Gessmann, 232, 351, 358.
Ghenadie, mitropolitul, 505.
Gherea-Dobrogeanu, 4, 49, 89, 178, 179, 184, 189, 518, 519.
Ghica Dimitrie, 248.
Giesl, 58.
Giolitti, 27, 28, 71, 74.
Glaise-Horstenau, 192.
Gloeckel, 443, 444, 447.
Goethe, 184, 409, 411.
Goldbacher Aristide, 16, 68.
Goldiş Vasile, 314.
Golescu A. G., 247—249, 254, 256.
Golescu St., 544.
Golowkin, 89.
Gonard, 237.
Gorciakof, 310, 311.
Grădişteanu I., 394.
Grădişteanu P., 103-105.
Grasset B., 136.
Gaur Const., 371, 441—444, 530.
Gaur dr. Gr., 287, 297.
Greco Ion, 366—368.
Grigorescu C. T., 505.
Grigorovici G., 240—242, 252—254, 389, 390, 441—445.
Grossmann Stefan, 147, 148.
Gumplowicz, 199.
Guyot Yves, 69, 70, 110, 260.

H

Halibasici Mustafa Beg, 165.
Harden Maximilian, 141, 230.
Hartmann Ludo, 375, 376, 406, 453.
Hartmann Moritz, 453, 454.
Haşdeu B. P., 104, 105.
Hauptmann Gerhart, 383.
Havlicek, 206.
Hedwiga, arhiducesa, 327.
Hegedüs Lorant, 199.

Heine, poetul, 92, 109, 110, 419, 454.
Heine Gustav, 92.
Heine Maximilian, 92.
Heinold, 307, 308.
Hennequin, 480.
Hilsner, 403.
Hirsch, baron de, 94.
Hitler Adolf, 94, 193, 194, 350, 432.
Hitrowo, 177, 178.
Hobbing, 315.
Hodza Milan, 235.
Hoet zendorf, vezi Conrad.
Hofer Andreas, 191, 427, 430—432.
Hoffmann Adolf, 376.
Hoffmann și Kampe, 454.
Hofrichter, 334, 336, 497—501.
Hohenberg, ducesa Sofia de, 13, 21, 63, 69, 70, 76, 137,
 154, 156, 157, 226, 228, 229, 293, 323, 332.
Hohenlohe, 164.
Hohenlohe-Schillingsfürst, Conrad, 164.
Hohenwart, 215.
Holz knecht, 490, 494, 496.
Horia, 3, 168, 180—190, 366.
Hraba, 355.
Hugo Victor, 238.
Hurban, 191.

I

Iaszi Oscar, 202, 204, 450, 541.
Iohann, archiducele, 327.
Ionescu-Johnson N., 155.
Ionescu Take, 65, 71, 103, 121, 132, 133, 162—164, 178,
 179, 235, 278, 295, 297, 298, 318, 341, 394, 461—463.
Iorga Nicolae, 209—213, 218, 221, 222, 248, 257, 309, 326,
 430, 544, 546.
Iosif II, 2, 3, 169, 180, 184—187.
Iovanovici Ioja, 60, 62.
Isopescul-Grecul, 240, 241, 336, 501, 502.
Iswolsky, 177.

J

Jagow, 299.
Jankowics, 169, 186.
Jaurès, 2, 3, 49, 183, 282, 522.
Jean-Bernard, 110.
Jeanne d'Arc, 428.
Jokai, 99.
Justh, 202, 204, 301, 302, 365, 541.

K

Kalmar Antal, 306.
Kalnoky, 104, 105.
Kampe, vezi *Hofmann* și *Kampe*.
Kanner Heinrich, 78, 129, 138.
Kanya, 289, 290.
Karolyi Carolina, 327, 328.
Karolyi Michael, 202—204, 301, 302, 328, 450, 541, 543.
Kautsky Karl, 57, 72, 198, 236, 242.
Kerzl dr., 143, 144.
Kirişescu Const., 244, 304.
Kisch Egon Erwin, 125, 317.
Klopstock, 183, 184, 187.
Koerber Ernest von, 228, 319—324, 328, 331, 332, 337, 338, 341, 342, 344, 347.
Kosuth Ludovic, 263.
Kristoffy, 43.
Kronawetter, 40, 529.
Kuhn, baronul, 193.
Kunschak Leopold, 357, 358, 371, 380.
Kunschak Paul, 358, 371, 379, 380.

L

Labin S., 474.
Ladislav, archiducele, 327.
Lahovary Alexandru Emanuel, 65.
Lanyi Iosif, 263—265.
Lascar Vasile, 222.
Lehmann, 183.
Leopold Ferdinand, vezi *Wölfling*.

Leuthner Karl, 192.
Liechtenstein, 232, 314.
Lonyay, 193.
Louis Georges, 150.
Louis de Wittelsbach, 324.
Löwenstein N., 516, 520, 524—526.
Lucaci, părintele, 74.
Luccheni, 73.
Ludwig Emil, 75, 156.
Lueger Karl, 346, 348, 350—362, 371, 375—377, 503,
 506—508, 513, 514, 530, 531.
Lupaș, dr. I., 2, 169, 183.

M

Mahomed, 209.
Maiorescu Ioan, 222, 244, 246, 247, 257.
Maiorescu Titu, 190, 246, 376, 484.
Mandl Leopold, 60, 62, 237.
Maniu Iuliu, 235, 255, 258, 261, 262, 304, 312, 315, 440,
 538, 542.
Marghiloman Al., 12, 27, 244, 248.
Margutti, 137, 223, 233, 234, 236.
Maria Luiza, 142, 143.
Maria Theresia, 2—4, 169, 333—336, 429, 433—435.
Marx Karl, 47, 161, 162, 164, 174, 175, 199.
Masaryk T. G., 27, 36, 206, 207, 221, 281—289, 322, 351,
 403, 404, 457—464.
Matzkowitz, 490, 491, 496.
Maurras Charles, 397.
Maximilian, împăratul Mexicului, 327.
Mehring Franz, 184.
Menczel Philipp, 151, 164, 177.
Mendel Henriette, 324.
Mensdorf-Pouilly, 175.
Meteș Ștefan, 183.
Metternich, 172—174, 191, 279, 307, 342, 407.
Michel-Angelo, 209.
Michelet, 544.
Michels Robert, 194.
Mihali Teodor, 304.

Miklas, 381, 386.
Miliukow, 460, 461, 463.
Mille Const., 78, 474.
Milovanovici, 27.
Mittler, 510.
Moltke, 273.
Montenuovo, șambelanul, 139, 142—145, 148.
Montenuovo Wilhelm, 143.
Moroianu G., 440.
Morțun V. G., 90.
Moscovici Ilie, 484.
Motley Iohn Lothrop, 344.
Motru Rădulescu C., 365.
Munteanu V., 183.
Murărașu D., 178.
Muret Maurice, 135, 136, 138, 141, 258.
Mussolini, 194, 432.

N

Nacu C., 462.
Nădejde Iosif, 474.
Napoleon I, 142, 430, 432.
Napoleon III, 175.
Neipperg, 142, 146.
Neipperg-Montenuovo, 143.
Nelson, 344.
Neron, 265, 408.
Neumayer, 371.
Nikitsch-Boulles, 138.

O

Oberdan Guglielmo, 57, 58.
Oliva, 444, 446.
Onciul Aurel, 257.
Otto, archiducele, 326.

P

Palacky, 195—197, 205, 206, 216, 221, 234, 341, 411.
Papiu Ilarian, 247.

Pasici, 27, 61, 243.
Pattai, 351, 362.
Pauker Em., 474.
Payot, 312.
Pazmandy, 439, 440.
Pellico Silvio, 287.
Pernerstorfer, 37—42, 54, 64, 184, 406, 444, 447.
Perrin, 376.
Petőfi, 454.
Pewny, d-na, 84.
Pherekyde, 462.
Pilsudski, 194.
Pinon René, 225, 472.
Pittoni, 444, 446.
Plener, 28, 29, 418.
Plista Achille, 11, 18, 362.
Poincaré Raymond, 65, 67, 153, 291--294, 297.
Poklewski-Koziel, 132.
Polke, 444.
Pongratz, 444.
Pontius Pilatus, 61.
Popescu Coriolan, 314.
Popescu Mihail, 192, 254.
Popovici Aurel C., 208—212, 214—216, 218, 220—222.
 235, 241, 242, 244, 246, 248, 250, 251, 268, 305, 314,
 315.
Popovici-Răcăciuni, 392, 393.
Porzer, 361.
Potiorek, 63, 75—77.
Potocki, 193.
Preiss, 188.
Preyer, 508, 510—514.
Pribicevici, 281.
Prinkip, 1.
Prohaska, 26, 280, 288, 289.

R

Racovski Cr., 476, 487.
Radu Mihai, 394.
Rafael, 209, 344.

Ranc Arthur 440.
Rebreanu Liviu, 180.
Redl, spionul, 227, 228, 318.
Redlich Ioseph, 151.
Renner Karl (Rudolf Springer), 208, 218—221, 447, 460.
Resel, 444, 447.
Reuter, 462.
Riedesel, 186.
Rohrbach P., 138.
Romanul Const., 248.
Rosen Friedrich, 308—311
Rosenthal L., 474.
Rosetti C. A., 179.
Ross, 385.
Rostand Edmond, 267.
Roth Daniel, 246, 247.
Roth Stephan Ludwig, 247.
Rothschild, 24, 25, 345, 354.
Rudolf, 3, 69, 80—113, 134, 137, 145, 226, 261, 323, 324,
 327, 355, 412, 440.
Ruzicka, 510, 512.

S

Şaguna Andrei, 254, 256.
Saint-Simon, 278.
Salata Francesco, 58.
Sanielevici H., 447.
Savs Victoria, 427—432.
Schemua, 114.
Schiessl, 115.
Schiller Friedrich, 183, 184, 409, 493.
Schiller Friedrich, scriitor sas, 183.
Schmerling, 215.
Schober, 381, 386.
Schönaich, 266.
Schratt Katharina, 125, 414.
Schubert, 409.
Schuhmeier Cecilia, 380.
Schuhmeier Franz, 50, 54, 357, 358, 371—380, 396, 468,
 508—515.

Schwarz-Hiller, 510.
Schwarzenberg Felix, 215.
Schwarzenberg Karl, 29.
Schwarzfeld M., 360.
Scott Walter, 402.
Scotus Viator, vezi Seton Watson.
Scrutator (dr. C. Blumenfeld), 179, 392.
Scurtu, dr. Ioan, 366.
Șeicaru P., 261.
Seipel, 381.
Seitz Karl, 35, 39, 359, 363, 400, 444, 446.
Seton Watson, (Scotus Viator), 184, 250, 256, 299, 300, 305, 452.
Sforza, 136, 162—164, 226, 227, 229, 242—244.
Shakespeare, 141, 344, 368.
Sieghart Rudolf, 115, 116, 122—125, 130, 266, 278, 307, 331, 342.
Sihulsky, 41, 219, 421, 525.
Silberer, 358.
Singer Em.-Mendel, 92, 160, 417—426.
Singer Wilhelm, 417.
Skedl, dr., 53, 388—390, 395.
Smitka, 444.
Șotropa Virgil, 189.
Speranția Th. D., 355.
Springer, scriitor politic austriac, 471.
Springer Rudolf, vezi Karl Renner.
Steed Wickham, 56, 68—71, 74, 75, 78, 169, 170, 334, 336.
Ștefan cel Mare, 104, 105.
Ștefania, archiducesa, 324.
Stere C., 179, 214—218, 221, 222, 267, 269, 304.
Sternberg Franz, 411.
Sternberg Kaspar, 411.
Sternberg Zdenko Adalbert, 56, 58, 144, 160, 265—267, 402—416, 543.
Stoica Sever, 440.
Stoica Vasile, 187, 188.
Stur, 191.
Sturdza D. A., 394, 410, 462, 505, 514, 515
Stürgkh, 39, 61, 307, 418, 425, 426.
Supilo, 281.

Șuvalov, 225.
Svesditsch, 16.
Szepeș Clémenceau Sofia, 86.
Szepeș Iulius, 83, 84.
Szepeș Moritz, 83, 84, 86, 88—92, 96, 101, 102, 108, 109.
Szepeș Zuckerkandl Bertha, 86, 88.
Szőgenyi, 111, 134, 135, 264.

T

Taaffe, 58, 98, 215, 307, 342, 343, 388, 418.
Teodorescu Ion, 251.
Teodoroiu Ecaterina, 427, 428.
Teutsch, episcopul, 247.
Tisza Koloman, 345, 439.
Tisza Stefan, 63, 135, 204, 244, 304—306, 311, 312, 314, 315, 537, 548.
Tolstoi Lew, 484, 530, 531.
Tréfort, 345.
Treichlinger Wilh., 106.
Tschuppik Karl, 94, 108, 141.
Tudor Vladimirescu, 430.
Tulbure Gh., 187.

U

Umberto al Italiei, 73.

V

Vaida-Voevod Al., 157, 201, 202, 235, 255, 258, 268, 315, 407, 537—549.
Valabrègue, 480.
Vandervelde Emile, 399.
Vasiș, 287.
Vaugoin, 386.
Vergani Ernst, 355, 358, 508.
Verne Maurice, 139, 145.
Vetsera Maria, 69, 81, 106 - 108.
Vlad Țepeș, 356.
Vlahuță Al., 392—395.

W

- Waldburg**, 305.
Wales, prinț de, vezi Eduard VII.
Wallenstein, 184.
Walterskirchen Robert, 198.
Weiguny, 444.
Weill Alexandre, 109.
Weiskirchner, 351, 358.
Wekerlé, 232, 262.
Wendel Hermann, 60, 73, 135, 148, 198, 230, 236, 237.
Werbung, vezi Andrian Werbung.
Werthheimer Eduard, 192, 193.
Wesselényi, 201, 541.
Wieland, 3.
Wilhelm I, 95.
Wilhelm II, 22, 95, 96, 112, 126, 138—140, 149, 156, 157.
273, 292, 299, 312.
Wilhelm, archiducele, 327
Wilhelm Tell, 184.
Winarsky, 444.
Windischgraetz, 327.
Winter Max, 444, 446.
Witte, 150, 151.
Wolff Theodor, 61.
Wölfling Leopold (archiducele Leopold Ferdinand),
157. 158.

X

- Xeni C.**, 103, 235.
Xenopol A. D., 168, 180.

Z

- Zibert I. A.**, 63.
Zink, d-ra, 492.
Zita, împărăteasa, 398, 399.
Zola Emile, 14.
Zuckerkindl Emil, 86.
Zweibrück Franz, 193.

BIBLIOGRAFIE

- Raymond Poincaré**, Au service de la France.
Viktor Adler, Aufsätze, Reden und Briefe (Wiener Volksbuchhadlung).
Karl Kautsky, Serbien und Belgien in der Geschichte.
Karl Kautsky, Habsburgs Glück und Ende.
Take Ionescu, Souvenirs.
Gherea-Dobrogeanu, Neoiobăgia.
Jean Jaurès, Histoire socialiste.
Jean Jaurès, Oeuvres.
N. Iorga, Politica externă a regelui Carol I.
N. Iorga, Istoria presei române.
N. Iorga, Dumitru Brătianu și opera lui, o revelație politică și literară (1934).
N. Iorga, Andreas Hofer.
N. Iorga, Românii în străinătate de-a lungul timpurilor (1935).
Alfred Dumaine, La dernière ambassade de la France en Autriche.
Regele Carol I, Memorii (Aus dem Leben Koenig Karls von Rumaenien).
Aurel C. Popovici, Die vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich.
Kronprinz Rudolf, Briefe.
N. Filipescu, Pentru România Mare, cu o prefață de Matei B. Cantacuzino.
H. Friedjung, Historische Aufsätze.
H. Friedjung, Oesterreich von 1848 bis 1860.
Viktor Bibl, Thronfolger.
Viktor Bibl, Von Revolution zu Revolution.

Karl Tschuppik, Elisabeth, Kaiserin von Oesterreich.
Karl Tschuppik, Untergang eines Reiches.
Karl Renner, Grundlagen und Entwicklungszielen
 der Oesterreich-Ungarischen Monarchie.
Karl Renner, Was soll Oesterreich werden.
René Pinon, François Joseph.
René Pinon, L'Europe et la Jeune Turquie (Paris
 1911).
Dr. Alexandru de Vajda-Voevod, Din luptele noastre
 naționale (Orăștie, 1904).
Anul 1848 în Principatele Române.
Eugen Fischer, Die kritischen 39 Tage.
Richard Charmatz, Oesterreichs innere Geschichte.
Virginio Gayda, La Crisi di un impero.
Francesco Salata, Oberdan.
Hermann Wendel, Der Kampf der Suedslawen.
Theodor Wolff, Der Krieg des Pontius Pilatus.
Ernest Denis, La Grande Serbie.
Leopold Mandl, Die Habsburger und die serbische
 Frage.
Dr. I. A. Zibert, Der Mord von Sarajewo und Tizzas
 Schuld an dem Weltkrieg.
Yves Guyot, Les causes et les conséquences de la
 guerre.
Clondestey Brereton, Who is responsible (in franțu-
 zește: la F. Alcan, Paris).
Frobenius, Des deutschen Reiches Schicksalsstunde.
Emil Ludwig, „Juli 14“.
Heinrich Kanner, Kaiserliche Katastrophen-Politik
Adolf Hitler, Mein Kampf.
C. Xeni, Take Ionescu.
Wilh. Treichlinger, Abschiedsbriefe.
Jean-Bernard, Histoire de la guerre de 1914.
Leopold Chlumecky, Franz Ferdinands Wirken und
 Wollen.
Contele Czernin, Im Weltkrieg.
Buelow, Denkwuerdigkeiten.
Maurice Muret, François Ferdinand (B. Grasset,
 Paris).
Maurice Verne, Drame d'empereurs, drames de
 l'Europe Centrale

Wilhelm II, Ereignisse und Gestalten.
Hermann Bahr, „1919”.
Stefan Grossmann, Ich war begeistert.
Georges Louis, Carnets.
Philipp Menczel, Truegerische Loesungen.
Leopold Wölfling, Habsburger unter sich.
Viktor Andrian-Werburg, Oesterreich und desen Zukunft.
I. Lupaș, Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784.
Wickham Steed, La Monarchie des Habsbourgs.
Joseph Diner-Denes, La Hongrie, Oligarchie, Nation. Peuple. (Editura Rivière, Paris).
Benedetto Croce, Storia d'Europa.
Karl Marx, Révolution et Contre-révolution.
G. I. Brătianu, Napoleon III et les nationalités.
D. Murărașu, Naționalismul lui Eminescu.
Th. de Banville, L'âme de Paris.
Al. Vlahuță, Un an de luptă.
Ernst Plener, Erinnerungen.
Eugene Bagger, Franz Iosef.
Robert Ascher, Der Schuhmeier.
C. Stere, Nostalgii (In preajma revoluției, V., ed. „Adevărul”).
Liviu Rebreanu, Răscoala (Ed. Adevărul).
Liviu Rebreanu, Răscoala Moșilor.
Ștefan Meteș, Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia.
Fr. Schiller, Die Raeuber.
Fr. Schiller, Wilhelm Tell.
Fr. Schiller, Wallenstein.
Fr. Schiller, Fiesco.
I. Russn Abrudeanu și V. Stoica, Habsburgii, Ungurii și Români.
Virgil Șotropa, Contribuții la istoria revoluției lui Horia (Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj).
Glaise-Horstenau, Franz Josefs Weggefaehrte.
Michael Karolyi, Gegen eine ganze Welt.
T. G. Masaryk, Die Weltrevolution.

T. G. Masaryk, Vasič-Forgach-Aehrenthal, (Praga. 1911).

Margutti, La tragédie des Habsbourgs.

Bresnitz von Sydaçoff, Vom Habsburgischen Kaiserhof.

Maximilian Harden, Krieg und Frieden.

Al. Marghiloman, Note politice.

Silviu Dragomir, La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques.

Friedrich Teutsch, Geschichte der Siebenbuerger Sachsen.

Seton Watson, A history of the Roumanians.

Adalbert Sternberg, Im Wechsel der Zeiten.

Fritz Bruegel, Geschichte der oesterreichischen Sozialdemokratie.

Silvio Pellico, Le mie prigionie.

Tudor Teodorescu-Braniște, Gambetta (ed. Cultura Națională).

Tudor Teodorescu-Braniște, T. G. Masaryk, volum colectiv („Adevărul” 1930).

Const. Kirițescu, Istoria războiului pentru întregirea României.

Alfred Fischel, Das tschechische Volk.

Rudolf Sieghart, Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht.

Friedrich Rosen, Aus einen diplomatischen Wanderleben.

Erzberger, Souvenirs de guerre (Payot, 1922).

Stefan Tisza, Briefe 1914-1918 (Editura Hobbing).

Otto Ernst, Franz Iosef in seinen Briefen.

Maurice Barrès, Une impératrice de la solitude.

Achille Plista, Les Chrétiens-sociaux et la guerre.

Otto Forst de Battaglia, Das Geheimnis de Blutes, Viena 1932.

Const. Graur, Cățiva inși (Biblioteca Dimineața).

Const. Graur, Libertatea Presei.

Eugène Boeglin, Une capitale antisémite.

Gerhart Hauptmann, Țesătorii.

Charles Maurras, Enquête sur la monarchie.

Claude Anet, Mayerling.

G. Moroianu, Les luttes des Roumains Transylvains (Editura Gamber, Paris 1933).
Sever Stoica, Iuliu Maniu.
Robert Michels, Italien von heute.
Egon Erwin Kisch, Der Prager Pitaval.
Xenopol A. D., Istoria Românilor.
Taafe, Der politische Nachlass.
Const. Dumba, Dreibund und Entente-Politik.
Bakunin, Gesammelte Werke, Berlin 1921.
Charles Benoist, Souvenirs.
L. Bloch, Karl Lueger.
Giorogariu Roman, Horia și Cloșca.
Giolitti, Mémoires de ma vie.
Gumplowicz, La lutte des races.
Franz Zweibrück, Oesterreichische Aufsätze.
Dr. Karl Richter, Schiller und seine Räuber in der französischen Revolution, Verlag Levysohn, 1865.
Mihail Popescu, Documente inedite privitoare la Istoria Transilvaniei.
Octavian Beu, Impăratul Iosif II și răscola lui Horia. („Revista fundațiilor regale”).
„Petitionile Naționale Române”.
Valabrègue și Hennequin, Coralie & Co.
Juliette Adam, La Patrie hongroise, Paris, 1884.
Baronul Falkenegg, Erzherzog Franz Ferdinand von Oesterreich-Este.
Al. Cretzlanu, Din arhiva lui Dumitru Brătianu (1933).

GRAVURI

	Pag.
Adler , fotografie	31
„ desen de Sihulsky	401
Aehrenthal	119
Austerlitz	339
Batthyany	329
Battisti	445
Bauer	45
Beck	321
Berchtold	127
Bilinsky	59
Brătianu Dumitru	545
Brătianu Ion	547
Brătianu Ionel , desen de B'Arg	303
Carol al României și regina Elisabeta	155
Conrad von Hoetzendorf	33
Czernin	277
Daszinski	521
Dumba Const.	239
Ebenhoch	349
Eldersch , desen de Ross	385
Elisabetha a Austriei	325
Erzberger	313
Filipescu Nicolae	245
Forstner	391
Franz Ferdinand	9
Franz Iosef	5
Gherea-Dobrogeanu	529
Gloeckel	443
Golescu A. G.	249
Grigorovici	253
Hohenberg, ducesa Sofia de	13

	<u>Pag.</u>
Horia	181
Ionescu Take	295
Iorga N.	213
Iosif II	185
Isopescul-Grecul	502
Kanya, desen	290
Karolyi cu familia	203
Koerber	319
Löwenstein N., desen de Sihulsky	525
Lueger Karl	353
Maniu și Vaida-Voevod	255
Maria Theresia	335
Marx	161
Masaryk	283
Metternich	279
Palacky	197
Pernerstorfer, fotografie	37
„ desen de Sihulsky	41
Poincaré Raymond	67
Popovici Aurel	211
Potiorek	77
Racovski	487
Renner Karl, desen de Sihulsky	219
Rudolf	85
„ adolescent	87
„ într'un tablou vivant	93
Schuhmeier	373
Seitz, după o fotografie veche	35
Seitz, după o fotografie mai nouă	363
Sieghart	130
Singer Emanuel-Mendel, desen de Sihulsky	421
Steed Wickham	336
Stere	217
Sturdza D. A.	515
Stürgkh	426
Taafe	343
Vetsera Maria	107
Wilhelm II (desen din „Nebelspalter“)	149
Vlahuță	395
Wölfling Leopold	158

SUMAR

	<u>Pag.</u>
PREFAȚĂ	1

PARTEA I

I. 28 Iunie	7
II. Un martor al timpului: După atentat.—Ce-ar fi făcut Franz Ferdinand?...	19
III. Archiducele nesimpatizat; acțiunea lui indezirabilă	30
IV. Socialiștii și Franz Iosef; lupta pentru votul universal	43
V. Când s'au dezlegat limbile	55
VI. Poincaré, Take Ionescu și alți an- tantiști	65
VII. Scriitori austriaci și germani	75
VIII. Kronprințul Rudolf	81
IX. Intre Schönbrunn și Belvedere	113
X. Persecuția postumă	131
XI. Franz Ferdinand și naționalitățile	150
XII. Națiune și națiuni în Austria	159
XIII. Răscoale țărănești din ordin de sus.	174
XIV. Spre „Austria Mare”	195
XV. Cartea lui Aurel Popovici	209
XVI. Franz Ferdinand și Austria Mare	223
XVII. Trialismul	236
XVIII. Iarăși: ce-ar fi făcut Franz Ferdinand	259

	<u>Pag.</u>
XIX. Franz Ferdinand văzut de colonelul Brosch	270
XX. Franz Ferdinand văzut de contele Czernin	275
XXI. Procesul dela Zagreb și cazul Prohaska	280
XXII. Austria și România în 1913	291
XXIII. Pentru captarea Românilor	301
XXIV. Personalitatea sufletească a lui Franz Ferdinand; concepția lui politico-socială	316
XXV. Finalul unui roman de dragoste	323
XXVI. Trei guverne quasi-democratice	337
XXVII. Partidul creștin-social	346
XXVIII. Legenda	364

PARTEA II

ANEXE

1. Franz Schuhmeier	371
2. Matthias Eldersch	381
3. Savanți și bătărași	388
4. Viktor Adler și palatul	396
5. Contele Sternberg	402
6. Moartea unui ziarist vienez	417
7. Tragica soartă a Victoriei Sava	427
8. Sacrificiile eroilor martiri	433
9. Cenzura maghiară la Viena	441
10. Mintea penultimă a contelui Bethlen	448
11. Marele scandal din Delegația austriacă : Aehrenthal dovedit falsificator, Masaryk învinuit de trădare	457
12. Socialiștii austriaci și participarea României la războiul balcanic	465
13. Vrem să ne mărităm! strigă învățătoarele	488
14. Cum a fost judecat Hofrichter	497

	Pag.
15. O alegere parțială: moștenirea lui Lueger .	503
16. Tragedia dela Drohobicz	516
17. O dramă politică	530

PARTEA III

POST SCRIPTUM :

Actiunea d-lui Al. Vaida-Voevod	537
---	-----

. * .

<i>Erată</i>	450
<i>Index</i>	451
<i>Bibliografie</i>	567
<i>Tabla gravurilor</i>	572
<i>Sumar</i>	574

